

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

მიხეილ გონიკიშვილი

ივერეთი XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნაზე

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1979

მონოგრაფიაში, მდიდარი საარქივო მასალებისა (რომელთა ნაწილი პირველადაა შემოტანილი სამეცნიერო მიმოქცევაში) და სპეციალური ლიტერატურის მონაცემების კრიტიკული განხილვა-შეფასების საფუძველზე, დაწერილებით არის შესწავლილი იმერეთის სამეფოს ბუნებრივ-გეოგრაფიული მდებარეობა, სამეურნეო-ეკონომიკური მდგომარეობა (მიწათმოქმედება, მესაქონლეობა, ხელოსნური წარმოება, დემოგრაფია), საზოგადოებრივი კლასები (გაბატონებული ფეოდალური კლასი, ექსპლოატრებული — ყმა-გლეხთა კლასი, სოციალური კატეგორიები თითოეული კლასის შიგნით) და მათი ურთიერთობა; სახელმწიფოებრივი წყობილება, პოლიტიკური ვითარება და რუსეთთან ურთიერთობა X VIII—XIX სს.-ის მიჯნაზე.

იმერეთის სამეფოს გაუქმება ნაშრომში განხილულია იმდროინდელ საერთაშორისო ურთიერთობათა ფონზე, როდესაც აღჰაველი რუსეთის სახელმწიფო კავკასიაში უშუალოდ შეეჭაზა თურქეთ-ირანის დამპყრობლურ გეგმებს, როგორც ინგლის-საფრანგეთის წაქეზებით ცდილობდნენ ხელი შეეშალათ კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრებისათვის. ნაჩვენებია თუ რა ვითარებაში, როგორ და როდის მოხდა იმერეთის სამეფოს გაუქმება და მისი რუსეთთან შეერთება. ხაზი ესმება იმ გარემოებას, რომ ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის მიუხედავად, ეს იყო უდიდესი პროგრესული მნიშვნელობის მქონე მოვლენა.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და მისი რუსეთთან შეერთების შემდეგ რუსეთის იმპერიამ თანდათანობით დაიმორჩილა დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები და იქაც თავისი მმართველობა დაამყარა.

იმერეთის მეფის სოლომონ მეორის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის მარცხით დასრულდა, იქაც დამყარდა რუსეთის იმპერიის სამხედრო-ფეოდალური რეჟიმი და ეროვნული ჩაგვრა.

მიუხედავად ამისა, იმერეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთება, საერთოდ, მთელი საქართველოს რუსეთთან შეერთებასთან მჭიდრო კავშირში განიხილება.

რუსეთთან შეერთების შედეგად დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან ერთად, იმპერიის მფლობელობაში გაერთიანდა.

ამ მოვლენას პროგრესული შედეგები მოჰყვა ქართველი ხალხის მომავალ ცხოვრებაში.

იმერეთმა ფაქტიურად თავი დააღწია ჩამორჩენილი ოსმალეთის ბატონობას. ოსმალეთი აქ ტყვეებით ვაჭრობას ავითარებდა, დაზავებული ფეოდალური ურთიერთობის, ფეოდალური შულისა და მტრობის გახანგრძლივებას უწყობდა ხელს.

ოსმალეთთან შედარებით ქრისტიანული რუსეთის სახელმწიფო გაცილებით უფრო დაწინაურებული, ევროპული კულტურის მქონე და საქართველოსთან თავისი სოციალურ-ეკონომიკური წყობითა და სარწმუნოებით მონათესავე ქვეყანა იყო.

რუსეთის ბატონობა, მიუხედავად ცარიზმის რეაქციული პოლიტიკისა, ობიექტურად გამოიწვევდა დაზავებული ფეოდალური წყობილების რღვევას, შექმნიდა შედარებით უკეთეს პირობებს მშვიდობიანი არსებობისათვის, გარდა ამისა, ქართველი ხალხი უკავშირდებოდა დიდი რევოლუციური პერსპექტივების მქონე რუს ხალხს.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველმა მდივანმა ანტონიო ლეონარდინიმ საქართველოს სამეცნიერო პრაქტიკულ კონფერენციაზე 1976 წ. 20 ოქტომბერს თავის მოხსენებაში — „ლენინური ეროვნული პოლიტიკის განხორციელება და ინტერნაციონალური აღზრდის აქტუალური საკითხები სკკპ XXV ყრილობის გადაწყვეტილებათა შუქზე“, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ სამართლიანად აღნიშნა:

„ჩვენს პროგრესულ ისტორიოგრაფიაში რუსეთთან საქართველოს შეერთებას ყოველთვის განმარტავდნენ საერთოდ, როგორც პროგრესულ მოვლენას, მაგრამ ცნობილი ალტერნატივის გადაწყვეტის გაშუქებისას განიხილავდნენ როგორც „ნაკლებ ბოროტებას“. იმ სწავლულებმა და მოღვაწეებმა, რომლებმაც მეცნიერებაში დაწერეს ტერმინი „ნაკლები ბოროტება“, როგორც ჩანს, ვერც თუ უკეთესი ტერმინი, შესაფერისი სიტყვები ვერ გამოიხატეს რუსეთთან საქართველოს შეერთების ისტორიული აზრის ყველა ასპექტის გამოსახატავად...

როცა რუსეთთან საქართველოს შეერთების პროგრესულ მნიშვნელობაზე ვლაპარაკობთ, ჩვენ სამეფო დინასტიათა გაერთიანება როდი გვაქვს მხედველობაში. მთავარია რუსი და ქართველი ხალხების დემოკრატიული ფენების გაერთიანება. მათი ერთად გამოსვლა ისტორიის სარბიელზე, მომავალი კლასობრივი ბრძოლების ასპარეზზე ექსპლუატატორული კლასების რუსი და ქართველი მესაფლავეების ერთად გამოსვლა. ეს არის ჩვენი სამშობლოს ისტორიის ქეშმარიტი აზრი...

რუსეთთან საქართველოს შეერთების შემდეგ დაჩქარდა ჯერ ქართველი ბურჟუაზიული ერის, შემდეგ კი სოციალისტური ქართველი ერის ჩამოყალიბება. მომწიფებული სოციალიზმის ხანაში კი ქართველი ერი ადამიანთა ახალი ისტორიული ერთობის საბჭოთა ხალხის განუყოფელ ნაწილად გადაიქცა¹.

ყოველივე ეს განაპირობებს ჩვენ მიერ საკვლევად აღებული საკითხის აქტუალობას. ამის მიუხედავად, იგი ჯერ კიდევ მთელი ზისრულით არაა გაშუქებული სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ქვემოთ ჩვენ მხოლოდ მოკლედ შევხებით ჩვენი თემის გარშემო არსებულ წყაროებსა და გამოკვლევებს².

¹ ანტონიო ლეონარდინი, 1976 წ. 4 დეკემბერი.

² ნაშრომს კვალიფიციური კონსულტაციებით დიდი ამაგი დასდო ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორმა პროფესორმა ოლღა სოსელიამ, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მთავსებთ.

დასავლეთ საქართველოსა და, კერძოდ, იმერეთის სამეფოს გაუქმების შესახებ საკმაოდ მდიდარი მასალებია თავმოყრილი საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა კოლექციებსა და ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში.

ხსენებული ხელნაწერები, თითქმის მთლიანად, საქართველოდან გასახლებული ბატონიშვილების რუსეთში მოღვაწეობის შედეგია და უნდა ითქვას, რომ ამ მასალებში საკმაოდ ობიექტურადაა აღწერილი XVIII ს. მიწურულისა და XIX ს. 20-იანი წლების საქართველოს პოლიტიკური ისტორია.

საკმაოდ ფართოდაა წარმოდგენილი ოფიციალური საბუთები სსრკ-ის საგარეო საქმეთა სამინისტროს, მოსკოვის ცენტრალური სახელმწიფო სამხედრო-ისტორიულსა და მოსკოვის ძველი აქტების ცენტრალურ სახელმწიფო არქივებში. მნიშვნელოვანი საბუთებია თავმოყრილი ლენინგრადის ცენტრალურ სახელმწიფო ისტორიულ არქივშიაც.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ მასალებით მდიდარია საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი (იხ. გამოყენებული საარქივო მასალებისა და ლიტერატურის თანდართული სია).

ხსენებულ არქივებში სათანადო საბუთების გაცნობის შემდეგ არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ საქართველოს სამეფო-სამთავროების რუსეთის იმპერიაში შესვლის შესახებ საბუთების სიმრავლით, სისტემატიზაციითა და მნიშვნელობით დღემდე პირველობას კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის მიერ გამოცემული „აქტები“ (*«Акты, собранные Кавказской Археологической Комиссией»*) ინარჩუნებენ.

„აქტებში“ მოცემულია კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს არქივში დაგროვილი საბუთები, რომელთა მეტი ნაწილი საქართველოს რუსეთთან შეერთებას ეხება³.

„აქტები“ გამოიცა თორმეტ ტომად (ცამეტ წიგნად). მათგან IV ტომი იმერეთის საქმეებს ეხება. ამ ტომში დაწვრილებითაა მოცე-

³ არქივი პირველად „მთავარმართებლის კანცელარიის არქივად“ იწოდებოდა, 1845 წლიდან — „კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიის არქივად“, 1859 წლიდან კი — „მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს არქივად“.

მული იმერეთის სამეფოს გაუქმებისაკენ მიმართული რუსეთის მთავრობისა და მის ადგილობრივ მოხელეთა საქმიანობა და დიპლომატიური სვლები. აქვეა მოცემული მასალები იმერეთში რუსული მმართველობის დამყარების შესახებ. ამიტომაც მეოთხე ტომის შესავალში ხსენებული აქტების რედაქტორი ა. ბერაყე წერდა:

Важнейшее из событий его (Тормасова — М. Г.) управления есть падение царства Имеретинского, которое навсегда вошло в состав Российской империи. Поэтому глава, посвященная делам имеретинским, отличается особенною полнотою и обилием документов»⁴.

გარდა იმისა, რომ „აქტებში“, ძირითადად მის IV ტომში, უხვადაა წარმოდგენილი იმერეთის სამეფოს გაუქმებისა და რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის ამსახველი საბუთები, აქვე, შედარებით ნაკლებად, მაგრამ მაინც, წარმოდგენილია იმერეთის სამეფოს XVIII ს. მიწურულისა და XIX ს. დამდეგის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის ამსახველი მასალებიც. აღნიშნულმა გარემოებამ განაპირობა ის, რომ ძირითად წყაროდ გამოყენებული გვაქვს აქტებში მოცემული საბუთები, კერძო მიმოწერა, მით უმეტეს, რომ ხსენებულ საბუთთა დედნების მეტი წილი დღეისათვის დაღუპულია.

საქართველოს XVIII ს. 70-იანი წლების სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება და, ნაწილობრივ, დემოგრაფიაც მოცემული აქვს გიულდენშტედტს. გიულდენშტედტის მონაცემების უარყოფით მხარედ ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების საკმაოდ არაზუსტი გადმოცემა უნდა ჩაითვალოს. ეს უზუსტობა გამოწვეული უნდა იყოს იმით, რომ იგი ევროპის ცენტრიდან — განვითარებული გერმანიიდან იყო და აქაურ შთაბეჭდილებებს უფარდებდა იმ დროის ევროპის საკმაოდ განვითარებულ სოფლის მეურნეობასა და ეკონომიკას⁵.

გიულდენშტედტს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებასთან შედარებით უკეთესად და საკმაოდ დაწვრილებით აქვს ჩამოთვლილ-გარჩეული ადგილმდებარეობანი და გეოგრაფიული სახელები, რაც მით უფრო მნიშვნელოვანია, რომ მისი მოგზაურობიდან დღემდე მრავალმა გეოგრაფიულმა სახელწოდებამ ვერ მო-

⁴ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, т. IV, с. 1.

⁵ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცემა და გამოკლევა დაურთო გ. გულაშვილმა. ტ. I, 1962 და ტ. II, თბ., 1964.

აღწია. გიულდენშტედტის შრომა პირველი იყო XVIII ს. 70-იან წლებში, რამაც მაშინათვე დიდი გამოხმაურება ჰპოვა კავკასიის-მცოდნეობითა და, კერძოდ, საქართველოს სამეფო-სამთავროების ისტორიით დაინტერესებულთა შორის.

საქართველოს სამეფო-სამთავროების XVIII ს. 90-იანი წლების დასაწყისის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე დაწვრილებითი ცნობები აქვს მოცემული საქსონიელ ი. რაინექსს⁶. რაინექსმა საქართველოში ყოფნის დროს კარგად შეისწავლა ქვეყნის ადგილმდებარეობა, მოსახლეობის რაოდენობა და სხვ. მის ნაშრომში საკმაოდ მნიშვნელოვან მასალებს ვხვდებით.

XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოს ეკონომიკურ მდგომარეობასა და სოციალურ ვითარებაზე საყურადღებო მასალებს იძლევა ინგლისელი მ. ტუკი თავისი ექვსტომეულის *Histoire de L'empire de Russie, sous le regne de Catherine II, et le fin du dixhuitième siècle, tome VI, Paris 1801, p. 252*) VI ტომში. მ. ტუკმა ხსენებული შრომა 1801 წ. გამოაქვეყნა პარიზში.

აღსანიშნავია, რომ მ. ტუკს საქართველოს სამეფო-სამთავროთა მოსახლეობის ძირითადი მასის — გლეხობის მდგომარეობა აქვს აღწერილი, გადმოგვცემს შენიშვნებს გლეხთა ექსპლოატაციის ფორმებისა და სამეფო-სამთავროთა ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ.

უფრო მოგვიანებით ვეიმარში 1808 წ. გამოქვეყნდა გერმანელი კ. რომელის შრომა — *Völker des Kaukasus*. კ. რომელი საკმაოდ უხვ ფაქტებს იძლევა თურქეთ-დასავლეთ საქართველოს დამოკიდებულებასა და რუსეთის იმდროინდელ პოლიტიკაზე დასავლეთ საქართველოში. უნდა აღინიშნოს, რომ კ. რომელის მიერ გადმოცემული ფაქტების სხვა ავტორთა მონაცემებთან შედარება აშკარად მოწმობს მისი შრომის კომპილაციურობას.

ჩამოთვლილ ევროპელ ავტორთა გარდა, ფრიად საყურადღებო

⁶ 1779 წ. ი. რაინექსი თბილისში ჩამოვიდა და ერეკლე II-ის კარზე დაიწყო მოღვაწეობა ექიმად. პარალელურად ხალხის ზნე-ჩვეულებებსა და ადგილმდებარეობას ეცნობოდა... საქართველოში დაინტერესებულმა რუსეთის წარმომადგენელმა თავადმა პოტიომკინმა ი. რაინექსი თავისთან გაიწვია და 1782 წ. სპეციალური დავლებით საქართველოში გამოავხანა. მის უშუალო ამოცანას ერეკლე მეორისა და სოლომონ პირველის შერიგება, რუსეთის მხარეზე გადაბრება და საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ ცნობების შეგროვება შეადგენდა. დავალების მეორე მხარე მან კარგად შეასრულა, რის საფუძველზეც ორტომეული შეადგინა, რომლის მეორე ტომი საქართველოს სამეფო-სამთავროებს ეხება.

ცნობები აქვს მოცემული საქართველოს შესახებ თურქ ისტორიკოსსა და სახელმწიფო მოღვაწეს აჰმედ ჯევდეთ ფაშას (1822—1895) თავის თორმეტტომეული „ისტორიის“ მეცხრე ტომში, რომელიც 1875 წ. გამოიცა. აქ აღნიშნულია იმერეთის ამბები 1774—1825 წლებში. აღწერილია აგრეთვე 1774—1825 წლების რუსეთ-თურქეთის ომები და ამ ომებში კავკასიისა და, კერძოდ, ქართველი ხალხის მონაწილეობა.

აჰმედ ჯევდეთ ფაშას მიერ მოტანილი ცნობები შედარებით ზუსტია, რაც განპირობებული უნდა იყოს მისი ფართო განათლებითა და თანამდებობრივი უფლება-მოსილებით (იგი იყო სახელმწიფო კარის ისტორიკოსი და შემდეგ რამდენჯერმე ეკავა განათლებისა და იუსტიციის მინისტრის პოსტი), რაც საშუალებას მისცემდა ესარგებლა თურქეთის იმპერიის ყველა საარქივო მასალითა და საიდუმლო საბუთებითაც⁷.

კავკასიისა და, კერძოდ, იმერეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიაში შესვლის საკითხს მეფის რუსეთის მრავალმა ისტორიკოსმა მიუძღვნა შრომები. მათ შორის აღსანიშნავია ნ. დუბროვინის, პ. ბუტკოვისა და სხვათა ნაშრომები⁸.

ხსენებულ ისტორიკოსებს კავკასიისა და საქართველოს სამეფო-სამთავროების რუსეთთან შეერთების ამსახველი დიდძალი საბუთები აქვთ გამოყენებული თავიანთ შრომებში.

მიუხედავად ხსენებულ მასალათა სიუხვისა და უაღრესად დიდი მნიშვნელობისა, უნდა აღინიშნოს ავტორთა ტენდენციური და დიდმპყრობელური პოზიციებიდან მიდგომა ჩვენთვის საინტერესო საკითხისადმი. აღნიშნული გარემოება გამოწვეული იყო იმით, რომ ისინი დიდი მონღოლებით ცდილობდნენ მეფის რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკის გამართლებას.

ამისდა მიუხედავად, მათ მიერ მოცემულ ფაქტობრივ მასა-

⁷ აჰმედ ჯევდეთ ფაშასა დამისი თორმეტტომეული „ისტორიის“ შესახებ იხ. ისტ. მეცნ. დოქტორის ნ. შენგელიასა და პროფ. ს. ჯიქიას წერილი—„ოსმალეთთან სოლომონ მეორის ურთიერთობის ერთი ეპიზოდი“. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზ. მეცნ. განყ. მოამბე, 1963, № 3.

⁸ ნ. დუბროვინის შრომები: «История войны и владычества русских на Кавказе», т. т. I—VI СПб., 1871—1888. «Закавказье от 1803—1806 года СПб., 1866; და სხვ. პ. ბუტკოვის—«Материалы для Новой Истории Кавказа с 1722 по 1803 года», ч. ч. I, II, III, СПб., 1869. ეს სამტომეული წარმოადგენს ავტორის კავკასიაში სამხედრო სამსახურის (1794—1803) დროს შეგროვილი დიდძალი ისტორიული მასალების კრებულს, რომელთა გარკვეული ნაწილი საქართველოს სამეფო-სამთავროების რუსეთთან შეერთებას ეხება.

ლას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება XVIII ს. მიწურულისა და XIX ს. პირველი მეოთხედის საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის შესწავლაში.

აღებული პერიოდის საქართველოს ისტორია და მის შესახებ საბუთები გამოაქვეყნა პროფ. ს. კაკაბაძემ⁹, სადაც ავტორი მეტნაკლებად ეხება დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებსაც. აღნიშნული საკითხი შედარებით ვრცლად გააშუქა პროფ. მ. ღუმბაძემ 1957 წ. გამოცემულ ნაშრომში „დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში“. ამ კაპიტალურ შრომაში პროფ. მ. ღუმბაძეს მდიდარ ფაქტობრივ მასალათა მომარჯვებით, ფართოდ და მარქსისტული თვალთხედვით აქვს გაშუქებული დასავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთება და ამ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება XIX ს-ის I ნახევარში. დასავლეთ საქართველოს შესახებ მასალები და გამოკვლევები აქვს გამოქვეყნებული მკვლევარ ისტ. მეცნ. დოქტორს პროფ. ო. სოსელიას, რომელიც ძირითადად სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებას ეხება. ამ ნაშრომებმა ჩვენ დიდი დახმარება გაგვიწიეს დასახულ თემაზე მუშაობაში.

დასავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხებს მეტად საყურადღებო გამოკვლევები მიუძღვნა პროფ. ა. ფირცხალაიშვილმა. ასეთებია, მაგალითად, მისი „Имеретия и Гурия в период 1804—1840 гг.“ (მასალები საქ. და კავკ. ისტორიისათვის, ნაკვ. I, 1942 წ.) და „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან“ (ცალკე გამოცემა, 1955 წ.). ამ ნაშრომებში წამოყენებულია არაერთი მნიშვნელოვანი დებულება, რომელიც ჩვენი ისტორიოგრაფიის შენაძენად ითვლება. ასევე დიდი დახმარება გაგვიწია XIX ს. დამდეგის რიგ მოვლენათა უკეთ წარმოდგენაში პროფ. ა. კიკვიძის წიგნმა — „საქართველოს ისტორია XIX ს.“ (თბ., 1954) და დოქ. შ. ბურჯანაძის ნარკვევებმა.

საკვლევ თემასთან დაკავშირებულ მოვლენებში გარკვევა გავვიადვილა აკად. ნ. ბერძენიშვილის სახელმძღვანელო მითითებებმა, რომლებიც მან ჩამოაყალიბა თავის რეცენზიებში ნ. მახარაძისა და

⁹ აღნიშნული საკითხისადმი პროფ. ს. კაკაბაძეს ძირითადად შემდეგი შრომები აქვს მიძღვნილი: „იმერეთის დაპყრობა რუსეთის მიერ“, „იმერეთის სამეფოს გაუქმება“, „საქართველოს ისტორია (ახალი საუკუნეების ეპოქა)“ და მის მიერ გამოცემული — „მასალები დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისათვის“.

ა. კიკვიძის ნაშრომებზე („ენიმკის“ მოამბე, ტ. XIII, 1943 წ. და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 1, 1955 წ.), გზისგამკვლევი დებულებებია მოცემული აგრეთვე ავტორთა კოლექტივის (ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. ღუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი) ნაშრომში — „საქართველოს ისტორია. დამხმარე სახელმძღვანელო“ (თბ., 1958).

ჩვენ არსებითად ვიზიარებთ აკად. ნ. ბერძენიშვილისა და პროფ. მ. ღუმბაძის შეხედულებებს იმერეთის მეფის სოლომონ მეორის ბრძოლათა შეფასებაში. ვერ დავეთანხმებით შ. ბურჯანაძის ასეთ დებულებას: „სოლომონ მეფის ბრძოლა რუსეთის სარდლობის წინააღმდეგ დასავლეთ საქართველოში თავისი ბუნებით ავანტიურისტული იყო, ხოლო დანიშნულებით — რეაქციული“¹⁰.

სოლომონ მეორის პოლიტიკა და პრაქტიკული ნაბიჯები XIX საუკუნის დამდეგს დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროების გაერთიანებისაკენ იყო მიმართული, ხოლო 1810 წ. აჯანყება რუსეთის ცარიზმის დამპყრობლური პოლიტიკის წინააღმდეგ იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას ისახავდა მიზნად.

1810 წ. აჯანყება იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის აღდგენას ითვალისწინებდა. აჯანყებაში საზოგადოების თითქმის ყველა ფენა იღებდა მონაწილეობას¹¹.

¹⁰ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიული დოკუმენტები და არქივები, II; ისტორიული დოკუმენტები, წიგნი I; იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური საბუთები (1784—1810) ტექსტი შენიშვნებითა და საძიებლებითურთ გამოსაცემად მოამზადა შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1953, გვ. 8.

პროფ. ა. ფიცხალაიშვილი 1942 წ. გამოქვეყნებულ ზემოთ დასახელებულ წერილში შენიშნავდა, რომ სოლომონი თურქეთის ორიენტაციას მისდევდა (გვ. 28). სინამდვილეში თუ თვალს გადავაყვებთ სათანადო ისტორიულ საბუთებს, ვერაფრითარ დოკუმენტს ვერ შევხვდებით, რომ სოლომონ II ოსმალეთიდან მოენათლოთ.

¹¹ შ. ბურჯანაძე და ზოგიერთი სხვა ისტორიკოსიც ამტკიცებენ, რომ იმერეთის აჯანყებაში მხოლოდ „თავდაზნაურთა ერთი ნაწილი იღებდა მონაწილეობას, ძირითადი მოსახლეობა კი აჯანყებაში არ მონაწილეობდა“ (შ. ბურჯანაძის დასახ. ნაშრ., გვ. 8). ეს დებულება მცდარია. პროფ. ა. კიკვიძე სამართლიანად მიუთითებს ამ აჯანყების საყოველთაო ხასიათზე (დასახ. ნაშრ.)

შ. ბურჯანაძე არასწორად მიუთითებდა ძალთა თანათარღობასაც:

„...მეფის ლაშქარი... რაოდენობით რამდენჯერმე აღემატებოდა რუსეთის ჯარსო...“
... სინამდვილეში სოლომონ II-ის ლაშქარი აღემატებოდა იმერეთში მოქმედ რუსეთის ჯარსა და მათ განკარგულებაში მყოფ სახალხო მილიციელთა საერთო რაოდენობას (მარტო მილიციელთა რაოდენობა 6000-ს აღემატებოდა. იხ. „აქტები“, ტ. IV, გვ. 94).

„იმერეთის მეფე, — აღნიშნავს აკად. ნ. ბერძენიშვილი, — დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებისა და აქ ქართული პოლიტიკური ხელისუფლების შენარჩუნებისათვის იბრძოდა (ხოლო ცარიზმი კი დასავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთებას და აქ ქართული პოლიტიკური ხელისუფლების გაუქმებას ისახავდა მიზნად), რომ სოლომონ მეფის იეს ბრძოლა, მაშასადამე, პროგრესული ხასიათის იყო... სოლომონის ბრძოლის ასეთ ხასიათს განზრახ ჩქმალადენენ ცარიზმის ისტორიკოსები და „ოსმალთფილობის“ მიჩემებით მკითხველი საზოგადოების თვალში მის გაშავებას ცდილობდნენ, სამწუხაროდ, არაერთი ჩვენი დროის ისტორიკოსიც უკრიტიკოდ იზიარებს ცარიზმის მოხელეთა ამ ნაყალბეს და ქართველობისათვის იმერეთის მეფის ბრძოლას რეაქციულ მოვლენად ახასიათებს“¹²

იმერეთის 1810 წლის აჯანყებაში რომ საზოგადოების თითქმის ყველა ფენა იყო ჩაბმული, ამაზე მიუთითებს პროფ. ნ. ქორთუაძე თავის 1964 წ. გამოცემულ ნაშრომში — „საქართველო 1806—1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში“ (გვ. 334—335).

¹² ნ. ბერძენიშვილი, რეცენზია ნ. მახარაძის შრომაზე — „იმერეთის 1819—1820 წლების აჯანყება“. აკად. ნ. მარის სახელობის ენიმიკის მოამბე, ტ. XIII, თბ., 1943, გვ. 290.

იმერეთის სამეფოს სამეურნეო-ეკონომიკური მდგომარეობის ზოგადი მიმოხილვა

იმერეთის სამეფოს ტერიტორია, 1817 წ. ცნობით, 7890 კვ. ვერსს შეადგენდა. მდებარეობდა ჩრდილო განედის $40^{\circ} 50'$ და $42^{\circ} 55'$ შორის და აღმოსავლეთის გრძედის $59^{\circ} 57'$ და $61^{\circ} 30'$ შორის.

აღმოსავლეთით იმერეთს ქართლი ესაზღვრებოდა, დასავლეთით — ჯურია, სამეგრელო და ლეჩხუმი, ჩრდილოეთით — ყაზარდო-ბაღყარეთი, სამხრეთით — ვაჰანის მთა და ფერსათის კლდოვანი მთები იმერეთს ახალციხის სათაშოსაგან ჰყოფდა¹.

იმერეთი მთაგორიან ქვეყანას წარმოადგენდა. დაბლობი, რასაც ძირითადად მდინარეების რიონის, ყვირილისა და ცხენისწყლისპირა ველები ქმნიდნენ, მთელი მისი ტერიტორიის ერთ მეხუთედს შეადგენდა.

მდინარისპირა დაბლობებში ნიადაგი ქვიანი იყო, მთები კი მეტწილად ნაყოფიერი ნიადაგით იყო დაფარული. სამეფოს ტერიტორიის დიდი ნაწილი ხშირი და გაუვალი ტყეებით იყო მოცული².

სალი ჰაერი და ასეთივე წყალი, თბილი ზაფხული და ზომიერი ზამთარი მეტად ხელსაყრელი იყო ადამიანის არსებობისა და სა-

¹ იმერეთის მდებარეობისა და საზღვრების აღწერილობა მოცემული აქვს რუსეთის საიმპერატორო ამაღლს კვარტარმესტერ-შტაბსკაპიტან ენსგოლმს (Энсольт, Краткое обозрение Имеретии, Гурии, Мингрелии и Абхазии, Тиф., 1817, საქ. ცენტრ. საისტ. არქივი, ფონდი № 548, აღწ. 3, საქმე 74, ფურც. 2); შეად. Землеописание Российской империи, СПб., 1832, с. 428; Акты, т. II, с. 497; Ч у д н о в В., Имеретинская неурядица в 1809—1810 годах, «Кавказский сборник», т. XV, Тиф., 1894.

² აქტები, ტ. II, გვ. 407, З у б о в, П., Шесть писем о Грузии и Кавказе, М., 1834, с. 76.

მეურნეო საქმიანობისათვის. ხშირმა მთებმა და გაუვალმა ტყეებმა განაპირობა იმერეთის მოსახლეობის არაჩვეულებრივად გაფანტული დასახლება. სოფლებს ერთმანეთისაგან დიდი მანძილი აშორებდა და მათ შორის კავშირი მხოლოდ ვიწრო და უხეირო გზებითა და ბილიკებით ხორციელდებოდა³. განუწყვეტელ მთაგრეხილებსა და ხეობებში მოქცეული ტალახიანი გზა-ბილიკები, ხშირი ტყის გამო, გაშრობას ვერ ასწრებდა და ნახევარი წლის განმავლობაში ძნელად სავალი ხდებოდა⁴.

მთებსა და ღრმა ხეობებზე მიმავალი ვიწრო და ხშირად სველი გზები იმერეთის სამეფოსათვის თავდამსხმელთა წინააღმდეგ კარგ თავდასაცავ საშუალებას წარმოადგენდა. იმერეთის გზების უვარგისობა აღნიშნა ლიტვინოვმაც 1804 წელს, იმერეთის ხე-ტყის სარგებლობის შესაძლებლობასთან დაკავშირებით. „აქაური ხე-ტყე კიდევაც რომ გამოსადეგი იყოს გემთმშენებლობისათვის, — წერდა ის, — ტყით სარგებლობა შეუძლებელია მანამ, სანამ გზები არ იქნება სათანადოდ გაკეთებული“⁵.

XVIII ს. 80-იანი წლებისათვის იმერეთის მოსახლეობა დაახლოებით 19 000 კომლს შეადგენდა⁶.

1782 წ. აღწერით, იმერეთის მოსახლეობის რაოდენობა ნაჩვენებია 18980 კომლი. ეს რიცხვი 1782 წლისათვის მოცემული აქვს ფრედერიკო დიუბუა დე-მონპერეს⁷. ინგლისელი ტუკიც 1780-იან წლებში იმერეთში 19 ათას კომლს უჩვენებდა⁸. ასეთივეა რაინექსის ცნობაც⁹,

იმერეთის სამეფოს მოსახლეობის რაოდენობა ცალკეული რაიონების მიხედვით, რაინექსის ცნობით, ასეთ სურათს იძლეოდა: რაჭაში — 3600 კომლი, საიაშვილოში — 160, საციფიანოში —

³ Фадеев Р. А., Собрание сочинений, т. I, часть II, Записки о кавказских делах, СПб., 1889, с. 19.

⁴ აქტები, ტ. II, გვ. 407; Сведения, собранные в архиве III округа путей сообщения, с. 135.

⁵ აქტები, ტ. II, გვ. 407.

⁶ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, მასალები იმერეთის სახელმწიფოებრივი მდგომარეობის შესახებ XVII საუკუნეში, „საისტორიო მოამბე“, წ. I, ტფ., 1925, გვ. 193.

⁷ Frederic Dubois de Montpereux, Voyage autour du Caucase. Tome I, Paris, 1839.

⁸ M. T o o k e, Histoire de L'empire de Russie, sous le regne de Catherine II et le fin du dixhuitieme siecle, tome VI, Paris, 1801, p. 252.

⁹ I. R e i n e g l's, Allgemeine historisch-topographische beschreibung des Kaukasus, Zweiter theils SPb, 1797, s. 26, 35, 38.

160, საავალიანოში — 200, სალორთქიფანიძეოში — 400, გეგუთის მხარეში — 500, სანიჟარაძეოში — 600, სამიქელაოს, სანავარდოსა და საჰილაოს მხარეებში — 1400, საწერეთლოში — 300, ხრეთის მხარეში — 300, მუხურის მხარეში — 500, არგვეთის მხარეში — 2500, ოკრიბის მხარეში — 2000, საწულუკიძეოში — 800, სვირის მხარეში — 400, ხრამის მხარეში — 1500, ლომსიათხევის მხარეში — 800, ფერსათის მხარეში — 600, სადემეტრაოს მხარეში — 160, საჩინოს მხარეში — 1000, საჯავახოს მხარეში — 1000, ქ. ბაღდადში — 50 (350 სული) და ქ. ქუთაისში 80 კომლი იმერელი, სომეხი და ისრაელი¹⁰.

სულ მთელ იმერეთის სამეფოში, ამგვარი გამოანგარიშებით, 19010 კომლი უნდა ყოფილიყო.

არსებულ საისტორიო საბუთებზე დაყრდნობით შეიძლება იმ დასკვნამდე მივიდეთ, რომ XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნაზე იმერულ კომლში საშუალოდ 7 სული ითვლებოდა¹¹. ამგვარი ანგარიშით, 1782 წ. მონაცემებით (19010 კომლი), იმერეთის მოსახლეობის რაოდენობა 133070 სული უნდა ყოფილიყო.

1780-იანი წლებიდან 1810 წლამდე იმერეთის მოსახლეობა ნორმალურად ვერ იზრდებოდა. ამისი ერთი მიზეზი იმერეთში სამეფო ტახტის მემკვიდრეებს შორის გამუდმებული ბრძოლა იყო, რომელმაც დიდძალი მსხვერპლი შეიწირა. ამავე დროს (1789—

¹⁰ ი ქ ვ ე. სხვა მონაცემებით საწერეთლოს მოსახლეობა 800—1000 კომლს შეადგენდა.

¹¹ სტატისტიკა ამ დროისათვის ყოველ კომლზე საშუალოდ 5 სულს ანგარიშობს. ასევე მოქცეულა ლიტვინოვი 1810 წ., როდესაც იმერეთის მოსახლეობა 40000 ოჯახით განსაზღვრავდა, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ იმერული ოჯახის სულადობა იმ დროისათვის სინამდვილეში საშუალოდ შვიდ სულს უფრო შეესაბამება.

XVIII ბ. ბოლო მეოთხედში კომლზე 7 სულის ანგარიში სწორი გამოჩნდება, თუ გავითვალისწინებთ 1820 და 1825 წლებში ჩატარებული აღწერების ცნობებს იმერეთის საეკლესიო ყმათფლობელობის ქსესახებ.

ცნობებში მოცემულა კომლზე მხოლოდ მამრობითი სქესის წევრთა რაოდენობა. ამგვარი აღწერის ცნობებიდან ჩანს, რომ 1820 წ. ერთ კომლზე საშუალოდ 3, 9 სული (მამრ. სქ.) მოდიოდა, ხოლო 1825 წ. ეს რიცხვი 4, 2 სულამდე (მამრ. სქ.) გაზარდილა. თუ კომლზე 1820 წ. 3, 9 სული (მამრ. სქ.), ხოლო 1825 წ. — 4, 2 სული (მამრ. სქ.) მოდიოდა, მაშინ კომლზე საშუალოდ 7 სული მაინც უნდა ვიანგარიშოთ (საქართველოში XIX საუკუნის II ნახევარში ყოველ 1000 მამაკაცზე 927 ქალი მოდიოდა). იხ. ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, იმერეთის საეკლესიო ყმათფლობელობა 1820 და 1825 წლების აღწერათა მიხედვით („საისტორიო კრებული“, IV, ტფ., 1929, გვ. 76—102).

1795 წლებში), თუ ა. სოკოლოვს დაეჯერება, იმერეთიდან თურქებმა და ლეკებმა 17000 სული ტყვე წაიყვანეს¹².

სხვა მიზეზებთან ერთად, აღნიშნული გარემოება იწვევდა იმერეთის მოსახლეობის ზრდის დაქვეითებას, რის დამამტკიცებელია ის ფაქტი, რომ სამეფოში მოსახლეობის რიცხვი 25 წლის მანძილზე (1782—1808 წწ.) გაიზარდა იმ რიცხვის ნახევარზე ცოტა მეტით, რამდენითაც უნდა გაზრდილიყო ნორმალურ პირობებში. მართლაც, 1808 წელს გამოცემულ თავის შრომაში „კავკასიის ხალხები“ კ. რომელი¹³ იმერეთის მოსახლეობის რიცხვს 20-25 ათასი კომლით ანუ 175 000 სულით განსაზღვრავს. ეს ცნობა სინამდვილესთან უფრო ახლო უნდა იყოს, ვიდრე ლიტვინოვის მიერ მოტანილი ცნობა, რომლითაც მოსახლეობის რაოდენობა 1810 წლისათვის 40 000 კომლს შეადგენდა მართლაც, თუ გავითვალისწინებთ, რომ იმერეთის მოსახლეობის ბუნებრივი ზრდა მშვიდობიან პირობებში წელიწადში 2% იყო¹⁴, მაშინ ლიტვინოვის ცნობა ღიად გადაკარბებულია¹⁵.

მოსახლეობის წლიური მატების პროცენტის მხედველობაში მიღებით გამოდის, რომ 1782 წლიდან 1808 წლამდე იმერეთის მო-

სახლეობა უნდა გაზრდილიყო 66 535 სულით $\left(\frac{133070.2.25}{100} \right)$

ე. ი. 1808 წ. უნდა ყოფილიყო 199 605 სული. მიღებულ რიცხვს უნდა გამოაკლდეს ხსენებული 17000 ტყვედ წაყვანილი და 1789—1795 წლების ბრძოლებში დახოცილი 7500-მდე სული; მაშინ მივიღებთ, რომ 1808 წ. იმერეთში 175105 სული უნდა ყოფილიყო, რაც კ. რომელის ანგარიშს¹⁶ ემთხვევა და მნიშვნელოვნად სცილდება ლიტვინოვის ცნობას¹⁷.

¹² А. С о к о л о в, Путешествие мое в Имеретию с линии Кавказской, мое там у царя пребывание, с ним сношение и обратное оттуда путешествие в Грузию. М., 1874, с. 54.

¹³ К. R o m m e l, Völker des kaukasus, Weimar, 1808, Seite 25;

¹⁴ Сборник сведений о Кавказе, том I, Тиф., 1871, с. 41;

¹⁵ ლიტვინოვი კომლზე 5 სულს ანგარიშობდა, ე. ი. მისი ცნობით იმერეთში 1810 წლისათვის 200000 სული უნდა ყოფილიყო.

¹⁶ კ. რ о м е л ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

¹⁷ ლიტვინოვს დაეალეხებოდა პქონდა იმერეთის სამეფოზე ყოველგვარი ცნობების შეკრება. პირველ რიგში ის დაინტერესებული იყო გავგო მოსახლეობის რაოდენობა, რაც იმერეთის სამეფოს სამხედრო შესაძლებლობაზე წარმოდგენას შექნიდა. ანგარიშების შეკრება ლიტვინოვს შეეძლო მხოლოდ იმერეთის წარმომადგენლებისაგან, რომლებიც მას ატყუებდნენ, და განზრახ მოსახლეობის

ამრიგად, იმერეთის მოსახლეობის რიცხვი 1808 წ. 25000 კომლი ანუ 175 000 სული უნდა ყოფილიყო. 1810 წლიდან იმერეთის მოსახლეობის რაოდენობა საგრძნობლად შემცირდა. რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ აჯანყებამ, რაც ოთხ თვეს — იენისიდან ოქტომბრის დასაწყისამდე — გაგრძელდა, მრავალი ათასი იმერელი იმსხვერპლა.

აჯანყების შემდეგ, მოუსავლიანობის გამო, საშინელი შიმშილი დაიწყო 1811 წ. შიმშილს მოჰყვა შავი ჭირის გავრცელება, რამაც მოსახლეობის თითქმის ნახევარი იმსხვერპლა.

„იმერეთის მოსახლეობის შესამჩნევი შემცირება 1810 წ. დაიწყო, როცა სუსტი, მაგრამ მოუსვენარი და ექვიანი მეფე სოლომონ II აჯანყდა რუსეთის წინააღმდეგ; აჯანყების დამთავრების შემდეგ 1811—1812 წლებში სამეფოში მძვინვარებდა შავი ჭირი და შიმშილი, რამაც მოსახლეობის ნახევარი გაანადგურა“¹⁸.

იმერეთის მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი უმთავრესად შიმშილის მიზეზით გადაიხვეწა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებსა და თურქეთში, საიდანაც ბევრი უკან აღარ დაბრუნებულა.

1817 წ. ცნობით იმერეთში 12730 კომლი ანუ 43402 მამრობითი სქესის სული იყო¹⁹, მამრობითი და მდედრობითი სქესის შეფარდების გათვალისწინებით კი იმერეთის მოსახლეობის საერთო რაოდენობა 1817 წ. დაახლოებით 85000 სული იქნებოდა.

როგორც ვხედავთ, იმერეთი პატარა ქვეყანა იყო. ეს კი, თავისთავად, იმაზე მიუთითებდა, რომ მისი სამეურნეო-ეკონომიკური შესაძლებლობაც შეზღუდულ ღარიბობაში თავსდებოდა, ტერიტორიითა და მოსახლეობით მცირე მხარეში სამეფო-სახელმწიფო ხელისუფლება ძლიერი ვერ იქნებოდა და ფეოდალური ეპოქისათვის დამახასიათებელი ძალადობის პირობებში იგი სათანადო დამოუკიდებლობის საკუთარი ძალებით დაცვას ვერ შესძლებდა.

იმერეთის მოსახლეობის ძირითად საქმიანობას მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა შეადგენდა. საძოვრების სიმცირის გამო მსხვილფეხა საქონელი ბევრი არ ჰყავდათ, მაგრამ სამაგიეროდ,

მეტ რაოდენობას უჩვენებდნენ. ასე ცდილობდნენ ისინი დაერწმუნებინათ რუსეთის ოფიციალური წარმომადგენელი, რომ იმერეთის ძალიან დამორჩილება, რომლის მოსახლეობა ვითომდაც 40000 კომლს ანუ 200 ათას სულს შეადგენდა, ადვილი არ იქნებოდა.

¹⁸ ე ნ ს გ ო ლ მ ი, დასახელებული აღწერილობა და საარქ. ფონდი. ფურც. 7; Землеописание Российской империи, СПб, 1832, с. 430.

¹⁹ ი ქ ე ე, ფურც. 10—12.

როგორც რაინექსი შენიშნავდა, წვრილფეხა საქონლის რაოდენობა შედარებით დიდი იყო²⁰.

მიწის დამუშავება პრიმიტიული სამეურნეო იარაღებით წარმოებდა. კაცი ერთადერთი იარაღი იყო დაბლობი და დაქანებული ფერდობი ადგილების მოსახსნავად. იმერულ სახნავ იარაღს გიულდენშტედტი შემდეგნაირად ახასიათებდა: „აქაური გუთანის ძალიან ჰგავს გერმანულ კავს: სახელდობრ, სამკუთხარკინის სახნისი ირიბადაა წამოცმული მოგრძო, მსხვილ ფიცარზე, როგორც ბარი. მის უკან არის ტარი და წინ ირიბი ხელნა, რომელსაც 2 ხარი ეწევა. ასეთსავე გუთანს ხმარობენ ოსეთშიც“²¹.

საკმაოდ ნოყიერი და მოსავლიანი ნიადაგი ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა კულტურების მოსაყვანად. მინდვრის კულტურებიდან მოჰყავდათ: სიმინდი, ქერი, ბრინჯი, ფეტვი, ღომი, სელი, კანაფი. ჩამოთვლილ კულტურათა შედარებით მცირე მოსავლიანობის მიუხედავად, ადგილობრივი მოსავალი აკმაყოფილებდა მოსახლეობის მოთხოვნილებებს: ზოგიერთი კულტურის მოყვანას საკმაო ყურადღება არ ექცეოდა, რის გამოც განვითარების დაბალ დონეზე იდგა. მაგალითად, ბრინჯის, ქერის, სელისა და კანაფის მოყვანა განვითარების დაბალ დონეზე იდგა და ამიტომ ჩამოთვლილ კულტურათა მოსავლიანობა არადამაკმაყოფილებელი იყო. დასავლეთ საქართველოს სამეფოსამთავროთა მოსახლეობისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სიმინდის კულტურის დანერგვას. 1780-იანი წლებიდან სიმინდი თითქმის მთელ იმერეთში ითესებოდა. XVIII ს. მიწურულისათვის სიმინდს უკვე ყველაზე მეტი ფართობი ეკავა მთელ დასავლეთ საქართველოში, ამიერიდან სიმინდი იქ ძირითად კულტურად გადაიქცა.

სოფლის მეურნეობის ტექნიკური ჩამორჩენილობის მიუხედავად, ხვნა-თესვა საკმაოდ განვითარებული იყო. მოსავალი აკმაყოფილებდა იმერეთის მოსახლეობას და რჩებოდა ზედმეტი პროდუქტიც, რაც ოდიშზე გავლით ფოთში იგზავნებოდა, საიდანაც სამაგიეროდ შემოჰქონდათ მარილი, რკინა და სხვა საქონელი.

იმერეთში ძველთაგანვე განვითარებული იყო მევენახეობა-

²⁰ ი. რაინექსი, დასახ. ნაშრომა, გვ. 49.

²¹ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტომი I (გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკლევა დაურთო გ. გულაშვილმა), თბ., 1962. გვ. 111.

მელვინობა, რასაც ხელს უწყობდა მდინარისპირა დაბლობების ნოყიერი ნიადაგი. ვენახი მთიან ადგილებშიაც ხარობდა — მოყვითალო და შავმიწიან ფერდობებზე, რომელთაც მთელი დღის განმავლობაში მზე უდგებოდა. ეს გარემოება აპირობებდა ყურძნის უხვ და ხარისხიან მოსავალს, იმერეთში საკმაოდ დიდი რაოდენობის ღვინოს აყენებდნენ.

მევენახეობისა და ღვინის დაყენების შესახებ, ჯერ კიდევ ადრე, XVII ს. გამოჩენილი მოგზაური ჟან შარდენი შენიშნავდა: „მე გავიარე ყურძნის კრეფის დროს. პირადად დავრწმუნდი, რომ როგორც თვით ყურძენი, ისე მაჭარი და ძველი ღვინოც განსაცვიფრებლად კარგია. ღვინო აქ (იმერეთში. — მ. გ.) ისე იაფია, რომ ზოგიერთ ადგილას 300 გირვანქა ყურძენს ეკიუთ²² ჰყიდიან“²³.

იმერეთში მელვინობის მაღალ დონეზე მიუთითებდა ენსგოლნიც²⁴. ღვინოს, როგორც წესი, მიწაში ჩაფლულ დიდ ქვევრებში ინახავდნენ და წლის მანძილზე იმერეთის თითქმის ყველა მოსახლის სადილსა და ვახშამს ამშვენებდა. „იმერეთში კარგადაა განვითარებული მელვინობა“, — შენიშნავდა კ. რომელი²⁵.

ლიტვინოვის გადმოცემით, იმერეთში უხვად იყო ხილის ბაღები, რომლებშიაც ნახავდით კაკლის, თუთის, ქლიავის, ვაშლის, მსხლისა და სხვა ხეებს, მაგრამ ეს ბაღები მოუვლელი იყო. „მიუხედავად დიდი სურვილისა, — წერდა ის, — გეზაღება იმერეთში მოუვლელია და უყურადღებოდაა მიტოვებული. ადვილად შეიძლებოდა უგემრიელესი ხილის მოყვანა, მაგრამ მოსახლეობა იმის გამო, რომ მოუთმენლობას იჩენს ან ჩვევად აქვთ გადაქცეული დაუმწიფებელი ნაყოფის ჭამა, ამისათვის უდროოდ ანადგურებენ კეთილისწყოფელი ჰაერის შედეგს და მებაღეობასაც უსულგულოდ ეპყრობიან“²⁶.

მეზობელ რაიონებთან შედარებით, იმერეთში კარგად იყო განვითარებული მეაბრეშუმეობაც. „იმერეთში მებაგრეშუმეობა უფრო

²² ეკიუ იყო ფრანგული მონეტა, 1338—1601 წლებში წონით 4,53 გრ. 1601 წლიდან 1641 წლამდე იჭრებოდა ნახევრად ოქრო და ნახევრად ვერცხლი, 1641 წლიდან 1795 წლამდე უბრალო ლითონისაგან იჭრებოდა, მიმოქცევაში იყო როგორც ძირითადი მონეტა და ფრანგულ 2 ფრანკს ეტოლებოდა.

²³ Шарден Жан, Путешествие кавалера Шардена по Закавказью в 1672—1673 гг., пер. Д. П. Носовича, Тиф. 1902, с. 189.

²⁴ ენსგოლმის დასახელებული აღწერა, ფურც. 4.

²⁵ კ. რომელი, კავკასიის ხალხები, 1808, გვ. 25..

²⁶ აქტეზი, ტ. II, გვ. 407.

მაღალ საფეხურზე იდგა, ვიდრე კავკასიის ზოგიერთ მხარეში²⁷. ამ დარგში მოსახლეობის მცირე ნაწილი იყო დასაქმებული. აბრეშუმის მოყვანას დიდი ჯაფა არ სჭირდებოდა. ის იათად ფასობდა, რადგან არ გაჰქონდათ არსად და მასზე მოთხოვნილებაც მცირე იყო²⁸.

მებარეშუმეობის გარდა მისდევდნენ ბამბის მოყვანასაც, თუმცა იშვიათად. გიულდენშტედტის სიტყვით, „ბამბას აქ ცოტას თესენ, აბრეშუმში კი ბევრი მოჰყავთ: ჭიები ჰყავთ პატარა კალათებში, რომლებიც გაკეთებულია ტირიფის ტოტებისაგან. მათი გვერდების ზომა ერთი წყრთაა. ამას ღვამენ ტირიფის ტოტებისაგანვე დაწნულ და გადახურულ უფრო დიდ კარადებში ან დიდ კალათებში“²⁹.

იმერეთში მებარეშუმეობის განვითარების შესახებ კ. რომელის გადმოცემასთან შედარებით უპირატესობა უნდა მიეცეს გიულდენშტედტის ცნობას, რადგანაც მან უშუალოდ იმოგზაურა როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში და დიდი ყურადღებით დაათვალიერა და აღწერა სოფლის მეურნეობის ყველა დარგი.

ამრიგად, სოფლის მეურნეობა, რაც ადგილობრივი მოსახლეობისათვის უმთავრეს და ძირითად საქმიანობას შეადგენდა, იმერეთში საერთოდ განვითარების დაბალ დონეზე იდგა, თუმცა მინდვრის ძირითად კულტურათა მოსავალი აკმაყოფილებდა მოსახლეობას და ზოგჯერ ზედმეტიც რჩებოდა. არსებული წყაროები თითქმის არ იძლევა საშუალებას გავარკვიოთ სათანადო ციფრების საფუძველზე სოფლის მეურნეობის პროდუქტთა წარმოების დონე. ასევე, თითქმის შეუძლებელი ხდება ვაჩვენოთ ხელოსნური წარმოების პროდუქციის რაოდენობა, თუ როგორ აკმაყოფილებდა იგი ადგილობრივ მოთხოვნილებებს, როგორი იყო საქონელწარმოების მასშტაბი და მოცულობა.

წყაროები, მცირე გამონაკლისის გარდა, აგრეთვე ნაკლებად იძლევა საშუალებას სისრულით გავარკვიოთ საბატონო მეურნეობის ძირითადი უჯრედის — გლეხური მეურნეობის მასშტაბი და, კერძოდ, საბატონო მეურნეობის მიერ გამომუშავებული პროდუქცია.

²⁷ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, თბ., 1962, გვ. 157; Землеописание Российской империи, СПб., 1832, т. I, с. 430.

²⁸ კ. რომელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 15.

²⁹ გიულდენშტედტი, დასახ. ნაშრ. გვ. 157; აქტები, ტ. II, გვ. 411.

საბატონო მეურნეობის თვითმპარობისა და შედარებითი ჩამორჩენილობის მაჩვენებელი იყო ის, რომ მთელი სასოფლო-სამეურნეო წარმოება ჯეოდალის მიწაზე მოსახლე გლეხთა საკომლო ნაკვეთებს ემყარებოდა. ფეოდალის საკუთრებაში მყოფი მიწების ძირითადი ნაწილი გლეხებზე იყო მიმაგრებული. ამ მიწებისაგან მიღებული მოსავლით გლეხები ინახავდნენ თავიანთ ბატონებს და საკუთარ ოჯახებს. ძალზე უმნიშვნელო იყო თვით მეზატონეთა სახნავ-სათესების ხვედრითი წონა. ამაზე მიუთითებდა საბატონო სამუშაო ბეგარების შედარებითი ნაკლებობა. ყმა-გლეხთა სამსახურსა და მუშაობას ბატონი მოითხოვდა არა იმდენად საკუთარი ზერებისა და ზოდატუნების მოვლა-პატრონობისათვის, საქონლის, ოთხფეხის შენახვა-გამრავლებისათვის, რამდენადაც კარზე სამსახურისათვის (მზარეულობა, მეჯინებობა, გაგზავნა-გამოგზავნა, თანხლება და სხვ.). ძალზე იყო გავრცელებული მასპინძლობა, როცა ბატონის ოჯახი ყმას ეწვეოდა რამდენიმე დღის განმავლობაში და მის სურსათ-სანოვაგეს ადგილზე მოიხმარდა.

კერძო საბატონო მეურნეობის განუვითარებლობა იმერეთში საერთოდ დამახასიათებელი მოვლენა იყო. ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავდა, რომ კერძო საბატონო მიწებზე არაფერი არ მოჰყავდათ. ცალკეული საბატონო ოჯახების მეურნეობათა შესწავლა გვარწმუნებს, რომ ფეოდალებსაც, თუმცა ძალზე ნაკლებად, მაგრამ მაინც, ჰქონდათ საკუთარი ყანები და ზერები, სადაც ყოველგვარ სამეურნეო საქმიანობას ყმები ასრულებდნენ.

„მეფე-მთავართა და, საერთოდ, მსხვილ ფეოდალთა ბატონყმური მეურნეობა, წერს მ. დუმბაძე, — მისთვის საერთოდ დამახასიათებელ თვისებათა გარდა, დასავლეთ საქართველოში ხასიათდებოდა ამ ფეოდალთა საკუთარი სახნავ-სათესის უმნიშვნელო როლით მათსავე ეკონომიკაში. ფეოდალის სახლი და მისი პირადი მოთხოვნები უმთავრესად გლეხთაგან მიღებული პროდუქტადი რენტით კმაყოფილდებოდა. შედარებით უფრო ნაკლები იყო შრომითი რენტა, ფულადი რენტის ხვედრითი წონა კი უმნიშვნელო ჩანდა. ასე რომ, გლეხთა „ნადელები“, მათ სარგებლობაში მყოფი მიწები წარმოადგენდა ფეოდალისათვის უმთავრესად პროდუქტადი რენტის უზრუნველყოფის პირობას. ამავე დროს ეს იყო მემამულის სამუშაო ძალით მომარაგების პირობა არა იმდენად მწარმოებლური შრომისათვის, მეზატონის მინდვრებზე სავსე სამუშაოების შესრულებისათვის, რამდენადაც ფეოდალის სასახლეში. მუშა-

ობისათვის (შინაყმობა, ძიძაობა, მეჯინიბეობა, დარაჯობა, გაგზავნა-გამოგზავნა, ხლება და სხვ.).

საბატონო მეურნეობის განუვითარებლობა ახასიათებდა ქვეყნის მრავალსაუკუნოვან ჩამორჩენილობას. იგივე მიზეზები ჰქონდა ფულადი რენტის უმნიშვნელო როლს. ფეოდალთა მოთხოვნილებები კი იზრდებოდა ეკონომიური განვითარების შეფერხების საწინააღმდეგოდ და ამასთან დაკავშირებით სულ უფრო და უფრო მატულობდა ნატურალური ბეგარა³⁰.

ნატურალური ბეგარის მატება ამ დროს უმთავრესად ფეოდალთა კლასის რიცხოვრივი გამრავლების შედეგად ხდებოდა. ექსპლოატატორთა რიცხოვრივი გამრავლება შეფარდების მიხედვით უსწრებდა მწარმოებელთა რიცხვის ზრდას. გარდა ამისა, ფეოდალების გარკვეული ნაწილი ცდილობდა შედარებით მეტი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების მიღებას იმ მიზნითაც, რომ ეს პროდუქტები გაეცვალა, ან გაეყიდა და სამრეწველო საქონელზე მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა.

იმერეთის ფეოდალური მეურნეობის შესახებ გარკვეულ მარ-მოდგენას იძლევა ამ ქვეყნის ყველაზე უფრო ძლიერი ფეოდალის — მეფის მეურნეობისა და შემოსავლის გაცნობა.

1810 წ., იმერეთის სამეფოს გაუქმებასთან დაკავშირებით, რუსმა მოხელეებმა სპეციალურად შეისწავლეს სამეფო სახლის შემოსავალი. ეს მათ სჭირდებოდათ იმისათვის, რომ ახალი მმართველობის შესანახი სახსრები გაერკვიათ.

შემთხვევითი არაა, რომ ხსენებული მოხელეები სოლომონ მეფის სახელმწიფოს შემოსავლის დაანგარიშებას გლეხებზე გაწერილი გადასახადების აღწერით იწყებდნენ. სწორედ ეს გადასახადები (და არა წარმოება) იყო შემოსავლის მთავარი წყარო.

იმერეთის მეფის ფულადი შემოსავლის ძირითად წყაროს შეადგენდნენ ბაჟები და სავაჭრო გადასახადები. მეფე იჯარით სცემდა საბაჟო შემოსავალს ადგილობრივი ბაზრებისაგან, სამღებროებისაგან, ქუთაისის დუქნებისაგან და სხვ., რაც მას ყოველწლიურად 97 ქესა ფულს აძლევდა³¹. მაგრამ ამ შემოსავალს მეფეს ყოველ-

³⁰ მ. დ. უ. მ. ბ. დ. ე. დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში, თბ., 1957, გვ. 76—77.

³¹ „ქესა“ 500 მარჩილს (თითო მარჩილში 52 ფარას ანგარიშობდნენ) ანუ 120 ვერცხლის მანეთს უდრიდა (საქ. ცენტრ. სახ. არქ., ფ. 2, აღწ. I, საქ. 255, ფურც. 11).

ვის ფულის სახით არ აძლევდნენ, მის გარკვეულ ნაწილს ნატურით უხდიდნენ. მეფის სასარგებლოდ გაიწერებოდა გადასახადები — საური და საუდიერო.

საური კომლობრივი გადასახადი იყო, ყოველ კომლს 2 მარჩალი ეკისრა.

საუდიერო ნატურალური გადასახადი იყო. ყოველ კომლს ეკისრა 15 ბათმანი ღომი ან 6 ბათმანი პური, 120 ქართული თუნი ლენო. რქოსან საქონელს გააწერდნენ არა კომლობრივ, არამედ მთელ სოფელს, ან თემს „ფრიად ზომიერი რაოდენობით“.

აღნიშნული გადასახადები იმერეთის ყველა მოსახლეს როდი ეკისრა, საურსა და საუდიეროს იმერეთის მოსახლეობის უმცირესი ნაწილი იხდიდა, დანარჩენები კი, განსაკუთრებით ძლიერ სათავადო-საგვარეულოთა გლეხები, ისევე როგორც საეკლესიო-სამონასტრო ყმათა დიდი ნაწილი, სამეფო სიგელებით თავისუფალი იყვნენ ამ გადასახადებისაგან.

გადასახადი საური ეკისრათ: მიქელაძის ყმებს — 200, ნიყარაძეთა — 100, ჩხეიძეთა — 40, ლორთქიფანიძეთა — 20, ლოღობერაძეთა — 10 კომლს; გარდა ამისა, საურს იხდიდნენ — ფარცხანაყანეელები — 60 კომლი, მაღლაკელ ნიყარაძეთა ყმები — 20, ქვიტირელები — 30, გეგუთელები — 20, თავად აგიაშვილთა გლეხები — 40, „ფიცისკაცი“ — 38, რიონელები — 12, გენათელი მიტროპოლიტის — 100, საკათალიკოსო-საქუთათლო — 200, მხეიძეთა — 200, კაცხელები („მდ. კაცხურას იქითა მხარის“) — 20, აბაშიძეთა — 15, საქარელები — 10, ლომსიათხეველები — 38, ჩხერელები — 100, ობჩელები — კიკნაველები და ხანელები — 60, სასირეთელები — 43, უხუთელები — 17, საჩინოელები — 10, შუამთახეველები — 9, საპაიჭო — 20, საჯავახო — 120, საჭილაო — 80, რაჭა — 200, სულ — 1832 კომლი³².

საუდიეროს გადახდა ევალებოდა 430 კომლს.

სამეფო შემოსავლის ნუსხაში განსაკუთრებით შენიშნავდნენ, რომ რაჭის სოფლებში — გლოლა, ლები და ჭიორა — ყოველ კომლზე იღებდნენ თითო საუდიერო ცხვარს, ხოლო სოფ უწერადან გარდა რამდენიმე რქოსანი საქონლისა — ექვს ან უფრო მეტ ბათმან პურს. სვანეთის სოფელი უშგული მოვალე იყო ყოველწლიურად გადაეხადა მეფისათვის 3 ბათმანი თოფის წამალი.

9.

³² სცსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქმე 255, ფურც. 11—12.

ნეფეს შემოსავალი ჰქონდა საკუთარი სოფლებიდანაც. ამ სოფლების გარკვეული ნაწილი უკვე იყო აღნიშნული საურისა და საუდიეროს გადამხდელთა რიცხვში.

ომიანობის დროს ხდებოდა საგანგებო გაწერა დაჭირებული ქარის შესაყრებად. ასეთ გაწერას ახორციელებდა სამეფოს სახლთუხუცესი — ყოველ კომლზე 2 მარჩილი იკრიბებოდა³³. მაგალითად, ქ. ქუთაისში 92 სახასო-სამეფო კომლი გლეხი იყო. ისინი ყოველწლიურად მეფეს უხდიდნენ ფულად გადასახადს — 184 მარჩილს და ნატურალურ ბეგარას — საუდიერო ღომს 129,5 ბათმანის რაოდენობით (თითოეული ბათმანი უდრიდა 18 გირვანქას. მაშინდელი — 1810 წ. კურსით ბათმანი ღომი 30 ფარად ფასობდა), „საბეგარო“ და „საუდიერო“ ღვინოს — 424 ჩაფს და ოთხ თავ რქოსან საქონელს³⁴.

იმერეთის სხვადასხვა სოფლებსა და ქუთაისში მეფე დაახლოებით 1500-მდე კომლ ყმას ფლობდა. რუს მოხელეთა მიერ დატოვებული ცნობები შიგადაშიგ ზუსტი ვერაა და ამიტომ მეფის საკუთრებაში მყოფ ყმათა რაოდენობის სწორი განსაზღვრა ძნელდება. ასე, მაგალითად, ერთ ადგილას ქუთაისში სახასოთა რიცხვი 92-ს შეადგენდა³⁵, მეორე ადგილას კი 110-ს³⁶ (ორივე ცნობა 1810 წლისაა). „აქტების“ მიხედვით იმერეთის მეფეს 1311 კომლი, ანუ დაახლოებით 9177 სული ორივე სქესის ყმა ჰყავდა³⁷. საარქივო მასალების მიხედვით კი სამეფო გლეხთა რაოდენობა უფრო მეტი იყო.

სახაზინო გადასახადთა ნუსხებში წლების განმავლობაში ჩვენ ვხვდებით ერთსა და იმავე გადასახადებს — პურს, ღომს, ქერს, სიმინდს, ღვინოს, რქოსან საქონელს და ფულს (შედარებისათვის აღებულია 1810 და 1816 წწ.). თუ შევადარებთ გაწერილი გადასახადების ჯამს შეკრებილ გადასახადებთან, გამოვა, რომ გაწერილი საგრძნობლად სჭარბობს შეკრებილს. მაგალითად, სოფ. გეგუთში 1816 წ. უნდა შეეკრიბათ (სამეფო ბეგარის სახით); 131 ბათმანი პური და ღომი, იუზლუკი (ოსმ. ფული) — 96; ფარა — 12. სინამდ-

³³ დასახ. საქმე, ფურც. 12.

³⁴ ი ქ ე ე, ფურც. 179—180.

³⁵ ი ქ ე ე.

³⁶ ი ქ ე ე, ფურც. 25.

³⁷ აქტები, ტ. IV, გვ. 258, საბ. № 334.

ვილეში შეკრიბეს: პური და ღომი — 67, იუზლუკი — 68, ფარა — 76³⁸.

ქუთაისის ოლქში იმავე წელს (სამეფო ბეგარა):

უ ნ დ ა ა ე ლ ო თ	მ ი ი ლ ე ს
ღომი და პური — 2279 ბათმ.	— 1865
ქერი და სიმინდი — 42 ბათმ.	— 30
იუზლუკი — 2146	— 1835
ფარა — 46	— 99

შორაპნის ოლქში იმავე წელს (სამეფო ბეგარა):

უ ნ დ ა ა ე ლ ო თ	მ ი ი ლ ე ს
ღომი და პური — 314 ბათმ.	— 270
ქერი და სიმინდი — 53 ბათმ.	— 43
იუზლუკი — 454	— 427
ფარა — 33	— 30 ³⁹

ვაკის ოლქში:

უ ნ დ ა ა ე ლ ო თ	მ ი ი ლ ე ს
პური და ღომი — 2226 ბათმ.	— 2003
იუზლუკი — 1446	— 1598
ფარა — 60	— 60

რუსულ ვერცხ. მონეტებში ეს თანხა უდრიდა 378 მ. 55 კაპ⁴⁰.

მეფის საბეგრო შემოსავალი იმ დროის რუსულ ვერცხ. 20896 მან. უდრიდა⁴¹. აქედან ფულადი რენტა უდრიდა 1660 მან., ანუ 8 %-ს⁴².

სამეფო შემოსავალში შედარებით დიდი ადგილი ჰქონდა სავაჭრო-საიჯარო ბაჟებს. როგორც ცნობილია, მეფე არსებითად ახორციელებდა სავაჭრო მონოპოლიას თავის სამეფოში. ეს ტრადიციით მიღებულ მემკვიდრეობას ემყარებოდა და ამ დროისათვის რაიმე ახალი კერძომესაკუთრული თაოსნობა სამეფო სახლის მხრიდან არ ჩანდა. ბაჟების აკრეფის თუ საიჯარო-საშემოსავლო დარგების ძველი მანქანა XIX ს. დამდეგს იმერეთის მეფეს ბევრს ვერაფერს მისცემდა. საწარმოო ინიციატივას, სამეფო დომენში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოებისათვის ბრძო-

³⁸ ი ქ ვ ე, ფურც. 416.

³⁹ ი ქ ვ ე, ფურც 458—459.

⁴⁰ ი ქ ვ ე, ფურც. 498.

⁴¹ ი ქ ვ ე, ფურც. 166—167.

⁴² მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დას. საქ. XIX ს. I ნახევარში, გვ. 77.

ლას, ისევე როგორც ხელოსნური თუ საფაბრიკო წამოწყებების და-
ნერგვა-წახალისებას, სახასო მეურნეობაში ვერ ეხედებით.

საეპრო-საიჯარო წლიური შემოსავალი, 1810 წ. ცნობების
მიხედვით, შემდეგნაირად გამოიყურებოდა:

ქუთაისელი ვაჭრებისაგან, რომელთაც ყოველ მანეთზე თითო კაპიკს ახდევინებდნენ	— 428 მან. 60 კაპ.
ახალციხელ მოვაჭრეთაგან, ქუთაისში რომ იყვნენ, 12 კაცი, ყოველი მათგანი თვეში თითო მანეთს იხდიდა	— 144 მან.
ქუთაისის საბაჟოსაგან და სამღებროებისაგან	— 8000 მან.
წირქვალის სამღებროებისაგან	— 30 მან. 58 კაპ.
არყის გაყიდვაზე ბაჟი ქუთაისში	— 450 მან..
არყის გამოხდის უფლებისათვის სვირში, საჯავახოსა და ლომსიათხევში	— 600 მან.
სახაზინო მიწებისა და ვალებისაგან (როგორც ჩანს, აქ იგულისხმება ამ მიწებისა და ბალების საიჯაროდ გაცემა)	— 4426 მან. 84 კ.
	სულ 14080—5 ⁴³ .

იმერეთის მეფის წლიური შემოსავალი, ნატურითა და ფუ-
ლით ერთად, დაახლოებით 30—40 ათას ვერცხლის მანეთამდე
აღწევდა (საბეგარო შემოსავალი ფულზე გადაყვანით უდრიდა
20896 ზან-ს, აჰას ემატება საეპრო-საიჯარო შემოსავალი — 14080
მანეთი. ჯამს უნდა გამოაკლდეს შემოსავლის ერთი მეათედი, რო-
მელიც სახლთუხუცესს მიჰქონდა).

„მეფის საშემოსავლო უწყებებში, — წერს მ. ღუმბაძე, — არ-
სად ჩანდა მის საკუთარ მამულებში სასოფლო-სამეურნეო პრო-
დუქტების წარმოება. მიწები იჯარებით გაიცემოდა. ეს იყო კაბა-
ლური, ნატურალური იჯარა, რომელიც ყმა გლეხთა ექსპლოატა-
ციას ემყარებოდა. იგი ხელს უწყობდა არსებული ურთიერთობის
შენარჩუნებას სტატიკურ მდგომარეობაში, როდესაც იჯარის ამ-
ლები, უმთავრესად, საკუთარი მოხმარებისა და მიწის მეპატრონის
დასაკმაყოფილებლად მუშაობდა. იყო ფულადი იჯარაც, სამღებ-
როების მაგალითზე. ამ შემთხვევაში მოიჯარადრეებად გამოდიოდ-
ნენ საეპრო-საეპრო კაპიტალის წარმომადგენლები, რომლებიც
ექსპლოატაციას უწევდნენ სამღებროთა ხელოსნებს და ითვისებ-

⁴³ დასახ. საარქ. საქმე, ფურც. 193.

დნენ მათ ზედმეტ შრომას. მეფე ასეთ მოიჯარადრეთა მოგების რეგულაციონატორისა და მონაწილის როლში გამოდიოდა. იგი მოიჯარადრეს სამღებრო საქმის მონოპოლიას ანიჭებდა და ამით ზღუდავდა კერძო მეწარმეობის განვითარებას, თავისუფალ კონკურენციას და კაპიტალისტურ თაოსნობას⁴⁴.

იმერეთის მრავალი ფეოდალის — წერეთლების, აბაშიძეების, მიქელაძეების, აგიაშვილების, წულუკიძეებისა და სხვ. — მეურნეობა თითქმის ისეთივე თვითკმარი და ნატურალური ხასიათისა იყო, როგორც მეფე სოლომონ მეორისა. საბატონო მეურნეობას სამომხმარებლო ხასიათი ჰქონდა. მას იმერეთში ჯერ კიდევ არ დაუფლებოდა საცვლელი ღირებულების წარმოების ციებ-ცხელება, რაც მთელ ფეოდალურ-ბატონყმურ სისტემას თანდათანობით გადაგვარების გზით წაიყვანდა და ახალი ურთიერთობის აღმოცენება-გამარჯვებას მოამზადებდა.

იმერეთში მრავლად იყო ადგილობრივი ბაზრები, რომლებზედაც წვრილ მწარმოებლებს თავიანთი პროდუქტები გამოჰქონდათ.

მაგალითად, ხონში წარმოებული ვაჭრობის შესახებ გიულდენ-შტედტი მოგვითხრობს:

„ხონში ეკლესიის გვერდით არის დიდი მოედანი ცაცხვით და აღმოსავლური ქადრით... როგორც ყოველ პარასკევს, დღესაც ამ ხეების ჩრდილში შეკრებილიყვნენ ორივე სქესის მყიდველ-გამყიდველნი [და გაეჩაღებინათ] ბაზრობა; იყიდებოდა შემდეგი საქონელი:

რუხი და შავი უხეში მაუდის ჩოხები და ნაბდეები, რომლებიც შენაძენთ ბასიანიდან და დიგორიდან, ონის გზით.

ბამბის, წითელი და ცისფერი უხეში ქსოვილები შარვლებისათვის, პერანგებისა და ქალთა ზედატანისათვის და სახიანი ბამბის ქსოვილები ქვედა ტანისათვის თბილისის ფაბრიკებიდან.

თეთრი, უხეში 3/4 არშინის სიგანის ბამბის ქსოვილი, რუსული წყრთა 8 კაპიკად.

ცუდი, 3/4 წყრთის⁴⁵ სიგანის, ალისარჩულით შეღებილი თავთა, წყრთა 25 კაპ. ის აქ მზადდება პერანგებისა და შარვლებისათვის.

პრელი არშიები ევროპული ტილოსი, წყრთა 5 კაპ. მათ იყენებენ წინდების მოსაჭერად.

ადგილობრივი რუხი მაუდის ქუდები, 20 კაპიკად.

⁴⁴ მ. დუმაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 79.

⁴⁵ წყრთა — სიგრძის საზომი — მანძილი იდაყვიდან შუათითის წვერამდე.

ერთვედრიანი სპილენძის ქვაბი, თითო 3 მანეთად.

სპილენძის საყვირები, თითო 4 მანეთად.

ზღვის მარილი ყირიმიდან — ფოთზე გამოვლით, ფუთი 2 კაპ. დამარილებული ზურგიელი ფოროჯისა (ადრე ფოთიდან, ახლა სალიანიდან და თბილისიდან), ცალი 40 კაპ.

ცხვრები პატარა კუდებით, ურქებოდ, თითო 1 მან და 20 კაპ. კანაფის თოკი და ხის ჯამები, ამას გარდა აქაური ცხენები, თითო 30-დან 40 მანეთამდე და ზოგი სხვა საგნებიც⁴⁶.

იმერეთში საკმაოდ განვითარებული იყო სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებული ხელოსნობა. ხელოსნურ საწარმოო-სამეურნეო იარაღებს — ნამგლებს, სახნისებს, ჯაჭვებს, თოხს, ბარსა და სხვ. გლეხი-ხელოსნები პირადი მოხმარების საჭირო საქონელზე ცვლიდნენ, ზოგჯერ კი პირდაპირ ჰყიდდნენ ფულზე.

„იმერთა ახლანდელი ვაჭრობა, — წერდა კ. რომელი 1808 წ. — წარსული დროის აჩრდილი და გამოძახილია და უმთავრესად რიონზე მდებარე ორ დაბაში სწარმოებს: ერთი — ონში, სადაც სომხეში და ებრაელები ვაჭრობენ იმერეთის სოფელ წედისის რკინეულობით, ქართლის ბამბეულის ქსოვილებით, მარილით და ფეტვით. მეორე — ხონში, სადაც გასაყიდად გამოტანილია ადგილობრივი რუხი მაუდის ქუდები, სხვადასხვა ფერის ბამბეული, კანაფი, ზაფრანით შეღებილი უხარისხო (აბრეშუმის) თავთა, ყირიმის მარილი, იმერული ცხენები, ცხვრები, ჭურჭელი, სპილენძის ქვაბები და სპილენძის საყვირები“⁴⁷.

„წედისთან, აღმოსავლეთის მხარეს, მოიპოვება უხეში ჰემატეტი, რომელსაც სამეჭრადი გადადნობით ჯერ რკინად და შემდეგ ნალეზად, ნამგლებად, ნაჯახებად, სახნისებად და ქვაბის ჩამოსაჭიდებელ ჯაჭვებად აქცევენ. ეს უკანასკნელნი კახეთში ხორბალზე და საქონელზე იცვლებოდა ხოლმე“⁴⁸.

ფრიად საყურადღებო ცნობების მიუხედავად, კ. რომელს ქუთაისზე, როგორც სამეფოს ცენტრზე და სავაჭრო ქალაქზე, არაფერი აქვს ნათქვამი. ქუთაისი, როგორც დასავლეთ საქართველოს მთავარი ქალაქი, ითვლებოდა უმთავრეს სავაჭრო ცენტრად, საიდანაც სწარმოებდა ვაჭრობა მეზობელ ქვეყნებთან. ქუთაისის სავაჭ-

⁴⁶ გ ი უ ლ დ ე ნ შ ტ ე დ ი, დასახ. ნაშრ., თბ., 1962, გვ. 153—155.

⁴⁷ კ. რ ო მ ე ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

⁴⁸ ი ქ ე ე.

რო კავშირი ჰქონდა ოსმალეთის ქალაქებთანაც. იქიდან შემოჰქონდათ ქუთაისში ევროპული საქონელი⁴⁹.

ვაჭრობდნენ მეტნაწილად ახალციხიდან გადმოსახლებული სომხები და ებრაელები⁵⁰. ქართველები იშვიათად ეტანებოდნენ ვაჭრობას, ვინაიდან ეს საქმიანობა მათ სათაკილოდ მიაჩნდათ⁵¹. ამიტომ იყო, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში და იმერეთშიც ვაჭრობას ძირითადად სომხები აწარმოებდნენ.

იოანე ბატონიშვილი წერდა: „აზიურთ თუ მივხედავთ, დასამდაბლებელ და შეურაცხ საყოფელია კეთილშობილთათვის ვაჭრობა, ხოლო ევროპელთაებრ უკეთუ მივხედავთ, მუნცა მცირედ სირცხვილად უჩნთ განრთვა ვაჭრობასა შინა. გარნა ანლიასა შინა არა არს სირცხვილი და არცა დასამდაბლებელი განრთვა ვაჭრობასა შინა. და აქვთ ესე ჩუეულებადცა, რომელ კეთილშობილნი უფროსნი ძმები შევლენ ქვეყნისა სამსახურსა შინა სამხედროთა საქმეთა და სამოქალაქოთა შინა, ხოლო უმცროსნი ძმანი იწყებენ ვაჭრობასა და აწ თითქმის ესსახედ არს საფრანგეთსა შინაცა, რომელ არცაღა თუ შეურაცხჰყოფენ თვით ჩინებულთა კაცთაცა განრთვად ვრცელ კომერციასა შინა, რომელნიც არიან სხვადასხვა ხატითა ვაჭრობისათა“⁵². იოანე ბატონიშვილი იმავე კალმასობაში გურიელს ათქმევინებს: „კეთილშობილთ ვაჭრობა რავა ეკადრებათ; ბარე რომ ვივაჭროთ, გინდ მოუკლავარ ვისმე და ან გავაყიდვინო რამე“-ო⁵³.

იმერეთში მოვაჭრე სომხებსა და ებრაელებს შორის იყვნენ საკმაოდ დიდი ფულადი კაპიტალის მქონენიც⁵⁴, თუმცა ისინი თავიანთ სიმდიდრეს მალავდნენ, რათა თავადებს არ წაერთმიათ რაიმე მათთვის.

იმერეთის ვაჭართა შესახებ 1804 წლის ერთ მოხსენებაში ლიტვინოვი წერდა:

„არიან დიდი კაპიტალის მქონენი, თუმცა დიდის მონდომებით ცდილობენ დამალონ თავიანთი ქონება. სამეფოს ცენტრში ქუთაისში ასამდე კათოლიკეთა სავაჭრო სახლია და ყველაზე მეტი ვაჭრობა

⁴⁹ საქართველოს ისტორია, I, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 364—365.

⁵⁰ აქტები, ტ. II, გვ. 407.

⁵¹ Август Фом Гакстгаузен, Кавказский край, ч. I, СПб., 1857, с. 209.

⁵² იო ა ნ ე ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. II, თბ., 1948, გვ. 57.

⁵³ ი ქ ვ ე; იხ. აგრეთვე ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 56.

⁵⁴ აქტები, ტ. II, გვ. 407.

იქ სწარმოებს. ვაჭრები გარეგნულად განგებ ღარიბულად გამოიყურებიან იმიტომ, რომ ყველა თავადს შეუძლია დროებით ან სამუდამოდ მიითვისოს ის, რაც მას მოეწონება: შეუძლია მის ბინაში დადგეს, ჩამოართვას ავეჯი უფასოდ, მარტო ცოლ-შვილი რჩება ხელშეუხებელი და ისიც სხვა ქვეყნის ვაჭრებისათვის⁵⁵.

ქუთაისში, როგორც ცენტრში, იმ დროისათვის დიდი მასშტაბით წარმოებდა ვაჭრობა. როგორც აღინიშნა, ვაჭრობა ძირითადად საქართველოს მეზობელ თურქეთის ქალაქებთან წარმოებდა⁵⁶. ევროპის საქონელი სტამბოლიდან ზღვით, შემდეგ კი ხმელეთით, არზრუმზე გამოვლით, დასავლეთ საქართველოში შემოჰქონდათ⁵⁷. საბუთებიდან ჩანს, რომ ევროპელ ვაჭრებს იმერეთში შემოჰქონდათ პოლონური მათუდი, სომხეთისა და საბერძნეთის ვაჭრებს კი ყოველგვარი ქსოვილი (კონსტანტინოპოლიდან), რაზედაც იმერეთში დიდი მოთხოვნილება იყო⁵⁸.

იმერეთიდან ძირითადად გაჰქონდათ აბრეშუმი, რასაც, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, დიდი რაოდენობით ამზადებდნენ იმერეთში. გაჰქონდათ აგრეთვე სანთელი, ბეწვეული და სხვა. იქ წარმოებული ვაჭრობის მასშტაბზე ნათლად მეტყველებს გიულდენშტედტის მიერ მოყვანილი ცნობა, რომ „XVIII საუკუნის 70-იან წლებში დასავლეთ საქართველოში და კერძოდ ქუთაისში მიმოქცევაში იყო 17 სხვადასხვა სახის თურქული მონეტა, თბილისური და რუსული მონეტები⁵⁹.

იმერეთის სამეფოს შედარებით სხვა პატარა ქალაქებში — ხონში, ონსა და სხვაგან ვაჭრობა მცირე მასშტაბით წარმოებდა. ძირითადად იქ იყიდებოდა ადგილობრივი ნაწარმი, რომელიც მოსახლეობის პირად მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდა.

ვაჭრები ამყარებდნენ კავშირს წვრილ მწარმოებელსა და მომხმარებელს შორის. ისინი ხელს უწყობდნენ იმერეთის სასოფლო-აღგილობრივ ბაზრებს შორის საქონელგაცვლას, ყიდულობდნენ და ჰყიდდნენ ხელოსანთა ნაწარმს მოგების მიღების მიზნით.

⁵⁵ აქტები, ტ. II, გვ. 407.

⁵⁶ Ш. М е с х и я., Города и городской строй феодальной Грузии, Тб., 1959, с. 136.

⁵⁷ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, საფრანგეთის სავაჭრო კაპიტალი საქართველოს მიმართ XVIII ს-ში, თბ., 1941, გვ. 114—115;

⁵⁸ იქვე, გვ. 114—115.

⁵⁹ И. А. Г ю л ь д е н ш т е л т, Географическое и статистическое описание Грузии и Кавказа, СПб., 1809, с. 376—380.

ჩარჩ-ვაჭრებს იმერეთის მეფე იჯარით აძლევდა საბაჟო-სავაჭრო შემოსავლის სხვადასხვა დარგებს. ამის შესახებ ერთ საბუთში ვკითხულობთ. «Царь Соломон представил Николаю Коркашвили право собирать во всей Имерети пошлину за красивые заведения, за места для убоя скота и за переезд через мосты, кроме пошлины за переезд через мост в Кутаисе, за соль и за рыбу. «Все это ты должен собирать если кто-нибудь в нашем владении воспротивится вам и не позволит вам собирать пошлину, то мы примем это за измену нашу и взыщем с виновного убытки, какие вы от этого понесете, а если не взыщем, то вы убытки ваши можете возместить из той части дохода, которая следует нам»⁶⁰.

იმერეთის მეფე სოლომონი საკუთარი ინტერესებისათვის მფარველობდა თავის ყმა-ვაჭრებს და განსაკუთრებულ პრივილეგიებს ანიჭებდა მათ.

1800 წ. გაცემულ ერთ საბუთში ვკითხულობთ: „Царь Соломон повелел, чтобы купца его Георгия Квинихидзе везде, в его царстве освобождали от платы пошлины за провозимые им товары и мы, со своей стороны, повелеваем всем нашим сборщикам и откупщикам пошлин, чтобы они товары Квинихидзе пропускали без пошлинно, но чтобы они при пропуске их тщательно удостоверялись, действительно ли товары принадлежат ему и определяли их стоимость. Обо всем этом они обязаны каждый раз докладывать нам»⁶¹.

ვაჭრობა XVIII ს. მიწურულსა და XIX ს. დამდეგს ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის ჩარჩოებში. თავსდებოდა და არსებითად ნატურალურ მეურნეობას ეყრდნობოდა.

ვაჭრობის განვითარებას ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტე და ქვეყნის პოლიტიკური დაშლილობა უშლიდა ხელს. ფეოდალური სახელმწიფო-სამეფოები და სამთავროები, მეფეები და მთავრები, ისევე როგორც მსხვილი თავადები, არსებითად ახორციელებდნენ სავაჭრო მონოპოლიებს თავიანთი საბაჟოებითა და ვაჭრის პიროვნებისადმი ძალადობით.

⁶⁰ Д. П. Пурцеладзе, Грузинские крестьянские грамоты, крепостные и судебные акты, грамоты и письма грузинских и персидских царственных особ, Тиф., 1882, с. 115.

⁶¹ დ. ფურცელაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 106.

ვაჭრის პიროვნება და საკუთრება ხელშეუხებელი და შეუვალი არ ყოფილა. ვაჭართა ძირითადი მასა პირად თავისუფლებას მოკლებული იყო და ხარბი ფეოდალი ყოველთვის მზად იყო წაერთმია ვაჭრისათვის მოგების დიდი ნაწილი, ან მთლიანად მიეთვისებინა მისი ავლა-დიდება.

სუსტად იყო დაცული აგრეთვე სავაჭრო-საქარავნო გზებიც, რაც ადგილობრივი ბაზრების გაფართოებას, რაიონებს შორის საქონლის გაცვლა-გამოცვლას აბრკოლებდა.

საქალაქო ცხოვრება დაბალ დონეზე იდგა. ქალაქებშიაც ძალმომრეობდნენ ფეოდალები. ქალაქებში ჯერ კიდევ ვერ ჩამოყალიბებულიყო „მესამე წოდება“. ქალაქებში ჯერ კიდევ ვერ მოიხმარდნენ ფართო მასშტაბით სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებს, ვერ იქვემდებარებდნენ სოფელს და სოფლების დამოკიდებულებაც მათდამი უმნიშვნელო იყო.

იმერეთის სამეფოს საზოგადოებრივი კლასები და მათი ურთიერთობა XIX ს. დამდეგს

როგორც ზემოთ ითქვა, იმერეთის სამეფოში ყველაზე უფრო მსხვილი ფეოდალი თვით მეფე იყო. იგი მეთაურობდა იმერეთის სახელმწიფოს, რომელიც გაბატონებული ფეოდალური კლასის ინტერესებს გამოხატავდა. მეფე სოლომონ მეორე ამ ფეოდალთა კლასის მეთაური იყო და მსხვილი ფეოდალებიც მაგალითს მისგან იღებდნენ, თუ როგორ უნდა განეხორციელებინათ მწარმოებელი საზოგადოების — ყმა-გლეხთა კლასის ექსპლოატაცია და როგორ ფუფუნებით უნდა მოეწყოთ თავიანთი მუქთახორული ცხოვრება. ამიტომ, ურიგო არ იქნება, უპირველეს ყოვლისა, გავეცნოთ თვით მეფის ცხოვრებას, როგორც ტიპურს შუა საუკუნეთა ყოფიერებისათვის, მის რეზიდენციას, სასახლეებს, სამუშაო დროს, ღრეობას, გართობას. ყველაფერი ეს ნათლად დაგვანახებს, თუ როგორ იღეოდა ფეოდალთა დრო და არსებობა, როგორ ზედმეტ ბარგად აწვენენ ისინი მშრომელთა საზოგადოებას.

იმერეთის მეფე ქ. ქუთაისში იჯდა, მისი რეზიდენცია იქ იყო.

ქუთაისი XVIII ს. ბოლოსათვის არ იყო დიდი და მისი მოსახლეობა ძალიან ნელი ტემპით იზრდებოდა. „კათედრალის ნანგრევები მოწმობენ, რომ ოდესღაც ეს მნიშვნელოვანი ქალაქი ყოფილა. ამჟამად კი ძლივს წარმოადგენს ერთ სოფელს“-ო¹, — გადმოგვცემს ტუკი თავის ნაშრომში.

ტოლოჩანოვის ცნობით, 1650 წ. 1000 კომლი ცხოვრობდა ქუთაისში², 23 წლის შემდეგ, შარდენის ცნობით, მოსახლეობამ

¹ მ. ტუკი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 252.

² А. И. А г а р е л и, Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, Т. I, 1768 по 1774 год. СПб., 1891, с. 71.

დაიკლო 200 ოჯახამდე³. დაახლოებით ერთი საუკუნის შემდეგ, 1769 წლისათვის, გიულდენშტედტის ცნობით, ქუთაისში მხოლოდ 50 ოჯახი ცხოვრობდა⁴. „ქალაქი გარშემორტყმულია გალავან-ზღუდით, რომელიც შედგება 3 მხარისაგან, რომელთაგან ერთი ძვეს მაღლობზე, რიონის ნაპირის პარალელურად, ხოლო მისი (ამ კედლის) ბოლოები უერთდება იმ კლდეებს, რომლებიც რიონისკენ ეშვებიან და [რომელთაც] წყალი ეხეთქება. თითოეული [კედელი] არის 500 ნაბიჯი სიგრძისა, ასევე მათში მოქცეული რიონის ნაპირიც. დასავლეთით, მაღლობზე არის დიდი კარი და უფრო დაბლა, რიონის ნაპირისკენ — მეორე უფრო პატარა კარი. ამ კედლის შიგნით არის ქვითკირის საცხოვრებელ სახლთა ნანგრევები, ხოლო მის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუთხეში იყო ციხე-კოშკი (ციტადელი) მაღალი და სქელი სწორკუთხა კედლით გარშემორტყმული, 100 ნაბიჯის განივკვეთისა. ციხის შუაში ძველად იდგა ქართული ქრისტიანული ეკლესია; მის მაგივრად თურქებმა ააშენეს მეჩეთი, რომლის კედლები დღესაც დგანან და სწორკუთხედს ქმნიან“⁵.

ძველ არქიტექტურულ ნაგებობათა გარდა, ქუთაისი იმითაც იყო შესანიშნავი, რომ იმერეთის სამეფოს მთავარ ცენტრს და მეფეთა ადგილსამყოფელს წარმოადგენდა.

როგორც ნათქვამი იყო, გიულდენშტედტის დროს ქუთაისში მხოლოდ 50 ოჯახი იყო. ესენი იყვნენ სომხები და ქართველები⁶. ქუთაისში ცხოვრობდნენ ქართველი ებრაელებიც, რომელნიც მოსახლეობის უმეტესობას შეადგენდნენ. ხოჯაანთ იოანე თავის დღიურში გადმოგვცემს, რომ სოლომონ 1-ის განკარგულებით, მას შემდეგ რაც ოსმალთ-თურქების გარნიზონი განდევნილ იქნა ქუთაისის ციხიდან, ქუთაისში ხონიდან კიდევ გადმოიყვანეს მოვაჭრენი და იქ აღდგა „ქალაქობა“ (ე. ი. ბაზრობა)⁷. ეს „ქალაქობის აღდგენა“ ქუთაისში უნდა გულისხმობდეს მოვაჭრე ებრაელების უკან დაბრუნებას ხონიდან. არ დასტურდება პროფ. ს. კაკაბაძის მიერ მოტანილი ცნობა იმის შესახებ, რომ 1809 წ. ქუთაისში ირიცხებოდა

³ Шарден Жан, Путешествие кавалера Шардена по Закавказью в 1672—1673 гг., с. 169.

⁴ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 139.

⁵ იქვე, გვ. 143.

⁶ იქვე.

⁷ აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ფონდი H, საბუთი № 2782.

198 კომლი სამეფო ყმა, საერთოდ მცხოვრებთა რაოდენობა კ შემიძლება ამ დროისათვის 360 კომლამდის იქნეს ნავარაუდელი. ამავე ხანებში (სახელდობრ 1804 წ.) ქუთაისში ასამდის სავაჭრო დუქანი ითვლებოდა⁸. ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილი საარქივო ცნობით კი ქუთაისში 100-მდე სამეფო ყმა იყო.

ქალაქ ქუთაისს ჰყავდა ცალკე მოურავი თავად წულუკიძეთა-ვან. მოურავის თანაშემწეს ეწოდებოდა მამასახლისი.

ქუთაისში იყო მეფის რეზიდენცია. იმერეთის მეფის სასახლე მდინარე რიონის ნაპირზე მდებარეობდა. სასახლის ერთ შემადგენელ ნაწილს, რომელიც ქვითკირის შენობას წარმოადგენდა, „ოქროს ჩარდახს“ ეძახდნენ.

ქალაქს აღმოსავლეთით ხშირი ტყე ერტყა, რომელიც გადაკიმული იყო მდინარიდან იმ მაღლობამდე, სადაც თავად წულუკიძეთა საცხოვრებელი იყო — თავ. ასლან წულუკიძის ხის ნოზრდელი ოდა.

XIX ს. შუა ხანებში „ქალაქის ბაღად“ წოდებული მიდამოები ადრე სავაჭრო კარს ეკუთვნოდა, სადაც მათივე ეკლესია იდგა. იგი გარდაცვლილი მეფის დავითის ქვრივს ანნას ეკუთვნოდა⁹. ეკლესიის მახლობლად იდგა ხის სასახლე¹⁰.

ქუთაისში ცალკე იდგა ოთხოთახიანი სახლი, რომელიც სოლომონ II-ის დროს თავადაზნაურთა მისაღებად იქნა გადაკეთებული.

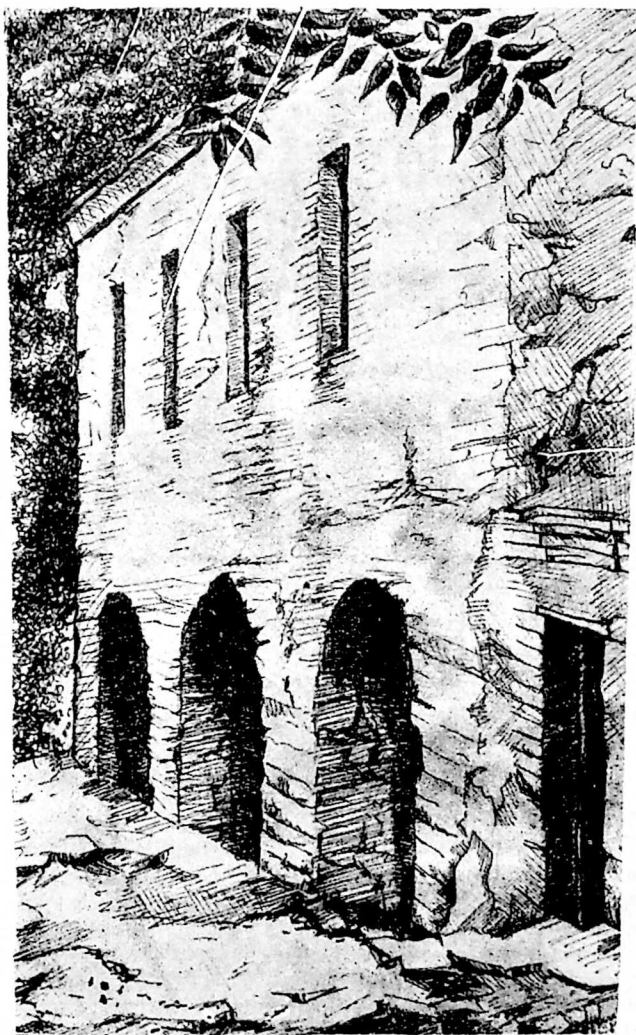
სოლომონ II-ს ორი სასახლე ჰქონდა — „ოქროს ჩარდახი“, რომელიც წარმოადგენდა ერთ დიდ დარბაზს. გარშემო მას ფართო და დახურული შუშაბანდი ერტყა. შიგნით მის გალესილ კედლებთან მხოლოდ ტახტები იდგა. ამ ჩარდახში მეფე არასდროს არ

⁸ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნეების ეპოქა. ტფ., 1922, გვ. 274.

⁹ Н. К. Имеретинский, Багратиды в России, ч. II, Имеретия. с. 55. (ხელნაწერი, რომელიც შეიქმნა პეტერბურგში 1885 წ., ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში).

¹⁰ სასახლე არ იყო მდიდრული, მაგრამ მსგავსი ნაგებობა ქვრივთა და იატაკით მხოლოდ სამეფო კარის წარმომადგენლებსა და მდიდარ თავადებს ედგათ. დანარჩენებს კი უბრალო ფიცრებისაგან აშენებული და ისლით გადახურული, უკერო და უიატაკო ბინები ჰქონდათ. ღარიბი მოსახლეობა ცხოვრობდა წნელისაგან გაკეთებულ ქოხებში, რომლებიც თიხით იყო შელესილი.

სასახლის ცოტა მოშორებით, საფიჩხიის გზისაყენ, ბოლო დრომდის იყო კათოლიკეთა სასაფლაო.

„ოქროს ჩარდახი“ — იმერეთის მეფეთა ყოფილი სასახლის ნაშთი.

ცხოვრობდა¹¹. სასახლე „ოქროს ჩარდახად“ იყო წოდებული არა იმიტომ, რომ მართლაც არაჩვეულებრივ გარეგნული სილამაზისა და მდიდრულად მოწყობილ შენობას წარმოადგენდა, არამედ იმიტომ, რომ იდგა ისეთ ადგილას, საიდანაც კარგად მოჩანდა მთები და რიონის დაბლობი. იქ აწყობდა წვეულებებს მეფე, რის შემდეგაც თავისთან დაახლოებულ პირებთან შუშაბანდში ბაასობდა¹².

მეორე სასახლე, სადაც სოლომონ II ცხოვრობდა, XIX ს. შუა ხანებში (1840-იან წლებისათვის) დაინგრა, მის გადარჩენილ საძირკველზე, პ. გნილოსაროვის სიტყვით, 1850-იან წლებში გიმნაზიისათვის აბანო აუშენებიათ¹³.

მეორე სასახლე, სადაც მეფე ცხოვრობდა, ორი სართული-საგან შედგებოდა. სასახლის ქვედა სართული იყო ქვის, სადაც მეფის შინამოხელეები და მოსამსახურეები ცხოვრობდნენ. მეორე სართული იყო ხის, რომელშიაც სხვა ოთახებს გარდა მოთავსებული იყო სოლომონ II-ისა და მისი ცოლის — მარიამ კაციას ასულის — საძინებელი ოთახები. სასახლე არ წარმოადგენდა მდიდრულსა და რაიმე იშვიათ არქიტექტურულ ნაგებობას, არც შინაგანი მორთულობა ჰქონდა მდიდრული. კედლები გაშალაშინებული ფიცრული იყო, ოთახებს კი მეტწილად უმინო ხის ფანჯრები ჰქონდა, რომელთაც ქარის ღროს საფარით იცავდნენ¹⁴.

მეფის მისაღებ ოთახამდე ცალ მხარეს ტახტი იდგა. ტახტზე ხალიჩა გადაფარებული ლეიბი იდო, ხალიჩა იატაკამდე იყო ჩამოშვებული. ხალიჩაზე გადაფარებული იყო ირანული სახიანი ქეჩა, რომელზედაც დამატებით აბრეშუმის გადასაფარებელს აფარებდნენ, კედელთან მუთაქები ელაგა¹⁵.

მოპირდაპირე კედლის სიგრძეზე, ტახტთან, რაჭული პატარა

¹¹ Г н и л о с а р о в П. — О царе Соломоне II и бывшем при нем управлении Кавказский календарь, Тиф., 1858, с. 422. ქუთაისის ვიცე გუბერნატორ პ. გნილოსაროვის ეს ნაშრომი ფრად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს იმერეთის სამეფოს შესახებ. ნაშრომში საკმაოდ ობიექტურადაა გაშუქებული თითქმის ყველა საკითხი, რაც უნდა იყოს მიზეზი იმისა, რომ იგი მ. ყოფიანმა თარგმნა და დაბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“, 1860 წ. 1 ნომერში. 1900 წელს ჟურნალ „კვალის“ 24-ე ნომერში თითქმის მთლიანად იქნა განმეორებით დაბეჭდილი (ოქროს ჩარდახის შესახებ დაწერილებით — იხ. მ. ნიკოლეიშვილის წერილი „ოქროს ჩარდახი“, „ძეგლის მეგობარი“, 1970, № 22, გვ. 49—52).

¹² ი ქ ვ ე, გვ. 422.

¹³ ი ქ ვ ე, გვ. 423.

¹⁴ საისტორიო მოამბე, 1925.

¹⁵ პ. გნილოსაროვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 422.

სკამები ელაგა, რომლებიც განკუთვნილი იყო მეფესთან მიპატი-
ეებულ პირთათვის. დანარჩენ ოთახებშიც მორთულობა ისეთივე
იყო, გარდა საძინებელი ოთახისა, რომლის წინაც ფარჩის ფარდა
ეკიდა¹⁶. მეფის ნებართვის გარეშე ოთახში ვერავინ შევიდოდა.

თუ მეფე რომელიმე თავადის, აზნაურის ან სხვა პირის მიღე-
ბას ბრძანებდა, ისინი მისაღებ ოთახში შევიდოდნენ მთელი შეი-
არალებით და იდგნენ გამართულნი, მანამ შესახვედრად გამოსული
მეფე მათ თავის დახრით არ მიესალმებოდა¹⁷.

ყველა იქ მყოფნი ცალი ხელით თოფზე დაყრდნობით, ხოლო
გულზე მეორე ხელის მიდებით მუხლს იხრიდნენ. ის კი, ვისთანაც
მეფე მივიდოდა საღმით, ან რომელსაც თავისთან იხმობდა, მოიხ-
რებოდა, რათა მეფეს მუხლებზე მოხვეოდა¹⁸.

ამგვარი მოწიწება მეფისადმი მიღებული იყო იმერეთში. რო-
გორც ეტყობა, ძველი ჩვეულების თანახმად, მოსახლეობა ასეთივე
სახით პატივს სცემდა სოლომონ II-ს, თუმცა თვითონ მეფე
უშლიდა მუხლმოდრეკით თაყვანისცემას. იგი ხშირად ხელით აჩე-
რებდა მოხრილ წინმდგომს და ეუბნებოდა: „არ არის საჭირო, არ
არის საჭირო; მუხლს მხოლოდ ღმერთის წინაშე იხრიან, მე კი
ადამიანი ვარ, ცოდვილი“¹⁹.

სოლომონ II, როგორც გადმოგვცემენ, ხალხს უყვარდა, მისი
ხატრი ჰქონდათ ღმობიერი ხასიათისა და მწიგნობრული სიბრძნე-
სათვის. სოლომონ II-ის მიერ 1789 წელს იმერეთის ტახტიდან
ჩამოგდებული მეფის — დავით გიორგის-ძის შვილის (კონსტანტი-
ნეს) შვილი — ნიკოლოზ კონსტანტინეს ძე იმერეთინსკი, რომელიც
პეტერბურგში დაიბადა და სიკვდილამდე იქ ცხოვრობდა, 1885
წელს დამთავრებულ თავის გამოუქვეყნებელ შრომაში „Баграти-
ды в России“..., წერდა: „Всобще, хотя Соломон II и был
врагом нашего рода, хотя он низвергнут с престола де-
да и томил в заключении отца, все же безумием было бы с
моей стороны не только клясть, но и осуждать деятельного,
умного и энергичного царя. Среди старые имеретинны слуги
и приближенные моей бабки, царицы Анны, спокойно и бес-
пристрастно отзывались о последнем правителе своей стра-

¹⁶ პ. გნელოსაროვი, იქვე.

¹⁷ იქვე.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ იქვე.

მყ. «Соломон, — говорили старики, — «даром что он был возрастом мал (то есть малорослый), но крепкий дух в себе имел, большой ум в голове у него был. Потому любил и слушался его народ, что хотел быть сам по себе (то есть хотел быть независимым)»²⁰.

სოლომონ II დილით 7-8 საათზე კარის ეკლესიაში მიდიოდა წირვის მოსასმენად. დაბრუნებისთანავე ყავას შეეჭეცოდა. ამის შემდეგ ეზოში გამოვიდოდა. სადაც ყოველ დღე ბლომად იყვნენ სათხოვნელად. ან სხვა საქმის გამო მოსული თავადაზნაურობა ან სხვა წოდების პირნი²¹. 11 საათზე მეფე სადილობდა მიწვეულ თავადებთან ერთად. სადილზე მეფეს მიაართმევდნენ ღომს ვერცხლის მათლაფით. სხვა სუკმელს ფაფურის საინებით, ღვინოს კი ვერცხლის სურით. ერთსაათიანი სადილობის შემდეგ მას საჯავახოს ღვინოსა და ხილს მიაართმევდნენ²². ცუდ ამინდში მეფე წიგნებს კითხულობდა. კარის მსახურებთან საუბრობდა. ან ქადრაკს თამაშობდა²³. კარგ ამინდში ეზოში, ქადრის ქვეშ იჯდა ქერს დიდი ლოდი-საგან გამზადებულ ტახტზე (რომლის ნაწილი რევოლუციის წინა ხანაშიც იმავე ადგილას იდგა) და სადავო საქმეებს არჩევდა. „სადილის შემდეგ მეფე ხშირად სასამართლო საქმის გარჩევით იყო დაკავებული. ხშირად კი უცქეროდა ახალგაზრდების ჭირით, ხელშუბის ტყორცნას და თოფის ნიშანში სროლას. უყვარდა ახლობლებთან ზეპრობაც“²⁴.

²⁰ Н. К. Имеретинский, Багратиды в России, ч. II, Имеретинский царский род, с. 55—56.

²¹ პ. გ. ი. ლ. ს. ა. რ. ე. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

²² ი. ქ. ე. ე.; სოლომონ II იყო ღაქადეა, თეთრ ღოვებანი, მრგვალი სახის, სრული, სმუჯალოზე დაბალი, ცოცხალი გამოხედვით, მეჭი ცისფერი თვალებით, მშვიდი და მხიარული სახის. ის თავისი პაპის—ერეკლე II-ის კარზე გაიზარდა. მას მეტწილად ქართული ტანისამოსი ეცვა, ახალუხის მაგიერ კი იმერული ზოლიანი ფარჩისაგან შეკერილ ზუზუნს ატარებდა. იგი იყო მდიდრულად ჩაცმის მოყვარული, ჩოხას ყოველთვის ევროპული მაუდისაგან, სირმაშემოვლებულს იკერავდა. იცვამდა ლურჯ-წითელ კანტშემოვლებულ განიერ შარვალს, ჩექმებს ღებებით ხმარობდა. ღია, ქერა უღვაშებს წითლად იღებავდა იწითდა იგრებდა. ვეწერსა და თავს იპარსავდა. თავზე მუდმივ ქართულ ბოხოსს ატარებდა. ვერცხლის ქამარზე მას მდიდრული ოქროს ხანჯალი ეკიდა. მკერდს ოქროს ძეწკვი უმშვენებდა, რომელზედაც ე. წ. „ძელი ჭეშმარიტი“ ეკიდა. ზამთრობით მეფე სარჩულად ხავერდის ქურქს იცვამდა. თავის გაონაცვალ ტანსაცმელს მეფე კარის მსახურებს აძლევდა ანდა ზოგჯერ ჭილდოთაც უძღვნიდა ვინმეს (პ. გ. ი. ლ. ს. ა. რ. ე. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 424—425).

²³ პ. გ. ი. ლ. ს. ა. რ. ე. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 424.

²⁴ ი. ქ. ე. ე.

იმერეთის მეფე სოლომონ მეორე

სოლომონ II მეტ წილად ქუთაისში ცხოვრობდა. დილაადრიან კურდღლებსა და ხოხბებზე სანადიროდ გადიოდა საღორიის ტყეში ან რიონის დაბლობში. ზამთარს მეფე ხშირად ვარციხეში ატარებდა, სადაც რამდენიმე დღეს ნადირობდა აჯამეთისა და ვარციხის ნაკრძალებში.²⁵ ნაკრძალებში ბევრი იყო დათვი, მგელი, მელა, გარეული ღორი, ირემი და გარეული თხა. გარდა ხსენებული ადგილისა, ნაკრძალები იყო შუამთის, ლომსიათხევის, სკანდისა და შორაპნის ტყეები²⁶.

ჩამოთვლილ ადგილებში მეფე მთელი თავისი კარით ხშირად დიდი ხნით მიდიოდა ზაფხულში, სადაც აკეთებდნენ წნულის სადგომს — ფაცხას. საჭირო სურსათ-სანოვაგე მახლობელი სოფლებიდან მოჰქონდათ (გადასახადის ან სავალდებულო ძღვენის ანგარიშში).

ხშირად თვით მეფე მიდიოდა სოფელში თავისი მხლებლებით²⁷. მათი გამასპინძლება გლეხებს მძიმე უღლად აწევებოდა. ასეთი სტუმრობა ზოგჯერ რამდენიმე დღეს გრძელდებოდა.

ასეთი დაუპატიჟებელი წვეულების დროს „სტუმრები“ იმდენად ბევრს მოითხოვდნენ, რომ სოფელი ნადგურდებოდა, რის გამოც მეფის ამაღა იძულებული ხდებოდა სხვა მეზობელ სოფლებში გადასულიყო²⁸.

თავადაზნაურები და პრივილეგირებული წოდების სხვა წარმომადგენლები ძირითადად გლეხთა ზედმეტი შრომის მითვისებით ცხოვრობდნენ.

გლეხები კი თავიანთი შრომით უზრუნველყოფდნენ როგორც თავიანთ თავს, ისე გაბატონებული კლასის წარმომადგენელთა არსებობას. თავად-აზნაურთა სიმდიდრე და სიძლიერე მათ მფლობელობაში მყოფი სახნავ-სათესი მამულებითა და ყმა-გლეხთა რაოდენობით განისაზღვრებოდა.

ფეოდალურ-ბატონყმური საზოგადოების საფუძველი როგორც

²⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 425.

²⁶ ი ქ ვ ე.

²⁷ აქტები, II, გვ. 407.

²⁸ აქტები ტ. II, გვ. 407; იმერეთის სამეფო კარის ამგვარი წვეულების შესახებ მოგვითხრობს მ. ტუკი თავის ექვსტომეულის—«Histoire de l'empire de Russie sous le règne de Catherine II, ...ს მეექვსე ტომში, სადაც ავტორი დასკვნის: რადგანაც სამეფო კარის საარსებო შემოსავალი საკმაო მაინც არ არის, ამიტომ აქეთ წესად კარიდან კარზე სიარული და ყმების ხარჯზე ცხოვრება. მხოლოდ მაშინ მიატოვებენ ყმებს, როდესაც უკანასკნელთ ყოველგვარი საქმელი შეუძლებელი ხოლმე“.

ყველგან, ისე იმერეთშიც ყმათა შრომა და ყმა გლეხებზე თავდა-
აზნაურთა არასრული საკუთრება იყო.

ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, იმერეთის სამე-
ფოშიც გაბატონებული კლასის წარმომადგენლები იყვნენ მეფე,
თავადები და აზნაურები. გაბატონებული კლასი მრავალრიცხოვანი
კატეგორიებისაგან შედგებოდა. სასულიერო პირები იმავე თავდა-
აზნაურთა ან გლეხთა ფენას ეკუთვნოდნენ და ცალკე წოდებრივ
კატეგორიას არ ქმნიდნენ²⁹.

მეფისა და თავადების შემდეგ გაბატონებული სოციალური
იერარქიის კიბეზე იდგნენ აზნაურები, რომლებიც თავის მხრივ სა-
მეფო, საეკლესიო თუ სათავადო აზნაურებად იყოფოდნენ.

განსაკუთრებით ტენდენციური იყო რუსი სამხედრო მოხე-
ლეების მსჯელობა იმერეთის თავადაზნაურობის უფლებათა შესა-
ხებ. მეფის რუსეთის მოხელეები დაინტერესებული იყვნენ იმერე-
თის სამეფოს გაუქმებით და იქ არსებულ ბატონყმურ ურთიერთო-
ბას პეტად მუქ ფერებში ხატავდნენ. თითქოს თვითმპყრობელობას
გული შესტკიოდა იმერეთის გლეხებზე, რომლებსაც ფეოდალები
ასე შეუბრალებლად ავიწროებდნენ.

გენ. სიმონოვიჩი გაზვიადებულად ახასიათებდა იმერეთის
ფეოდალთა უფლებებს:

«Князья и дворяне имеют неограниченную власть над
своими подданными, конх они... по воле своей могли прода-
вать, наказывать же могли они только телесно, но с отняти-
ем у них всего движимого и недвижимого имущества, в том чис-
ле виноградных садов или разведенных и расчищенных в
лесах для хлебопашества мест, отчего не только что угнета-
лось трудолюбие, но и подданные, не имея никакой собствен-
ности, не могли иметь к отечеству своему привязанности»³⁰.

თავადაზნაურებს მიჰყავდათ თავიანთი ყმების ოჯახებისაგან
მოახლეები, რომელთაც საკუთარ სახლში იტოვებდნენ ან მზითევ-
ში გააყოლებდნენ თავიანთ ქალიშვილებს. გარდა ამისა, ისინი თა-
ვიანთ ყმებს ახდევიანებდნენ (უკლებლივ ყოველ კომლს) საურსა
და საუდიეროს.

ეპისკოპოსები, მღვდელმთავრები და სასულიერო-სამონასტ-

²⁹ მ. დ. უ. მ. ბ. ა. მ. ე, დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის ნახევარში, თბ.,
1957, გვ. 71.

³⁰ საქ. ცენტრ. სახ. საისტ. არქივი, ფ. 2, აღწ. I, საქმე № 255, ფურც. 12.

როს სხვა მოხელეები თავიანთი ყმების მიმართ სარგებლობდნენ ისეთივე უფლებებით. როგორითაც საერო ფეოდალები, ოღონდ მათ ყმების გაყიდვის უფლება არ ჰქონდათ. დანაშაულის შემთხვევაში საეკლესიო ყმას ძველ ბატონს — თავადს თუ აზნაურს — უკან უბრუნებდნენ. — შენიშნავდა გენ. სიმონოვიჩი³¹.

ეს გარემოება ნათლად მეტყველებს იმის შესახებ, რომ საეკლესიო ყმათა მდგომარეობა გაცილებით უფრო უკეთესი იყო, ვიდრე საბატონო ყმებისა.

როგორც უკვე ითქვა, თავადაზნაურთაგან გამოყოფილი ე. წ. „სასულიერო წოდება“ იმერეთის სამეფოში არ არსებობდა. უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფალნი სოციალურად გაბატონებულ კლასს ეკუთვნოდნენ.

ყმა-გლეხთა წრიდან გამოსული სოფლის მღვდლები და დიაკვნები ისეთივე ექსპლოატაციას განიცდიდნენ, როგორც ჩვეულებრივი საეკლესიო ყმები.

«Белое духовенство, которого имеется в Имеретини несо-размерное число против народа, получало также с принад-лежащих ему приходов положенное содержание деньгами и натурою»³².

იმერეთში ოთხი ეპარქია იყო: 1. ქუთაისის — მიტროპოლიტ დოსითეოსისა (მის გამგებლობაში იყო ის სოფლებიც, რომლებიც წინათ ეკუთვნოდა კათალიკოსს. ეს კათალიკოსი ადრე ხელმძღვანელობდა სამეგრელო-აფხაზეთ-გურიის სამთავროების სამღვდლოებას), 2. გენათელი მიტროპოლიტის — ექვთიმესი, 3. რაჭის — ნიკორწმინდელი სოფრონიოსისა და 4. მთავარეპისკოპოს ანტონისა³³.

იმერეთის სამეფოში სულ თხუთმეტი სათავადო საგვარეულო იყო: რაჭის ერისთავი³⁴, წულუკიძე, ნიჟარაძე, იაშვილი, ყიფიანი, წერეთელი, ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, აბაშიძე, ჩხეიძე, მხეიძე, აგიაშვილი, ღაბუაშვილი, ფინეზიშვილი³⁵, ჩიჯავაძე³⁶. ჩამოთვლილ საგვარეულოთა ცალკე წარმომადგენლები მეფის საბჭოს

³¹ ი ქ ე ე, ფურც. 13.

³² საქ. ცენტრ. სახ. საისტ. არქივი, ფ. 2, აღწ. I, საქმე 255, ფურც. 13.

³³ ი ქ ე ე.

³⁴ სოლომონ II-ის დროს რაჭის საერისთავო აღარ არსებობდა, მაგრამ იყვნენ მემამულეები — თავადი ერისთავები, უკეთ — ერისთავიშვილები.

³⁵ ღაბუაშვილი და ფინეზიშვილი წარმომადგენდნენ აბაშიძეების ცალკე შტოს.

³⁶ გ ი უ ლ ე ნ შ ტ ე ღ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 281—283.

წევრები იყვნენ, სამეფოში დიდი და შემოსავლიანი თანამდებობები ეკავათ და შეძლებულ ფეოდალებადაც ითვლებოდნენ. მათ საერთო საგვარეულო სამფლობელოები — სათავადოები ჰქონდათ: საწერეთლო, საწულუკიძეო, სამიქელაო, საიაშვილო, საბაშიძეო და სხვ.³⁷. ჩამოთვლილ საგვარეულოთა მფლობელობაში დიდი რაოდენობის ადგილ-მამული და ყმა გლეხი იყო. ეკონომიური მდგომარეობით სათავადოები ერთიმეორისაგან განსხვავდებოდნენ. სამეფოში ყველაზე დიდისა და ეკონომიურად ძლიერ სათავადოს საწერეთლო წარმოადგენდა³⁸. წერეთლების მფლობელობაში 1000-მდე კომლი გლეხი³⁹, დიდი რაოდენობის სახნავ-სათესი ადგილი, სათიბები და სხვა სიმდიდრე იყო. საწერეთლო ეკონომიური მდგომარეობით იმერეთში მხოლოდ მეფეს ჩამორჩებოდა და, რაღა თქმა უნდა, სათავადოთა შორის თავისი ყმა-გლეხებისა და ადგილ-მამულის სიმრავლით. ასევე უფლებებით, პირველი ადგილი ეკავა. საწერეთლოს შემდეგ ეკონომიური მდგომარეობის მიხედვით საწულუკიძეო იდგა, წულუკიძეთა მფლობელობაში 800 კომლი იყო⁴⁰. სანიყარაძეოში კი — 600 კომლი⁴¹. სათავადოს გვარის უფროსი განაგებდა, რომელსაც ნდობა ჰქონდა გამოცხადებული საგვარეულოს წარმომადგენლებისაგან.

ზურაბ წერეთლისათვის საწერეთლოს გამგებლობის მინდობის შესახებ ერთ-ერთ უთარილო საბუთში ვკითხულობთ: „ქ. ღვთით ისე წიგნი და პირობა მოგართვით ჩვენ სარდალ წერეთელმა ქაიხოსრომ თქვენ ბიძა ჩემს სახლთუხუცესს წერეთელს ზურაბს ასე და ამა პირსა ზედა, რომ უფროსობა და ბატონობა დაგანებეთ ჩვენის ქვეყნისა და ჩვენის ოჯახისა ციხისა ქალაქისა აზნაურისა მოურავისა, გლეხისა, რაც რომ ჩვენ გვაქვს, ყოვლის უფროსობა და ბატონობა დაგანებეთ, როგორც ბატონის რიგი იყოს ისე უფროსათი იბატონოთ და იუფლოთ თუ შენ ჩვენი დასამდაბლებელი არა ქმნარა ჩვენ თქვენი მორჩილი ვიქნებით და ვინც ჩვენ ან მოურავი ან მოხელე ან მეციხოვნე ან აზნაური, ან გლეხი შენს ბრძანებას გადახდეს და არ გემორჩილოს, როგორც უბრძანოთ, ყველასთან გაძიცხადებია, რომ გამოსცვალო, თუ გაუწყრე. თუ გადახდევინო

³⁷ გ ი უ ლ ე ნ შ ტ ე დ ტ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 35—39.

³⁸ ო. ს ო ს ე ლ ი ა. წერეთლიანთ სათავადოს ისტორიიდან. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ანალები, I, თბ., 1947, გვ. 251.

³⁹ აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი Sd № 1209.

⁴⁰ რ ა ი ნ ე ქ ს ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 36.

⁴¹ ი ქ ვ ე.

ჩვენ თქვენი შემწე ვიყოთ და რისხვაც მივაგოთ, თორემ არც მოვეხმართ და არც ნუგეში ვცე და არც იმ ერთთან და არც კაცთან არ მისაყვედურო ეს ასე გამომიცხადებია ყველასათვის: მოურავისათვის, ვაჭრისათვის და გლეხისათვის, ყველასათვის ერთობით⁴².

თავადები მეფეს ემორჩილებოდნენ და სათავადოებიც იმერეთის სამეფოს შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდნენ. სათავადოები იმერეთში, ისევე როგორც XVIII ს. ქართლში, წარმოადგენდნენ ნახევრად პოლიტიკურ ერთეულებს, ფეოდალურ-ბატონყმური ქვეყნის სამეურნეო-ადმინისტრაციულ უჯრედებს, რომლებიც ამავე დროს განასახიერებდნენ ფეოდალური ურთიერთობისათვის საერთოდ დამახასიათებელ ყველა ნიშანს⁴³.

ეკონომიურად ძლიერი თავადების საერთო სენს წარმოადგენდა დამოუკიდებლობისაკენ მიდრეკილება, რასაც ხშირად უჩენია თავი იმერეთის სინამდვილეშიც. თავადთა ასეთი მისწრაფებების გამოქვლავებას XIX ს. დამდეგს ადგილი არ ჰქონია (1790 წლიდან მეფის ხელისუფლების შედარებით გაძლიერების გამო, რამაც მეფეზე თავადთა სრული დამოკიდებულება განამტკიცა), გამონაკლისს მხოლოდ ზურაბ წერეთელი წარმოადგენდა.

თავადები ვალდებული იყვნენ ომიანობის დროს მეფის მითითებისამებრ თავიანთი სამფლობელოებიდან მოლაშქრეები გამოეყვანათ. ერთი სიტყვით, თავადთა განწყობილებაზე იყო დამოკიდებული სამეფოს თავდაცვის საქმე.

ზურაბ წერეთელი იმდენად გამდიდრდა, რომ აღარავის აღარ უწევდა ანგარიშს და ბოლოს მეფის დაღუპვაც მოინდომა. იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის მოსპობის საქმეში ამ თავადმა საკმაოდ დიდი როლი ითამაშა. ზურაბ წერეთლის განდიდებით იყო გამოწვეული ზემოხსენებული მისი მოქმედება, რითაც მან სხვებთან ერთად სოლომონ ლიონიძის განკიცხვაც დაიმსახურა. სოლომონ ლიონიძე 1806 წლის 30 ოქტომბერს ზ. წერეთელს სწერდა: „სოფლისათვის ცრუსა და მართლისა უკვდავებისათვის გეტყვი წრფელ სულობით და უკეთუ არა ირწმუნებ, მე რა ვყო? შენ კაცი ხარ და არა ღმერთი, გინდა რომ ცა და ქვეყანა შენს ფიქრზედ ბრუნავდეს?... თუ კაი მონარდე ბრძანდები, იაგანში დუშაში ითამაშე, რა გაჯავრებს? — მართალია, დიდი კაცი ხარ, 1000 კომლი გეყოლება, მაგრამ ქვეყნის ქარტა რომ

⁴² აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი Sd № 1209.

⁴³ მ. დ. უ. მ. ბ. ა. დ. დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

არის დახატული თუ კაცი ზარ იმაში ან შენს საჩხერეს იპოვნი და ან შენს სასახლეს მიაგნებ. თუ სად ზიხარ და სად გძინავს? — თურმე არა ყოფილხარ რა და რას დიდგულობ? ⁴⁴“.

დანარჩენი თავადები თავიანთი სათავადოებით ეკონომიურად საწერეთლოსთან შედარებით დაბლა იდგნენ. ისინი სოლომონს უჭერდნენ მხარს. მათი ბანაკიდან ერთგულები მეფეს იმის შემდეგაც კი შერჩა, როცა ტახტიდან ჩამოაგდეს და სამეფო ხელისუფლება გააუქმეს.

აზნაურები იმერეთის მოსახლეობის დაახლოებით 8 %-ს ან 2000 კომლს შეადგენდნენ ⁴⁵.

თავიანთი კუთვნილების მიხედვით აზნაურები სამ ძირითად კატეგორიად ნაწილდებოდნენ — სამეფო, საეკლესიო და სათავადო აზნაურებად. იყვნენ აგრეთვე აზნაურთა აზნაურებიც ⁴⁶.

XVIII საუკუნის ბოლოსათვის აზნაურთა ეკონომიური მდგომარეობა გაუარესდა, თავადობა ძლიერდებოდა ⁴⁷. აზნაურობა ნახევრად თავისუფალ წოდებას წარმოადგენდა, თავადებსა და გლეხობას შორის იდგა ⁴⁸.

აზნაურთა შორის შედარებით უკეთეს ეკონომიურ პირობებში სამეფო, ანუ ტახტის აზნაურები იყვნენ, მათ უშუალო მბრძანებელს მეფე წარმოადგენდა. ამ წოდების წარმომადგენლებს უფლებებიც მეტი ჰქონდათ სხვებთან შედარებით, სამეფო აზნაური თავადებთან ერთად ჯდებოდა, ეს უკანასკნელნი მას „ძმოს“ ეძახდნენ ⁴⁹.

ტახტის აზნაურებზე დაბლა საეკლესიო აზნაურები იდგნენ. საეკლესიო აზნაურები იმერეთში სხვადასხვა შეძლების იყვნენ. დიდი ადგილმამულები და გლეხთა კომლები მათ არ გააჩნდათ. მათ შორის იყვნენ ისეთებიც, რომლებსაც გლეხები სულ არ ჰყავდათ. მაგალითად, უფრო გვიან — 1820 წ. ქვემო ქვიტირის საეკლესიო

⁴⁴ აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი Hd № 5694; ეს წერილი გამოქვეყნებულია 1877 წლის „ივერიის“, № 26-ში, გვ. 12—13.

⁴⁵ Сборник статистических сведений о Кавказе, т. I, Тиф., 1869, с. I; ს. კ ა ბ ა ძ ე, მასალები დასავლეთ საქართველოს სოც. ეკონ. ისტორიისათვის, საისტორიო კრებული, წ. I, თბ., 1928, გვ. 8.

⁴⁶ მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 71.

⁴⁷ შ. ბ უ რ ჯ ა ნ ა ძ ე, თავადი ზურაბ წერეთელი, აკად. ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XX B., თბ., 1959, გვ. 182.

⁴⁸ მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 71.

⁴⁹ ი ქ ე ე, გვ. 82.

აზნაურების 5 კომლიდან 4 კომლს გლეხები სულ არ ჰყავდათ. მათგან ერთ კომლს ჰქონდა 11 ჭკევა ვენახი და სახნავი, მეორეს — 4 ჭკევა, მესამეს კი — 2 ჭკევა და ამდენივე მიწა⁵⁰.

ზემო ქვიტირის საეკლესიო აზნაურთაგან ერთი კომლის მფლობელობაში 11 კომლი გლეხი იყო⁵¹.

საეკლესიო აზნაური თავადებთან ყოფნის დროს ვერ დაჟდებოდა მანამდე, სანამ თავადები ნებას არ მისცემდნენ⁵².

საეკლესიო აზნაურებს უფლებებით სათავადო აზნაურები მოსდევდნენ. რომლებიც თავადებთან ფეხზე უნდა მდგარიყვნენ⁵³.

სათავადო აზნაურებს შორისაც იყო განსხვავება.

დიდი თავადის აზნაურები უკეთეს ეკონომიურ მდგომარეობაში იყვნენ, ვინემ ნაკლები შეძლების თავადთა აზნაურები.

სათავადო აზნაურები XIX საუკუნის დამდეგს, როგორც აღინიშნა. გაღარიბების გზაზე იყვნენ დამდგარი.

მიუხედავად იმისა, რომ ხსენებული აზნაურები ფლობდნენ გლეხებს, თავადს შეეძლო თავის მფლობელობაში მყოფი აზნაურის გასხვისება, ქალიშვილისათვის მზითევეში გაყოლება, სხვაზე გადაცემა და სხვ.⁵⁴

აზნაურთა წოდებიდან ყველაზე დაბლა თავიანთი ეკონომიური მდგომარეობითა და უფლებებით აზნაურთა აზნაურები იდგნენ.

ისინი ვალდებულნი იყვნენ სამსახური გაეწიათ მფლობელი აზნაურისათვის და ემორჩილებოდნენ თავისი მფლობელი აზნაურის მფლობელებსაც. აზნაურთა აზნაურების წარმოშობა გამოწვეული იყო თავადების ზიერ მათი გასხვისების უფლებისაგან. თავადი თუ თავის ქალიშვილს ეკონომიურად ძლიერ აზნაურს მიათხოვებდა (თავადის ქალის გათხოვება აზნაურზე იშვიათ შემთხვევებს წარმოადგენდა), მზითევეში შეეძლო თავის მფლობელობაში მყოფი აზნაური გაეტანებინა; უკანასკნელი ამიერიდან აზნაურის აზნაურად იქცეოდა⁵⁵.

იმერეთის აზნაურები, როგორც უკვე აღინიშნა, მცირე შეძლებისანი იყვნენ. იყვნენ თითო-ოროლა ყმის მფლობელნი და სრუ-

⁵⁰ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 82.

⁵¹ ი ქ ე ე.

⁵² მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 82.

⁵³ ი ქ ე ე.

⁵⁴ К. А., Б о р о з д и н, Закавказские воспоминания, Мингрелия и Сванетия... СПб., 1885, с. 315—316.

⁵⁵ მ. დუბაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 71, 82—83.

ლიად უყმონიც. უკანასკნელი მხოლოდ უფლებრივად იდგნენ მაღლა. ეკონომიურად კი აზატებისაგან ბევრად არ უნდა ყოფილიყვნენ განსხვავებული.

XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნაზე მეფის ხელისუფლების სისუსტის ერთ-ერთ მიზეზთაგანს აზნაურთა (რომლებზედაც ემყარებოდა მეფის ხელისუფლება) დასუსტება და ზოგიერთი თავადის უჩვეულო განდიდება წარმოადგენდა.

დიდი თავადი ანადგურებდა აზნაურებს ეკონომიურად, უკანასკნელი კი თავის დაცვას მეფისაგან მოელოდა და ამიტომ მას უჭერდა მხარს. ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ აზნაურობა (ისევე როგორც ეკლესიაც) ზურაბ წერეთელს ეწინააღმდეგებოდა და მეფის მხარეზე გამოდიოდა⁵⁶. აღნიშნული გარემოებით იყო გამოწვეული ისიც, რომ იმერეთის აზნაურობა, მთელ მოსახლეობასთან ერთად, გამოვიდა სოლომონ II-ის მხარეზე, რომელიც იმერეთის დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდა.

როგორც ვიცით, იმერეთის მოსახლეობა XIX ს. დასაწყისში 25000 კომლს შეადგენდა. აქედან ძირითად მასას მატერიალური დოვლათის შემქმნელი გლეხობა წარმოადგენდა.

იმერეთში, ისევე როგორც ოდიშსა და გურიაში XVIII ს-ში გლეხობა, როგორც მწარმოებელი კლასი, თავიანთი მდგომარეობის მიხედვით, აღმოსავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით⁵⁷. შემდეგ კატეგორიებად იყოფოდა: მსახურნი, აზატები, მებეგრენი და მოქალაქეები⁵⁸.

გლეხთა ჩამოთვლილი კატეგორიები ძირითადად დარჩნენ XIX ს. პირველ ნახევარშიც, ბატონყმობის გადავარდნამდე. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ იმერეთში რუსული მართებლობა — რუსი სამხედრო მოხელით სათავეში და რუსი სამხედრო კაპიტან-ისპრავნიკებით ოლქებში — იმერელი მდივანბეგების მეშვეობით იგივე წესით მიდიოდა, როგორც იმერეთის უკანასკნელი მეფის სოლომონ მეორის დროს იყო. ასე იყო 1840 წლის ახალი მმართველობის შემოღებამდე.

⁵⁶ შ. ბ. უ. რ. ჯ. ა. ნ. ა. ძ. ე., დასახ. ნაშრ., გვ. 181.

⁵⁷ XVIII საუკუნეში ქართლ-კახეთში მსახურთა და გლეხთა ფენების გათანასწორება მოხდა. ვახტანგის კანონების შედგენის დროს და ადრეც ქართლში იყვნენ მხოლოდ მსახურნი და გლეხნი (ს. კ. ა. კ. ა. ბ. ა. ძ. ე., მასალები დასავლეთ საქართველოს სოც. ეკონომიური ისტორიისათვის. „საისტორიო მოამბე“, წ. I, ტფ., 1928, გვ. 7).

⁵⁸ შ. ბ. უ. მ. ბ. ა. ძ. ე., დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ მესაქედში, თბ., 1957, გვ. 94.

ჩამოთვლილ გლეხთა კატეგორიებიდან ყველაზე პრივილეგირებული აზატები იყვნენ.

აზატები გლეხთა ზედაფენის წარმომადგენლები იყვნენ⁵⁹. ამ კატეგორიის გლეხები ძირითადად განთავისუფლებულები იყვნენ გადასახადებისაგან. აზატები ზოგჯერ ვალდებულნი იყვნენ შინა-ყმა მიეცათ ბატონისათვის⁶⁰. პრივილეგიებს ისინი ბატონისაგან გამოსყიდვის გზით აღწევდნენ⁶¹, რაც ადვილ საქმეს არ წარმოადგენდა და ამიტომაც აზატთა რიცხვი ძალზე უმნიშვნელო იყო. ისინი, როგორც აღინიშნა, ძირითადად განთავისუფლებულები იყვნენ ბატონის წინაშე ვალდებულებისაგან, თუმცა უკანასკნელნი აზატებისაგან ზოგიერთი სამსახურის უფლებას იტოვებდნენ⁶².

აზატების შემდეგ პრივილეგიურ გლეხთა ერთგვარ კატეგორიას მსახურთა ფენა წარმოადგენდა. ამ კატეგორიის გლეხები თავიანთი უფლებებითა და მდგომარეობით აზატ გლეხებს მოსდევდნენ. ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით, ისინი აზატებს ენათესავებოდნენ⁶³.

მსახურთაგან იყვნენ ისეთებიც, რომელთაც მხოლოდ შინა-მოსამსახურის მიცემა ევალდებოდათ. ამ კატეგორიის სხვა გლეხებს ევალდებოდათ ნატურალური გადასახადიც (ღვინო, ხორბალი, სიმინდი, ღომი და სხვ.)⁶⁴.

ჩამოთვლილ ვალდებულებათა გარდა მსახური ლაშქრობისას თავის ბატონს უნდა ხლებოდა ცხენით, ხოლო თუ მას ცხენი არ ჰყავდა — ქვეითად. მსახურ გლეხთა რაოდენობა რამდენჯერმე მეტი იყო, ვიდრე აზატებისა.

მწარმოებელი კლასის ძირითად ნაწილს მებეგრე გლეხები შეადგენდნენ. ისინი მთელი მოსახლეობის ორ მესამედზე მეტი უნდა ყოფილიყვნენ.

გლეხთა ზემოთ დახასიათებულ ორივე კატეგორიასთან შედარებით, მებეგრენი მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. ძირითადად ამ კატეგორიის გლეხთა კისერზე გადადიოდა მთელი სამეფოს უშრომელი-გაბატონებული კლასის ბატონყმური მოვალეობის ტვირთი.

⁵⁹ მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 94.

⁶⁰ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 5.

⁶¹ მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 94.

⁶² ი ქ ვ ე.

⁶³ ი ქ ვ ე, გვ. 99.

⁶⁴ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 6.

„მებეგრეს ყველაზე მეტი ნატურალური ბეგარა ეკისრა. იგი აძლევდა ბატონს მოახლეს, შინაყმას, მზარეულს, მეჭინბესა და სხვა“. მებეგრეებს ევალეობდათ მიწის თოხნა, სხვადასხვა გადასახადის გადახდა ფულით ან ნატურით. საბატონო სამუშაოზე გამოსვლა. შინაყმის მიცემა შავი სამუშაოსათვის, მაგალითად, მეჭინბედ. მზარეულად და სხვ. ასეთ ვალდებულებათა რიგს გამოხატავდა გლეხთა დასახელებანი „მეთოხე“, „მეტვირთე“, „შინაყმა“ და სხვა⁶⁵.

მებეგრეებს ყოველწლიური გადასახადი ეკისრათ⁶⁶. კომლზე 1 ლორი და ცხვარი, 2—10 ქათამი, 1—10 ბათმანი პური, 5—40 ბათმანი ღომი, 5—40 ჩაფი ღვინო, 1—3 მანეთი ფული⁶⁷.

მებეგრეთა მდგომარეობა, როგორც ჩანს, აუტანელი იყო. მებეგრეებს თავიანთი შრომის პროდუქტების მხოლოდ მცირე ნაწილიღა რჩებოდათ ცოლ-შვილის გამოსაკვებად, მეტი წილი ბატონს მიჰქონდა. აღნიშნული გარემოებებით იყო გამოწვეული იმერეთის გლეხთა მღელვარებანი და გაქცევებიც იმერეთიდან აღმოსავლეთ საქართველოში⁶⁸.

ღიდი მღელვარება მოხდა იმერეთის სამეფო გლეხებს შორის 1785 წ. რაც მეფის მიერ ახალი გადასახადების გაწერით იყო გამოწვეული⁶⁹.

განსაკუთრებით XIX ს. დამდეგს გახშირდა ყმა-გლეხთა აყრა-გაქცევები. ყმა გლეხთა აყრა-გაქცევას მათი აუტანელი ექსპლუატაცია, „ადგილის იწროება“, ან „რომელიმე სხვა შეწუხება“ იწვევდა⁷⁰.

1808 წ. სარდალ აგიაშვილს გაექცნენ გლეხები კახეთში,

⁶⁵ ბ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 101.

⁶⁶ Август Фом Гакетгаузен, Закавказский край, ч. I, СПб., 1857 г., с. 89.

⁶⁷ ბ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 102.

გლეხთა გადასვლა ერთი საბატონოდან მეორეში, გაქცევა აღმოსავლეთ საქართველოში იმდენად ხშირი იყო XVII—XVIII საუკუნეებშიდა უფრო XIX ს. დამდეგს, რომ ამის შესახებ სპეციალური მუხლი იყო შეტანილი სამართლის წიგნში. იხ. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, მუხლები: 198, 199, 200, 201.

⁶⁸ შ. მ ე ს ხ ი ა, საქართველოს ეკონომიური და სოციალური ვითარება XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. საქართველოს ისტორია. I, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 362.

⁶⁹ ი. სო ს ე ლ ი ა, მასალები კლასობრივი ბრძოლის ისტორიისათვის ფეოდალური ხანის დას. საქართველოში XVIII ს. მიწურულიდან XIX ს. 40-იან წლებამდე. თბ., 1960, გვ. 4.

⁷⁰ ი ქ ე ე.

იყვნენ, მებატონეს მათი ოჯახების წევრთა ცალკე გაყიდვის უფლებაც ჰქონდა⁷⁵.

იმერეთის გლეხთა კატეგორიებზე მსჯელობას ვხვდებით ნაგვიანევი ხანის მასალებშიაც, კერძოდ, ქუთაისის გუბერნატორის ერთ მოხსენებაში მეფისნაცვლისადმი, 1864 წ.⁷⁶

გლეხთა ზემოხსენებული ფენები ერთმანეთისაგან კუთვნილების მიხედვითაც განსხვავდებოდნენ. კუთვნილების მიხედვით იმერეთის გლეხობა შემდეგნაირად იყოფოდა: სამეფო, სათავადაზნაურო, საეკლესიო და გლეხთა გლეხები. ამ უკანასკნელთა რაოდენობა მეტად მცირე იყო⁷⁷.

ძლიერი თავადების გლეხები შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში იყვნენ, ვინემ მცირე მიწა-წყლის მქონე თავადთა ან აზნაურთა მფლობელობაში მყოფი გლეხები. ამით აიხსნება უკანასკნელთა მიდრეკილება მეფე-თავადთა მფლობელობაში გადასვლისაკენ, რასაც მეფე და თავადებიც მხარს უჭერდნენ⁷⁸.

შედარებით ასატან მდგომარეობაში იყვნენ საეკლესიო გლეხებიც. რისი მკაფიო დამადასტურებელი ფაქტია გლეხთა მისწრაფება საეკლესიო მფლობელობაში გადასვლისაკენ. საეკლესიო გლეხთა რაოდენობა იმერეთის გლეხთა საერთო რიცხვის საგრძნობ ნაწილს შეადგენდა.

ღარიბ თავადთა და აზნაურთა გლეხები, დიდი თავადების გლეხებსა და საეკლესიო გლეხებთან შედარებით, აუტანელ მდგომარეობაში იყვნენ. მათი ექსპლუატაციის დონე უფრო მაღალი იყო. წვრილი მფლობელები თავის ყმა-გლეხობას სულ უფრო მაგრად უჭერდნენ ექსპლუატაციის მარწუხებს.

⁷⁵ მ. დ. უ. მ. ბ. ა. ძ. ე., დასახ. ნაშრ., გვ. 102.

⁷⁶ საქ. ცენტრ. არქივის ყოფილი არქეოგრაფიული კომისიის მასალები, „საისტორიო კრებული“, წ. I, თბ., 1928, გვ. 5.

⁷⁷ მ. დ. უ. მ. ბ. ა. ძ. ე., დასახ. ნაშრ., გვ. 106; „საისტორიო კრებული“, წ. I, გვ. 88.

⁷⁸ ი. ქ. ვ. ე.

იმერეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი წყობილება

იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური წყობილება ფეოდალური ქართული სახელმწიფო სამართლის წესებზე იყო აგებული.

იმერეთის მეფე განუსაზღვრელი უფლებებით სარგებლობდა, თუმცა სამეფოს საქმეებს წარმართავდა „საბჭოს“ დახმარებით, რომლის წევრებიც არა მარტო რჩევაში იღებდნენ მონაწილეობას, არამედ დიდმნიშვნელოვან თანამდებობებსაც ზღოვდნენ. მეფესთან არსებული საბჭო ძირითადად მუდმივი შემადგენლობისა იყო. იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლად არსებობის უკანასკნელ პერიოდში საბჭოში მონაწილეობას ლებულობდნენ თავადები, მღვდელმთავრები და გავლენიანი სამეფო აზნაურები. საბჭოში მონაწილეობდა ოთხი ეპისკოპოსი:

1. ქუთათელი მიტროპოლიტი დოსითეოსი, 2. გენათელი მიტროპოლიტი ექვთიმე, 3. ნიკორწმინდელი მიტროპოლიტი სოფრონიოსი და 4. მთავარეპისკოპოსი ანტონი.

ჩამოთვლილი მღვდელმთავრები საბჭოში დიდი უფლებებით სარგებლობდნენ, მათ შეხედულებებსა და მოსაზრებებს მეფე ყოველთვის გულმოდგინედ ისმენდა და დიდ ანგარიშს უწყევდა.

საბჭოში მონაწილეობდა 30-მდე თავადი (სულ ზემო და ქვემო იმერეთში და რაჭაში 15 სათავადო საგვარეულო იყო) და ორისამი ტახტის აზნაური. გლეხთაგან საბჭოში არავინ იყო. სოლომონ II-ის დროს 1809 წ. საბჭოს შემადგენლობაში შემდეგი თავადები იყვნენ:

1. სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი,
2. სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი,
3. ქუთაისის სარდალ-მოურავი სვიმონ წულუკიძე,
4. დავით აბაშიძე,
5. დავით წულუკიძე,

6. დავით ერისთავის ძე,
7. იოანე აგიაშვილი — სარდალ-ქეშიკთუხუცესი — ციხისთავი.
8. დავით აგიაშვილი — ციხისთავი,
9. სვიმონ აგიაშვილი — ქეშიკთუხუცესი ციხისთავი,
10. გიორგი წერეთელი — მოლარეთუხუცესი,
11. ზურაბ მაჩაბელი,
12. სვიმონ წერეთელი — სახლთუხუცესის ძე,
13. სიმონ მელვინეთუხუცესი,
14. გიორგი წულუკიძე,
15. ოტია წულუკიძე,
16. ბეჟან წულუკიძე — მდივანბეგი,
17. ვახუშტი ჩიჭავაძე — მდივანბეგი,
18. სეხნია წულუკიძე,
19. ნიკოლოზ ლორთქიფანიძე,
20. ნიკოლოზ იაშვილი,
21. ბერი ავალიშვილი — მორდალი
22. ბეჟან ავალიშვილი — მორდალი,
23. ოტია ლორთქიფანიძე — მოურავი,
24. ვახტანგ მიქელაძე,
25. ქაიხოსრო აბაშიძე,
26. ხახუტა აბაშიძე — მოურავი,
27. ქაიხოსრო აბულაძე — მოურავი¹

ჩამოთვლილი ეპისკოპოსები და თავადები მარტო მეფის საბჭოს წარმომადგენლები კი არ იყვნენ, არამედ მათ იმ დროისათვის იმერეთში დიდი თანამდებობებიც ეჭირათ, საიდანაც საკმაო შემოსავალი ჰქონდათ.

იმერეთის სამეფოს საქმიანობა ჩამოთვლილ საბჭოს წევრთავადების ხელში იყო და პოლიტიკაში წამყვან როლსაც ისინი ასრულებდნენ. სულ კი თავადიშვილების რაოდენობა 150 კომლს არ აღემატებოდა. მათ შორის პირველი ადგილი წერეთლებსა და წულუკიძეებს ეკავათ. წერეთლიანთ საგვარეულო სამფლობელოში ათასამდე კომლი გლეხი და აზნაური იყო², საწულუკიძეოში კი რვაასზე მეტი³.

¹ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, იმერეთის სამეფოს გაუქმება. „საისტორიო მოამბე“, IX, თბ., 1956, გვ. 416—417.

² აკად. კ. კ ე ჯ ე ლ ი ძ ი ს სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი Hd, № 5694.

³ ი. რ ა ი ნ ე ქ ს ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 37.

როგორც აღნიშნული იყო. ყველა მნიშვნელოვანი თანამდებობა სამეფოში თავადებს ეკავათ. მეფესთან არსებულ საბჭოში, სამიოდე აზნაურისა და მღვდელმთავრების გარდა, ყველა თავადი და თავადიშვილი იყო.

1790-იანი წლებიდან, იმერეთის მეფის ძალაუფლების განმტკიცების შემდეგ, სამეფო კარსა და მმართველობაში პირველ პირად სახლთუხუცესი ჩანს, რომლის გავლენაც სამეფოს საქმეებში აღნიშნული დროიდან საგრძნობლად გაიზარდა. იმერეთის სამეფოს მმართველობა კონცენტრირებული იყო სამეფო კარზე, რომლის სათავეშიც მეფის შემდეგ სახლთუხუცესი იდგა. ეს თანამდებობა სოლომონ II-ის დროს ძლიერ გავლენიან თავადს ზურაბ წერეთელს ეკავა. სახლთუხუცესის თანამდებობა მეზეკიდრეობით თანამდებობად ითვლებოდა, თუმცა იგი მამიდან შვილზე არ გადადიოდა, არამედ იმავე გვარის წარმომადგენელს რჩებოდა. რა თქმა უნდა, არჩევა იყო მეფეზე. რომელსაც ამ თანამდებობაზე სხვა გვარის წარმომადგენლის დანიშვნაც შეეძლო⁴.

სახლთუხუცესი მართავდა სამეფოს ყველა საქმეს, თუმცა მის ძირითად საქმიანობას მოსახლეობაზე ყოველგვარი გადასახადების გაწერა და აკრეფა წარმოადგენდა. ამიტომ, მას ემორჩილებოდნენ თითქმის ყველა სამეფო შემოსავალ-გასავლის თანამდებობათა მქონენი.

ერთი სიტყვით, სახლთუხუცესი თავისი ფუნქციებითა და გავლენით სამეფო საქმეების პირველ მინისტრს ემსგავსებოდა. სახლთუხუცესს დაკისრებული სამსახურისათვის ეძლეოდა აკრეფილი გადასახადების 10 %.

გარდა აღნიშნული შემოსავლისა, სახლთუხუცესი წესის მიხედვით ქ. ქუთაისის შემოსავლიდან ლებულობდა ყოველწლიურად 2—3 ქესას⁵. ხოლო წლის ბოლოს, ანგარიშის გასწორებისას, საბაჟოს მოხელეებს მისთვის საკადრისი თითო ხელი ტანისამოსი მიჰქონდათ საჩუქრად⁶.

თუ მეფე რომელიმე თავადს, აზნაურს ან სხვა წოდების წარმომადგენელს გლეხებს უბოძებდა, სახლთუხუცესი თითოეული

⁴ აღრე აქ თანამდებობაზე თავად აბაშიძეების გვარიდან ინიშნებოდნენ.

⁵ „ქესა“ იყო ფულის ოსმალური ერთეული, რომელიც იმ დროისათვის 216 რუსულ მანეთს შეესაბამებოდა.

⁶ П. Г и л о с а р о в, О царе Соломоне II и бывшем при нем управлении, «Кавказский календарь». Тиф., 1858, с. 428.

კომლიდან თითო ხარს ლებულობდა. ამრიგად, სახლთუხუცეს ზურაბ წერეთელს სამეფოში ყველა თანამდებობის პირზე მეტი უფლებები და შემოსავალი ჰქონდა. სამეფოს არსებობის უკანასკნელ ხანაში ზურაბ წერეთელს ამ თანამდებობიდან, მისივე სიტყვით, წლიურად 4 ათასი მანეთი შემოსავალი ჰქონდა⁷.

სახლთუხუცესის უფლებები სოლომონ მეორის დროს (1790 წლიდან) ერთიორად გაიზარდა. თუ 1790 წლამდე სახლთუხუცესი სასახლისა და სამეფო კარის შემოსავალ-გასავალს განაგებდა, ამიერიდან ის სამეფოს სხვა საქმეებსაც განაგებს⁸. მეფე სოლომონ II-ის შემდეგ იგი პირველ პირს წარმოადგენდა სამეფოში. გარდა დიდი შემოსავლისა და სამეფოში პირველი კაცობისა, ზურაბ წერეთელი იმერეთში დიდ ფეოდალადაც ითვლებოდა, ის იყო საწერეთლოს, ე. ი. თავად წერეთლების სამფლობელოს უფროსი და მეთაური.

სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი იმდენად განდიდდა სამეფოში თავისი უფლებებითა და გავლენით. რომ იმერეთის მთავარსარდალიც კი მას ექვემდებარებოდა. ამიტომაც იყო, რომ სოლომონ ლიონიძის დაწინაურებამ ზურაბ წერეთლის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია⁹. ეს უკანასკნელი სოლომონ II-ეს დაუპირისპირდა¹⁰. ერთი სიტყვით, იმერეთის სამეფო კარზე და მართვა-გამგეობაშიც სახლთუხუცესი პირველი კაცი იყო მეფის შემდეგ. იგი მხოლოდ მეფეს ემორჩილებოდა.

სამეფო მმართველობის დარგში იმერეთის სამეფო ექვს ოლქად იყო დაყოფილი — ვაკის, ოკრიბის, საჩხეიძეთს, არგვეთის, რაჭისა და ლეჩხუმის¹¹. მაგრამ ადმინისტრაციული თვალსაზრისით ოლქებს არავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონდათ, ვინაიდან მმართველობა მოუტრავთა ხელში იყო.

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში იმერეთის სამეფო 26 სამოურავოდ იყო დაყოფილი, რომელთა სათავეში მეფის მიერ დანიშნული მოურავები იდგნენ.

მოურავები იყვნენ თავიანთ სამოურავოში ყოველგვარი საქმე-

⁷ იქვე.

⁸ 6. შ ე ნ გ ე ლ ი ა, სახლთუხუცესის თანადებობა იმერეთის საეფოში, ქუთაისის ა. შულეიძის სახ. სახელმწიფო პედ. ინსტიტუტის შრომები, I, გვ. 145.

⁹ 3. გ ნ ი ლ ო ს ა რ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 432.

¹⁰ ზურაბ წერეთლის მეფისადმი მტრობის მიზეზი იყო განდიდებისაკენ მისწრაფება; რუსეთის მთავრობის დახმარებით მას იმერეთის მმართველობა უნდოდა.

¹¹ 3. გ ნ ი ლ ო ს ა რ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 431—432.

ების წარმმართველნი. ისინი თავიანთ სამოურავოებს მართავდნენ მათდამი დაქვემდებარებულ თანამდებობების პირთა დახმარებით.

ქვემოთ მოგვყავს იმერეთის სამოურავოთა სია

№№ სამოურავოს დასახელება	მოურავთა საგვარეულო და წოდება	
	თავადი	ახალაური
1	2	3
1 ქუთაისის	წულუკიძეთა გვარიდან	
2 ჩხერის	წერეთლიანთა გვარიდან	
3 ლომსიათხევის		მაჭავარიანთა გვარიდან
4 ხონის		აბულაძეთა გვარიდან
5 საპაიქაოს	ლორთქიფანიძეთა გვარიდან	
6 საჭავეახოს	ლორთქიფანიძეთა გვარიდან	
7 საცილას		კორძაიათა გვარიდან
8 ფარცხანაყანების	ნივარაძეთა გვარიდან	
9 ქეტირის		მღივანთა გვარიდან
10 გეგუთის	იაშვილთა გვარიდან	
11 რიონის		მესხთა გვარიდან
12 კვახტირის		აბაშიძეთა გვარიდან
13 ვარციხის	წერეთელთა გვარიდან	
14 სიმონეთის	.	კლდიაშვილთა გვარიდან
15 მუხურის		საყვარელიძეთა გვარიდან
16 საზანოს	ავალიშვილთა გვარიდან	

1	2	3
17 კაცხის		ლოლაძეთა გვარიდან
18 საქარის	აბაშიძეთა გვარიდან	
19 ქვარის		აბაშიძეთა გვარიდან
20 მინდას	ლეონიძეთა გვარიდან	
21 ხილისკარის	ლეონიძეთა გვარიდან	
22 კიღროტის	სამთავე სამოურავოს მართავდა ერთ-ერთი ჯაფარიძეთა გვარიდან	
23 ლების		
24 გლოლის		
25 ქიორის		ჯაფარიძეთა გვარიდან
26 ჭყვიშის	გელოვანთა გვარიდან	

ამგვარად, იმერეთის სამეფოს, რომელიც ადმინისტრაციულად 26 სამოურავოდ იყო დაყოფილი, ფაქტიურად 24 მოურავი მართავდა¹², რომელთაგან 13 თავადი იყო, ხოლო 11 — აზნაური.

მოურავები, როგორც წესი, იმყოფებოდნენ მეფის ციხესიმაგრეებში ან იმ ადგილებში, სადაც სამეფო გლეხები იყვნენ.

საეკლესიო მამულების მოურავებად საეკლესიო უწყების წარმომადგენლები ინიშნებოდნენ, ხოლო შემამულეთა თემებში თვითმემამულეები იყვნენ მოურავებად.

მეფის სამფლობელოებში მოურავებად ერთი და იგივე გვარის წარმომადგენლები ინიშნებოდნენ. მოურავის თანამდებობა მამიდან შვილზე არ გადადიოდა, მაგრამ ერთი გვარის შიგნით რჩებოდა, თუმცა მეფეს, რომელსაც განუსაზღვრელი უფლებები ჰქონდა, შე-

¹² ვინაიდან კიღროტის, ლებისა და გლოლის სამოურავოები ტერიტორიულ სხეულებთან შედარებით, პატარები და ადმინისტრაციულად უმნიშვნელონი იყვნენ. სამივე სამოურავოს ერთი მოურავი მართავდა ჯაფარიძეთა გვარიდან.

უძლო ერთი გვარის წარმომადგენელი სხვა გვარის წარმომადგენ-
ლით შეეცვალა. როგორც უკვე იყო აღნიშნული, მოურავად, არსე-
ბული წესის მიხედვით, ერთი და იგივე გვარის წარმომადგენელი
ინიშნებოდა და ზოგ შემთხვევაში სამოურავო შემოსავალი მოუ-
რავის გვარში მყოფ რამდენიმე ოჯახზე ნაწილდებოდა. მაგალითად,
სიგელის თანახმად, ფარცხანაყანებში მოურავად ნიჟარაძეთა გვა-
რიდან ერთ-ერთი თავადი ინიშნებოდა, სამოურავო შემოსავალი კი
იყოფოდა იმდენ ნაწილად, რამდენი ოჯახიც იყო ხსენებულ გვარ-
ში¹³.

ყველა სამოურავო ერთნაირი არ ყოფილა. ზოგი სამოურავო
უფრო მნიშვნელოვან ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა
სამეფოში და მისი მოურავი განაგებდა არა მარტო თავის სამოუ-
რავოს, არამედ სამეფოს საკითხების გარჩევაშიც მონაწილეობდა.

მოურავთა მეტ ნაწილს მხოლოდ თავისი სამოურავო ტერიტო-
რიაზე მცხოვრებთა გამგებლობა ეკისრა.

ზოგიერთი სამოურავო თავისი მოცულობით პატარა იყო და,
რა თქმა უნდა, მის მოურავსაც შედარებით ნაკლები დაფასება ჰქონ-
და. ასეთი იყო, მაგალითად, ჭიდროტის, გლოლისა და ლების სამო-
ურავოები.

ყველაზე მეტი უფლებებით ქუთაისის მოურავი სარგებლობ-
და. ქუთაისის სამოურავოში სასამართლო საქმეებს მდივანბეგთა
მაგიერ თვით მოურავები განიხილავდნენ. მათვე ხელში ყოფილა
აღმასრულებელი ხელისუფლებაც. მოურავის გადაწყვეტილება
თითქმის საბოლოო იყო და მისი შეცვლა მეფის გარდა არავის არ
შეეძლო.

სამეფოს სხვა სამოურავოებში, მოურავის გადაწყვეტილებით
უკმაყოფილო პირს, თუ გლეხი იყო, შეეძლო გაესაჩივრებინა მდი-
ვანბეგთან, ხოლო თავადაზნაურებს — უშუალოდ სამდივნოში
(დივანში), რომელიც წარმოადგენდა უმაღლეს სამსჯავროს სისხ-
ლისა და სამოქალაქო სამართლის დარგში, ე. ი. ჩვეულებრივი მო-
ურავის გადაწყვეტილებას არ ჰქონდა ისეთი ძალა, როგორც ქუ-
თაისის მოურავის გადაწყვეტილებას.

მოურავებს საკმაოდ დიდი მოვალეობაც ეკისრათ. ისინი მო-
ვალენი იყვნენ სრული მშვიდობიანობა და წესრიგი დაეცვათ თა-
ვიანთ სამოურავოში; ვალდებულნი იყვნენ ხელი შეეწყოთ მოხე-
ლისათვის მათი დავალების შესრულებაში, რაც მთავარია, განეხი-

¹³ პ. გ ნ ი ლ ო ს ა რ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 432.

ლათ თავიანთ ტერიტორიაზე მცხოვრებ გლეხებს შორის მომხდარი დავა და საჩივრები, ომიანობის შემთხვევაში კი მოურავები თავიანთი სამოურავოს მოსახლეობით უნდა გამოსულიყვნენ საბრძოლველად. შემოსავლის მხრივ მოურავებს, გარდა ქუთაისისა, ყველას თითქმის ერთნაირი შემოსავალი ჰქონდა. ეს შემოსავალი შემდეგი იყო:

1. მოურავის მიერ თავისი სამოურავოს შემოვლისას მცხოვრებნი ვალდებული იყვნენ პურ-მარილითა და ღვინით დახვედროდნენ მას.

მოსახლეობა ვალდებული იყო მოურავისათვის სახლში სურსათ-სანოვაგე მიერთმია, რასაცა „ძღვენი“ ეწოდებოდა.

2. მოურავს შეეძლო თავისი სამოურავოდან გარკვეული წესით გამოეყვანა მცხოვრებნი საკუთარი სახნავ-სათესის დამუშავებისას, მოსავლის აღებისას. ამასთან, მოურავს მათგან მოახლის წაყვანის უფლებაც ჰქონდა.

3. როდესაც ქალს ქმარი გარდაეცვლებოდა, ქვრივს მეორედ გათხოვება არ შეეძლო სპეციალური „საქვრივო“ გადასახადის გარეშე. რაც მოურავს ეკუთვნოდა.

4. იმ შემთხვევაში, როდესაც მეფე რომელიმე წოდების წარმომადგენელს გლეხებს ან მამულს უწყალობებდა, მიმღებნი მოურავს აძლევდნენ ნაწყალობევი ქონების გადასახადს — „სამოურავოს“. ეს ხდებოდა იმიტომ, რომ მოურავი სამეფო გლეხების სხვაზე გადაცემის დროს კარგავდა მისთვის დაწესებულ შემოსავალს და საჭიროდ იყო მიჩნეული ამ დაკარგული შემოსავლის ანაზღაურება.

5. ომიანობის შემთხვევაში მოურავი გლეხებთან ერთად იყო. გლეხები ვალდებულნი იყვნენ მოურავისათვის სურსათ-სანოვაგე ეტარებინათ. თუ გლეხები რაიმე ნადავლს იშოვნიდნენ, ნაწილს მოურავისათვის უნდა მიეცათ.

ქუთაისის. როგორც სამეფოს ადმინისტრაციული ცენტრის, მოურავს, მეტ უფლებებთან ერთად, შემოსავალიც მეტი ჰქონდა.

ქუთაისის მოურავს ემორჩილებოდა ქუთაისის მამასახლისი — ქალაქის უფროსი და მეხიდისკარე — საბაჟოს გამგებელი¹⁴. ქუთაისის მოურავი ღებულობდა:

¹⁴ 3. გნილოსაროვთან „მეხიდისკარის“ მაგიერად დამახინჯებით წერია „მესუდის კარი“.

1. საბაჟო შემოსავლიდან 3 ქესას, ე. ი. მაშინდელ 648 მანეთს ვერცხლით.

2. მარილისა და თევზის სამეფო შემოსავლის ნახევარს, რომელსაც თავის თანაშემწეებსაც უნაწილებდა.

3. ქალაქში შესატანად ხიდზე ყოველ საპალნეზე ოთხ ფარას.

4. ქალაქში დაკლულ ყოველ პირუტყვზე — ხორცს 16 სტილს, ე. ი. 7 გირვანქამდე.

5. ყოველი საქმის გარჩევისას 5 მარჩილს.

ამასთანავე, მოსახლეობას მოურავთან მიჰქონდა მისი საკადრისი ძღვენი.

იმერეთის სამეფოს სასამართლო აღმასრულებელი ხელისუფლება ფეოდალთა კლასის ინტერესებს ემსახურებოდა.

ე. წ. „დივანი“ და მისი მოხელეები არჩევდნენ სამართალს ვახტანგ VI-ის კანონების საფუძველზე. რუს მოხელეთა მთავარ ყურადღებას ამ დროს იმერეთში არსებული სამართლის შემდეგი მომენტები იპყრობდნენ:

მეფის ღალატისა და მისი პიროვნების შეურაცხყოფისათვის დანაშაულებს სიკვდილით სჯიდნენ. ან დაასახიჩრებდნენ. დასჯილის მთელი ქონება სახელმწიფოს მიჰქონდა¹⁵.

კაცის მოკვლისათვის ბრალდებულს შანთით წვავდნენ და, გარდა ამისა, ავალდებულებდნენ, რომ მოკლულის ნათესავებისათვის სისხლის ფასი გადაეხადა.

ტყვის მოტაცებისა და თურქებზე თუ სხვა ბარბაროსებზე მიყიდვისათვის ბოროტმოქმედებს საჯაროდ წვავდნენ. ამ შემთხვევაშიაც დამნაშავის ქონებიდან დაზარალებულის დასაკმაყოფილებლად საზღაური უნდა აეღოთ.

საქონლის მოპარვისათვის და სხვა მოძრავი ქონების მითვისებისათვის ქურდებს ხუთმაგად ახდევინებდნენ. მათგან ორი წილი მიჰქონდა სამეფო სალაროს, 2 — დაზარალებულს, ხოლო 1 — ხევის თავს, ანუ ქურდის შემპყრობს¹⁶.

მიწის თუ ხე-ტყის არაკანონიერი გზით მითვისებისათვის ან ტყის გაჩეხვისათვის თუ სხვა უძრავი ქონების მითვისებისათვის ორმაგად ახდევინებდნენ დაზარალებულის სასარგებლოდ. დაზარალებული ამ შემთხვევაში ვალდებული იყო, რომ მოსამართლეებისათვის მუათედი ნაწილი მიეცა.

¹⁵ საქ. ცენტრ. საისტ. არქივი, ფ. 2, აღწ. 1, საქმე № 255, ფურც. 10.

¹⁶ იქვე.

ქურობაში მრავალგზის ბრალდებისათვის სიკვდილით სჯიდნენ ან ასახიჩრებდნენ.

უსამართლო დასმენა და ცილისწამება მეფეზე ან თავადაზნაურებს შორის ისჯებოდა ფულადი ჯარიმით.

საეკლესიო კანონების დარღვევისათვის სასჯელს სასულიერო მოხელეები განსაზღვრავდნენ, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში ფულად ჯარიმას აკისრებდნენ დამნაშავეებს¹⁷.

მამულების გაყოფა თავადებსა და აზნაურებს შორის, მათ ოჯახებს შორის, ხდებოდა ძმების შეთანხმების საფუძველზე, ან შუაქაცების ჩარევის შედეგად. თუ გაყოფის საქმე გართულდებოდა, მაშინ სასამართლოში მიდიოდნენ. სასამართლო ამისათვის მოპირდაპირე მხარეთაგან გასამრჩელოდ ფულად საზღაურს მოითხოვდა.

ეს კანონები უნდა გაერცელებულიყო როგორც თავადებსა და აზნაურებზე, ისე გლეხებზე¹⁸.

მცირე მნიშვნელობის საქმეებს სამეფო სოფლებში სწყვეტდნენ მეფის მიერვე დანიშნული მოურავები, ხოლო საბატონო-საფეოდალო და სამონასტრო სოფლებში — თვით თავადები, აზნაურები ან სასულიერო პირები, ან კიდევ მათი მოურავები, რომლებიც საქმეს გადაწყვეტისათვის ბრალდებულებს მათზე დაკისრებული ჯარიმების ნაწილს ართმევდნენ ფულთ ან ნატურით¹⁹.

როგორც ვხედავთ, სამართლის სფეროშიაც იჩენდა თავს ერთგვარი პარტიკულარიზმი. განსხვავდებოდა სამეფო და სათავადაზნაურო თუ სამონასტრო სოფლები. თავადი და ეპისკოპოს-მღვდელმთავრები ცენტრალური სასამართლო დაწესებულებებისადმი უდავოდ გულგრილად იქნებოდნენ კანწყობილი. მეფეს სათავადო-სამონასტრო სოფლებში ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენელი მოურავის სახით არც კი ჰყოლია.

სისხლის და სამოქალაქო სამართლის დარგში არსებული სამსჯავრო ორი მდივანბეგისაგან შედგებოდა²⁰. სასამართლოს ესწრებოდა თავადაზნაურთა რამდენიმე წარმომადგენელი²¹. სოლომონ II-ის დროს მდივანბეგის თანამდებობა ეკავათ: 1) გაუნათლებელ თავად წულუკიძესა და 2) თავად ვახუშტი ჩიჯავაძეს, რომელიც იმდროისათვის ფრიად განათლებული და განსწავლული კა-

¹⁷ ი ქ ვ ე.

¹⁸ დასახ. საქმე, ფურც. 10—11.

¹⁹ ი ქ ვ ე, ფურც. 11.

²⁰ აქტები, ტ. VI, გვ. 377, № 500.

²¹ ი ქ ვ ე.

ნონტეცოდნე იყო²². უმაღლეს სამსჯავროს ორივე წარმომადგენელი ხან სოფლად და ხან ქუთაისში ცხოვრობდნენ. სასამართლო სხდომებს ან თავიანთ ბინაში მართავდნენ, ან (კარგ ამინდში) გარეთ, ხის ქვეშ.

ამგვარად, საქმეების გასარჩევად სხდომებისათვის გარკვეული დრო და ადგილი არ იყო დადგენილი.

მდივანბეგებს ყოველგვარი ნებართვის გარეშე შეეძლოთ რამდენიმე დღით გასულიყვნენ ქუთაისიდან.

როდესაც სამსჯავროს წევრი არ იყო ქუთაისში, მთხოვნელები რამდენიმე დღეს ელოდნენ საქმის გარჩევას. სასამართლოს დაწყებისას პრეტენზიის მოსმენისათვის მოპასუხე და მომჩივანი ვალდებული იყო საქმის გარჩევისათვის გადაეხადათ გადასახადი, რომელსაც „საბჭო“ (ე. ი. საქმის გასარჩევი, ბჭობა საქმის გარჩევასაც ნიშნავდა) ეწოდებოდა. საქმისა და სადავო ქონების სიდიდის მიხედვით „საბჭო“ გადასახადი 1-დან 50 მარჩილამდე აღწევდა²³.

ყველა სამოქალაქო საქმე წყდებოდა ფიცით²⁴. საჩივრის გარჩევისას ორივე მხარეს საჭირო რაოდენობის მოფიცარი უნდა ჰყოლოდა. წესით ყოველ 10 მარჩილიან სადავო საქმისათვის ერთი მოფიცარი იყო საჭირო, 20 მარჩილიანზე — ორი მოფიცარი და ა. შ. მოდავეს მოფიცარისათვის ფული უნდა გადაეხადა (ფიცისათვის).

თუ რომელიმე მოდავეს მოფიცარის დაქირავების საშუალება არ ჰქონდა, იგი კარგავდა დავის აღძვრის უფლებას და მართალიც რომ ყოფილიყო, მისი გამართლება შეუძლებელი იქნებოდა.

სასამართლოს წარმოების ამგვარი წესი, რა თქმა უნდა, ხშირად უსაფუძვლოდ ამართლებდა მტყუანს, ხოლო უდანაშულო მხარე მტყუნდებოდა. მიუხედავად ამისა, მაინც გადაჭარბებულად გვეჩვენება გიულდენშტედტის ასეთი შენიშვნა: „კანონმდებლობა და სასამართლოს წარმოება არ შეიძლება იყოს უფრო არასრულყოფილი, უფრო უსამართლო და მიკერძოებითი, ან გულგრილი და ნაწილობრივ აგრეთვე მკაცრი, ვიდრე მთელს (მთლიან) საქართველოში“²⁵.

²² პ. გ ნ ი ლ ს ა რ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 433.

²³ ი ქ ე ე.

²⁴ ი ქ ე ე. სასამართლო საქმიანობაში მოფიცართა უფლება და მოვალეობა განსაზღვრულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში. იხ. ვ ა ხ ტ ა ნ VI — სამართლის წიგნი, თბ., 1955, თ. ენუქიძის გამოცემა, გვ. 112—113, მუხლები: 237, 238, 239.

²⁵ გ ი უ ლ დ ე ნ შ ტ ე დ ტ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 231.

სისხლის სამართლის დარგში მოფიცრებს მხოლოდ ნაკლებად მნიშვნელოვანი სადავო საკითხის გარჩევისას უშვებდნენ; ქურდობის, ძარცვის, ტყვეთა სყიდვის, მკვლელობისა და სხვა ამგვარი საკითხების გარჩევისას მდივანბეგები ჯერ მოდავეებს მოუსმენდნენ, შემდეგ კი მოწმეების დაკითხვას აწარმოებდნენ.

სასამართლოს წინაშე წამდგარ მოწმეებს ყველას ერთნაირი წესით არ დაკითხავდნენ. თუ მოწმე პრივილეგიურ პიროვნებას წარმოადგენდა, მას ყოველგვარი ფიცის გარეშე მოუსმენდნენ. რა თქმა უნდა, მის ნალაპარაკესაც მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა საკითხის გადასაწყვეტად.

დაბალი წოდების წარმომადგენლებს, რომელნიც მოწმის რोलში გამოდიოდნენ, თავიანთი ჩვენების მიცემამდე სასამართლოს წინაშე ფიცი უნდა დაედოთ.

იყო შემთხვევები, როდესაც მოწმეების დაკითხვით სამართლის დადგენა ძნელდებოდა. დაუმსახურებელი სასჯელის თავიდან ასაცილებლად ბრალდებულს თავის გასამართლებლად, იმ დროს საკმაოდ დაკანონებული, ერთ-ერთი გამოსაცდელი საშუალება ეძლეოდა. ბრალდებულს ცდიდნენ გახურებული რკინით (ე. წ. შანთით), მღულარე წყლით ან ორთა ბრძოლით.

იმერეთის სამეფოში ქურდების, თავდამსხმელებისა და სხვაგვარ დამნაშავეთა შეპყრობას და მათ სამდივნოში წარდგენას ორი ხევისთავი (სამძებრო რაზმის უფროსები) ემსახურებოდა. სოლომონ II-ის დროს ეს თანამდებობა თავად წულუკიძესა და აზნაურ ბარათაშვილს ეკავათ. ხშირი იყო შემთხვევა, როდესაც ისინი დამნაშავეთა შესაპყრობად რამდენიმე დღით მიემგზავრებოდნენ სამეფოს ამა თუ იმ სოფელში, ან ქალაქში.

დამნაშავეთა ძებნის დროს ხევისთავეები მოსახლეობის კმაყოფაზე იყვნენ.

როგორც სამოქალაქო საქმის შესახებ გადაწყვეტილება, ისე სისხლის სამართლის განაჩენის სისრულეში მოყვანა სრულდებოდა პოლიციის განსაკუთრებული მოხელეების — ბოქაულების მიერ, რომელთა უფროსს ეწოდებოდა ბოქაულთუხუცესი. მხოლოდ ბოქაულები ასრულებდნენ ან ხელმძღვანელობდნენ სასამართლოს მიერ გამოტანილი განაჩენის სისრულეში მოყვანას, თუ კი განაჩენი ბრალდებულის მიერ ჯარიმის გადასახადს ითვალისწინებდა. ბოქაული იმერეთში რამდენიმე იყო, ხოლო მათი უფროსი ბოქაულთუხუცესი იყო ერთი, რომელსაც ემორჩილებოდა სამეფოს ყველა ბოქაული.

სოლომონ II-ის დროს ამ თანამდებობას წერეთელთა გვარის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ასრულებდა.

ბოქაულთუხუცესის შემოსავალს შეადგენდა:

1. სასამართლო განაჩენის თანახმად ბრალდებულის მიერ გადახდილი ჯარიმის 10 %.

2. ბრალდებულთა მიერ სასამართლოზე დასაფიცებლად წამოყენებულ თითოეულ მოწმეზე თითო აბაზი.

3. თანამოფიცართაგან დაფიცებისათვის მიღებული თანხის 10 %.

4. ყოველი ოჯახიდან ფულადი გადასახადის — „საურავის“ — აკრეფის დროს 13 ფარა. ამ უკანასკნელი შემოსავლიდან ბოქაულთუხუცესი ნახევარს თავის ხელქვეითებს აძლევდა ურთიერთ შორის გასაყოფად. სასამართლოს მიერ გამოტანილი სასიკვდილო განაჩენის სისრულეში მოსაყვანად, ჩვეულებრივად, მეფის მცველთაგანი ინიშნებოდა. სიკვდილით დასჯის იარაღად ცეცხლზე გავარვარებულ ნაჯახს იყენებდნენ. დასასჯელი ადგილი კი სასახლის მინდორში იყო. ხსენებულ მინდორზე დამნაშავეს დასჯის დროს უამრავი ხალხი იყრიდა თავს.

ზოგჯერ სასამართლოს მიერ გამოტანილი განაჩენის სისწორის ერთხელ კიდევ დასადასტურებლად მიღებული იყო დასასჯელის სხვადასხვა ხერხით გამოცდა.

ერთხელ, ერთ აზნაურს, სასამართლოს მიერ, ქურდობისათვის ორივე ხელის მოკვეთა მიესაჯა. როდესაც აზნაური დასასჯელად მიჰყავდათ, იგი მეფის წინაშე დაემხო და მეფეს შესძახა:

„ხელმწიფე, ღმერთსა ვფიცავ. არა ვარ დამნაშავე. ბოროტმა ხალხმა ცილი დამწამა. მათ შემურდათ ჩემი სიმდიდრე, რომ მე ყოველთვის მაქვს ხორბალი და ღომი, ღვინო და ხორცი და ამის გამო ჩემი სიმდიდრე ნაქურდალად მიმიჩნიეს“²⁶. სოლომონ II-ემ შეაჩერებინა სასჯელის სისრულეში მოყვანა და დამნაშავეს უტოდველობის შემოწმება იმერეთში დაწესებული გამოსაცდელი ხერხით (სახელდობრ, შანთით) ბრძანა, რაც საჩქაროდ იქნა შესრულებული, აზნაური დიდხანს გულიანად ლოცულობდა, შემდეგ ის მიიყვანეს ცეცხლთან და ხელის გულზე ჭერ ცხრა ფურცელი ქალაღი დაადვეს და შემდეგ გავარვარებული რკინის ნაჭერი. გამოსაცდელი შეინძრა, მან სამი ჩქარი ნაბიჯი გააკეთა წინ და რკინა ხელიდან გაავლო. რკინამ დაწვა რვა ფურცელი, მეცხრე მხოლოდ გაშავდა

²⁶ პ. გ ნ ი ლ ს ა რ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 435.

და დაიხრუა. ხელი უვნებელი დარჩა. მეფემ აზნაური უცოდველად სცნო და გაათავისუფლა²⁷.

ვახუშტი ცეცხლით გამოცდის ამ წესის შესახებ, რომელიც წინათ მიღებული იყო აღმ. საქართველოშიც, შემდეგს წერს: „ხოლო შანთი (არის) ქურდთა განმართლებისათჳს: გაახურვიან საკნისი, ვითარცა ნაკვერცხალი და დასდვიან მაღალთა ზედა, რათა მაღლიად შეედგას კელნი ქვეშე მისსა, და დასდვიან შეწამებულსა ტილო ანუ ქაღალდი კელთა ზედა; იგი მივიდის და აღილოს საკნისი, და წარდგის სამი ბიჯი, და გარდააგდის. მასვე წამს შეუხვივიან კელნი სამ ღღემდე და სამისა ღღისა (შემდეგ) გაუხსნიან და უკმთუ დაუწვავ არს, განმართლდის, უკმთუ დამწვარი, მტყუარ“²⁸.

ანგვარადვე ხდებოდა უცოდველობის გამოცდა მღუღარი წყლით:

„ხოლო მღუღარეცა აგრეთვე: მისთჳს გაადულიან წყალი ქვაბსა შინა, შთააგდიან მცირე რკინა მას შინა, მოვიდის შეწამებული შიშვლითა მკლავითა და აღმოილის რკინა იგი, და წამს შეუხვივიან, ვითარცა შანთისასა, ეგრეთვე ამისიცა მართალი და მტყუანი“²⁹.

ამრიგად, როგორც ეს ჯერ კიდევ გიულდენშტედტმა შენიშნა, იმერეთში სასამართლო საქმეები მალე წყდებოდა. სამდიენოში გარჩეული და გადაწყვეტილი საქმის შესახებ დოკუმენტური მასალები უმეტეს შემთხვევაში არ დგებოდა.

რუსული მმართველობის პირველ ხანებში იმერეთში სადავო საქმეების გარჩევა ისევ მდივანბეგების ხელში იყო. მათ არავითარი ჯამაგირი არ ჰქონდათ და ღებულობდნენ ძველი ჩვეულების თანახმად საქმის გარჩევის წინ მომჩივან-მოპასუხისაგან სპეციალურ გადასახადს, ეგრეთწოდებულ „საბჰოს“. საქმის ასეთი გარჩევისას მდივანბეგები თავს არიდებდნენ მცირეფასოვანი სადავო საქმეების გარჩევას. იყო შემთხვევები, როდესაც საქმე წყდებოდა „საბჰო“ გადასახადის უფრო უხვად გადამხდელის სასარგებლოდ³⁰. ამისდა მიუხედავად, მთავარმართებელი გენ. რტიშჩევი (1812—1816) მაინც უპირატესობას აძლევდა, კერძოდ, იმერეთის მიმართ, ადგილობრივ მდივანბეგებს, რომლებიც უფრო ნაკლებად მიმართავდნენ გამოძალვას და მოსახლეობის ურცხვად გაყვლეფას, ვიდრე გაქნი-

²⁷ იქვე.

²⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. საქართველოს გეოგრაფია. თბ., 1941, თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, გვ. 15.

²⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 15.

³⁰ აქტები, ტ. V, გვ. 584.

ლი რუსი ჩინოვნიკები. ამის შესახებ გენ. რტიშჩევი აშკარად წერდა თავის მოხსენებაში იმპერატორის სახელზე 1816 წელს: «В грузинском народе, сколько я мог заметить, есть склонность владеть имуществом другого, но предоставляло только способов, каким образом произвести сие в действие: наконец способы сии указали им российские чиновники, прибывшие сюда из России почти в ничтожестве и по средствам поправившие свое состояние»³¹.

იმერეთის თავადაზნაურობა, რობლის ხელშიც იყო მმართველობის აპარატი და მეფესთან არსებული საბჭოც, ყოველგვარ ზომებს ღებულობდა არსებული წყობილების შენარჩუნებისათვის. მეფის ძალაუფლება პასუხობდა თავადაზნაურების ინტერესებს. აღნიშნული გარემოების გამო თავადები დაინტერესებული იყვნენ არსებული მდგომარეობის შენარჩუნებით.

არსებული წესწყობილების დაცვით, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, გავლენიანი თავადები რუსული მმართველობის დამყარების წინააღმდეგნი იყვნენ, ვინაიდან სამეფო ტახტის გაუქმება და ახალი მმართველობის დამყარება მათ ძალაუფლებასა და შემოსავლიან ადგილებს დააკარგვინებდა.

ამიტომ იყო, რომ თავადაზნაურების დიდი ნაწილი იცავდა იმერეთის დამოუკიდებლობას და რუსული მმართველობის დამყარების წინააღმდეგ გამოდიოდა.

სამეფო კარის მოხელეთა საერთო ხელმძღვანელი სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი იყო. სახლთუხუცესი სამეფოში ხსენებული გადასახადების გაწერას, აკრეფასა და ყოველგვარ სახალხო-სამეურნეო საქმიანობას ხელმძღვანელობდა. სახლთუხუცესი წარმართავდა იმ მოხელეთა საქმიანობას, რომლებიც სამეფო კარის საშინაო-სასახლო მეურნეობასთან იყვნენ დაკავშირებული:

1. საბაზთუხუცესი, რომლის მოვალეობას შეადგენდა საცხოვრების ხელმძღვანელობა. საბაზთუხუცესი იგზავნებოდა ღომისა და ხორბლის შესაგროვებლად. შეგროვების შემდეგ კი ზრუნავდა მის შენახვასა და მოვლა-პატრონობაზე, რისთვისაც მას შეგროვილი ღომისა და ხორბლის 10 % ეძლეოდა. საბაზთუხუცესის თანამდებობა სოლომონ II-ის დროს თავად ნიქარაძეს ეკავა.

2. მელვინეთუხუცესი³². ამ თანამდებობას ორი კაცი განაგებდა.

³¹ ი ქ ვ ე, გვ. 212, № 276.

³² საქ. ცენტრ. არქივი, ფ. 2, აღწ. I, საქმე № 255, ფურც. 14.

რეშთუხუცესის „ხელისა იყო ფარეშნი, ნოხნი, კარავნი, ოთახნი, მნათენი და ყოველნი საგებელნი, დალიქნი, სკანნი, სავარძელნი, სრა-ფარდაგნი, ფარდანი და მნენი მისნი, და მერწყულნი“³⁶.

აღნიშნული სამსახურისათვის ფარეშთუხუცესი გასამარჯელოს მეფის შეხედულებისამებრ იღებდა; მასვე ეკუთვნოდა გაჩუქებულ ტანსაცმელთა მეთადი და მეფისათვის უკვე უვარგისი ღამის სამოსელი, ძველი ლოგინი, ნოხი, ქეჩა, ხელსაბანი ტაშტი და სხვა.

7. მეჩინბეთუხუცესი. ამ თანამდებობის პირი თავად აბაშიძეების გვარიდან ინიშნებოდა. იგი ხელმძღვანელობდა მეფის საკუთრებაში მყოფ ცხენის რემის მოვლა-პატრონობას. მას ემორჩილებოდნენ მეჩინბენი და სხვა პირნი, რომლებიც ჯოგის მოვლა-პატრონობასთან იყვნენ დაკავშირებული. ვახუშტის ცნობით „მეჩინბეთუხუცესის ხელისა იყო: „ყოველნი მეჩინბენი, შიკრიკნი, პაიკნი, ჯინიბნი, მუნენი, ჯოგნი, რემანი მეფისანი“³⁷.

სოლომონ II-ის დროს სამეფო რემა 93 ცხენისაგან შედგებოდა. მეჩინბეთუხუცესის შემოსავალს შეადგენდა მეფის მიერ გაჩუქებული ცხენების ღირებულების მეთადი, წელიწადში ერთი კვიცი და ყველა ელამი ცხენი, თუკი რემაში ასეთები გამოერეოდა.

მასვე ეკუთვნოდა მეფის ტანსაცმელი, რომელსაც ნადირობის ან ომის შემდეგ იცვლიდა. მეჩინბეთუხუცესისა იყო მეფის გამონაცვალნი ძველი უნაგირებიც.

8. ბაზიერთუხუცესი, ანუ მეშეგარდნე. ამ თანამდებობაზე აზნაურ კროკის საგვარეულოდან ინიშნებოდა; ბაზიერთუხუცესის მოვალეობას შეადგენდა მეფის მიმინოების მომვლელთა, მეძალეთა, ტყისმცველთა და სხვათა ხელმძღვანელობა. ვახუშტის ცნობით ბაზიერთუხუცესის „ხელისა იყო: სრულიად ბაზნი, ბაზიერნი, მეძალენი, ძალენი, ტყეთა და ველთა მცველნი, სანადიროთა მეფისათა“³⁸. ბაზიერთუხუცესის მოვალეობაში შედიოდა შევარდენტთა დაგეშვა და ნადირობის მოწყობაც.

9. მეძალეთუხუცესი, როგორც ჩანს, ბაზიერთუხუცესს ექვემდებარებოდა. ამ თანამდებობაზე აზნაურ ტყავაძეთაგანი იყო, რომელიც უშუალოდ ძალების მოვლა-პატრონობას განაგებდა. ამ ორი მოხელის გასამარჯელოს იმ ფრინველთა და პირუტყვთა ხორცის მეთადი შეადგენდა, რომელსაც კრებდნენ ძალებისა და მიმინოების საკვებად.

³⁶ ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 17.

³⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 16.

³⁸ ი ქ ვ ე.

თანამდებობის პირები ზოგჯერ ბოროტად იყენებდნენ მინდობილ საქმიანობას: ისინი ბევრ რამეს გადაჭარბებით კრეფდნენ თავიანთ სასარგებლოდ. მეფის მოხელეები ავიწროებდნენ ყმა-გლეხებს, მშრომელ საზოგადოებას და მათ სიძულვილს იმსახურებდნენ.

მეფის მოხელეთა ბოროტმოქმედების ამსახველი ფაქტები საკმაოდ მოჰყავს გნილოსაროეს, რომელიც XIX ს. დამდეგის ამბებს ახლო იცნობდა³⁹.

როგორც ცნობილია, იმერეთის სამეფო სათავადოებისაგან შედგებოდა. იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური წყობილებაც ამ სათავადოების არსებობას ემყარებოდა. ზემოთ ჩვენ მიერ ჩამოთვლილი სამოხელეო სისტემა არ გამოხატავდა ცენტრალიზებულ, მტკიცე მმართველობას, რადგან ქვეყანაში არსებული მსხვილი სათავადოები სამეფო კარის თუ ქვეყნის გამრიგებელ მოხელეთა მიმართ დაქვემდებარებულნი თითქმის არ ყოფილან.

ზემოთ უკვე შევნიშნეთ, რომ იმერეთის მსხვილი სათავადოები საგადასახადო შეუვალაობით სარგებლობდნენ. ამ მსხვილ სათავადოთა გლეხები თითქმის თავისუფალი იყვნენ სამეფო საურისა და საუდიეროსაგან. ამ გადასახადებს ისინი მეფის სასარგებლოდ კი არა, არამედ უშუალოდ სათავადოს უფროსისა და თავადიშვილების სასარგებლოდ იხდიდნენ. გარდა ამისა, თავადებს საკუთარი მოურავები ჰყავდათ. სამეფო მოურავების ადმინისტრაციული ფუნქციები სათავადოს ფარგლებზე არ ვრცელდებოდა. სამეფო კარის სახლთუხუცესისა და მის განკარგულებაში მყოფ სხვა „უხუცესთა“ ხელისუფლება არსებითად იზოლირებული იყო სათავადო მამულებისაგან და სამეფო-სამამულო დომენით იფარგლებოდა. ერთი სიტყვით, იმერეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური წყობილება ფეოდალური სეპარატიზმის ნიშნებს შეიცავდა, პოლიტიკური დაშლილობის სენით იყო შეპყრობილი.

სათავადოს თავისი მმართველობის აპარატი ჰქონდა. მის სათავეში თავადი — სათავადოს უფროსი იყო. სათავადოს უფროსის უფლებები რამდენადმე შეზღუდული იყო სათავადო სახლის წევრთა მონაწილეობით საერთო საქმეებში. ამავე დროს თავადის სახლის წევრთა ყოველგვარ მოქმედებას უფროსი აკონტროლებდა.

სათავადოს უფროსი გარკვეული რიგის მოხელეთა საშუალებით მართავდა სათავადოს, როგორც პროფესორმა ო. სოსელიამ გაარკვია, სათავადოს მოხელეები ორ ჯგუფად იყოფოდნენ — „სასახ-

³⁹ 3. გ ნ ი ლ ს ა რ ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 432.

ლის მოხელეთა“ და „გარეთელ მოხელეთა“ ჯგუფებად, სათავადოს მოხელეთა შორის საბუთებში იხსენიებიან მოურავი, ციხისთავი, ხელოსანი, „მეციხოვნე“, მდივანი, მორდალი, მამასახლისი და სხვ.

სათავადო კარის მოხელეთა შორის უნდა ყოფილიყვნენ სასლთუხუცესი, ზვინდართუხუცესი და სხვ⁴⁰.

იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური წყობილების მსგავსად იყო მოწყობილი დასავლეთ საქართველოს სამთავროების — სამეგრელოს, გურიის — მმართველობა⁴¹. რამდენადმე განსხვავებული იყო ამ მხრივ მდგომარეობა სვანეთისა და აფხაზეთის სამთავროებში.

გარდა ფეოდალური სეპარატიზმისა, იმერეთის მმართველობას ახასიათებდა განუყოფელი კავშირი მიწისმფლობელობასთან — ფეოდალი სამემკვიდრეო მამულის მესაკუთრე — მფლობელი და ადმინისტრაციული ხელისუფალიც იყო. მმართველობა ამ დროს საკუთრებისაგან გამოყოფილი არ ყოფილა და ამასთან დაკავშირებული შედარებითი ჩამორჩენილობის მანკიერ მხარეებს შეიცავდა.

იმერეთის მმართველობის მოხელეები ხელფასს ნატურით იღებდნენ — უშუალოდ, გადამხდელი მოსახლეობისაგან.

თვით იმერეთი პატარა სახელმწიფო იყო შეზღუდული სამეურნეო-ეკონომიური და სამხედრო შესაძლებლობით. XIX ს. დამდეგს იგი დიდ სახელმწიფოთა წინააღმდეგობის ორბიტში მოექცა. ასეთ პატარა ქვეყანას, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო რაიმე არსებითი წინააღმდეგობის გაწევა მეფის რუსეთის იმპერიისათვის.

იმერეთის მეფეს მუდმივი ჯარი არ ჰყოლია.

გნილოსაროვი მიუთითებს „მსახურთა“ — გლეხთა და აზნაურთა განსაკუთრებულ როლზე ქვეყნის თავდაცვის საქმეში. ისინი ყოველთვის მზად უნდა ყოფილიყვნენ ომისათვის. მსახურები, მისივე შენიშვნით, მუდმივ ყარაულებად იყვნენ ციხე-სიმაგრეებში⁴².

⁴⁰ ო. ს. ო. ს. ე. ლ. ი. ა., მასალები დასავლეთ საქართველოს მმართველობის ისტორიისათვის. „მასალები საქ. და კავკ. ისტორიისათვის“, ნაკვ. 31, 1954, გვ. 169—171).

⁴¹ მ. ჯ. დ. უ. მ. ბ. ა. ძ. ე., სამეგრელოს სამთავროს პოლიტიკური წყობილების ევოლუცია XIX საუკუნეში. ისტორიის ინსტიტუტის „მიმოხილველი“, 1, 1949, გვ. 17.

⁴² ვ. გ. ნ. ი. ლ. ო. ს. ა. რ. ო. ვ. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 437.

„ციხე-სიმაგრეებთან ერთად, — წერდა უცხოელი მ. ტუკი, — კავკასიონის ზღუდეები ერთადერთ სიმაგრეს წარმოადგენენ, რომლის დახმარებით იმერეთი შეიძლება დაცული იქნეს უარტილერიო ექვსიათასიანი უღისციპლინო ჯარით“⁴³. იმერეთის ძირითადსა და პირველხარისხოვან სიმაგრეებს ქუთაისის, შორაპნის, ბაღდადისა და ცუცხვათის ციხეები წარმოადგენდნენ“⁴⁴. ეს ციხე-სიმაგრეები სოლომონ I-მა თურქთა ბატონობისაგან განთავისუფლებისთანავე, 1770 წელს დაანგრევინა, რათა თურქებს ისინი კვლავ თავიანთ საყრდენად არ გამოეყენებინათ⁴⁵.

იმერეთის ციხე-სიმაგრეებიდან 7 სამეფო ციხე-სიმაგრე იყო, რომლებსაც შემდეგი შეიარაღება გააჩნდათ:

ციხე-სიმაგრის დასახელება	იარაღის დასახელება და მათი რაოდენობა				
	ზარბაზანი	ზამბულაქი	მოკლულუ- ანი ქვეშეხი	ჯაზიარი	საციხე თოფი
ვარციხე					
ნინდა	1	1			3
ბუზური	4	3	1		3
ქვაციხე	3		2		
ჭიდროტი					4
ქვეიში	2	2			5
ჩხერი	3	3		5	10

იმერეთის ყველა ციხე-სიმაგრის თითქმის 2/3-ს თავადები ფლობდნენ. თავადთა ციხე-სიმაგრეები არც შეიარაღებით ჩამოუვარდებოდნენ სამეფო ციხესიმაგრეებს⁴⁶.

თავადთა ხელში არსებული ციხე-სიმაგრეები და მათი შეიარაღება ასეთი იყო:

⁴³ მ. ტუკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 252.

⁴⁴ აღნიშნულ ციხე-სიმაგრეთაგან, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სოლომონ I-მა 1770 წელს, ტოტლებენის მოსვლამდე, საკუთარი ძალებით გაათავისუფლა თურქებისაგან შორაპნის, ცუცხვათისა და ნაწილობრივ ქუთაისის ციხე. რაც შეეხება ბაღდადისა და ქუთაისის ციხის მთავარ ნაწილს, ისინი სოლომონ I-მა იმავე წელს გაათავისუფლა ტოტლებენის დახმარებით.

⁴⁵ მ. ტუკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 252.

⁴⁶ პ. გ ნ ი ლ ს ა რ ო ე ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 437.

ციხე-სიმაგრის დასახელება	წვლობელი თავადის გვარი	იარაღის დასახელება და მათი რაოდენობა					
		ზარბაზანი	ზანბეღაქი	მოკლეღული- ნი ქვეშეხი	საციხო თოფი	კედლის თოფი	
1	2	3	4	5	6	7	
საპიკო	ჩიჭავაძე	2	1	3	8	5	
პატიარა	წულუკიძე	2		2	6		
ნაგორევი		2			6		
ბოტევი		1	6	2	2		
ონი	წერეთელი	6			10		
მოღინახე		1					
მოჩანციხე		ერისთავი	1	3	2		9
სათმელა	იშვილი	3					
ტეაჩირი	ავიაშვილი	1					
სვირი	ერისთავი	1	1			3	
ტოლა	გლოვანი	1					
ხეანქარა	ციფიანი						

ჩამოთვლილი ციხე-სიმაგრეები ხსენებულ თავადთა სრულ განკარგულებაში ითვლებოდა. მიუხედავად ამისა, ისინი პასუხს აგებდნენ მეფის წინაშე ციხე-სიმაგრეთა მოვლასა და საბრძოლო მდგომარეობაში ყოფნაზე.

თავადებს თავიანთ ციხე-სიმაგრეებში ისეთი წესრიგი და შეიარაღება უნდა ჰქონოდათ, როგორც მეფე ჩათვლიდა მიზანშეწონილად.

XVIII საუკუნეში იმერეთის სამეფოს მთავარ სამხედრო პირებს სარდლები წარმოადგენდნენ. სოლომონ II-ის დროს იმერეთში სამი სარდალი იყო⁴⁷. სამხედრო ხელმძღვანელობა სამი სარდლის — წერეთლის, წულუკიძისა და ავიაშვილის ხელში იყო. უფროს სარდალს — ქაიხოსრო წერეთელს თავის უშუალო განკარგულებაში ჰყავდა შორაპნის მხარისა და რაჭის ჯარები, ხოლო ომიანობისას, საერთო მობილიზაციის დროს, იგი იმერეთის მთელ ლაშქარს ხელმძღვანელობდა. ქაიხოსრო წერეთელს, როგორც მთავარ სარდალს, ორი დროშა ჰქონდა: 1. მწვანე აბრეშუმის ქსო-

⁴⁷ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარამდე იმერეთში ოთხი სადროშო, ე. ი. ოთხი სარდალი იყო. რაჭის საერისთავოს გაუქმების შემდეგ რაჭის სადროშო მოიხსნა და დარჩა სამი სადროშო, სამი სარდალი.

ვილზე გამოსახული იყო ძლევამოსილი წმინდა გიორგი⁴⁸. მეორეზე გამოსახული იყო ქრისტეს ჯვარცმა წითელ აბრეშუმის არშიაზე⁴⁹.

ოკრიბის მხარის სარდლად თავადი აგიაშვილი იყო, რომელიც თავადი აბაშიძის შემდეგ ციხე-სიმაგრეებსაც განაგებდა ციხის-თავის წოდებით. თავად აგიაშვილს ჰქონდა თეთრი და ჩალისფერი ქსოვილისაგან გაკეთებული დროშა, რომელზედაც გამოსახული იყო ჯვარი, ასევე მთვარე და მზე. დროშა აბრეშუმის ზონარით ხის ტარზე მიმაგრებულ ორ ვერცხლის ქანჩზე ეკიდა⁵⁰.

ვაკის მხარის, ანუ ქვემო იმერეთის ლაშქარი ქუთაისის მოურავის თავად სვიმონ წულუკიძის ხელმძღვანელობაში იყო. სიმონ წულუკიძეს თავისი დროშა ჰქონდა⁵¹.

ომის დაწყებისთანავე სარდლები, როგორც წესი, მოვალენი იყვნენ თავიანთი დროშები ციხე-სიმაგრეებზე გამოეკიდათ. დროშების გამოკიდებისთანავე მთელ იმერეთში საბრძოლო განგაში იწყებოდა. სპილენძის დიდი ბუკების საშუალებით, რომელიც ყოველ ეკლესიაში იყო, ხალხს იარაღისაკენ მოუწოდებდნენ⁵².

განგაშის გაგონებაზე თავად-აზნაურნი და ქვეითი მსახურები თავიანთი სარდლის გარშემო იკრიბებოდნენ და დროშის ქვეშ საჩქაროდ საომრად გამოდიოდნენ, ადრევე ცნობილი იყო, რომელ სარდალს ვინ და რამდენი მეომარი უნდა გამოეყვანა.

მოსახლეობის დანარჩენი ნაწილი იკავებდა ციხე-სიმაგრეებს, მაღლობებს, ძნელ გასასვლელ ხეობებს. გზაჯვარედინებსა და სხვა ცოტად თუ ბევრად სტრატეგიული მნიშვნელობის ადგილებს, რათა მტერი არ შეეშვათ შუაგულ იმერეთისაკენ და რაც შეიძლება მეტი ზიანი მიეყენებინათ მიწათვის.

მოქმედ ლაშქარში წასულთა გარდა ყველა ბრძოლისუნარიანი და სტრატეგიული ადგილის მცველები ძირითადი ლაშქრის რეზერვს წარმოადგენდნენ; აღნიშნული რეზერვებიც, საჭიროების შემთხვევაში, მოურავთა ხელმძღვანელობით, შეიარაღებული, თავიანთი ნუზლით გამოდიოდა ბრძოლის ველზე. იმერეთის ლაშქ-

⁴⁸ პ. გ ნ ი ლ ს ა რ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 438.

⁴⁹ ი ქ ვ ე.

⁵⁰ ი ქ ვ ე.

⁵¹ ი ქ ვ ე.

⁵² აღნიშნული ბუკების საშუალებით მოსახლეობა თავს იყრიდა რაიმე დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიებების გასატარებლად. ხსენებული ბუკები იმერეთის ეკლესიებში 1820 წლამდე — იმერეთის აჯანყებამდე იყო, ხოლო შემდეგ რუსეთის მთავრობამ აკრძალა.

რის ბრძოლის უნარიანობას ასუსტებდა სურსათ-სანოვავით მომარაგების მოუწესრიგებლობა. ყოველ მებრძოლს სასლიდან მიჰქონდა რამდენიმე დღის საგზალი, რის სატარებლადაც მებრძოლთა ყოველ ჯგუფს ცხენი ჰყავდა.

ომის დროს სამ სარდალსა და 24 მოურავს არ შეეძლოთ ბრძოლის ველზე მოქმედ და რეზერვში მყოფ მრავალათასიანი იმერეთის ლაშქრის სათანადო ხელმძღვანელობა. ამიტომ, ხშირად ლაშქარში უწესრიგობა და თვითნებობა იჩენდა თავს. საომარი მოქმედების დაწყებისას, ლაშქარში გასაწვევთა მობილიზაციის დროსაც, წესრიგის სხვადასხვაგვარ დარღვევებს ჰქონდა ადგილი. იყო შემთხვევები, როდესაც ამა თუ იმ წოდების წარმომადგენელი სალაშქროდ გასვლას თავს არიდებდა.

სამხედრო სამსახურის თავიდან აცდენა იმდენად ხშირი იყო, რომ მის საწინააღმდეგოდ იმერეთში დაწესებული იყო უპირატესად, დამამკირებელი ხასიათის სპეციალური სასჯელი — ვინც სამხედრო სამსახურს თავს აარიდებდა, მას ქალის ლეჩაქს ახურავდნენ. თუ მაღალი წოდების წარმომადგენელი აარიდებდა თავს სამხედრო სამსახურს, მაშინ მეფე მას ყმა-გლეხებს ჩამოართმევდა⁵³.

როდესაც სოლომონ II-მ 1794 წელს დადინი დაამარცხა, მეფემ დიდძალი ტყვე და ნადავლი იგდო ხელთ: ტყვეები მეფის განკარგულებაში აღმოჩნდნენ. ისინი შემდეგში დააბრუნეს უკან შესაფერისი საფასურის მიღების შემდეგ.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, იმერეთში მუდმივი ჯარი არ იყო. ჯარის მობილიზაცია ხდებოდა ომის დაწყებისთანავე, რის დამთავრების შემდეგ, დამყარდებოდა თუ არა მშვიდობიანობა, მთელი ჯარი იშლებოდა და თავიანთ სახლებში ბრუნდებოდა ახალ მობილიზაციამდე. ჯარის დაშლის შემდეგ მუდმივ სამსახურში რჩებოდნენ ციხეს-სიმაგრის მცველი რაზმები, რომელთა გარეშე ციხესიმაგრის დატოვება არ შეიძლებოდა.

მეციხოვნეების გარდა, სამხედრო მდგომარეობაში რიგრიგობით მეფის მუდმივი მცველი რაზმი, ე. წ. „ქეშიკები“-ს რაზმი რჩებოდა.

ქეშიკებისაგან შედგებოდა მეფის მცველი რაზმი, რომელიც ქეშიკთუხუცესის ხელმძღვანელობის ქვეშ იმყოფებოდა⁵⁴. სოლომონ II-ის დროს ქეშიკთუხუცესის თანამდებობა რიგრიგობით სამძმას — თავად აგიაშვილებს ეკავათ.

⁵³ პ. გ. ნ. ი. ს. ა. რ. ვ. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 438.

⁵⁴ ი. ქე. გვ. 439—440.

ქეშიკთუხუცესის შემოსავალს შეადგენდა: 1. მეფისათვის მიტანილი ნადავლის ნაწილი... 2. მეფის მიერ ნაბოძებ საჭურველთა ღირებულების 10 %. 3. მეფის მიერ დაპატიმრებულთა ცხენები და იარაღი. 4. პატიმრობისაგან განთავისუფლებულთა მიერ გაღებული ფულადი გადასახადი, რომელსაც „საბორკილო“ ეწოდებოდა.

ქეშიკები სამეფო კარს იცავდნენ მუდმივად, მათგან 3 კაცი გატენილი თოფებით მუდმივ მეფესთან იმყოფებოდა. მეფის მცველი შეიარაღებული „სამეული“ ღამით მეფის საწოლ ოთახშიც იდგა და ყველგან თან დაჰყვებოდა.

გარდა აღნიშნული მეფის მცველი „სამეულისა“, ქუთაისში მეფის სასახლეში მუდმივად იმყოფებოდა 100-მდე შეიარაღებული თავად-აზნაური, რომელნიც უშუალოდ ბოქაულთუხუცესის ხელმძღვანელობაში იმყოფებოდნენ. ხსენებული შეიარაღებული რაზმი მეფის ცხენოსანი გვარდია იყო, რომელიც მას, როგორც ამაღა, თან ახლდა ომიანობისა და მშვიდობიანობის დროს⁶⁵.

ომიანობის დროს ხშირად მთელი საშინელებით იჩენდა თავს ფეოდალური საღაშქრო ორგანიზაციისათვის დამახასიათებელი მანკიერება. საგარეო თუ შინაფეოდალური გართულების დროს შეიარაღებული და საბრძოლველად გამოსული ბატონყმური ლაშქარი ნადავლის შოვნასაც ცდილობდა. ასეთი მისწრაფება ძვირად უჯდებოდა მშრომელ მოსახლეობას, მეზობელი სამთავროს თუ სათავადოს მცხოვრებლებს. გამარჯვებულებს მიჰყავდათ ტყვეები, მიჰქონდათ ზოგჯერ ყველაფერი, რის წაღებაც კი შეიძლებოდა. წაყვანილ ტყვეებს შემდეგში უკან აბრუნებდნენ, რისთვისაც სათანადო საზღაურს მოითხოვდნენ.

საშინაო და საგარეო ომების დროს აღვირახსნილი ფეოდალები და, ხშირად, თვით მეფის ნდობით აღჭურვილი სარდლებიც კი, რომლებიც აგრეთვე ფეოდალები იყვნენ, პირადი ანგარიშების გასწორებასაც ცდილობდნენ: თავს იჩენდა მტრობა და შურისძიება. ხშირი იყო ფეოდალთა ღალატი, გამცემლობა, რაც კლასობრივი და შინაკლასობრივი ბრძოლის ნიადაგზე ხდებოდა.

⁶⁵ პ. გ ნ ი ლ ო ს ა რ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 440.

პოლიტიკური ვითარება XVIII ს. მიწურულსა და XIX ს. დამდეგს. სოლომონ II-ის ურთიერთობა რუსეთთან

იმერეთის სამეფო წარმოიშვა საქართველოს დაქუცმაცების შედეგად XV ს. მეორე ნახევარში. თავდაპირველად ამ სამეფოს მეთაურის (მეფის) უპირატეს უფლებას აღიარებდნენ ოდიშისა (სამეგრელოს) და გურიის მთავრები, რომელნიც იწოდებოდნენ დადიანად და გურიელად. ეს იყო მათი ტიტულები, რომელთაც XIX ს.-ში რუსული მმართველობის დროს მიეცათ გვარის მნიშვნელობა. რაც შეეხება აფხაზეთს, ის XV—XVI საუკუნეებში დადიანს ემორჩილებოდა, მაგრამ XVI ს. დასასრულიდან ისიც განზე გადაა და დადიანისაგან განთავისუფლდა.

XVI ს.-ის მეორე ნახევრიდან მთელი დასავლეთ საქართველო მოჰყვა ოსმალეთის იმპერიის ხელქვეით და როგორც იმერეთი, ისე ოდიში და გურია უხდიდნენ ოსმალეთის სულთანს ხარკს¹, — იმერეთი ფულით და ნაწილობრივ ქალ-ვაჟებით, ხოლო ოდიში და გურია — სელის ტილოებით და ნაწილობრივ ქალ-ვაჟებითაც².

დაწყებული XVI საუკუნიდან, დასავლეთ საქართველო გადაქცეული იყო მუდმივი რბევა-აწიოკების, შემოსევათა და გამუდმებული შინაური ომების ასპარეზად. XVII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოს სამეფო სამთავროებში მდგომარეობა კიდევ უფრო დამძიმდა. 1691 წელს ოსმალებმა დაანგრიეს ბაგრატ III-ის განთქ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, თბ., 1946, გვ. 352.

² XVII ს.-ის მეორე ნახევარში იმერეთის მეფე ყოველ წლიურად უხდიდა თურქეთს გადასახადის სახით 80 ახლჯარდა ბიკსა და გოგონას, 10-დან 20 წლამდე ასაკისა, გურიის მთავარი — 46 ბავშს, სამეგრელოს მთავარი კი — 180 ათას არშინ სელის ტილოსა და ქალ-ვაჟებსაც; Шарден Жан, Путешествие кавалера Шардена по Закавказью в 1672—1673 гг. с. 111; კ. რომელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 11.

მული ტაძარი. იმერეთი იმდენად გაღარიბებული იყო, რომ დიდი სურვილების მიუხედავად, შემდეგში — XVIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედში — ტაძრის აღდგენა შეუძლებელი შეიქმნა მაშინ, როცა ტაძრის სახურავის თალები ჯერ კიდევ მთელი ჰქონდა; 1770 წელს კი ქუთაისის ციხეში მყოფ თურქული გარნიზონის წინააღმდეგ გასროლილმა გენ. ტოტლებენის ჯარის ზარბაზნების ყუმბარებმა ეს თალებიც დაანგრია.

1750-იან წლებში ჩამოინგრა გეგუთის, XI საუკუნის განთქმული სასახლის (ციხე-დარბაზი) მთავარი თალი³. მაშინ მისი შეკეთება წედარებით აღვილი იყო, მაგრამ იმერეთის მეფეს ამისი შესაძლებლობა არ ჰქონდა. შემდეგში, XIX საუკუნის პირველ მესამედში, გეგუთის ციხე დარბაზი მთლად განადგურდა, რადგანაც, როგორც ეს ფრედერიკ დიუბუა დე-მონპერეს აქვს აღნიშნული, ამ შენობებიდან სისტემატურად ეზიდებოდნენ აგურს ქუთაისში, რუსული მართებლობის ზოგიერთი სახლის ასაშენებლად.

1770 წელს იმერეთის მეფემ სოლომონ I-მა შესძლო, საქართველოში გენერალ ტოტლებენის მეთაურობით გამოგზავნილი რუსის ჯარის დახმარებით, განედგენა ოსმალთა მცირე გარნიზონები იმ ციხე-სიმაგრეებიდან, რომლების აღებაც სოლომონ I-ს თავის ძალებით ვერ მოეხერხებინა.

მეფის რუსეთის დროინდელ ისტორიულ ნაშრომში გამოთქმულია აზრი, რომ გენერალ ტოტლებენის ხელმძღვანელობაში მყოფი რუსის ჯარის დახმარებით 1770 წელს განთავისუფლებულ იქნა არა მარტო ქუთაისის დიდი ციხე (ეს მართლაც ასე მოხდა), არამედ კიდევ შორაპნის. ცუცხვათისა და ბაღდადის ციხეები. ეს ცნობა დაზუსტებას საჭიროებს, ვინაიდან იმერეთის მეფემ სოლომონ I-მა 1770 წელს ჯერ კიდევ გენერალ ტოტლებენის მოსვლამდე თურქთა ბატონობისაგან თავისი ძალებით გაანთავისუფლა ცუცხვათის, შორაპნის ციხეები და ქუთაისის საქალაქო ტერიტორია. ზემოაღნიშნულის ნათელსაყოფად საკმარისია მოვიყვანოთ იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის წერილი რუსეთის იმპერატორ ეკატერინესადმი, სადაც ვკითხულობთ: „მანამდის ბრწყინვალე ღრაფი და ახოვანი მხედართ-მთავარი ძლევამოსილის და სამამაცო ზნეობით

³ ეს ჩანს შემდეგიდან: იმერეთის მეფის ალექსანდრე V-ის მიერ 1730-იან წლებში შედგენილ რუკაზე გეგუთის ციხე-დარბაზი ჯერ კიდევ მთელია. ვახუშტიმას იხსენიებს როგორც მთელს. როგორც ჩანს, XVIII ს. შუაწლებში ის ნანგრევებს წარმოადგენდა, რაკიმას 1771 წელს გიულდენშტედტი არ იხსენიებს.

სრულქმნილის ჯარით იმერეთს ჩამოგრძნობდა, მანამდის დიდად ვიღვანე და ცუცხვათის ციხე (აღვილე) 1770 წელსა თვესა მაისსა 15. და ამისა შემდგომად ქუთაისისა ქალაქიცა მიუღე მტერთა მაცხოვრისა ქრისტესთა ბილწთა ოსმანთა, და მათ შიდა მყოფნი, რომელნიც იძულებით გამოვიყვანეთ, რომელთაცა ქრისტიანობა ინებეს, განთავისუფლდნენ სრულიად და რომელთა არავითა მათის დიდებულის იმპერატორობისა მიერ გვებძანა ეგრეთ განვაგეთ: და რა ბრწყინვალე გრაფი იმერეთის ქვეყანას მოიწია უძლეველის ჯარითა, მაშინვე წინ მივეგებენით და ბაღდადის ციხეზე მივიყვანეთ და მისვლისვე თანა ყოველივე მათი ძლიერება შეიმუსრა და მათის ციხის სიმაგრე დაეცვა, და მყისვე დაეიმორჩილეთ...

შემდგომად ამისა მოვედით ქუთაისის დანაშთესა ციხესა და მოვადექით და შორაპანს ჩემი ჯარი აღრიდგანვე ადგა, და მათი მოუძღურება ვისმინე. წაველ სწრაფად მხოლოდ ჩემის ჯარით და იგიცა დაუყოვნებლად ავიღე... 1770 წელსა, თვესა ივლისსა 14^ა

ამრიგად, ექვს გარეშეა, რომ ცუცხვათისა და შორაპანის ციხეები სოლომონ I-მა განთავისუფლა თავისი ძალებით, ტოტლებენის დახმარების გარეშე⁴.

სოლომონმა მაშინ დაანგრევინა ქუთაისის და შორაპანის ციხეები, რათა შემდეგში ოსმალთ ისინი კვლავ არ გადაექციათ თავიანთი ბატონობის საყრდენად იმერეთში⁵. ეს ღონისძიება მიზანშეწონილი აღმოჩნდა, რადგანაც იმერეთი იურიდიულად შემდეგაც ოსმალეთის ხელქვეითად ითვლებოდა⁶. მართლაც, ოსმალეთმა ვერ

⁴ Архив Мин. ин. дел. Сношения России с Грузией, оп. 110/2, д. 11, л. 71. რუსეთის ჯარისმოსვლამდე სოლომონ I-ის ძალებით თურქების მიერ მიტაცებულ ციხე-სიმაგრეთა განთავისუფლებას აღწერს ტოტლებენის ჯარში მყოფი ფრანგი ოფიცერი დე გრელი დე-ფუა, რომელმაც ვრცელი რეალაცია დაწერა ამ საკითხზე.

აღნიშნული ავტორის ცნობა საცხებიტ ემოწმება სოლომონ I-ის ზემოთ მოყვანილ წერილს. დე გრელი დე ფუას ხელნაწერი დაცულია საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში. იგი გამოაქვეყნა დ. ლენგმა, ხოლო ქართულად თარგმნა ბეჟან გიორგაძემ.

⁵ საქართველოს ისტორია, I, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 359; გ. ი. უ. ლ. ე. ნ. ტ. ე. დ. ტ. რ., დასახ. ნაშრ., გვ. 149, 143; მ. ტუკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 252.

⁶ «В части Грузии и Мингрелии находящиеся крепости: Багдадчик, Кутанс и Шагербан, российским оружием завоеванные, будут Россией признаны принадлежащим тем, кому они издревле принадлежали, так что сжели подлинно оные города издревле, или с давнего времени, были под владением блистательной Порты, то будут признаны ей принадлежащими... Но как упо-

შეძლო დანგრეულ ციხეებში თავისი გარნიზონების დაყენება⁷. ამიტომ იმერეთი, სამეგრელო და გურია იმ დროიდან ფაქტიურად, თუმცა არა იურიდიულად, გადაიქცნენ თითქმის დამოუკიდებელ პატარა სახელმწიფოებად. რა თქმა უნდა, ესეც დიდი მიღწევა იყო დასავლეთ საქართველოსათვის.

იმერეთის მეფე—სოლომონ I დასავლეთ საქართველოს სრული პოლიტიკური გაერთიანებისათვის იბრძოდა და გარკვეულ შედეგებსაც მიღწია კიდეც, მაგრამ ქვეყნის ზედაპირული გაერთიანება დღემოკლე აღმოჩნდა.

სოლომონ I-ის შემდეგ იმერეთის მმართველად გახდა მისი ბიძაშვილი დავით გიორგის ძე, რადგანაც ტახტის უფრო ახლო მემკვიდრენი, უპირველეს ყოვლისა, სოლომონ I-ის შვილიშვილი გიორგი ალექსანდრეს ძე და შემდეგ ძმისშვილი დავით არჩილის ძე ჯერ კიდევ მცირეწლოვანები იყვნენ. პირველი იყო 6 წლისა, ხოლო მეორე — 11 წლის. ამიტომ, სოლომონ I-ის მოულოდნელი სიკვდილის შემდეგ (ის გარდაიცვალა 1784 წ. 23 აპრილს სისხლის ჩაქცევით) იმერეთის გავლენიანმა პირებმა სამეფოს მმართველად გამოაცხადეს დავით გიორგის ძე, რომელმაც სულ მალე მისი აკუთრებული მფევის ტიტული.

ამ დავითმა (დავით II-მ) მაშინვე გაგზავნა რუსეთში ელჩი დას. საქართველოს კათალიკოსის მაქსიმე აბაშიძის, სახლთუხუცესის ზურაბ წერეთლისა და ბესარიონ (ბესიკი) გაბაშვილის შემადგენლობით, რომელთაც დავალებული ჰქონდათ ეთხოვათ რუსეთის პროტექტორატი იმერეთისათვის, ისეთივე ხასიათის, როგორიც დამყარდა ქართლ-კახეთის მიმართ 1783 წლის ტრაქტატის მიხედვით. კათალიკოსი მაქსიმე საელჩოს წევრებთან ერთად წარუდგა ეკატერინე II-ს, მაგრამ საბოლოოდ ამ დესპანობას არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია. ძნელიც იყო, რომ რამე გამოსულიყო, რადგანაც ქუჩუკ-კაინარჯის 1774 წლის საზავო ხელშეკრულების თანახმად, როგორც უკვე აღინიშნა, იმერეთი და მთელი დასავლეთ საქართველო თვით რუსეთის მიერ აღიარებული იყო ოსმალეთის ხელქვეით ქვეყანად⁸. მაშასადამე, რუსეთს საერთაშორისო ხელ-

мнятые народы находятся подданными блистательной Порты, то Российской Империя не имеет совсем впредь в оные вмешиваться, ниже притеснять их». ЦГВИА, ф. ВУА, д. 133, лл. 8—33.

⁷ П. Г. Б у т к о в, Материалы для Новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год, I, СПб., 1869, с. 449.

⁸ ЦГВИА, ф. ВУА, д. 133, лл. 8—33.

შეკრულების დაურღვევლად არ შეეძლო იმერეთისათვის რაიმე მფარველობა გაეწია.

ოსმალეთმა იცოდა, რომ იმერეთის ახალი მეფე — დავით გიორგის ძე რუსეთის ორიენტაციის მომხრე იყო და ამიტომ სხვადასხვა ინტრიგების მოწყობით ცდილობდა მის თავიდან მოცილებას. ამას დაემატა იმერეთის ზოგი გავლენიანი თავადის ამხედრება მის წინააღმდეგ. ასეთი იყო თავადი ბერი წულუკიძე, რომელიც სოლომონ I-ის ცოლისძმა იყო და მასთან მეტად დაახლოებული, იმდენადაც კი, რომ, იესე ოსეს ძის დამოწმებით, სოლომონ⁹ თურმე ამბობდა — მეფე მე კი არ ვარ, ბერი წულუკიძე არისო¹⁰.

ახალი მეფის, დავით II-ის, დროს ეს წულუკიძე უკვე ველარ ახერხებდა წინანდებურად პარპაშს, მით უმეტეს, რომ დავით მეფემ დაიახლოვა და თავის მარჯვენა ხელად გადააქცია თავისი ცოლის, ორბელიანის ქალის, ნათესავი, ქსნის ერისთავის ძე ელიზბარი, რომელიც ქართლიდან იმერეთში იყო გადმოხვეწილი (ქსნის ერისთავთა ნაწილი, მათთვის მამულების ჩამორთმევის გამო, ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს გაუორგუღდა). ყველაფერმა ამან გამოიწვია ის, რომ იმერეთის გავლენიანმა პირებმა დავით II-ს დაუპირისპირეს სოლომონ I-ის ძმისწული ყმაწვილი დავით არჩილის ძე, რომელიც დედით ერეკლე II-ის შვილიშვილი იყო, ამას შედეგად მოჰყვა დავით II-ის გადაყენება და 1789 წლის 11 ივლისს ქუთაისში ახალი მეფის გამოცხადება. ეს იყო სოლომონ I-ის ძმისწული დავითი, იგივე სოლომონ II არჩილის ძე, დედით ერეკლე II-ის შვილიშვილი. მეფედ გამოცხადებისას მას სოლომონ მეორე უწოდეს¹¹.

სოლომონ II-ის მმართველობა მეტად რთულ პოლიტიკურ ვითარებას დაემთხვა. მას თავიდანვე სერიოზული წინააღმდეგობანი ელოებოდა წინ. სამეფოს შიგნით მას მოუხდა ბრძოლა ტახტიდან ჩამოგდებულ ბიძაშვილთან — დავით გიორგის ძესთან, რომელიც ყოველ ხელსაყრელ პირობას იყენებდა ტახტის დასაბრუნებლად. მაგრამ ტახტიდან ჩამოგდებული დავითის შეიარაღებული გამოსვლა სოლომონ II-ის წინააღმდეგ მარცხით დამთავრდა 1790 წ.

⁹ თავგადასავალი იესე ოსესშვილისა, ს. კაკაბაძის გამოცემა, თბ., 1913, გვ. 112; იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, ა. იოსელიანის გამ., თბ., 1950, გვ. 87.

¹⁰ П. Ш у б и н с к и й, Гробница Имеретинского царя Соломона в Трапезунде, «Исторический вестник», 1913 г., т. XXXII, с. 280.

¹¹ Б у т к о в, დასახ. ნაშრ., გვ. 284, ნაწ. II.

მიუხედავად იმ ფიცისა, რომელიც დავითმა ერეკლე მეორისა და ახალციხის ფაშის წარმომადგენელთა თანდასწრებით დასდო სოლომონ II-ის წინაშე¹², მან ახალი შეთქმულების ქსელი გააბა ოდიშის მთავრის გრ. დადიანის, აბაშიძისა და თვით ფაშას დახმარებით, სოლომონმა დროზე შეიტყო შეთქმულების არსებობა და გადაწყვიტა ტახტის მოტრფიალის სასტიკად დასჯა.

ამჯერად, ნილაბახდილმა დავით გიორგის ძემ თავის დასახსნელად სოლომონს კვლავ ერთგულება შეჰფიცა და ფიცის დასამტკიცებლად მძევლად თავისი სამი წლის შვილი — კონსტანტინე გაუგზავნა, რომელიც მეფემ საცხოვრებლად მუხურის ციხე-კოშკში მოათავსა¹³.

მიუხედავად მეორედ მიცემული ფიცისა, დავითი მაინც არ ცხრებოდა და ხშირად აქეზებდა ოდიშისა და გურიის მთავრებს მეფის წინააღმდეგ. მთავრებს კი მეფის ხელისუფლების გაძლიერებისა ეშინოდათ. რადგან ამას მათი სამთავროების შეზღუდვა მოჰყვებოდა. ამიტომ, მთავრები ხშირად აქტიურად ეხმაურებოდნენ სოლომონ II-ის წინააღმდეგ გადადგმულ ნაბიჯებს.

ტახტის მოტრფიალე დავით გიორგის ძემ დადიანის დახმარებით ერთხელ კიდევ სცადა თავისი ბედის წაღმა დატრიალება — 1794 წ. იგი ქუთაისის მიმართულებით შეტევაზე გადავიდა. სოლომონ II-ემ ტახტის პრეტენდენტს და დადიანს გზები შეუკრა, მათხოჯთან ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხა ისინი და ბევრი ტყვე იგდო ხელთ. ამჯერად მეფის გამარჯვება განაპირობა ერეკლე II-ის დახმარებამ ჯარით, რომელსაც ერეკლეს შვილი ალექსანდრე ხელმძღვანელობდა¹⁴. დამარცხებული მთავარი დადიანი თავის სამთავროდან გაიქცა. დავით გიორგის ძე კი, ტახტის დაბრუნების ნატვრაში, 1795 წელს ყვავილისაგან გარდაიცვალა ახალციხეში¹⁵. მისი მცირეწლოვანი შვილი კონსტანტინე დარჩა იმერეთში, სადაც ის კარგა ხანს პატიმრობაში იმყოფებოდა.

¹² Б у т к о в, П. Г. დასახელებული ნაშრომი, ნაწ. II, გვ. 234; აქტები, ტ. I, გვ. 576.

¹³ იხ. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში დაცული გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი

¹⁴ Н. К. И м е р е т и н с к и й, Багратиды в России. ... с. 48; აქტები, ტ. I, გვ. 554; Б у т к о в, П. Г. დასახ. ნაშრ., ნაწ. II, გვ. 285.

¹⁵ აქტები, ტ. I, გვ. 576.

ირან-თურქეთის აგრესიისაგან თავის დაღწევისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნების მიზნით, საქართველოს სამეფოების პოლიტიკურმა მესვეურებმა სცადეს აღმავალი რუსეთის სახელმწიფოს გამოყენება. რუსეთის მთავრობა, რომელიც საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, ყურადღებით ხვდებოდა ამ ცდას¹⁶.

XVI საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში რუსეთმა რეგულარული ურთიერთობა დაამყარა კახეთთან.

XVII ს-ის შუა ხანებში რუსეთმა პრაქტიკული ნაბიჯი გადადგა იმერეთის სამეფოს საკუთარი ინტერესების ორბიტაში მოსაქცევად. მოსკოვის მესვეურთა ამ მისწრაფებას მიესალმებოდა კახეთის მეფე თეიმურაზ პირველი, რომელიც რუსეთის დახმარებით ცდილობდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავართა შორის შეთანხმების მიღწევას, რაც ძირითადად მიმართული იქნებოდა ირანის წინააღმდეგ.

1651 წელს რუსეთის წარმომადგენლები ტოლოჩანოვი და ივლევი ეწვივნენ იმერეთს. «Непосредственным заданием этого посольства было закрепить отношения к Москве царя Теймураза, добившись от него отправления в Москву одного из внуков, царевича Николая Давидовича, и оформить соглашение с Москвою имеретинского царя Александра III и, взяв с него так называемую «крестоцеловательную запись»¹⁷.

1651 წლის 14 სექტემბერს იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-მ ოფიციალურად მიიღო რუსეთის წარმომადგენლები, ხოლო შემდეგში მოლაპარაკება გაიმართა¹⁸. იმერეთის მეფემ მიიღო რუსეთის მეფისადმი ერთგულების ფიციც, მაგრამ ფიცის მიღების პროცედურა საიდუმლო ვითარებაში მოაწყო. მიზეზი იყო ის, რომ იმერეთი ითვლებოდა ოსმალეთის ვასალად და აშკარად რუსეთის მეფის ერთგულებაზე ფიცის მიღება მეფეს არ შეეძლო.

¹⁶ ბ. ბერძენიშვილი, რეცენზია, Н. Б. Махарадзе, Восстание в Имеретии 1819—20 гг. (ენიქის მოამბე, ტ. XIII, 1943, გვ. 289).

¹⁷ М. П. Полневков, Европейские путешественники XVII—XVIII вв. по Кавказу, Тиф., 1935, с. 68.

¹⁸ М. Броссе, Переписка на иностранных языках грузинских царей с Российскими государями (1659—1770), СПб., 1869, с. 66.

ტოლოჩანოვ-იევლევის ელჩობას იმერეთში რაიმე პრაქტიკული შედეგი არ მოჰყოლია.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან რუსეთმა გიგანტური ნაბიჯი გადადგა სამხრეთისაკენ.

რუსეთის იმპერიის დიდი ინტერესი საქართველოსადმი გამოწვეული იყო უმთავრესად მისი გეოგრაფიული მდებარეობით. საქართველო პლაცდარში იქნებოდა ოსმალეთისა და სპარსეთის წინააღმდეგ ომებში, წარმოადგენდა ხიდს აღმოსავლეთთან ვაჭრობისათვის¹⁹.

თავის მხრივ ქართველი მეფეები მიისწრაფოდნენ ერთმორწმუნე რუსეთის მფარველობისაკენ. რათა მისი დახმარებით ირანისა და თურქეთის საფრთხისაგან უზრუნველყოთ თავიანთი ქვეყანა.

XVIII საუკუნის მეოთხე მეოთხედში რუსეთი ყოველნაირად ცდილობს კავკასიისა და პირველ რიგში საქართველოს მიმართ ადრე დასახული მიზნის განხორციელებას. 1779 წელს საქართველოში თავისუფალ მოგზაურად წამყოფი ი. რაინექსი 1782 წელს პოტიომკინმა საქართველოში თავის „კომისიონერად“ გამოგზავნა. ი. რაინექსს პოტიომკინის მიერ დავალებული ჰქონდა ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის შერიგება და მათი რუსეთის მხარეზე გადმობირება²⁰. ბოლოს, საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთდაკავშირებისაკენ მიმართული პრაქტიკული ცდები 1783 წ. ქ. გეორგიევსკში დადებული მფარველობითი ტრაქტატით დაიწყო. ტრაქტატის გაფორმების შემდეგ თბილისში ჩამოვიდა ორი ბატალიონი რუსის ჯარი. ამ ჯარის უფროსი პოლკოვნიკი ს. ბურნაშოვი იყო, რომელიც იმავე დროს რუსეთის წარმომადგენლად დაინიშნა ქართლ-კახეთის სამეფოში.

რუსეთის იმპერიამ 1783 წ. დადებული ტრაქტატით ქართლ-კახეთის სამეფოს აღუთქვა გარეწე მტრებისაგან მფარველობა, ხოლო ქართლ-კახეთმა მისი ვასალობა აღიარა.

1783 წ. ტრაქტატმა ქართლ-კახეთსა და მის მეზობელ სახელმწიფოებს შორის არსებულ პოლიტიკურ ურთიერთობაზე უარყოფითი გავლენა მოახდინა, რაც გამოიხატა იმაში, რომ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის სახანოები, აგრეთვე ირანი და ოსმალეთი ამის შემდეგ ქართლ-კახეთის საბოლოო განადგურებისათვის ემზადებოდნენ.

¹⁹ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დამოკლებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში. თბ., 1919, გვ. 46.

²⁰ მ. პოლივეტოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 66.

საბოლოოდ მაინც ქართველმა ხალხმა ვერ მიიღწია საუკუნეობრივ ნატვრას — მშვიდობიან ცხოვრებას, სანამ მას დამოუკიდებელი სამეფო გააჩნდა, ხოლო მოექცა თუ არა რუსეთის იმპერიის ფარგლებში. შინაგანი და გარეშე მტრების შემოტევისაგან მოიხსენა²¹.

სოლომონ II თავიდანვე ხელადა, რომ ძლიერი რუსეთის იმპერია თანმიმდევრულად მოიწევდა საქართველო-ამიერკავკასიისაკენ. ერთმოწმუნე რუსეთისადმი სიპატიოები მას მეპყვიდრობით ჰქონდა მიღებული. ამიტომ იყო, რომ ჯერ კიდევ მერყევ მდგომარეობაში მყოფი სოლომონი იმერეთის დესპანს ბესარიონ გაბაშვილს იმპერატორთან მოლაპარაკებას ავალებდა, მაგრამ ეს მოლაპარაკება არ შედგა (შესაძლებელია იმის გამოც, რომ ბესიკი გარდაიცვალა 1791 წ.).

ტახტიდან ჩამოგდებული მეფის — დავით მეორის შემოტევისაგან შეწუხებულმა სოლომონმა 1794 წ. კვლავ მიმართა რუსეთს დახმარებისა და მფარველობისათვის. ეს თხოვნა იმპერატორმა 1795 წ. თებერვალში შეიტყო გუდოვიჩის მეშვეობით.

თითქმის შვიდი თვის შემდეგ — 1795 წ. 4 სექტემბერს პეტერბურგიდან საქართველოში მყოფ გუდოვიჩს დავალება მიეცა, რათა იმერეთის მეფე თავისი ლაშქრით ერეკლე II-სთან ერთად გამოეყვანა ალა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ. რუსეთის მთავრობა იქვე დასძენდა—გუდოვიჩს ისე უნდა მოეხერხებია ან დავალების შესრულება, რომ თურქეთის აღშფოთება არ გამოეწვია²². სოლომონმა ორიათასიანი ლაშქრით მართლაც მიიღო მონაწილეობა ალა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მიუხედავად იმისა, რომ იმერთა დახმარებამ ვერ იხსნა თბილისი აოხრებისაგან, ეკატერინეს მთავრობა მაინც კმაყოფილი დარჩა სოლომონ II-ის მოქმედებით²³.

იმერეთის სამეფოს მდგომარეობა არც შემდეგში იყო სახარბიელო, რამაც აიძულა სოლომონი 1798 წ. კვლავ მიემართა თხოვნით რუსეთისათვის მფარველობაში მიღებაზე²⁴.

სოლომონ II-მ მფარველობაში მიღების თხოვნა რუსეთს

²¹ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში, თბ., 1902, გვ. 481.

²² Б у т к о в П. Г., Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год., СПб., 186. ч. II, с. 285.

²³ З у б о в П., Шесть писем о Грузии и Кавказе, М., 1834 с. 62.

²⁴ Архив МИД СССР, ф. Сношения России с Грузией, д. № 455, лл. 78—79; Б у т к о в П. Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 285.

1801 წ. იანვარშიც შეახსენა, მაგრამ იმპერატორმა ალექსანდრემ ქართლ-კახეთის მთავარმართებელს — კნორინგს უარი შემოუთვალა იმ მოტივით, რომ იმერეთი ქუჩუკ-კაინარჯის 1774 წ. ზავის თანახმად თურქეთზე დამოკიდებულად ითვლება და აღნიშნული ნაბიჯი თურქეთთან არსებულ მშვიდობიანობას შეარყევს²⁵.

ამრიგად, იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის ცდები, შესულიყო ძლიერი რუსეთის იმპერიის მფარველობაში, უშედეგოდ დამთავრდა 1801 წელსაც.

აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთის საზღვრებში მოქცევის შემდეგ კი იმპერატორის მთავრობა აღარ ერიდებოდა თურქეთის გაღიზიანებას და უკვე საბაბს ეძებდა დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროების საშინაო საქმეებში ჩასარევად, რათა დაეჩქარებია უკანასკნელთა თავისი გავლენის სფეროში მოქცევა.

დასავლეთ საქართველოს და, კერძოდ, იმერეთის სამეფოს საშინაო საქმეებში ჩასარევად რუსეთის მთავრობამ ანა დედოფლის — გარდაცვლილი დავით გიორგის ძის მეუღლის — მუხუტრის ციხეში დატყვევებული შვილის კონსტანტინეს გამოყენება სცადა.

ანა დედოფალმა ჯერ ქართლიდან აღძრა საქმე, ხოლო შემდეგ წავიდა პეტერბურგს და პირადად თხოვა იმპერატორს იმერეთში დატყვევებული თავისი ვაჟის — კონსტანტინეს განთავისუფლება²⁶.

აღნიშნული თხოვნის საპასუხოდ პეტერბურგიდან, 1802 წელს, რუსეთის სახელმწიფოს საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოხელე სოკოლოვი იმერეთში იქნა გამოგზავნილი, რათა პირადად გადაეცა იმერეთის მეფისათვის იმპერატორის წერილი დატყვევებულ კონსტანტინეს გასათავისუფლებლად²⁷. „ხოლო წელსა 1802 — წერს დავით ბატონიშვილი — იმერთა მეფის დავითის ცოლი ანა, ყაფლანიშვილის მამუკას ასული, დედოფალი, წარვიდა როსიად იმპერატორს ალექსანდრეს წინაშე. მისრული დიდისა პატივითა მიიღო, და ევედრა დედოფალი, რათა შუამდგომელ ექმნეს მეფესა თანა

²⁵ აქტები, ტ. 1, გვ. 559.

²⁶ დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, ბაგრატი ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, თ. ლომოურის გამოცემა, თბ., 1941, გვ. 81; Соколов А. Е. Путешествие мое в Импертию с линии кавказской мое там у царя пребывание, с ним сношение и обратное оттуда путешествие в Грузию, М., 1874, с. 118; П. Шубинский, «Исторический вестник», 1913, т. XXXII, с. 282.

²⁷ დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, ბ. ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 62; სოკოლოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 11.

და განატევებისოს ძე მისი კოსტანტინე პურობილებისაგან, რომელიცა ჰყვა მეფესა მუხურის ციხესა შინა. მსმენელმან იმპერატორმა წარუვლინა კაცნი მეფისა და სთხოვა განთავისუფლება კოსტანტინესი. რომლისა არა მნებებელმან მეფემან სოლომან უკუნ აქცივნა კაცნი იგი ცალიერნი²⁸.

კონსტანტინეს ციხეში დატოვების მიზეზი იყო სოლომონ II-ისა და მის მომხრეთა შიში, რომ რუსეთის მთავრობას ის არ გამოეყენებინა თავისი მიზნებისათვის იმერეთის მეფის წინააღმდეგ.

ამრიგად, სოლომონმა რუსეთის ამ ოფიციალურ წარმომადგენელს უარი უთხრა კონსტანტინეს განთავისუფლებაზე, რაც იმპერატორის მიერ გამოგზავნილმა სოკოლოვმა, რასაკვირველია, რუსეთის საწინააღმდეგო აქტად ჩათვალა²⁹. მან გენერალ ლაზარევს აცნობა კიდევ, რომ იმერეთის მეფე მონაწილეობას იღებს ქართლ-კახეთის სამეფო დინასტიის—ბაგრატიონების შეთქმულებაში, რათა განთავისუფლონ ქართლ-კახეთი რუსეთის ბატონობისაგან და დასვან ტახტზე ბატონიშვილი იულონი.

მაგრამ მალე სოლომონ II და მისი მრჩეველნი დარწმუნდნენ, რომ მათ დიდ რუსეთთან ურთიერთობის გამწვავება ზარალის მეტს არას მოუტანდა. ამიტომ, მათ მალე შეცვალეს თავისი პოლიტიკა და ცდილობდნენ რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლებთან თბილისში, უპირველეს ყოვლისა, ახალ მთავარმართებელ თავ. პავლე ციციანოვთან საერთო ენის გამონახვას. ეს ახალი ხაზი აღინიშნება 1802 წელსვე.

1802 წ. იმერეთის მეფემ სპარსეთის ბაბა-ხანისაგან, იგივე ფათალი-ხანისაგან, მიიღო ფირმანი, სადაც იგი სოლომონ II-ს რუსების წინააღმდეგ ერთიანი ძალით გასალაშქრებლად, ქართლ-კახეთის გასანთავისუფლებლად რუსეთის ბატონობისაგან, დახმარებას სთავაზობდა³⁰. მეფემ აღნიშნული ფირმანი გენერალ კნორინგს გაუგზავნა, რათა მთავარმართებელს გაეგო სპარსეთის მიერ შემუშავებული გეგმა. ამით სოლომონ II-მ თითქოს აცნობა რუსეთის მთავრობას, რომ მას სხვები სთავაზობდნენ კავშირს, რომელიც ამიერკავკასიაში რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ იქნება მიმართული, თვით მან კი რუსეთის მხარე დაიჭირა. ამიტომ, ასეთი

²⁸ ლავი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 32.

²⁹ პ. შ უ ბ ი ნ ს კ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 282.

³⁰ აქტები, ტ. II, გვ. 362, № 727.

„ერთგულებისათვის“ მეფე შეღავათებს მოელოდა რუსეთის მთავრობისაგან.

სოლომონ II საკმაოდ შორსმჭვრეტელი, შექმნილი სიტუაციის სწორად შენფასებელი იყო. იგი კარგად ხედავდა კიდეც გამოუვალ მდგომარეობას, რამაც აიძულა ცხრა წლის პატიმრობის შემდეგ გაეთავისუფლებინა ბატონიშვილი კონსტანტინე³¹.

სოლომონ II-ის რუსეთისადმი ასეთი „ერთგულებით“ კმაყოფილი მთავარნათებელი ციციანოვი რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს გრაფ ეორონცოვს 1803 წ. 12 ივნისს ატყობინებდა, რომ იმერეთის მეფემ სოლომონ II-მ ერთგულება გამოიჩინა იმპერატორისადმი და მუხურის ციხიდან მრავალი წლის ტყვეობის შემდეგ გაათავისუფლა კონსტანტინე ბატონიშვილი, ხოლო იმერეთში გახიზნულ ბატონიშვილებს — ფარნაოზსა და იულონს (ერეკლე მეორის შვილებს) ყოველნაირად უმტკიცებს, რომ აუცილებელია მათი გამგზავრება პეტერბურგში³².

კონსტანტინეს განთავისუფლებაზე თანხმობის მიცემა სოლომონ მეფის მიერ, პროფ. მ. დუმბაძის აზრით, დიპლომატიურ მანევრს მიაგავდა.

„შეიძლება ვიფიქროთ, — წერს მ. დუმბაძე, — რომ ბრუნეცკისთან (ეს მოხელე მეფესთან მიაგზავნეს საგანგებო მიზნით, სოკოლოვის შემდეგ, ნ. გ.) ზოლაპარაკების დროს მეფის დიპლომატებმა შეიმუშავეს ახალი გეგმა — კონსტანტინეს განთავისუფლებით ნდობის მოხვეჭა რუსეთის მთავრობის წინაშე და, ამავე დროს, თვით ახალგაზრდა კონსტანტინესთან მჭიდრო კავშირის დამყარება. ეს კავშირი უნდა განემტკიცებინა იმ გარემოებას, რომ სოლომონ II უშვილო იყო და კონსტანტინეს მემკვიდრეობაზე იგი უნებლიედ მაინც დათანხმდებოდა. ამას გვაფიქრებინებს კონსტანტინესთან ერთად ლიონიძის წასვლა თბილისში, ხოლო შემდეგ კონსტანტინეს გამოქცევა იმერეთში, რასაც შედეგად მისი მემკვიდრეობის ოფიციალური აღიარება მოჰყვა. ასეთი დიპლომატიური კომბინაციის გამარჯვებად შეიძლება ჩაითვალოს ციციანოვის თანხმობა ლიონიძის გაგზავნაზე პეტერბურგში და იმერეთის მეფის მიერ ერთგვარი დამოუკიდებელი ურთიერთობის დამყარება რუსეთის იმპერატორთან“³³.

³¹ ა. კ ი კ ე ი ძ ე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), თბ., 1954, გვ. 66.

³² მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 160.

³³ აქტები, ტ. II, გვ. 347, № 701.

საქართველოს მთავარმართებლის ციციანოვის მიერ პეტერ-ბურგში მეფე სოლომონის შესახებ ზემოხსენებული დადებითი დახასიათების გაგზავნის შედეგად, იმპერატორმა გამოგზავნა ალექსანდრე ნეველის ორდენი მეფე სოლომონისათვის გადასაცემად. ამის შესახებ 1803 წ. 3 აგვისტოს იმპერატორის მიერ მეფე სოლომონისადმი გამოგზავნილ სიგელში ვკითხულობთ:

„...მთელი ქვეყნის წინაშე დასამტკიცებლად, ჩვენი სურვილია მიგიღოთ თქვენ ჩვენს წმინდა თავად ალექსანდრე ნეველის ორდენის მქონეთა რიგებში, რისთვისაც გიგზავნით გულზე სატარებლად ბრილიანტებით მორთულ ნიშნებს“³⁴.

იმერეთის იმდროინდელი ხელმძღვანელები სოლომონ II-ის მეთაურობით კარგად გრძნობდნენ, რომ ქართლ-კახეთში რუსული მმართველობის შემოღების შემდეგ რუსეთის იმპერია არ დაკმაყოფილდებოდა ა/კავკასიაში ნარტოლდენ ქართლ-კახეთით და რომ რუსეთი მოისურვებდა თავისი ახალი საზღვრების უზრუნველყოფას — შავ ზღვამდე. ასეთი ზეპირი დავალება მართლაც ჰქონდა მიცემული მთავარმართებელ ციციანოვს³⁵ და, ადვილი შესაძლებელია, სოლომონ II-მ გაიგო ზოგი რამ ამ დავალების შესახებ.

ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც 1801 წლიდან ქართლ-კახეთში დამყარდა რუსული მართებლობა, იმერეთის მესვეურებმა ამაში დიდი საფრთხე დაინახეს, რადგანაც მოსალოდნელი იყო, რომ რუსეთი მოინდომებდა დასავლეთ საქართველოს დამორჩილებასაც. საჭირო იყო დასავლეთ საქართველოს ძალთა კონსოლიდაცია. ამიტომ, იმერეთის მეფემ სოლომონ II-მ 1802 წ. გაილაშქრა სამეგრელოს მთავრის დადიანის წინააღმდეგ, რომელსაც აფხაზეთის მთავარი ეხმარებოდა³⁶.

იმერეთის მეფემ დასძლია მოწინააღმდეგენი და, თითქოს, ოდიშის სამთავროც დაიმორჩილა³⁷. მაგრამ სოლომონ II-ის გამარ-

³⁴ აქტები, ტ. II, გვ. 352, № 706.

³⁵ აქტები, ტ. II, № 1622. П и р ц х а л а й ш в и л и, А., Имеретия и Гурия в период 1804—1840 гг. Материалы по истории Грузии и Кавказа. вып. I, Тб., 1942, Стр. 237. ს. კ ა ჯ ა ბ ა ძ ე, იმერეთის სამეფოს გაუქმება, „საისტორიო მოამბე“, I X, გვ. 381.

³⁶ შ. ბ უ რ ჯ ა ნ ა ძ ე, იმერეთის სამეფოს საშინაო პოლიტიკა 1789—1802 წლებში, აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, წ. IV, გვ. 248—250.

³⁷ ნ. დ ა დ ი ა ნ ი, ქართველთა ცხოვრება, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკლევა, კომენტარი, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბ., 1962, გვ. 192; А. Е. Соколов, დასახ. ნაშრ., გვ. 190—191.

ჭემა ხანმოკლე აღმოჩნდა. ოდიშის დამარცხებულმა მთავარმა გრიგოლ დადიანმა თავი სამურზაყანოში შეაფარა და იქიდან დახმარების თხოვნით მიმართა საქართველოს მთავარმმართველს პავლე ციციანოვს. სოლომონ II-ის შეტევისაგან შევიწროებულმა გრიგოლ დადიანმა მთავარმმართველს სამეგრელოს რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლა სთხოვა და იქვე დასძენდა, რომ თუ რუსეთი უარს განაცხადებდა აღნიშნულ თხოვნაზე, იგი იძულებული გახდებოდა თურქეთის ქვეშევრდომობა მიეღო. გრ. დადიანი წერდა: „მსურს მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის მფარველობის ქვეშ ვიყო, რათა დავაღწიო თავი სოლომონ მეფის ბრძკალებს: თუ რუსეთის მთავრობა არ მიშველის და საქმე ვერ მოხერხდა, მაშინ იძულებული ვიქნები მთელის ჩემის მიწა-წყლით ოსმალეთის ქვეშევრდომობა მივიღოთ“³⁸.

დადიანის კაცს არ შეეძლო იმერეთზე გავლა (აქ მას შეიპყრობდნენ), ამიტომ ის წავიდა თბილისში შორი გზით, სვანეთიდან გადავიდა ჩრდ. კავკასიაში და იქიდან, დარიალის ხეობაზე გავლით მოვიდა თბილისში. ეს ელჩობა გათავდა იმით, რომ ციციანოვმა გაგზავნა დადიანთან მაიორი მაინოვი. სოფ. ჭალადიდში დადიანმა ხელი მოაწერა რუსეთის ქვეშევრდომობის აქტს და მიიღო ჟიცი რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე³⁹. „ხოლო ვინაიდან მეფე იმერთა სოლომონ მარადის სტყვევნიდა ოდიშსა და ლეჩხუმს, სდევნიდა დადიანს გრიგოლს, ამად უძალოდ ქმნილმან დადიანმა გრიგოლმა შეიტანა თავი თავისი მფარველობასა ქვეშე რუსეთისა-სა. და აღუწყა ციციშვილსა. მსმენელი ამის ციციშვილი, ფრიად მხიარულ იქნა. ვინაიდან სწადდა დაცემა იმერთა მეფისა და დაპყრობა იმერეთისა. ამან ყოველივე თხოვნილი აღუსრულა... დადიანს გრიგოლს დაუმტკიცა იმპერატორმან აღექსანდრემ ოდიშში სამშვილშილოდ უცვალეבלად, და ანიჭა დადიანს კავალერიის ანნასი ლენერალ-მაიორობითურთ და დროშაცა სარდლობისა“⁴⁰.

³⁸ დ. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ახალი ისტორია, თბ., 1941, გვ. 35; თ. ლ ო მ ო უ რ ი ს გამოცემა: ზ. ე დ ი ლ ი (ედიაშვილი), უკანასკნელი დღენი იმერეთის სამეფოსი („დროება“, 1910 წ., № 67).

³⁹ П. И. К о в а л е в с к и й, Завоевание Кавказа Россией. Историческ. очерки с картами и рис. (Б. Г.), с. 92; ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 86; П. И. Б у т к о в, დასახ. ნაშრ., ნაწ. II, გვ. 527.

⁴⁰ ლენინგრადის, აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცული ბაგ. ბატონიშვილის დასახ. ნაშრომი, გვ. 48.

სათანადო აქტი 1803 წ. 4 დეკემბერს გაფორმდა. ოდიშის სამთავროს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის ერთ-ერთი პირობა იყო ის, რომ ლეჩხუმში, რომელზედაც თავის პრეტენზიას იმერეთის მეფე აცხადებდა, ოდიშის სამთავროში უნდა დარჩენილიყო⁴¹. ოდიშის სამთავროს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლა, რაც გრიგოლ დადიანის მიერ უშუალოდ სოლომონ II-ის წინააღმდეგ გადადგმულ ნაბიჯს მოასწავებდა, იმერეთის სამეფოს პოზიციებს ძალზე ასუსტებდა.

მოლაპარაკება, რომელსაც გრიგოლ დადიანი აწარმოებდა მთავარმართებელ ციციანოვთან, რასაკვირველია, იმერეთის მეფისა და მისი დარბაზისათვის საიდუმლოებად არ დარჩა. მათ გადაწყვიტეს დაესწროთ გრიგოლ დადიანისათვის და თვით შესულიყვნენ რუსეთის მფარველობაში დაახლოებით იმავე პირობით, როგორც 1783 წ. რუსეთსა და ქართლ-კახეთს შორის დაიდო მფარველობითი ტრაქტატი. ამიტომაც, 1803 წ. აგვისტოში იმერეთის დარბაზი პეტერბურგში აგზავნის სოლ. ლიონიძეს⁴². ლიონიძე ერეკლე II-ის კარზედაც წინათ ცნობილი იყო, როგორც ჭკვიანი და გამოცდილი დიპლომატი. მან კარგად იცოდა სპარსული, თურქული და რუსული ენები. მას თან მიჰქონდა შემუშავებული პროექტი, თუ რა პირობით უნდა შეეკროდა იმერეთი რუსეთის იმპერიას.

სოლომონ ლიონიძის მიერ იმპერატორისადმი მიერთმეული სამფარველო ტრაქტატის ძირითადი მუხლები და სიტყვიერად გადაცემული თხოვნა შემდეგი შინაარსისა იყო:

1. თუ რუსეთი იმერეთის სამეფოს მიიღებდა თავის მფარველობაში, რუსეთის მთავრობას ამის შესახებ უნდა ეცნობებინა ყველა სახელმწიფოსათვის.

იმერეთის ეს მოთხოვნა შორს გამიზნული დიპლომატური ჩანაფიქრი იყო, რითაც მოხოვნელი რუსეთის იმპერიას მსოფლიო პასუხისმგებლობის წინაშე აყენებდა. ამიტომ იყო, რომ ეს მუხლი ტრაქტატის ყველა პირობაზე მძიმედ და მიუღებლად ჟღერდა მფარველისათვის და მთავარ მიზეზთაგანი გახდა ლიონიძის უშედეგოდ გამოსტუმრებისა. ხსენებული მუხლის მიღება შეუძლებელიც იყო იმპერატორის მიერ, ვინაიდან მათ გადაწყვეტილი ჰქონდათ სამეფო-სამთავროების გაუქმება და იმპერიის საზღვრებში მოქცევა.

⁴¹ აქ ჟეპი, ტ. II, 450—461.

⁴² სოლომონ ლიონიძე, სიტყვა, თქმული ერეკლე მეორის დაკრძალვაზე. ნიკოლოზ კანდელაკის გამოცემა, თბ., 1957, გვ. 14.

2. იმერეთის მეფის წარგზავნილებს უშუალოდ იმპერატორთან მისვლის უფლება ჰქონოდათ.

3. იმპერატორს იმერეთის მეფისათვის სიგელი უნდა მიეცა, რომ მთავარმართებელი საჭიროების შემთხვევაში იმერეთში დასახმარებლად 1000 კაცისაგან შემდგარ ჯარს გაგზავნიდა.

4. სოლომონ II-ს უფლება უნდა ჰქონოდა სამეფო ტახტზე დაესვა ის, ვისაც მოისურვებდა.

იმერეთის მეფე სოლომონ II თავის მხრივ რუსეთის წინაშე შემდეგ ვალდებულებას კისრულობდა:

1. სამუდამოდ დაიფიცებდა რუსეთის ერთგულებაზე.

2. მისცემდა რუსეთს ხე-ტყეს გემთმშენებლობისათვის და ამავე დროს თევზჭერის უფლებას აძლევდა შავი ზღვის სანაპიროებზე; რუსეთის ნავებს შემოუშვებდა იმერეთში რიონით.

3. თურქეთთან ომის შემთხვევაში მთელი თავისი ძალებით იბრძოლებდა რუსეთის მხარდამხარ.

4. რუსეთის იმპერიის შავ ზღვაზე ბატონობისათვის შეიერთებდა აფხაზეთის სამთავროს. ამასთანავე სოლ. ლიონიძე დასძენდა, რომ აფხაზეთი ძველთაგანვე იმერეთის სამკვიდრო იყო. ტრაქტატით რუსეთის წარმომადგენელთა დასაინტერესებლად, სოლომონ ლიონიძე განუმარტავდა მათ, რომ სპარსეთსა და ოსმალეთთან ომის შემთხვევაში, იმერეთი სტრატეგიული თვალსაზრისით ყველა ქვეყანაზე ხელსაყრელია რუსეთის იმპერიისათვის:

ა) იმერეთს აქვს თავისუფალი და მოკლე გზა შავი ზღვით, რომ გემები 25 საათის განმავლობაში თავისუფლად მივლენ ყირიმში.

ბ) რუსეთის იმპერიისათვის აღმოსავლეთ საქართველოდან ნამდვილი სარგებლობის მიღება იმერეთზეა დამოკიდებული, და სხვ.⁴³

როგორც ჩანს, ს. ლიონიძის მიერ წარდგენილი პროექტით იმერეთი შედიოდა რუსეთის იმპერიის მფარველობაში გაერთიანებული დასავლეთ საქართველოს სამეფოს პრეტენზიებით. თუ რუსეთი ამ პირობას მიიღებდა, მაშინ ის იძულებული გახდებოდა დაემორჩილებინა იმერეთის მეფისთვის სამთავროები. ამით მთელი დასავლეთ საქართველო ერთის დაკვრით გაერთიანდებოდა სოლომონ II-ის ხელქვეით.

პეტერბურგის მთავრობა ციციანოვისაგან უკვე ინფორმირებული იყო. იმ მოლაპარაკების შესახებ, რომელიც თბილისიდან

⁴³ აქტები, ტ. II, გვ. 364—366.

წარმოებდა გრიგოლ დადიანთან. ამ დროს დადიანი, როგორც უკიდურეს მდგომარეობაში ჩავარდნილი, თანახმა იყო რუსეთის იმპერიის არა მფარველობაში, არამედ ქვეშევრდომობაშიც შესულიყო, ოღონდ კი როგორმე თავი გადაერჩინა სოლომონ II-ის შეტევებისაგან. რუსეთისათვის, რასაკვირველია, უკეთესი იყო ქვეშევრდომობითი აქტით დაემორჩილებინა გრიგოლ დადიანი, რადგან მაშინ იმერეთი მოექცეოდა როგორც აღმოსავლეთით, ისე დასავლეთიდანაც რუსეთის იმპერიის სამფლობელოებს შორის და ძალაუნებურად რუსეთის ყოველგვარ მოთხოვნაზე დათანხმდებოდა. ამით აიხსნება, რომ პეტერბურგში სოლ. ლიონიძე ცივად მიიღეს: ვერ უშველა საქმეს იმ გარემოებამაც, რომ სოლომონ ლიონიძემ მალე იქ იმპერატორ ალექსანდრე I-ის ერთ-ერთი დის მიმართ ხოტბა შეთხზა და მიართვა უკანასკნელს (ამ ხოტბის ტექსტი დაცულია ერეკნის მატენალარანში — მესროფ-მანჯოცის სახ. ხელნაწ. ინსტიტუტში).

სოლომონ ლიონიძის პეტერბურგში ჩასვლის შემდეგ მთავარმართებელმა ციციანოვმა რუსეთის მთავრობას შეატყობინა სიმართლეს მოკლებული ცნობა, ვითომც სოლომონ II-მ დადიანისაგან ციციანოვთან გამოგზავნილი კაცი გზაში ვერაგულად მოაკვლევინა და თითქოს იმერეთის მეფეს სულთანისათვისაც კაცი გაეგზავნოს თხოვნით, რომ რუსეთისაგან თავის დასაღწევად დამეხმარეთო.

წყაყენებული ბრალდებანი მეფის ადგილობრივ მოწინააღმდეგეთა მიერ შეთხზულ ცილისწამებას უფრო ჰგავდა. ვიდრე სინამდვილეს. იმერეთის პოლიტიკოსები იმ მომენტში მაინც არ დაამყარებდნენ კავშირს ოსმალეთთან, როცა მათივე წარგზავნილი სოლომონ ლიონიძე პეტერბურგში იმყოფებოდა და მოუთმენლად ელოდნენ საქმის კეთილად დამთავრებას.

დადიანის მიერ მთავარმართებელთან გაგზავნილ დავსმენას კაცის მოკვლის შესახებ სოლომონ მეფე შემდეგნაირად უარყოფდა: „დადიანის მიერ გამოგზავნილი კაცი, გვარად კვინიხიძე, ჩემი ქვეშევრდომი იყო, რომელიც დიდი ხანია გაიქცა, როგორც ქურდობაში შენიშნული. მან ბევრჯერ ჩაიდინა საქმე, ღირსი სიკვდილით დასჯისა, ბოლოს გზის მცველებმა მას ქურდობის დროს მოუხსრეს და მოკლეს-ო“.

პეტერბურგში სოლომონ II-ის ასეთი თავის მართლება არ ირწმუნეს. ამ ამბავმა იმპერატორის კარზე გამოიწვია იმერეთის მეფისადმი არასასურველი რეაქცია, რის გამოც ლიონიძე უშედეგოდ

გამოისტუმრეს⁴⁴. მას ებრძანა „დაეტოვებინა პეტერბურგი“. საიმერეთოს საკითხის გადაჭრა კი, რისთვისაც იგი უმაღლეს მთავრობასთან იყო გაგზავნილი, მთავარმართებელ ციციანოვს მიანდეს⁴⁵. საიმპერიო ვიცე-კანცლერმა გრაფმა ვორონცოვმა, 1803 წლის 23 დეკემბერს, ციციანოვს აცნობა: „იმერეთის მფლობელის ვერაგობის მშვიდობიანი საშუალებებით გამოსწორება, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, ის აზიურად კარგად შეაშინეთ და მაშინ გახდება უვნებელი; ამ საქმეს თქვენ განდობთ, მის წარმოგზავნილს კი განუცხადებთ. რომ თქვენ უფლებამოსილი ხართ თქვენი შეხედულებისამებრ დაამთავროთ საქმე და თვითონ მასაც თქვენთან გამოვაგზავნით-ო“⁴⁶.

პეტერბურგიდან ლიონიძის უშედეგოდ გამომგზავრებისთანავე მთავარმართებელ ციციანოვს პეტერბურგიდან იმერეთს დამორჩილება დაავალეს: «Здесь не только не колеблются в принятом намерении занять войсками российскими Имеретию, но напротив того ожидают... Возможно будет, Ваше сиятельство, без дальнего отлагательства приступить к занятию Имеретии»⁴⁷. მას შესრულებამდე კი ლიონიძე თბილისში უნდა გაეჩერებინათ: «Имеретинский посланник кн. Лионидзе на сих днях отправлен будет в Грузию, согласно с тем, как я до сего уже к Вам писал; при нем имеет находиться приставом переводчик иностранной коллегии К. А. Яковлев. Означенного посланника не должно отпускать в Имеретию, доколе все дела с царем Соломоном не будут приведены к окончанию, а может он до того жить в Тифлисе»⁴⁸.

ციციანოვი ვერ ახერხებდა მაშინვე იმერეთის დაკავებას, რადგანაც რუსეთის ქარის თვალსაჩინო ნაწილი მოუტყეული იყო სხვა სამხედრო ოპერაციების გამო, თანაც თავს იკავებდა თურქეთის გაღიზიანებისაგან.

ასეთ ვითარებაში სტამბულიდან რუსეთის ელჩმა პეტერბურგ-

⁴⁴ ბ ა გ რ ა ტ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ახალი მოთხრობა, თბ., 1941, გვ. 85; აქტები, ტ. II, გვ. 362, № 726.

⁴⁵ ი ქ ვ ე.

⁴⁶ ი ქ ვ ე.

⁴⁷ აქტები, ტ. II, გვ. 363, № 729.

⁴⁸ ი ქ ვ ე, № 728.

ში აცნობა, რომ რუსეთთან სამეგრელოს შეერთებას არავითარი წინააღმდეგობა არ გამოუწვევია თურქეთის მმართველ წრეებში⁴⁹.

ამ ცნობიდან რუსეთის მთავრობამ დაასკვნა, რომ ოსმალეთს აღარ აქვს საშუალება იბრძოლოს რუსეთის წინააღმდეგ. თურქეთი არამც თუ აღარ ცდილობს დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნებას, არამედ საფრანგეთის შემოტევებისაგან თავდაცვას რუსეთის იმპერიის ძლიერებაზე ამყარებს. ამით საქართველოს მთავარმართებელს — პ. ციციანოვს იმერეთის ოკუპაციისათვის ხელები გაეხსნა.

რუსეთის მიერ სამეგრელოსა და ლეჩხუმის დაკავების შემდეგ იმერეთის სამეფოს გაუქმებისა და რუსეთთან შეერთების საკითხიც დადგა, რისთვისაც საჭირო იყო სამხედრო ნაწილების შეყვანა დასავლეთ საქართველოში. რუსეთს მანამდე დარიალის ხეობაზე გავლით ჰქონდა მიმოსვლა საქართველოსთან, რაც მეტ დროსა და ხარჯებს მოითხოვდა. ამიტომ, რუსეთის მთავრობამ გადაწყვიტა ჯარებისა და საჭირო სურსათ-სანოვაგის შემოტანა შავი ზღვით ყირიმიდან ფოთის ნავსადგურში⁵⁰. ფოთის ნავსადგურში ახალციხისადმი დაქვემდებარებული იანიჩართა გარნიზონი იდგა, რომელიც რუსეთის გემებს ნავსადგურში არ შეუშვებდა თურქეთის მთავრობის ნებართვის გარეშე. ფოთის მფლობელობაზე იურიდიული უფლებების მოპოვების მიზნით, რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების სათანადო მუხლს შემდეგი განმარტება მისცა: „ქუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატის ძალით დადგენილია, რომ სხვადასხვა ნავმისადგომი და ციხე-სიმაგრეები უნდა დარჩნენ იმ სამთავროთა მფლობელობაში, რომელთაც ისინი ძველთაგანვე ეკუთვნოდათ, ფოთი კი სამეგრელოს ფარგლებში შედისო“⁵¹. ამით რუსეთის მთავრობა უმტკიცებდა თურქეთს, რომ ფოთის ციხე-ნავსადგური და სხვა ადგილებიც რუსეთის ქვეშევრდომობაში მყოფ სამთავროებს ეკუთვნოდათ, რომ ხსენებული ადგილები თურქეთმა დაიპყრო. რუსეთის ხელისუფლება მოითხოვდა, რომ ფოთი რუსეთის ქვეშევრდომ სამეგრელოსათვის დაებრუნებინათ, „ფოთი თურქეთს ისევე უკანონოდ უკავია, რო-

⁴⁹ Архив МИД, ф. канцелария МИД, СССР д. 2230, лл. 257—362. (ასლი ისტორიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაშია დაცული), საქმე № 31.

⁵⁰ აქტები, ტ. II, გვ. 393.

⁵¹ Архив ВПР, МИД СССР, ф. 2239, лл. 61—62. (ასლი ინახება ჯ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში, საქმე № 31, გვ. 105—106, 107).

გორც გურიაში ბათუმი და ანაკლია — სამეგრელოში-ო⁵². თანაც დასძენდნენ, რომ „თურქეთისათვის დიდი მნიშვნელობა არა აქვს ფოთს, ვინაიდან მას არავითარი სარგებლობა არ მოაქვს მისთვის, გარდა ზედმეტი ხარჯებისა-ო“⁵³.

თურქეთის მთავრობა შეეგუა სამეგრელოს სამთავროს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლას და არავითარი პრეტენზია არ განუცხადებია რუსეთისათვის. თურქეთი იმერეთის სამეფოს გაუქმებისაყენ მიმართულ ძალადობასაც არ ეხმაურებოდა გაბედულად და ღუმილს არჩედა, ვინაიდან რუსეთთან ურთიერთობის გამწვავებას ერიდებოდა. თურქეთის მთავრობის ამ დათმობებით წახალისებული რუსეთის სარდლობა სრულიადაც არ ეჭვობდა, რომ თურქეთი მიიღებდა ფოთის შესახებ ქუჩუკ-კაინარჯის სათანადო მუხლის ხსენებულ განმარტებას და დათმობაზე წავიდოდა. ამიტომ მოხდა ის, რომ მანამ მოლაპარაკება დაიწყებოდა ამ საკითხზე რუსეთის სტამბულელ ელჩს იტალინსკისა და თურქეთის წარმომადგენელს შორის, იმპერატორმა ციციანოვს დაავალა ფოთის ნავსადგურის დაკავება⁵⁴. მაგრამ ფოთის დაკავება დიდ სიძნელებებთან იყო დაკავშირებული, რის გამოც იგი დროებით გადაიდო.

ამჯერად რუსეთის ელჩმა სტამბულში იტალინსკიმ თურქეთის მთავრობას ფოთის ნავსადგურით დროებით სარგებლობა სთხოვა, რათა „აღმოსავლეთ საქართველოში“ დაბანაკებული ჯარისათვის გემებიდან საჭირო სურსათ-სანოვაგე და ფურაჟი გადმოეტვირთათ. ელჩს — იტალინსკის თურქეთის მთავრობის სახელით რეის-ეფენდიმ თანხმობა განუცხადა ფოთის ნავსადგურით დროებით სარგებლობაზე⁵⁵. ფოთის ნავსადგურით სარგებლობის საკითხი კარგად დამთავრდა, მაგრამ რუსეთს დროებით სარგებლობა არ აკმაყოფილებდა. დასავლეთ საქართველოში სამხედრო ნაწილების შეყვანა დაიწყო რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესულ მთავართა სამფლობელოებში, რამაც თურქეთის ყურადღება მიიპყრო, საჭირო იყო განმარტების მიცემა თურქეთის მთავრობისათვის.

იმპერატორმა ალექსანდრემ იტალინსკის დაავალა აღნიშ-

⁵² Архив ВПР МИД СССР, ф. 2239, л. 280 (ასლი დაცულია ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტ. ბიბლიოთეკაში, საქმე № 31, გვ. 109).

⁵³ ი ქ ვ ე, საქმე № 31, გვ. 105.

⁵⁴ აქტები, ტ. II, გვ. 468—469.

⁵⁵ Архив ВПР МИД СССР, ф. 2242, л. 466—467 (ასლი დაცულია ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში, საქმე № 31).

ნული განმარტების მიცემა თურქეთის მთავრობისათვის და მიუთითა მოეთხოვა სამეგრელოზე გადაცემა ფოთის ნავსადგურისა, რომელიც ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულებით სამეგრელოს სამთავროს უნდა დარჩენოდა: „ფოთი სამეგრელოს ნაპირზეა და ძველთაგანვე ამ სამთავროს კუთვნილებაში იყო... მაგრამ გაურკვეველი მოზეზების გამო იგი თურქებმა დაიკავეს-ო“⁵⁶. ასეთი ახსნა თურქეთს არ აკმაყოფილებდა და იგი თავის მხრივ იმავე ქუჩუკ-კაინარჯის ხსენებული საზავო ხელშეკრულების სათანადო მუხლით ამტკიცებდა თავის უფლებებს ფოთზე⁵⁷.

უკმაყოფილო სელიმმა, ახალციხის ფაშამ, 1804 წლის 15 ნოემბერს რუსეთის მიერ ფოთის ნავსადგურით დროებით სარგებლობაზეც უარი განაცხადა⁵⁸. ამრიგად, რუსეთის დიპლომატიამ ფოთის ნავსადგურის საკითხში სრული მარცხი განიცადა. დასავლეთ საქართველოსთან შავი ზღვით დაკავშირების საკითხი რუსეთის იმპერიისათვის ჯერ კიდევ გადაუჭრელი დარჩა.

როდესაც ლიონიძე პეტერბურგიდან თბილისში ჩავიდა, ციციანოვმა მასთან შეხვედრისას მოითხოვა რუსეთსა და იმერეთს შორის დასადები საქვეშევრდომო ტრაქტატის პროექტში ზოგიერთი მუხლის შეცვლა. აუცილებელი გახდა მთავარმართებლისა და სოლომონ II-ის შეხვედრა, რაც მოხდა სოფ. ვაჰანთან, ელაზნაურის მინდორზე. ორივე მხარეს თან ჯარები ახლდნენ. ციციანოვმა შესთავაზა სოლომონ II-ს რუსეთის მფარველობაში კი არა, არამედ პირდაპირ ქვეშევრდომობაში შესვლა. ეს იყო წინათ განზრახულთან შედარებით პირობის თვალსაჩინოდ გაუარესება. ამასთანავე დადებული იქნებოდა არა ტრაქტატი, არამედ სოლომონ მეორეს უნდა დაეწერა თხოვნა რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის სახელზე და ამ თხოვნაში ცალკე მუხლებად ჩამოთვლილი უნდა ყოფილიყო თუ რა პირობით თხოულობდა ის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლას. როგორც ქვეშევრდომს მას, რასაკვირველია, უფლება არ ექნებოდა გარეშე სახელმწიფოებთან ურთიერთობა ჰქონოდა. ხოლო ქვეყნის შიგნით მას უარი უნდა ეთქვა სისხლის სამართლის საქმეების წარმოებაზედაც. ასეთ პირობებში მეფე, რომელსაც სხვა გზა, თუ არა რუსეთთან მორიგებისა, აღარ ჰქონ-

⁵⁶ აქტები, ტ. II, გვ. 563. № 729.

⁵⁷ იქვე, გვ. 363, № 728.

⁵⁸ იქვე, გვ. 342.

და. ითხოვდა, რომ ლეჩხუმი მაინც დაეტოვებინათ მისთვის⁵⁹. ციციანოვი კი ამაზე არ თანხმდებოდა, ვინაიდან ლეჩხუმი მან დადიანისად სცნო. რადგანაც შეთანხმება ვერ მოხერხდა, ციციანოვმა ბრძანება გასცა რუსის ჯარის შესვლის შესახებ იმერეთში⁶⁰. ჯარმა დაიწყო კიდეც ახლო-მახლო სოფლების დაფიცება რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე. ეს ნიშნავდა სოლომონ II-ის უფლების საკვებით უარყოფას. ამიტომ, სოლომონ II იძულებული გახდა ხელი მოეწერა თხოვნაზე რუსეთის ქვეშევრდომობაში (და არა მფარველობაში, როგორც ეს სოლომონ II-ს და მის ახლო მრჩეველთ უნდოდათ) შესვლის შესახებ, ამასთანავე ტრაქტატი დაწერილი იყო არა როგორც ორი მხარის ურთიერთშორის პირობის აღმნიშვნელი ხელშეკრულება, არამედ როგორც იმერეთის მეფის თხოვნა-სავედრებელი, რუსეთის იმპერატორის სახელზე. მისი ქვეშევრდომობაში მიღების შესახებ. ეს თხოვნა-სავედრებელი ჩამოყალიბებული იყო 17 მუხლად (სოლომონ II-ის მიერ იმპერატორისადმი წარდგენილი 17 მუხლის დედანი მოსკოვის ძველი აქტების სახ. ცენტრალურ არქივში ინახება), ქვემოთ მოგვყავს ამ მუხლების სრული ტექსტი.

მუხლნი — სათხოვარნი ყ[ოვლად] უმონესად წარსადგინებელი ყ[ოვლად] უმაღლესისათვის დამტკიცებისა.

Просительные пункты всеподданейше представляемые на высочайшее утверждение.

ა

I-e

მე. სოლომონ. გვარისაგან ბაგრატიონთა, ზეფე ყ[ოვლის]ა იმერეთისა, სჯულიერი იმერეთის სამეფოისა მფლობელი, დლიდგან ამა დადგენებისა ქვემო—წერისა და შემდგომად ფიცისა აღტქმის აღსრულებისა წესისამებრ მივსცემ თავსა ჩემსა ყ[ოველს]ა ჩემსა სჯულიერისა შთამომავლო-

Я Соломон из рода Багратионов царь всея Имеретии и законный царства имеретинского владетель, от дня подписи сего акта по совершении клятвенного обещания по обряду передаю себя со всем моим законным потомством и со всем моим царством в веч-

⁵⁹ ი. ს. ს. ე. ლ. ი. ა., წერეთლიანთ სათავადოს ისტორიიდან. ანალები, I, შბ. 1947, გვ. 259.

⁶⁰ აქტები, ტ. II, გვ. 368, № 729.

ბისა თანა და ყ[ოველ]ა ჩ[ტმნ-
თ]ა სამეფოთა საუკუნოსა და
ერთგულსა მონებასა და ქვეშევრ-
დომობასა შინა უმაღლესსა ყ[ო-
ველს]ა რუსეთისა კელმწიფობასა,
აწ ბედნიერად მეფედ მყოფსა,
ყოვლად უგანათლებულესსა, დი-
დსა უმაყრობელესსა კელმწიფე-
სა-იმპერატორსა ალექსანდრეს
ბავლეს-ძესა, თვითმაყრობელსა
ყ[ოველს]ა რუსეთისასა და მა-
ღალთა მისთა მენაცუალეთა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

ბ

სახიერებითა მისისა იმპერა-
ტორებითის დიდებულებისა ყ[ო-
ველ]დ უმოწყალებისა ჩ[ტმნი-
ს]ა კელმწიფისა და მბრძანებლი-
სათა ნებად მოცემულ მექმნას
მე და შვილთა ჩ[ემ]თა, ხოლო
უკეთუ ღმერთმან არა სათნო
ჩინოს კურთხევა სახელისა ჩე-
მისა მამობრისა სქესისა შთამო-
მავლობითა, მაშინ, შემდგომად
ჩ[ემის]ა, მეფის-ძეს კოსტანტი-
ნეს დავითის ძეს და მისსა შთა-
მომავლობასა უფროსისა მუხ-
ლისა მიერ სარგებლობა სამარ-
თალთა და უპირატესობათა იმე-
რეთის მეფისათა ყ[ოველ]ა
შეკრულებათა — თურთ ერთ-
გულ ქვეშევრდომისა მონისათა
ყ[ოვლის]ა რუსეთის კელმწი-
ფისა იმპერატორისა, ვითარცა
უზენაესისა ჩ[ტმნის]ა და მენა-
ცუალეთა ჩ[ტმნ]ა დიდისა ხელ-

ნოს იი верное рабство* იი под-
данство высочайшей всерос-
сийской Державы. Ныне счаст-
ливо царствующему все пре-
светлейшему, державнейшему
великому государю императо-
ру Александру Павловичу Са-
модержцу вся России и высо-
ким его преемником.

Царь имеретинский Соломон.

2-ე

Да благостно его импера-
торского величества всемило-
стивейшего моего государя и по-
велителя, предоставлено бу-
дет мне и детям моим, а буде
Богу не угодно будет благо-
словить дом мой мужского по-
ла потомством, то по мне ца-
ревичу Константину Давыдо-
вичу и его потомству по стар-
шинству колена пользоваться
правами и преимуществами
царя имеретинского со всеми

* Хотя слова раба и рабства за-
прещены указом 1786-го года февра-
ля 11-го дня; но как в грузинском
языке нет слова равносильного вер-
ноподданному, да и все азиатцы не
разумеют иначе подданства, как под
именем рабства, то и суждено было
оставить оное в переводе (რუსულო
ტყვის მამიდელი შენიშვნა).

მწიფისა და მბრძანებელისა. ესე
 ვითარისა უკვე ღირსებისათვის
 განბედნიერებულ ვიქმნე მე
 უმაღლესისა მისისა იმპერატორე-
 ბითისა დიდებულების ღრამო-
 ტითა და ესევითარივე მენაცვა-
 ლენიცა ჩემნი ყ[ოველს]ა ახ-
 ლად სამეფოსა ტახტისა შესუ-
 ლისა ჟამსა დამტკიცებულ იქმნე-
 ბოდე ამათა მზგავსთა უმაღ-
 ლესთავე ღრამოტითა მიერ, გან-
 ცხადებისა თანა, რომელ გურია
 დამოკიდებულ არს იმერეთსა
 ზედა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

3

მოწყალეებითა მისისა იმპე-
 რატორებითისა დიდებულებისა
 ყ[ოვლა]დ უმოწყალესისა ჩემის
 კელმწიფისა და მბრძანებელი-
 სათა მოცემულ იქმნა ნებად ჩემ-
 და და ჩემთა მენაცულთა მსჯა-
 რი და სამართლობა სამეფოსა
 შინა ჩ[ემს]ა და ყ[ოველს]ა რუ-
 სეთისა მონაობასა შინა მყოფსა.

ხოლო ვინათგან საქართვე-
 ლოჲ უპირატესს მმართველი-
 სა ლენერალისა ინფანტერიიდგან
 და კავალეროსანისა თავადისა
 ციციანოვისა — მიერ გამოცხა-
 დებულ მექმნა მე, რომელ ყ[ოველს]ა
 რუსეთისა მონაობასა შინა
 არა მოსათმენელ არს სიკუდილი-
 თა დასჯა, ანუ ასოთა /:წევრთა:/

обязанностями верноподданно-
 го раба всероссийского госу-
 даря императора яко верхов-
 ного моего и преемников моих
 великого государя и повелите-
 ля; на каковое достоинство да
 буду я осчастливлен высочай-
 шею его императорского вели-
 чества грамотою так как и
 преемники мой при всяком по-
 вом вступлении на царский
 престол да будут утверждае-
 мы подобными высочайшими
 грамотами, с упоминанием о
 зависимости Гурии от Имере-
 тии.

Царь имеретинский Соломон.

3-ე

Да милосердием его импе-
 раторского величества всеми-
 лостивейшего моего государя и
 повелителя, предоставлены бу-
 дут мне и преемникам моим
 суд и расправа в царстве мо-
 ем и во всероссийском под-
 данстве находящемся; — а
 как главноуправляющим Гру-
 зней генералом от инфанте-
 рии и кавалером князем Ци-
 циановым объявлено мне было,
 что во всероссийском поддан-
 стве смертная казнь или ли-
 шение членов не могут быть
 терпимы, то да снабжен я бу-
 ду по повелению его импера-
 торского величества всемило-

რაითავე მოკლება, აპისათვის მოცემულ მექმნა მე ბრძანებისა-მებრ მისისა იმპერატორობითის დიდებულებისა ყ[ოვლა]დ უმოწყალესისა ჩემისა კელმწიფისა და მბრძანებელისა სჯულნი, რომელთაცა მიერ გამოცემულ მექმნებოდის დასჯანი კაცის მკულელობისათვის, ტყვეთ მსყიდველობისათვის. ქურდობისა და ავაზაკობისათვის. ვიდრემდის უკვე გამოცემულ იქმნებოდენ ესე უმაღლესნი სჯულნი. ნებადართულ მექმნას გავაგრძო დასჯა მებრ უწინარესისა. რათა აღვირსნებულ იქმნან ბოროტმოქმედებანი, რომელთაცა ძალუძთ განმრავლება ერთა უჩვევარობისა გამოცნარისადმი განმგებელობისა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

დ

ძალითა მაღალდიდებულისა საჰურველისა მისისა იმპერატორობითისა დიდებულებისა ყ[ოვლა]დ უმოწყალესისა ჩ[უშნისა] ველმწიფისა და მბრძანებლისათა შეზღუდვილ იქმნას იმერეთი. ე[ითარცა] ყოველი რუსეთისა მონობასა შინა მყოფი, და დანიშნულ იქმნას, რათა მას შინა რომელიმე ნაწილი ყ[ოვლისა] რუსეთისა მხედრობისა საუკუნოდ იმყოფებოდეს დასაცუელად გარეშეთა მტერთა და მბრძოლთაგან და ეგრეთვე თვით იმერეთისა სამეფოსაცა

твѣйшаго моего государя и повелителя законамъ, конми бы указаны были наказания за человекоубійство, за пленнико продаство, за воровство и разбой. До издания же сихъ высочайшихъ законовъ да позволено будетъ продолжать наказаніе по прежнему для обузданія злодеяній могущихъ умножиться по необычности народной к кроткому управленію.

Царь имеретинскій Соломон.

4-с

Да сіюю высокославнаго оружія сего императорскаго величества всемплоствѣйшаго моего государя и повелителя ограждена будетъ Имеретія яко всероссійскомъ подданствѣ находящаяся; да назначены будутъ квартиры некоторой части всероссійскаго войска на вечное пребываніе для защиты отъ внешнихъ враговъ и супостатовъ и для водворенія тишины и спокойствія посреди сего царства имеретинскаго.

Царь имеретинскій Соломон.

შორის განსვენებისა და მეუღ-
როებისა დასამყარებლად.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

2

უხვებათაგან მისისა იმპერა-
ტორობითის დიდებულებისა ყ[ო-
ვლად უმოწყალებისა ჩ[ტმნის]ა
კელმწიფისა და მბრძანებელისა-
თა არა დაგდებულ ვიქმნა მე
რომელიმესა ნაწილითა შემოსა-
ვლისათა. უკეთუ პოვნილ და და-
მუშავებულ იქმნან სამეფოსა
შინა იმერეთისასა მადანნი ოქრო-
მსა, ვერცხლისა და ანუ სხვასა
რამესანი.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

3

უკე—თუმცა ოდესმე აღდგი-
ნებულ იქმნას ახალი რამე ქა-
ლაქი სამეფოსა შინა იმერეთისა-
სა ყ[ოვლის]ა რუსეთისა მონა-
ობისა სახიერებისამებრ მისისა
იმპერატორობითის დიდებულები-
სა ყოვლად უმოწყალებისა ჩ[ტმ-
ნის]ა კელმწიფისა და მბრძანე-
ბელისა, ვისარგებლო მეცა რო-
მელიმესა ნაწილითა მისგან შე-
მოსავლისათა. უკეთუ ყ[ოვლი-
ს]ა რუსეთისა იმპერიასა შინა
შევაღს სახაზინოდ შემოსავალი
რამე ქალაქთაგან.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

4

სამაგიეროდ ზემოთქმულთა
ჩემთა ამათ ვედრებათა მისისა

5-e

Да от щедрот его импера-
торского величества всеми-
лостивейшего моего государя
и повелителя, не оставлен я
буду некоторою частию дохо-
да в случае отыскания и раз-
рабатывания в царстве имере-
тинском золотых, серебрян-
ных, или иных каких руд.

Царь имеретинский Соломон.

6-e

В случае возведения какого
либо нового города в царстве
имеретинском всероссийского
подданства, да воспользуюсь
и я по благости его импера-
торского величества всемило-
стивейшего моего государя и
повелителя некоторою частию
с онаго. Буде во всероссийс-
кой Империи в казну посту-
пают какие либо доходы с го-
родов.

Царь имеретинский Соломон.

7-e

Во взаимность вышесказан-
ных моих молений к его импе-

იმპერატორობითის დიდებულე-
ბისა ყ[ოვლ]ად უმოწყალესისა
ჩ[ტჳნის]ა კელმწიფისა და მბრძა-
ნებლისადმი მე, ქვემო ხელმომ-
წერი მენაცულეთა ჩემთა/თურთ
შევიკვრი რათა კელმწიფებათა
დადგინებულთა მისისა იმპერა-
ტორობითის დიდებულებისაგან,
ესე იგი საქართუელოს უპირა-
ტესს მმართველსა, დავემორ-
ჩილებოდეთ ყოველსა შინა,
ვ[ითარც]ა ერთგული მონა
ყ[ოვლის]ა რუსეთის კელმწიფი-
სა იმპერატორისა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

ს. 6

შევიკვრი მე მენაცულეთა
ჩემთა თურთ, რათა მაღალ—დი-
დებულთა ყ[ოველთ]ა რუსეთისა
მხედრობათა აღნიშნულთა სამ-
ყოფელად სამეფოსა შ[ინ]ა იმე-
რეთისასა, ეკათოლიკოს[ა] რუსე-
თისა მონაობასა შ[ინ]ა მყო-
ფისა აღუშენოთ სახლნი და გათ-
ბობისათვის მათთასა მივსცეთცა
ჩემთა მონათა მიერ შუშა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

თ

შევიკვრი მე მენაცულეთა
ჩემთა თურთ რ[ათ]ა მხედრო-
ბათა მათ ვაძლიოთ ხორბალი და
ლომი, ანუ ბრინჯი, ეგრეთვე ქე-
რი და თივა ანუ ბზე ზომიერისა
და არა ძვირისა ფასითა და ვი-
მეცადინაოთ ყ[ოვლ]ისა ღონის-

რატორскому величеству всеми-
лостивейшему моему государ-
ю и повелителю, я, нижепод-
писавшийся с преемниками
моими обязуюсь властям от
его императорского величес-
тва постановленным, как то
главноуправляющему Гру-
зиею повиноваться во всем
яко верно подданный раб все-
российского государя импера-
тора.

Царь имеретинский Соломон.

8-e

11

Я с преемниками моими
обязуюсь высокочтимым все-
российским войскам, назна-
ченным квартировать в цар-
стве имеретинском, всерос-
сийского подданства выстро-
ить дом с отопливанием то
есть доставляя чрез моих под-
данных дрова.

Царь имеретинский Соломон.

9-e

Я с преемниками моими об-
язуюсь оным войскам достав-
лять пшеницу и гоми или са-
рачинское пшено, так же яч-
мень и сено или мякину за це-
ны умеренныя, стараясь всеми
мерами по всеподданнейшему

ძიებითა ყოვლად უმონაესისა
გულსმოდგინები/სამებრ, რათა
არაოდეს არ ექმნებოდესთ ნაყ-
ლულევანება რაიმე.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

0

შევიკვრი მე მენაცულეთა
ჩემთათურთ, რათა ოდესცა პოვ-
ნილ და დამუშავებულ იქმნან
მადანნი რუსეთის ხელოსანთა
მიერ, მივცემდეთ საჭიროსა
რიცხვსა მუშათა ფასითა მა-
დანთ — მთავართაგან განსაწესე-
ბელითა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

0A

უკეთუ ტყეთა შინა იმერეთი-
სა სამეფოსა პოვნილ იქმნან სახ-
მარნი ხეები ხომალდთ აღსაშე-
ნებელად შავის ზღვის რუსეთის
სამხედრო ხომალდთათვის, მაშინ,
ე[თარც]ა ერთგულსა მონასა მი-
სისა იმპერატორებითისა დიდე-
ბულებისა [ყოვლად] უმოწყალე-
სისა ჩ[ემის]ა კელმწიფისა და
მბრძანებელისასა, მე და მენაცუ-
ლეთა ჩემთა არა ძალგვიძს ხეები-
სათვის მის ძიება არცა უმცირე-
სისა ფასისა, და დაუშლელ ექმ-
ნასთ რუსეთის ზღვის აფიცერთა
(:მოხელეთა:) რომელ ხეები იგი
დაინიშნონ დალითა მისთვის, რა-
თამცა ნუ ვინმე იმერეთისა მო-
ნათაგანმან იკადნიეროს მოჭრა მა-
თი, ხოლო მოჭრისათვის ხეთამათ

усердно, чтобы никогда не-
достатка ни в чем не было.

Царь имеретинский Соломон.

10-e

Я с пресмниками моиими
обязуюсь в случае отыскания
и разрабатывания руд рос-
сийскими художниками дос-
тавлять потребное число ра-
ботников за цену, от горного
начальства определяемую.

Царь имеретинский Соломон.

11-e

Буде в лесах царства име-
ретинского найден будет год-
ным на корабельное строение
для Черноморского российс-
кого флота лес, то яко верно-
подданный его имп-го вели-
чества всемплоstinвсйшего мо-
его государя и повелителя, я
с преемниками моиими за оный
лес ни малейшей платы пре-
тендовать не можем и да бу-
дет не возбранено морским
российским офицерам их клей-
мить с тем, чтобы их никто из
подданных Имеретини не отва-
живался рубить; за срубку-же
оных дерев и вывозку их к
морской пристани да повелено
будет из особого милосердия

და მათისა მიტანისათვის ზღვის ნავთსაყუდელად, ბრძანებულ იქმნას საკუთრისა მოწყალებისა მიერ მისისა იმპერატორებითის დიდებულებისა ყ[ოვლა]დ უმოწყალებისა ჩემისა კელმწიფსა და მბრძანებელისა. რათა მიეცემოდესთ მუშათა ზომიერი და არა ძვირი ფასი. რათა არა შეწუხებულ იქმნას მით ხალხი.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

08

ყოველნი ტყვენი. თავადისა დადიანისა სამფლობელოსაგან წარმოყვანილნი, უკუნ—ვაქციოთ და ეგრეთვე ციხეებიცა აღებული იქმნასა და ლეჩხუმსა შ[ინ]ა, მათთა გარეშემოთათურთ, დავცალოთ და არა ოდესმე არღა ვდაობდეთ მათდა. მოკლე ესთქვა: არცა ჩე და არცა მენაცულებთა ჩემთა თავადისა დადიანისა სამფლობელოსადმი არასოდეს არა რამე ძიება გვაქუნდეს.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

08

შევიკვრი მე მენაცულებთა ჩემთათურთ, რათა გზა საქართველოსა საზღვრიდგან ვახანზედ მდებარე ქუთათისამდე და მუნიოთ ოღაშ-სა და ფოთისაკენ გავაწმენდინოთ და გავაკეთებინოთ საურზე გზად და ვიქონიოთ იგი ყოველთვის სრულისა წარმართვიანა და ეგრეთვე პასუხის-გამცემ ვიყვნეთ სიბრთელისა და

его императорского величества, все милостивейшего моего государя и повелителя, платить по умеренной цене, дабы оно не послужило народу в стягощение.

Царь имеретинский Соломон.

12-ე

Всех пленных, взятых из владения князя Дадпана, возратить, так как и крепости взятые в Одншской и Лачгумской провинциях с их округами, очистить и никогда на них не претендовать, одним словом, ни мне, ни преемникам моим до владения князя Дадпана никогда притязания не чинить.

Царь имеретинский Соломон.

13-ე

Дорогу, от грузинской границы через Вахань лежащую к Кутайсу, от толь в Одншу и Потн я с преемниками моими обязуюсь расчистить и сделать армянскою (новозочинскою) дорогою, содержа ее во всей исправности, так же отвечая за целостность и невредимость по ней проезжать имеющих

უვნებლობისათვის გზათა მათ
ზედა გამვლელთა ქარავანთა სხვა
და სხვა ხარისხისა კაცთა და უფ-
როლა სამხედრო მოსამსახუ-
რეთა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

იღ

რადცა შეხუდებოდა მეფის
ძესა კოსტანტინეს დავითის ძეს
პამული, ესე იგი საბატონისშვი-
ლო, სრულად და უკლებელად
ესრედ, ვ[ითარცა] უწყიან იგი
ყ[ოველთა] ჩინებულთა იმერე-
თისა კეთილშობილთა, ყ[ოველ-
ს]ა მას დაუთმობ მე უგანათლე-
ბულესს მეფის ძეს კოსტანტინეს,
რათა აქუნდეს უსაშუალოდ გან-
გებელობასა შ[ინ]ა, თვისად
მისთა შენოსავალთაგან საცხოვ-
რებელად.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

იი

სამაგიეროდ ამისა ჩემიერ
კეთილნებერისა დათმობისა მე-
ფის ძე კოსტანტინე დავითის ძე
იმყოფებოდეს საქართველოსა,
ანუ რუსეთსა შ[ინ]ა, ვიდრე უკა-
ნასკნელთა ჩემთა დღეთადმდე.
რათა არაშემთხვეულ იქნეს
განხეთქილება რაიმე კელმწიფე-
ბისა ჩემისა, რათამცა მიიღოს შე-
საფერი ხარისხისა მისისა აღრზ-
დილება საფარველსა და შეწევ-
ნასა ქვეშე მისისა იმპერატორე-
ბიის დიდებულებისა ყ[ოვ-

транспортов и разного рода
людей, коими чаще военных
служителей.

Царь имеретинский Соломон.

14-ე

Принадлежавший удел ца-
ревичу Константину Давидо-
вичу под именем Сабатони-
швили весь без остатка, так
как он известен всему знатно-
му имеретинскому дворянству,
уступаю я в непосредственное
светлейшего царевича Кон-
стантина управление на со-
держание его из оных дохо-
дов.

Царь имеретинский Соломон.

15-ე

Во взаимность сей моей до-
бровольной уступки царевич
Константин Давидович для
избежания развлечения влас-
ти моей да пребудет в Грузии
или России до конца дней мо-
их для получения пристойного
сану его воспитания под пок-
ровом и гарантиєю его импе-
раторского величества всеми-
лостивейшего моего государя
и повелителя и да невозмутит-
ся управление мое его присут-

ლა]დ უმოწყაღესისა ჩვენისა
კელმწიფისა და მბრძანებლისასა
რათამცა არა აღრეულ იქმნას
გამგებელობა ჩ[ვენ]ი მისისა აქა
ყოფნითა არა-კეთილმოაზრეთა
კაცთაგან, იმერეთსა შ[ინ]ა მყოფთა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

03

საქონელთაგან, რომელნიცა
გატარებულ იქმნებიან იმერეთ-
ზედ ზღვის ნავთსაყუდელთაგან
საქართველოდ და საქართველო-
დგან მათდამი, და ეგრეთვე
თავადისა დადიანისა სამფლობე-
ლოთადმი და მათგანცამე, და
ფარჩა თუ სხვა რამე ნივთი, მე-
ნაცულები ჩემნი, განსაგრცელე-
ებლად ვაჭრობისა, არა უნდა აღ-
ვილებდეთ ბაჟსა ხოლო ამისა
სამაგიეროდ, განწესებულ მკე-
მნას მე უხვებათაგან მისისა იმ-
პერატორების დიდებულებისა
ყ[ოვლ]ად უმოწყაღესისა ჩემი-
სა კელმწიფისა და მბრძანებე-
ლისათა საბაჟოთა რუსეთის შე-
მოსავალთაგან რომელიმე ნაწი-
ლი, სამაგიეროსა საჭილდაოდ
დანაკლისათვის.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

05

საქართველო და იმერეთი
რადგანც იქმნების თანასწორსა
მონაობასა შინა ყოველისა რუ-
სეთის მპყრობელისასა, ამისათ-

ვთნემ от неблаго мыслящих,
в Имеретии находящихся лю-
дей.

Царь имеретинский Соломон.

16-ე

С товаров, провозимых через
Имеретию в Грузию от морс-
ких пристаней и из Грузии к
оным, там же во владения
князя Даднани и из оных, я с
преемниками моими к расши-
рению торговли не должен
брать пошлин, а в замен того
да определена мне будет от
щедрот его императорского
величества всемиростивейшего
моего государя и повелителя,
из таможенных российских до-
ходов некоторая часть в воз-
награждение убытков.

Царь имеретинский Соломон.

17-ე

Грузия и Имеретия, состоя
равномерно в подданстве все-
российской державы, а пото-
му от дня подписи сего акта

ვის დღიდან დადგინებისა ამის მოწერისა არა — ვისმე ექმნების ნება იმერეთიდან საქართველოს გარდავიდეს დასასახლებლად, თვინიერ ცნობისა და ნებისა ჩემისა, და ეგრეთვე არცავისმე აქუნდების ნება საქართველოდან იმერეთს გარდმოვიდეს დასასახლებლად. თვინიერ საქართველოს უპირატეს მმართველის ნებისა. აქამომდე უკვე გარდმოსულნი საქართველოდან იმერეთს, და იმერეთიდან საქართველოს გარდასულნი დაშთებიან მუნ, სადაცა აწ იგინი იმყოფებიან. ამისთვის რომელ იმერეთსა და საქართველოსა აქამომდე აქუნდათ რა სხვა და სხვა მთავრობა, ძალა — ედვათ და თანამდებცა იყვნენ შემწეობათ და მთარველობად უცხოთა ქუეყნით გარდმოსრულთა კაცთა, ვ[ითარც]ა ესე მიღებულ არს ესრედ ყოველთა განათლებულთადა ხელმწიფებათა შინა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

დასასრულს ყ[ოვლის]ა ამის, მე გვაბისათვის ჩ[ემის]ა და ყ[ოველთ]ა ჩემთა მენაცულეთა — თვისცა დავამტკიცებ ამაჲს ჩემსა ყოვლად უმონავესსა ვედრებასა მისისა იმპერატორებითის დიდებულებისა ყ[ოვლად] უმოწყალებისა ჩემისა კელმწიფისა და მბრძანებელისადმი საკუთარისა ჩემისა კელის მომწერითა

никто из Имеретии в Грузию на переселение без ведома и воли моей не волен переходить, также никто из Грузии в Имеретию на переселение без воли главноуправляющего Грузиею не волен переходить. До ныне же перешедшие из Грузии в Имеретию и из Имеретии в Грузию имеет оставаться там, где они теперь находятся, потому что Имеретия и Грузия, до сего имея разные начальства, могли и должны были защищать и покровительствовать вышельцам из чужой земли, так как сие принято во всех просвещенных державах.

Царь имеретинский Соломон.

В заключение всего того я за свое лице и за всех моих преемников утверждаю сие мое всеподданнейшее моление к его императорскому величеству, всемилостейшему моему государю и повелителю, собственноручным моим подписом с приложением под всякою статьею именной моей печати, предавая все на всевысочайшее его имп-го величества;

და დაბეჭდვითა სახელისა ჩემისა
ბეჭდითა თვითეულისა მუხლისა
ქვეშე, და შეუვრდენ ყ[ოველს]ა
ამას მისსა იმპერატორებითსა
დიდებულებასა ყ[ოვლად] უმოწ-
ყალესსა ჩემსა ჯხელმწიფესა და
მბრძანებელსა ყ[ოვლად] უმაღ-
ლესისათვის კეთილგანხილვისა
და დამტკიცებისა.

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

შესრულებულ და ქვე-მო-
წერილ არს წელთა განხორციე-
ლებიდან ქრისტესა, ჩყდ, აპრი-
ლის კ ე ს ა დღესა იმერეთსა საზ-
ღვარზედ ელაზნაურს

ახლავს პარალელური
რუსული (ტექსტი) თარგმანი*.

всемлюбявѣйшего моего го-
сударя и повелителя благо-
усмотрение и утверждение.

Царь имеретинский Соломон.

Совершено и подписано лета
от воплощения Христова
1804-го года 25 дня апреля на
имеретинской границе при
урочище Елазнаური.

В присутствии моем подпи-
сано генерал инфантерии
В. Цицпанов.

Переводил священник Алек-
сей Петриев.

აღნიშნულ სათხოვარ მუხლებზე ხელის მოწერასთან ერთად,
მეფე სოლომონმა იმპერატორისადმი სამუდამო და ურყევი ერთ-
გულება განაცხადა და შემდეგი შინაარსის დაპირებაზე დაიფიცა:

საფიცარი დაპირება

„მე, ქვემოთ დასახელებული, ჩემი მემკვიდრეებით, გპირდებო-
ბი და გეფიცებით ყოვლად შენძნელე იმერეთისა და მისი წმინდა
სახარების წინაშე, რომ მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის
ყოვლად მოწყალე დიდი ხელმწიფე, იმპერატორის — ალექსანდრე
პავლე-ძეს, სრულიად რუსეთის მბრძანებელსა და მისი საიმპე-
რატორო უდიდებულესობის სრულიად რუსეთის ტახტის მემკვიდ-
რეს, რომელიც დანიშნული იქნება, მინდა და უნდა ერთგულად
და პირნათლად ვემსახურო და ყველაფერში დავემორჩილო. არ
დავზოგო სიცოცხლე უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე და ყველა-
ფერი, რაც მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის სახელმწიფო-

* ЦГАДА, фонд. 23. ед. хр. 38. с. 3—5.

ებრივ ძალასა და ხელისუფლებას განეკუთვნება, უფლება და უპირატესობა, დაკანონებული და შენდგომშიაც დაკანონებული იქნება, უკიდურესი შეგნებითა, ძალისა და შესაძლებლობით გავუფრთხილდე. დავიცვა და ყოველ შემთხვევაში შევეცადო წარვმართო ყველაფერი ის რაც კი მის საიმპერატორო უდიდებულესობის ერთგულ სამსახურსა სახელმწიფოებრივ სასარგებლო საქმეს ყოველ შემთხვევაში შეეხება, რაც შეეხება მისი უდიდებულესობის ინტერესების ზიანს, ვნებასა და ზარალს — რის შესახებაც მალე გაცნობებთ, არამც თუ დროულად განვაცხადო, არამედ ყოველი საშუალებით ხელი შევეშალო და არ დაუშვა მიჩქმალვა და ჩემდამი მინდობილი ყოველგვარი საიდუმლოება მტკიცედ შევიწინაო, ასევე ჩემზე დაკისრებული რწმუნება და ხარისხი ჩემზე დაყენებული უფროსებისაგან წერილობითი ბრძანებები და დანასაქმები საჭიროებისამებრ სინდისიერად გამოვასწორო და ჩემი ანგარების, თვისებებისა, მეგობრობისა და მტრობისათვის ჩემი მოვალეობისა და ფიცის დადების საწინააღმდეგოდ არ მოვიქცე და ამგვარად ისე მოვიქცე, როგორც ერთგული მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის ქვეშევრდომის კეთილდღეობას შეეფერებოდეს. და როგორც ღვთისა და მისი საშინელი სამსჯავროს წინაშე ამ საქმეში ყოველთვის პასუხის გაცემა შემიძლია, ისე უფალმა ღმერთმა სულელოდ და ხორციელად მე მიშველოს. ამ ფიცის დასასრულს ვეანბორები ჩემი მხსნელის სიტყვებსა და ჯვარს ამინ.

ამ საფიცარზე ფიცი დასდო:

მეფე იმერეთისა სოლომონ.

ამ ფიცზე მოიყვანა სამეფო კარის მღვდელმა იესეი გრიგოლაეცმა.

ფიცის შესრულებას დაესწრო ინფანტერიის გენერალი თავადი ციციანოვი⁶¹.

აღნიშნულ საფიცარზე მეფის ხელის მოწერის შემდეგ, ანალოგიურ საფიცარს აქვს შემდეგი თავადების ხელისმოწერა:

„სახლთ-უხუცესი ზურაბ წერეთელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, ამილახვარი, დავით აბაშიძე, სარდალ-ქეშქთ-უხუცესი დავით აგიევი, მოლარეთ-უხუცესი გიორგი წერეთელი, ოტია წულუკიძე, სეხნია წულუკიძე, ზურაბ მაჩაბელი, დავით ერისთავი, სოლომონ ლიონიძე, მეღვინეთ-უხუცესი სიმონ წერეთელი.

დასაფიცებლად მოიყვანა მეფის კარის მღვდელმა გრიგოლა-

⁶¹ აქტები, ტ. VI, ნაწ. II, გვ. 824.

ევმა. ფიცის შესრულებას დაესწრო ინფანტერიის გენერალი თავადი ციციანოვი⁶².

ამგვარად, სოლომონ II იძულებული გახდა 1804 წ. 25 აპრილს ხელი მოეწერა ეგრეთწოდებულ „სათხოვარ მუხლებზე“, რის საფუძველზედაც იგი რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიიღეს⁶³. ხსენებულ მუხლებზე ხელის მოწერა მოხდა იმერეთში, ელაზნაურის მინდორზე⁶⁴. სამაგიეროდ, ციციანოვმა სპეციალური მუხლით გურია აღიარა იმერეთის მეფის ხელქვეითად. რაც შეეხება ლეჩხუმს, ამ საკითხს გადაწყვეტდა რუსეთის იმპერატორი, როდესაც იმერეთის მეფე მასთან გააგზავნიდა დეპუტატებს რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღებისათვის მადლობის გამოსაცხადებლად. ამ დეპუტაციის ხელით მას უნდა წარედგინა სათანადო საბუთები, რომ ლეჩხუმი მართლაც იმერეთს ეკუთვნოდა.

ამგვარად, იმერეთის მესვეურთა ცდები — შეკვროდნენ რუსეთს თავისთვის ხელსაყრელ პირობებში, უკანასკნელის მფარველობაში შესვლით, საშინაო დამოუკიდებლობის შენარჩუნებით, ამასთანავე, მთელი დასავლეთ საქართველოს სამთავროების იმერეთის მეფისათვის დამორჩილების პირობით, დამთავრდა სრული მარცხით. იმერეთი შეუერთდა რუსეთის იმპერიას შეზღუდული ავტონომიის საფუძველზე, შინაგანი მმართველობა, მართალია, რჩებოდა მეფეს, მაგრამ სისხლის სამართლის საქმეები უნდა გაერჩია რუსეთის ჯართან მყოფ რუსულ სასამართლოს. თუმცა პრაქტიკულად ეს 1810 წლამდე, იმერეთის სამეფოს გაუქმებამდე, არ განხორციელებულა. იმერეთში, „სათხოვართა მუხლების“ თანახმად, მუდმივ სამყოფლად რუსთა ჯარის ნაწილი 120 კაცის შემადგენლობით უნდა შეეყვანათ.

აღნიშნული პირობის დადებიდან დაახლოებით ერთი თვის შემდეგ, 27 მაისს, რუსეთის წარმომადგენლად იმერეთში დანიშნულ იქნა რუსი მოხელე ლიტვინოვი, რომელიც შტაბის ოფიცრის, ორი უნტერ-ოფიცრისა და კავკასიის გრენადერთა პოლკის 50 ჯარისკაცის თანხლებით სოლომონ მეფეს გამოეცხადა⁶⁵.

⁶² აქტები, ტ. VI, ნაწ. II, გვ. 824.

⁶³ ბ. ბ ა ტ ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 85; აქტები, ტ. II, გვ. 381, № 760.

⁶⁴ „ეს ადგილი იმით არის ცნობილი, რომ ცხონებულმა მთავარსარდალმა თავადმა ციციანოვმა მეფე სოლომონი იძულებული გახადა, რომ მას ხელი მოეწერა ტრაქტატზე“, ასეა აღნიშნული ლითოგრაფიული წესით გამოცემულ საარქივო მასალათა ერთ კრებულში: Сведения, собрания в архиве II округа путей сообщения, с. 139.

⁶⁵ აქტები, ტ. II, გვ. 379, საბუთი № 754.

ლიტვინოვის მივლინების ოფიციალური მიზანი იყო უთანხმოებების მოსპობა იმერეთის მეფესა და სამეგრელოს მთავარს შორის. ნამდვილად კი ლიტვინოვის მისიას შეადგენდა რუსის ჯარის გამრავლება იმერეთის ტერიტორიაზე და პარალელურად იმერეთის ადგილმდებარეობის, მოსახლეობისა და გავლენიანი პირების რუსეთისადმი განწყობილების შესწავლა, საჭირო შემთხვევაში უკანასკნელთა გადმობირება რუსეთის მხარეზე, რათა მოემზადებინა ნიადაგი იმერეთში მეფის ხელისუფლების საბოლოო გაუქმებისათვის.

იმერეთის სამეფოს გაუქმებით თითქმის მთელი დასავლეთ საქართველო რუსეთის მფლობელობაში აღმოჩნდა. დასავლეთ საქართველოს მიმართ ამგვარი ღონისძიების გატარებისათვის რუსეთის ჯარი ჯერ კიდევ არასაკმარის რაოდენობით იყო განლაგებული საქართველოში. საჭირო იყო დამატებითი სამხედრო ნაწილების შეყვანა დასავლეთ საქართველოს იმ ადგილებში, რომლებიც უკვე იმპერიის მბრძანებლობაში იყო მოქცეული⁶⁶. 1804 წ. 14 სექტემბერს, იმპერატორის ბრძანებით, საზღვაო ძალების მინისტრმა განკარგულება გასცა, რათა ყირიმიდან შავი ზღვით მუშეკეტრთა ერთი პოლკი სამეგრელოს ტერიტორიაზე გადაესხათ⁶⁷. პოლკთან ერთად არტილერიაც მოდიოდა⁶⁸. საზღვაო ძალების მინისტრის მითითებით, ხსენებული სამხედრო ნაწილი სოფ. ხორგასთან ახლო უნდა გადაესხათ. მთავარმმართველ ციციანოვს ხორგასთან ზღვის ნაპირის შემოწმება დაევა⁶⁹. ეს საქმე პორუჩიკ ლაშქაროვს მიანდეს, ლაშქაროვის დასკვნით ჯარისა და სურსათ-სანოვარის გადმოზიდვა სოფელ ხორგასთან ახლო, მდინარე ხობის შესართავთან უნდა მომხდარიყო, სადაც მალე ციხე-ნავსადგურის აშენება იყო განზრახული⁷⁰. სევასტოპოლიდან გამოსული სამი გემი ოქტომბერში სამეგრელოს ნაპირებს მოადგა. ლიტვინოვის თაოსნობით დაიწყო გემებიდან სურსათის გადმოტვირთვა, რაც ხობის შესართავიდან მდინარე რიონამდე უნდა გადაზიდულიყო⁷¹. ტვირ-

⁶⁶ ი ქ ვ ე, გვ. 476, საბუთი № 932.

⁶⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 477, საბუთი № 935.

⁶⁸ ი ქ ვ ე.

⁶⁹ აქტები, ტ. II, გვ. 478—479.

⁷⁰ რუსებმა იქ პატარა ნავსადგური ააგეს და რედუტ-ქალე უწოდეს, იგივე ყულევი.

⁷¹ ერთი გემი ქარიშხლის შედეგად დაიღუპა.

თის რიონამდე გადაზიდვა, უვარგისი და ქაობიანი გზების გამო, დიდ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული.

ლიტვინოვმა გაითვალისწინა ხსენებული გზის უვარგისობა და ფოთის გარნიზონის უფროსს მიმართა თხოვნით, რათა სევასტოპოლიდან მოსული ჯარი დადიანის სამფლობელოში გადასაცვანად ფოთზე გაეტარებია. ფოთის გარნიზონის უფროსმა სასტიკი უარი და მუქარით უპასუხა: „დადიანს არა აქვს მიწა, თვით დადიანი და მეფე სოლომონი თავიანთი მიწებით და წყლებით თურქეთის სულთანს ეკუთვნოდა... თუ რუსის ჯარი ფოთთან მოვა, ჩვენ მათ სისხლის დაუღვრელად არ გავატარებთ“⁷². ასეთი მუქარის შემდეგ ჯარი, არტილერია და ტვირთიც მდ. ხობის შესართავთან, ყულევში გადმოზიდეს.

გენერალ ციციანოვის გადაწყვეტილებით, ხსენებული პოლკი შემდეგ ადგილებში უნდა დამდგარიყო: ერთი ბატალიონი ქუთაისში, ხოლო მეორე ბატალიონი ხორგასა და ჭალადიშში, ხოლო ორი ასეული — ლეჩხუმში⁷³. სამთავე ბატალიონი და ასეულები დასაყდრეთ საქართველოს სტრატო-სანოვაციით უნდა დაემაყოფილებულიყო⁷⁴. ჯარების მოწესხმება ტრანსპორტით, მუშა ხელით (ბეგარის სახით) და პროდუქტებით უსრუწველყოფაც ადგილობრივ მოსახლეობას ეკისრებოდა.

ყულევში რუსთა ჯარის გადმოსხმას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთისა და საქართველოს ისტორიაში. რუსეთი უკვე რეალურად, სამხედრო ძალებით, მკვიდრდებოდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე. გადაიდგა პირველი რეალური ნაბიჯები შავი ზღვის საქართველოს ნაპირებიდან ოსმალთა საბოლოო განდევნის საქმეში⁷⁵.

გენერალმა რიკპოფმა, რომელიც ყულევში ჯარების გადმოსხმას ხელმძღვანელობდა, თავისი მოღვაწეობა გაბედულად დაიწყო. მან თავისი ჯარითა და სამეგრელო-ლეჩხუმის რაზმების დახმარებით აფხაზეთისაკენ გაილაშქრა და ანაკლიის ციხე აიღო. რომელიც თურქებს ეკავათ. რიკპოფმა ანაკლიაში საკმაო რაოდენობის ჯარი დააყენა.

⁷² აქტები, ტ. II, გვ. 283, საბუთი № 945.

⁷³ აქტები, ტ. II, გვ. 418, საბუთი № 815.

⁷⁴ აქტები, ტ. II, გვ. 418, საბუთი № 815.

⁷⁵ ვ. მ. დ. უ. მ. ბ. ძ. ე., დასავლეთ საქართველოს შეერთება რუსეთთან, საქართველოს ისტორია 1, დამხმ. სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 406.

როდესაც თურქეთის მთავრობამ ანაკლიის დაკარგვა შეიტყო, სასწრაფოდ ახმედ-რეჯებ-ფეჰენდი გამოაგზავნა მომხდარი საქმის გამოსარკვევად, რომელმაც პრეტენზიები განუცხადა ლიტვინოვს ანაკლიასა და ყულევზე (ყულევს რუსებმა რედუტ-კალე უწოდეს)⁷⁶

სპარსეთთან ომმა აიძულა რუსეთის მთავრობა ხელი აეღო ანაკლიაზე და დაებრუნებინა იგი ქელაიშ-აჰმედ ბეგ შარვაშიძისათვის, რომელიც ოსმალეთის ხელდებული იყო.

რუსეთის წინააღმდეგ ამხედრებულ სპარსეთს საფრანგეთი უჭერდა მხარს. საფრანგეთი ოსმალეთსაც მოუწოდებდა, რომ სპარსეთთან ერთად ჩაბმულიყო ომში რუსეთის წინააღმდეგ⁷⁷.

1804 წლის ბოლოს გარდაიცვალა ოდიშის მთავარი გრიგოლ დადიანი. სერიოზული ეჭვები იყო, რომ ის მოწამლეს. ამასთან დაკავშირებით, დასავლეთ საქართველოში მოსალოდნელი გართულებების თავიდან ასაცილებლად რუსეთის წარმომადგენელი ლიტვინოვი გენ. რიკპოფს თხოვდა, რომ ერთი ბატალიონი ჯარი გაეგზავნა ქუთაისში და ამით დაეშინებინა სოლომონ II, რომელიც ციციანოვის ძალადობის გამო უკმაყოფილო იყო.

რიკპოფმა თხოვნა სასწრაფოდ დააკმაყოფილა და ქუთაისში პოდპოლკოვნიკ ტარასევის მეთაურობით 412 რიგითი ჯარისკაცისაგან დაკომპლექტებული სამხედრო ნაწილი გადაიყვანა.

მეფემ ქუთაისში დამატებითი ჯარის გადაყვანის ამბავი დროზე შეიტყო და სთხოვა ლიტვინოვს. მთელი ბატალიონი ქუთაისში არ დაეყენებინა. უკანასკნელმა თხოვნა შეუსრულა — ქუთაისში მხოლოდ ერთი ასეული იქნა დაბანაკებული. სოლომონ II ოჯახით გადაიხვეწა ქუთაისიდან. ახალციხის საფაშოს საზღვრის ახლოს, ვარციხეში დადგა, სადაც დიდხანს არ გაჩერებულა და მალე უკანვე დაბრუნდა.

1805 წ. 19 თებერვალს სოლომონ II-მ გენერალ რიკპოფისაგან იმპერატორის ალექსანდრე I-ის მიერ ხელმოწერილი სიგელი მიიღო, სადაც ფიქსირებული იყო იმერეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლა.

მიღებულმა სიგელმა აუწყა მეფეს, რომ 1804 წ. 4 ივნისიდან იმერეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში იმყოფებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ზემოაღნიშნული აქტით სოლო-

⁷⁶ აქტები, ტ. II, გვ. 452, საბ. № 896.

⁷⁷ აქტები, ტ. II, გვ. 531.

მონის ბრძოლამ დამოუკიდებლობისათვის პირველი სერიოზული წარცხი განიცადა, «Грамота сия была принята царем Соломоном и народом имеретинским с благословением во время торжественного богослужения и молебствия при колокольном звоне в Кутаиси»⁷⁸.

აღნიშნული სიგელი, რომელსაც პირადად იმპერატორი ალექსანდრე პირველი და ადამ ჩარტორისკი აწერდნენ ხელს, საზეიმო ვითარებაში მიიღო მეფემ, რომელმაც სიგელის პატივისცემად გადახდილი წირვა-ლოცვის შემდეგ იგი გადასცა შესანახად სახლთუხუცესს — ზურაბ წერეთელს⁷⁹.

იმერეთის სანეფოსათვის ამ დიდმნიშვნელოვან ნოვლენის ამსახველ სიგელში წერია:

«...Нам любезноверно — подданному, Имеретинские земли царю Соломону наша императорская милость и благоволение. Снисходя на прощение Ваше о принятии Вас и подвластного Вам народа державу нашу и в вечное подданство Имеретии нашей, в чем Вы с первейшими князьями царства имеретинского и присягу уже нам и преемникам нашим učinили, всеимостивейше на то соизволяем и подтверждаем Вас, любезноверно-подданный наш царь имеретинские земли Соломон, в сем достоинстве Вашем, которое по силке сей нашей жалованной грамоты наследники всегда от нас принимать должны и повеления наши исполнять, Поручая Вам же управлять имеретинским народом с кротостью и правосудием, и утвердив во всей силе просительные ваши пункты, через нашего генерала от инфантерии и главнокомандующего в Грузии князя Цицианова от вас представленные и у сего в оригинале приобщенные, торжественно объявляем и императорским нашим словом обещаем, Вас и весь народ имеретинский, яко верных наших подданных и всех будущих по вас преемников охранять от неприятелей наших будучи предуверены, что вы и преемники ваши как в преданности вашей, так и в точном выполнении обязанностей ваших, пробудете непоколебимы. В сем надеянный и в залог монаршей нашей

⁷⁸ ЦГАДА, ф. 15, ед. хр. 210, лл. 18—19.

⁷⁹ Там же, лл. 1—2.

კ ვამ ი ცარტვუ იმერეთისკო მულოტი დანა სია იმპერატორესკა იაია გრამოტა, ზა სობსტენიპორუჩნიმ იაიიმ პოდპისანემ ი ს პრილოჟენიემ გოსუდარსტვენნიი იაიეი პეჩატი ვ პრესტოლნიმ იაიმ გრადე სვიატო გეტრა, იულია ჩეტვერტო გია ვ ლეტო ოტ როჟდესტვა ჰრისტოვა თესია ვოსემსოტ ჩეტვერტო ი ცარტვოვანიი იაიეო ვ ჩეტვერტო».

Александр.

К. Адам Чарторыйский⁸⁰.

სიგელი, როგორც აღნიშნული იყო, მეფეს გენერალმა რიკ-პოტმა გადასცა, რომლის თანხლები ასეული ქუთაისში მდგარ გარნიზონს შეუერთდა.

სოლომონ II-მ ციციანოვს იმერეთის ტერიტორიაზე დაბანაკებული გარნიზონის შემცირება და დეხვირის ციხის განთავისუფლება თხოვა (დეხვირის ციხე რუსთა გარნიზონს ეკავა).

მთავარმმართველი მეფისადმი წერილში პირობას იძლეოდა, რომ დეხვირის ციხეს დაეცლიდა, მაგრამ დაპირება არ შეასრულა. სოლომონ მეფე კი კვლავაც გამოთქვამდა თავის უკმაყოფილებას. მან კიდევ შეახსენა ციციანოვს, რომ ლიტვინოვისათვის ებრძანებინა დეხვირის განთავისუფლება:

„აზრი კეთილ მწადნელობისა თქვენისანი ჩემდა მომართ განმიცხადა რა თავადმა ლიონიძემ, და მივიღე რა წერილნი თქვენ მიერნი, ვსასოებ რათამცა არ დავაკლდე, არცა სამეფო ჩემი, ჩვეულებასა კეთილმოქმედებისა თქვენისა; ამისათვის მინდობილი მამობრივსა კეთილ მზრუნველობასა თქვენსა, წარმოვგზავნი დეპუტატთა ჩემთა ათ-ხუთმეტსა ამას ღლესა შინა, და ვინათგან ჩვენ მიერ წარმოგზავნილსა კაცსა არ აქვს ფოჩტა გამოცვლისათვის ცხენისა, ამისათვის მსწრაფლათ მოწვევისათვის წერილისა ამისა თქვენ მიმართ წარმოგზავნეთ წიგნი ესე კომენდატსა სურამისასა ფოჩტით წარმოგზავნად თქვენდამი, ხოლო ციხისათვის დეხვირისა პირველს მოხსენებაში და კიდევ გამოთხოების ჟამს, რომ გებრძანათ თავადის ლიონიძისათვის, მოწერა უფლის ლენერალის ლიტვინოვისადმი, მისის მაღალმსვლელობისაგან არაფერი არ გამოგვეცხადა რა, რომელსაც ვსასოებთ, რომ პირველის წერილისამებრ თქვენისა, ჩვენგან მიბარებული ციხე დეხვირი დაგვანებოს, სხვებრ

⁸⁰ ИГДА, ф. 15, сд. хр. 210, л. 1—2.

ვგებთ ნიადაგ ბრწყინვალეებისა თქვენისა, მოწყალის ხელმწიფისა ჩემისა, სამსახურის მოწადედ მეფე იმერთა სოლომონ⁸¹.

ამრიგად, რუსეთის სამხედრო მოხელეები მხოლოდ ცარიელი დაპირებებით ცდილობდნენ მეფის დროებით მომადლიერებას. ალექსანდრე I-ს სოლომონ II-სადმი გამოგზავნილმა სიგელმა მხოლოდ გარეგნული მშვიდობა დაამყარა მხარეთა ურთიერთობაში.

ზემოთ უკვე აღნიშნული ფაქტებიდან ჩანს, რომ სოლომონ მეფესა და რუსეთის იმპერიას შორის ურთიერთობა იმთავითვე სერიოზულ წინააღმდეგობას შეიცავდა. ეს არ იყო ურთიერთობა, რომელიც მხარეთა თანასწორუფლებიანობას ემყარებოდა. ერთი მხრივ, აქ გამოდიოდა პატარა ქვეყანა — სახელმწიფო, რომელსაც თავისი დამოუკიდებლობის საკუთარი ძალებით დაცვა მაშინდელ პირობებში (როცა დიდი სახელმწიფოები სუსტების ჩაყლაპვისათვის იბრძოდნენ) არ შეეძლო. მეორე მხრივ, გამოდიოდა ძლიერი რუსეთის იმპერია, რომელიც მაშინ ფართო მასშტაბის დაპყრობითს პოლიტიკას ახორციელებდა. იმერეთის სამეფო რუსეთისათვის მხოლოდ ერთი, არც თუ ისე დიდი მნიშვნელობის კვანძი იყო რომანოვთა სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკაში.

იმერეთის მეფეს ყოველგვარი საფუძველი ჰქონდა ეფიქრა, რომ იგი, როგორც ბაგრატიონთა სახლის წარმომადგენელი და ქართული სამეფოს უკანასკნელი ნაშთი, ჯერ კიდევ სამეფო ტახტზე მჯდომი, რუსეთის იმპერატორისათვის სავსებით მიუღებელი იყო. სოლომონი ხომ თვალნათლივ ხედავდა, რომ ციციანოვი ბაგრატიონთა წარმომადგენლებს რუსეთში ასახლებდა, იმერეთში ჯარის ნაწილებს ამრავლებდა და მეფის ხელისუფლებას თანდათან ავიწროებდა.

⁸¹ ხსენებული სიგელი სოლომონ II-ის განდევნის შემდეგ ზურაბ წერეთლის ხელთ იყო, შემდეგ პოლკოვნიკ გრიგოლ ზურაბის ძესთან (წერეთელთან) ინახებოდა; გრ. წერეთლის გარდაცვალების შემდეგ სიგელი ნესტორ გრიგოლის ძეს ჰქონდა. უკანასკნელმა იგი 1877 წელს თავად ნიკიტა ტრუბეცკოის ხელით მეფისნაცვალს გაუგზავნა, როპელაძე, როგორც ჩანს (ან შემდგომში მეფის ნაცვალთაგანმა), არქივს ჩააბარა. ამჟამად სიგელი ინახება მოსკოვში, ძველიაქტების ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში (ЦГАДА, ф. 15, ед. хр. 210, л. 1).

იმერეთის სამეფოს გაუქმება

1804—1805 წლებიდან მოყოლებული პოლიტიკური ვითარება საქართველოში, კერძოდ კი მის დასავლეთ ნაწილში, მნიშვნელოვნად შეიცვალა.

მეფის რუსეთის იმპერიამ საგრძნობი წარმატებები მოიპოვა საქართველოსა და მთელ ამიერკავკასიაში.

სამეგრელოს სამთავროს მიღება რუსეთის მფარველობაში, შემდეგ სოლომონ მეორის წამოჩოქება და მისი ხელისუფლების შეზღუდვა, შეიარაღებული ძალების გადასხმა მდ. ხობის შესართავში და მათი დანაწილება ქვეყნის სტრატეგიულ პუნქტებში, 1802 წ. თავადაზნაურული შეთქმულებისა და ოპოზიციის დაძლევა, 1804 წ. მთიანეთის აჯანყების ჩაქრობა და ირანის პირველი შემოტევების მოგერიება იმის მაჩვენებელი იყო, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისათვის მებრძოლმა ძალებმა სერიოზული მარცხი განიცადეს.

ამიერიდან სულ უფრო და უფრო იზღუდებოდა იმერეთის სახელმწიფოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პერსპექტივები.

ახალ ვითარებაში იმერეთის მეფე და მის ირგვლივ მყოფი დიპლომატები დიდ სახელმწიფოთა შორის წინააღმდეგობის გამწვავებაზე აგებდნენ თავიანთ პოლიტიკას. როგორც ჩანს, ისინი ფიქრობდნენ, რომ რუსეთ-საფრანგეთ-ოსმალეთ-ირანის კილილი, მათ შორის ომი, იმერეთის სახელმწიფოს არსებობას შეუწყობდა ხელს.

იმერეთის მეფესა და საქართველოს მთავარმართებელს შორის ნდობა 1804 წ. აპრილში ნაძალადევად დაღებული ხელშეკრულების შემდეგ, რასაკვირველია, ვერ დამყარდებოდა, კერძოდ, ლეჩხუმის საკითხში ციციანოვი აშკარა ორჭოფობას იჩენდა. ლეჩხუმის გადაცემას იგი სამეგრელოს მთავარს შეჰპირდა, რადგანაც

არ უნდოდა იმერეთის გაძლიერება. ციციანოვი ასე მსჯელობდა: „ლეჩხუმი შეუძლებელია მთლად ჩამოერთვას სამეგრელოს მთავარს, ამიტომ გავყოთ იგი და ამ დაყოფით ორივე მხარე დაუძლეურდება“¹.

დადებულ პირობათა დარღვევამ, ამასთანავე, აღმოსავლეთ საქართველოში შექმნილმა მდგომარეობამ, იმერეთში შესულ რუსთა რაზმის მიერ ლეჩხუმის ციხე-სიმაგრეების დაკავებამ, მეფე და მისი საბჭო სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო².

ხელშეკრულების თანახმად, მეფეს პეტერბურგში იმპერატორთან დეპუტაცია უნდა გაეგზავნა მადლობის გამოსაცხადებლად — ქვეყნდროშობაში იმერეთის მიღების გამო. მაგრამ წლების მანძილზე ის თავს იკავებდა³.

1806 წ. 8 თებერვალს ციციანოვი მოკლეს ბაქოში⁴. კავკასიის მთავარმართებლად დაინიშნა გენერალ-ლეიტენანტი გრაფი გუდოვიჩი⁵. ოდიშსა და იმერეთში რუსეთის ჯარის რიცხვი მატულობდა⁶. განსაკუთრებით ქუთაისის მახლობლად რუსეთის ჯარების გამრავლებამ დაარწმუნა მეფე, რომ მის მიერ თბილისიდან საიდუმლოდ მიღებული ცნობები იმის შესახებ, რომ რუსეთის მთავრობა მის შეპყრობას ამზადებდა, სიმართლეს მოკლებული არ იყო.

გუდოვიჩის დროს იმერეთის სამეფოს საქმეები უფრო გართულდა. გენერალ რიკპოტს დაევალა დაპირებით მოენადირებინა სოლომონ II-ის გული და დაეთანხმებინა იგი პეტერბურგში დეპუტატების გაგზავნაზე, ხოლო თუ მეფე ამას არ გააკეთებდა, მაშინ იარაღის საშუალებით მოეყვანა სისრულეში აღნიშნული მოთხოვნა. მთავარმართებელი არ მოელოდა სოლომონ II-საგან უარს, მაგრამ ნოემბრის ბოლოს მან მეფისაგან გამოგზავნილი წერილით შეიტყო, რომ სოლომონ მეორე პეტერბურგში დეპუტატებს არ გააგზავნიდა მანამდის, სანამ მას, დაპირების თანახმად, ლეჩხუმს არ გადასცემდნენ.

¹ აქტები, ტ. II, გვ. 381, № 759.

² П и р ц х а л а н ш в и л и А. Г., Иммеретия и Гурия в период 1804—1840 гг. Материалы по ист. Грузии и Кавказа, 1942, вып. I, с. 33.

³ ზ. შ უ ბ ი ნ ს კ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 282.

⁴ ბ. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ლ ი, დასახ. ნაშრ., თბ., 1941, გვ. 32; ნ. დ ა დ ი ა ნ ი, ქართველთა ცხოვრება, ... თბ., 1963, გვ. 197. შ. ბურჯანაძის გამოცემა.

⁵ ი ქ ვ ე.

⁶ ი ქ ვ ე, გვ. 194.

1806 წელს ნაპოლეონის მიერ წაქეზებულმა ოსმალეთმა რუსეთს ომი გამოუცხადა. საქართველოს ზღვის სანაპირო ამჟერად სამარ მოქმედებათა ერთ-ერთ ასპარეზად იქცა. აქ ოსმალეთი თავისი ოდინდელი პოლიტიკური ბატონობის აღდგენისათვის იბრძოდა.

1807 წლის თებერვალში იმერეთში ჯარის ახალი ნაწილები შეიყვანეს პოდპოლკოვნიკ თავად ურაკოვის მეთაურობით. რუსთა ჯარებს „გზის მაჩვენებლად“ თავადი ამირეჯიბი მიუძღოდა.

1807 წლის თებერვალში თურქები ქუჩუკ-ბეი შარვაშიძის მეთაურობით სამეგრელოს ტერიტორიაზე შემოიჭრნენ და რედუტკალეს აღება მოინდომეს. რუსეთის ჯარებმა თურქების შემოტევა უეუადლო. დასავლეთ საქართველოში მდგარი ჯარების გენერალი რიკპოფი ამ ოპერაციის დროსაც ვერ გამოვიდა ქუთაისიდან, ვინაიდან ელოდა ახალციხის ფაშის შეიარაღებულ შემოჭრას იმერეთის ტერიტორიაზე. მას ეჭვი ჰქონდა სოლომონ II-ზე, რომ უკანასკნელი ახალციხის საქმეებს უთანაგრძნობდა და ეშინოდა შემოჭრის დროს მათთვის მხარი არ დაეჭირა. ეს იყო მიზეზი იმჟერად მთავარმმართველის მიერ სურამიდან რიკპოფის განკარგულებაში დამატებით ერთი ბატალიონის გაგზავნისა.

გენერალ რიკპოფის შეიარაღებულ ძალებს ამ დროს მხარს უჭერდნენ სამეგრელოს რაზმები ნინო ბაგრატიონის (გარდაცვლილი გრიგოლ დადიანის მეუღლის) თაოსნობით⁷. ფოთის ციხის უფროსის ქუჩუკ-ბეის უკანასკნელი თავდასხმიდან ნათელი იყო, რომ სანამ ფოთი თურქებს ეკავათ, იგი პლაცდარმი იქნებოდა სამეგრელოში შემოსევისათვის. რუსეთთან ომის შემთხვევაში თურქები იქიდან შემოიჭრებოდნენ სამეგრელოს ტერიტორიაზე⁸.

საჭირო იყო ფოთის ციხის აღება, რითაც სამეგრელოში შემოჭრის მოულოდნელობა აღკვეთილი იქნებოდა.

გუდოვიჩის მითითებით, რიკპოფმა 1807 წლის აპრილ-მაისში ფოთის ციხეზე გაილაშქრა და ალყა შემოარტყა მას⁹. ორივე მეომარ მხარეს — რუსეთსა და ოსმალეთს შორის — დროებითი ზავი იქნა დადებული, რამაც აიძულა რიკპოფი განზრახვაზე ხელი აეღო და მიეტოვებინა ფოთი¹⁰.

⁷ აქ ტებ, ტ. III, გვ. 181—182, 535—536, 538.

⁸ აქტები, ტ. III, გვ. 537, 606.

⁹ იქვე, გვ. 538, 542; Н. Д у б р о в и н, История войны..., т. IV, с. 137.

¹⁰ იქვე, გვ. 136.

იმერეთის მეფე გამოეხმაურა რიკპოფის ბრძოლებს თურქების წინააღმდეგ. სამხედრო დახმარებისათვის რიკპოფის თხოვნას მან უარით უპასუხა. „განზრახვა გვქონდა გაგვეწია დახმარება და მზადაც ვიყავით მხარი დაგვეჭირა რუსეთის ჯარისათვის, მაგრამ ფიცის თანახმად ლეჩხუმი რომ არ მოგვეცით და სამეგრელოს მთავარს გადაეცით, ამიტომ თავი შევიკავეთო“¹¹. ნ. დუბროვინის ცნობით, სოლომონმა, რუსთა ჯარებისათვის დახმარების ნაცვლად, ქუთაისში რუსეთის ჯარის სამყოფელი ყაზარმები დაანგრია და შეიარაღებული მხედრების შეგროვება დაიწყო¹². თურქეთის მთავრობამ შეიტყო სოლომონის საქციელი და სცადა მისი გამოყენება. რუსების წინააღმდეგ, თურქეთის ჯარის მთავარსარდალმა უსუფ-ფაშამ აცნობა სოლომონ II-ს, რომ შეერთებული ძალით რუსებს თავს დასხმოდნენ და განედევნათ დასავლეთ საქართველოდან¹³. სოლომონ II არ გამოეხმაურა უსუფ-ფაშას წერილობით მომართვას. რუსების წინააღმდეგ ერთობლივ შეტევაზე უარი შეუთვალა და წერილი რიკპოფს გადასცა, რათა დაერწმუნებინა რუსეთის წარმომადგენლები, რომ სოლომონი რუსებს არ გაუწევდა წინააღმდეგობას.

სოლომონის მოქმედებამ რიკპოფზე ვერავითარი გავლენა ვერ მოახდინა. მან შეგნებულად არასწორად განმარტა ეს ფაქტი, ვინაიდან რუსეთის იმპერატორის მოხელეები მზად იყვნენ იმერეთის სანეფოს გაუქმებისათვის და დამატებით მიზეზებს ეძებდნენ. რიკპოფმა აცნობა ზ. წერეთელს: „...ნივილე მე ჩისგან და მისისა დიდებულებისა იმერთა მეფისაგან, რომელისაცა თანა განატარა მან წიგნი, წარმოწერილი თვისდა აჯი-იუსუფისა სერასკრისაგან ფაშისა; რომლითაცა ცხადად გამოიხატავს, რომელ განმზადებულ არს უკვე, რათა მიეცეს იგი, ყოვლითა მმართველობითა და მფარველობითა თვისითა, მტერთა ჩვენთა“¹⁴.

ახალგაზრდა მეფე სოლომონ II დაიბნა შექმნილ პოლიტიკურ ვითარებაში და ვერ მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ რუსეთთან მკილ-

¹¹ ი. ქ. ვ. იმერეთის მეფეს ხელთ ქონდა ციციანოვის სილდუმო წერილი, რათა გენერალი დადიანს ლეჩხუმის დაბრუნებას ჰპირდებოდა.

¹² Н. Дубровин, История войны..., т. IV, с. 166.

¹³ აქტები, ტ. II, გვ. 339.

¹⁴ საქ. სახ. მუზეუმის ისტორიული დოკუმენტები და არქივები, II, ისტორიული დოკუმენტები. წიგნი I. იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური საბუთები (1784—1810), ტექსტი შენიშვნებითა და საძიებლბუთურთ გასოსაცემად მოამზადა. შ. ბუჩაძე, თბ., 1953, გვ. 60.

რო კავშირი მაშინ მისთვის ერთადერთი გზა იყო იმერეთის მომავალი კეთილდღეობისათვის.

ამას დაერთო ისიც, რომ მეფეს თავისი მრჩეველები, იმერეთის გავლენიანი პირები, უმტკიცებდნენ, ვითომც რუსეთი იმერეთს თურქებს უთმობდა¹⁵. სიმართლეს მოკლებულმა ამ აზრმა სოლომონ II-ის რუსეთისადმი ისედაც უარყოფითი დამოკიდებულება უფრო გააღრმავა, რაც გუდოვიჩმა დროზე შეიტყო თავისი აგენტების საშუალებით¹⁶.

1808 წლის იანვრის შუა რიცხვებში გუდოვიჩს აცნობეს, რომ თურქეთის ჯარები ახალციხის ფაშის სელიმის მეთაურობით იმერეთს მიუახლოვდნენ. თავად ზურაბ წერეთლის დასმენით, თითქოს სოლომონმა მიმართა თავადებს და სთხოვა მათ საჭირო მომენტში რაზმებით გამოსულიყვნენ რუსების წინააღმდეგ; ზურაბ წერეთელმავე შეატყობინა გუდოვიჩს, რომ სოლომონს მოლაპარაკება ჰქონდა ლეკთა ბელადებთან დახმარების მიღების შესახებ¹⁷.

ანის საპასუხოდ მთავარმართებელი გუდოვიჩი შეუდგა იმერეთის გარნიზონის გაძლიერებას და სხვა სამხედრო შენაერთების წაწევას იმერეთის საზღვრებისაკენ. გორში მდგარ ეგერთა მე-9 პოლკის ერთი ბატალიონი გადაყვანილ იქნა სურამში. ეს პოლკი, საჭირო შემთხვევაში, ყოველგვარი ბრძანების გარეშე, უნდა დახმარებოდა ქუთაისის გარნიზონს.

იმერეთის საზღვრებთან ჯარების მოახლოებამ აიძულა სოლომონ II გაეგზავნა ზურაბ წერეთელი პოდპოლკოვნიკ ტარასოვთან, რათა უკანასკნელისათვის გადაეცა, რომ მეფე მზად არის თავისი ერთგულება დაუდასტუროს იმპერატორს. ამის ნიშნად იგი ვალდებულებას იღებდა, რომ იმერეთის გავლენიანი თავადების შვილები გაეგზავნა თბილისში, გუდოვიჩთან, მძევლებად.

იმერეთის მეფის გამოუვალი მდგომარეობით ისარგებლა გუდოვიჩმა და მყისვე განკარგულება გასცა ხსენებული მძევლების გამოგზავნის შესახებ თბილისში.

1808 წლის მარტში მთავარმართებელმა მიიღო ამავე წლის თებერვალში პეტერბურგიდან გამოგზავნილი უმაღლესი ბრძანება,

¹⁵ В. Ч уд и н о в, Имеретинская, неурядица «Кавк. Сборник», Тиф., 1894, т. XV, с. 273.

¹⁶ П. И. К о в а л е в с к и й, Покорение Кавказа Россией, СПб., [Б. Г.], с. 145.

¹⁷ ვ. ჩ უ დ ი ნ о ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 273.

რომ სოლომონ II ოჯახითურთ იმერეთიდან მოეცილებიათ და იქ დროებითი მმართველობა დაემყარებინათ¹⁸.

იმერეთის ტერიტორიაზე და მის საზღვრების მახლობლად რუსეთის ჯარების რაოდენობის შეუჩერებელი ზრდით შეშინებულმა მეფემ ხელი აიღო უკანასკნელ შეპირებაზეც (მძევლების შესახებ) და თავისი საქმიანობა აშკარად რუსეთის წინააღმდეგ წარმართა. ყველასათვის ნათელი გახდა, რომ მეფის რუსეთის ჯარების სარდლობის მოქმედება სოლომონ II-ის მოცილებისა და იმერეთის სამეფოს შინაგანი დამოუკიდებლობის მოსპობისაკენ იყო მიმართული. მეფემ იმერეთის ჯარის შეყრა სცადა და გადაწყვიტა, რომ ლეკებისა და თურქთა რაზმებიც კი მოეწვია დასახმარებლად. მეფე ფიქრობდა, რომ თავს დასხმოდა ჯერ ბელეცკის მუშეკეტრთა პოლკს, რომელიც ახალციხის საფაშოს საზღვართან იდგა. შემდეგ კი გაენადგურებინა ქუთაისის გარნიზონი, აეღო რედუტ-კალე და გაეთავისუფლებინა იმერეთი მეფის რუსეთის ჯარებისაგან¹⁹. ამ ჩანაფიქრის განხორციელებისათვის მეფემ დასაჯა რუსეთის მიერ უკვე მოსყიდული თავადები და დახმარებისათვის ირანს და იქ გადახიზნულ ქართველებს მიმართა²⁰.

გუდოვიჩს არ სჯეროდა სოლომონის მიერ რუსეთის საწინააღმდეგოდ ამგვარი ნაბიჯების გადადგმის შესაძლებლობა. მისი აზრით, იგი მხოლოდ ურჩი მეფის სურვილი იყო და არა უკვე შემუშავებული გეგმა. როდესაც ირანის წინააღმდეგ საომარ მოქმედებასთან დაკავშირებით მთავარმართებელი თბილისიდან გავიდა, გენერალ-მაიორ ორბელიანს, რომელიც დატოვებულ იქნა თბილისში უფროსად, დაავალა იმერეთის საზღვრებისაკენ გადაეყვანა რამდენიმე ქვემეხით შეიარაღებული ბატალიონი. ეს ბატალიონი იმერეთში მცირეოდენი არეულობის დაწყებისთანავე ქუთაისში უნდა შესულიყო.

გენერალი რიკპოფი 1808 წ. მოულოდნელად გარდაიცვალა ოდიშში. მისი სიკვდილის შემდეგ იმერეთსა და ოდიშში მდგარი ჯარების უფროსად გენერალ-მაიორი დიმიტრი ორბელიანი დანიშნეს.

ორბელიანისადმი ესოდენ უპირატესობის მიცემა, სხვა რუს

¹⁸ ვ. ჩუდინოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 276.

¹⁹ იქვე, გვ. 277.

²⁰ კ. რომელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 11.

გენერლებთან შედარებით, საქართველოში რუსეთის მთავრობის წარმომადგენელთა მორიგ დიპლომატიურ ნაბიჯს წარმოადგენდა. მათ დანიშნეს მხედართმთავრად გენერალი, რომელმაც იცოდა ადგილობრივი ენა და ზნე-ჩვეულება. ფიქრობდნენ, რომ ეს გარემოება შეასუსტებდა იმერთა წინააღმდეგობას რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ.

სინამდვილეში სულ ერთი იყო, ვინც უნდა დაენიშნათ ამ თანამდებობაზე. რადგანაც ორბელიანს ყოველგვარი შესწორების გარეშე უნდა შეეპრულებინა მთავარმართებლის დავალება, რაც ნაკარნახევი იყო რუსეთის თვითმპყრობელობის მისწრაფებათა სისრულეში მოყვანის მიზნით.

გუდოვიჩმა ორბელიანს იმერეთში გამგზავრების წინ რამდენიმე კონკრეტული ამოცანა დაუსახა, რაც გამოიხატებოდა შემდეგში:

1. გაეძევებინა მეფე სოლომონ II იმერეთიდან, 2. მიეღო ზომები მოსალოდნელი სისხლისღვრის თავიდან ასაცილებლად, 3. შეექმნა დროებითი მმართველობა რუსი მოხელის მეთაურობით.

ორბელიანის ახალ თანამდებობაზე განწყობით დამთავრდა გენერალ კრაუ გუდოვიჩის მთავარმართებლობა. ის გამოცვალეს და მის მაგივრად დანიშნეს გენ. ტორმასოვი.

საქართველოს ახალი მთავარმართებელი იმერეთის საკითხის მოგვარებას უფრო ენერგიულად შეუდგა.

1809 წლის 28 აპრილს ტორმასოვმა სოლომონ II-ეს წერილით აცნობა, რომ ხელმწიფე იმპერატორი გაკვირვებული იყო ჯერ კიდევ ციციანოვთან დადებულ შეთანხმების შეუსრულებლობით, რომლის მიხედვით მეფეს პეტერბურგში ზურაბ წერეთლის მეთაურობით დეპუტატები უნდა გაეგზავნა²¹.

1809 წლის იანვარში, რაჭაში, გადამდები ავადმყოფობა გავრცელდა. სამეგრელოში მდგარი ბატალიონის მეთაურმა მაიორმა მოიზამ კაპიტანი სოტნიკოვი გააგზავნა იმერეთში მეფესთან ამ ავადმყოფობის გავრცელების შესატყობინებლად. სოტნიკოვს ვარციხეში მისვლისთანავე გადასცეს სოლომონ II-ის სიტყვები: „РУССКИХ ЗНАТЬ НОВСЕ НЕ ХОЧЕТ“.

ამ შეხვედრით მაიორი მოიზა დარწმუნდა ხალხში გავრცელებული ხმების სინამდვილეში, რომ ვითომც მეფეს ქუთაისის გარნიზონზე თავდასხმა ჰქონდა განზრახული.

²¹ ვ. ჩუბინოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 272, 281; აქტები, ტ. IV, გვ. 219, № 330; დუბროვინი, დასახ. ნაშრ., გვ. 253.

მაიორი მოიზა პირადად ეახლა მეფეს ვარციხეში, რათა საბოლოოდ დარწმუნებულიყო უკანასკნელის მტრულ მოქმედებაში.

სოლომონმა უარყო ჯარის შეკრების მზადება ქუთაისის გარნიზონზე თავდასასხმელად. მისი პასუხი მაიორმა მოიზამ არ დაიჯერა და ამავე საკითხის გასარკვევად ზურაბ წერეთელს შეხვდა. ზურაბ წერეთელმა უამბო მოსულს, რომ „მეფეს არავითარი ჯარი არ ჰყავს შეკრებილი, თუმცა ყველაფერი მზად არის იმისათვის, რომ მისი პირველი მითითებისთანავე გამოცხადდნენ იმერთა შეიარაღებული მოსახლეობა და ლეკების და თურქთა რაზმებიც“²². ზურაბ წერეთლის ნაამბობი მთავარმართებელს მოახსენეს, რამაც უკანასკნელად ჩააფიქრა გენერალი.

რუსული ხელისუფლების თვალსაზრისით, ყოველდღიური ამბები ამტკიცებდა, რომ რუსეთის პოლიტიკის გასატარებლად მეფესთან მშვიდობიანი მოლაპარაკების ცდები დროის დაკარგვას წარმოადგენდა. მთავარმართებლის აზრით, მეფის საბოლოოდ დამორჩილებისათვის მხოლოდ ურთაღებრთი გზა იყო დარჩენილი — მეფის რუსეთის მძლავრი იარაღის საშუალებით იმერეთის საბოლოო შემოერთება და სოლომონ მეფის გაძევება საქართველოდან. ამავე წერილში ტორმასოვი მოითხოვდა მძევლების გაგზავნას თბილისში, რომელთა შორის ბატონიშვილი კონსტანტინეც უნდა ყოფილიყო. თვითონ მეფე კი ვარციხიდან ქუთაისში უნდა გადასულიყო საცხოვრებლად. მეფის უკამაყოფილების შესახებ კი წერდა: ლეჩხუმის საკითხს გადასწყვეტდა თვით იმპერატორი, რომელსაც საჭირო საბუთებს გადასცემდნენ მეფის მიერ წარგზავნილი დეპუტატები²³.

ჯარების მიერ დაკავებული მეფის სასახლე ქუთაისში, ტორმასოვის განცხადებით, უკვე განთავსდებოდა და ჯარი იქიდან გაყვანილი იყო, ხოლო თუ სასახლეში რაიმე დააზიანეს, ეს არ უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ მეფეს ფიცი გაეტეხა²⁴.

თუ მეფე ზემოაღნიშნულ მითითებებს შეასრულებდა, მაშინ ტორმასოვი ჰპირდებოდა მას ქუთაისიდან ჯარების გაყვანას, გარდა მცირე ნაწილისა, რომელიც, მისი აზრით, მეფეს სარგებლობის ზეტს არას მოუტანდა. თბილისში მყოფ იმ რუს მოხელეთა შორის, რომლებიც სოლომონს მტრობდნენ, გამოირჩეოდა ლიტვი-

²² აქტები, ტ. III, გვ. 138, 145.

²³ აქტები, ტ. IV, გვ. 223, № 306.

²⁴ იქვე, გვ. 190.

ნოვი, რომელიც 1804—1806 წლებში რუსეთის წარმომადგენლად იყო იმერეთში. ახლა კი იგი სამოქალაქო საქმეების გუბერნატორად იყო ქართლ-კახეთში. ლიტვინოვს აუცილებლად მიაჩნდა ქუთაისში რუსთა ჯარების ყოფნა, რათა მეფე და მისი საბჭო ყოველთვის შიშის ქვეშ ჰყოლოდათ.

„სანამ იმერეთში მეფეა, იქ არ შეიძლება იყოს სიმშვიდე“ — წერდა ლიტვინოვი²⁵. მას შეუძლებლად მიაჩნდა იმერეთიდან კეთილი ნებით გამოეწვიათ მეფე რუსეთში გადასასახლებლად, რადგან ის ამაზე არ დასთანხმდებოდა. ლიტვინოვი აცხადებდა, რომ მან ორი წლის განმავლობაში, იმერეთში ყოფნის დროს, მხოლოდ 'ხუთჯერ' შეძლო სოლომონის ნახვა.

ტორმასოვიც ლიტვინოვის აზრზე იდგა²⁶. სოლომონ მეფე ამ დროს საცხოვრებლად ქუთაისიდან დიდი ხანია ვარციხეში იყო გადასული. სადაც მას ყოველთვის შეეძლო გაუვალსა და დაბურულ ტყეებში შეეფარებინა თავი. მას თან ჰყავდა შეიარაღებული რაზმიც. ამიტომ, ტორმასოვი არ მალავდა იმერეთის საკითხის მოგვაოებასთან დაკავშირებულ სიძნელეებს. კანცლერ გრაფ რუმიანცევისადმი პეტერბურგში მიწერილ ოფიციალურ წერილში ის აშკარად გამოთქვამდა თავისა და თავის წინამორბედთა მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ისინი უძღურნი იყვნენ მშვიდობიანი გზით მოეცილებინათ სოლომონი იმერეთიდან.

ასეთ პირობებში ტორმასოვმა გადაწყვიტა წერილობით მიემართა იმერეთის სასულიერო წოდებისა და თავადაზნაურობისათვის, რათა მათ თავიანთი მეფე დაერწმუნებინათ იმპერატორისადმი ერთგულების აუცილებლობაში. მართლაც, 1809 წლის 2 მარტს ტორმასოვმა გაგზავნა იმერეთში ლია მიმართვა ზემოხსენებულ წოდებათა წარმომადგენლებისადმი: გენერალი ავალებდა მათ, რომ „სამშობლოს საკეთილდღეოდ შეეცვალათ“ სოლომონის რუსეთისადმი „მტრული“ დამოკიდებულება: რომ იმერეთის მეფეს გაეგზავნა დეპუტატები პეტერბურგში, ხოლო თბილისში — წმევლები, თვითონაც დარჩენილიყო რუსეთის იმპერიის ერთგული და ნდობით მოპყრობოდა რუსეთის ხელისუფლებას.

ტორმასოვმა იცოდა, რომ იმერეთის მეფის მიერ ფიცის შეუსრულებლობის ერთ-ერთი მიზეზი იყო ლეჩხუმის საკითხის მოუგვარებლობა. ამას იმერეთის სახლთუხუცესი — თავადი ზურაბ

²⁵ აქტები, ტ. IV, გვ. 4.

²⁶ იქვე.

წერეთელიც იტყობინებოდა, მაგრამ ამ საკითხის საბოლოო დაშ-
თავრება, მისი სიტყვით. გვიანდებოდა დეპუტატების გაუგზავნე-
ლობით, რომლებსაც უნდა გადაეცათ იმპერატორისათვის სათანა-
დო საბუთები ლეჩხუმის შესახებ.

ოთხი დღის შემდეგ, 1809 წლის მარტში. ტორმასოვმა გენე-
რალ-მაიორ ორბელიანს მისწერა წერილი, რომლითაც ავალებდა
მას მიეღო ყოველგვარი ზომები მეფე სოლომონის რუსეთის მხარე-
ზე გადმოსაბირებლად. ამ მიზნის მისაღწევად ნებას აძლევდა მას
წასულიყო ზოგიერთ დათმობაზეც, თუ კი ამით რუსეთის ინტერე-
სებს ზიანი არ მიეცემოდა. „დათმობები“ შემდეგში გამოიხატებო-
და: მეფე ქუთაისში საცხოვრებლად უნდა გადასულიყო თავისი
ნებით, ქუთაისიდან კი სამაგიეროდ გაიყვანდნენ რუსის ჯარს (გარ-
და ერთი ასეულისა), მაგრამ არა შორ მანძილზე, არამედ ქალაქთან
ახლო, სადაც ჯარის მთელი ნაწილი ერთად იქნებოდა და არა პა-
ტარ-პატარა დანაყოფებად. „დათმობა“ მიზნად ისახავდა მეფის
შეტყუებას ქუთაისში, სადაც მას შეიპყრობდნენ და რუსეთში გა-
დაასახლებდნენ. მეფის რუსეთის მთავრობის ასეთი თვალთმაქცო-
ბა ყველასათვის ნათელი იყო იმერეთში.

იმპერატორის მოხელეთა ამ მორიგ ვერაგობას იმერთა მეფის
მომხრეები მოსახლეობის სათანადო დარაზმვით უპასუხებდნენ.
მეფის ერთგულმა თავადებმა — ქაიხოსრო წერეთელმა, სეხნია
წულუკიძემ და როსტომ ნიქარაძემ კავშირი დაამყარეს ოდიშის,
ლეჩხუმისა და გურიის ზოგიერთ გავლენიან პირთან. მათ მეფის
ერთგულებაზე ფიცი დაადებინეს იქაურ გავლენიან პირებს, იმე-
რეთის სასულიერო წოდების წარმომადგენლებს და თავადაზნაუ-
რობას, რომლებიც სოფელ აფხალაურში შეიკრიბნენ. ამასთანავე
მოელაპარაკნენ ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებს,
რათა რუსის ჯარისათვის არავითარი დახმარება არ გაეწიათ, არ მი-
ეყიდათ სურსათ-სანოვარე, არ მიეცათ წყალი, შეშა, ფურაჟი და
სხვა, არ შეეშვათ თავიანთ სოფლებში.

მეფის ერთგულებმა სთხოვეს ახალციხის ფაშას და გაქცე-
ულ ბატონიშვილს ალექსანდრეს დახმარების აღმოჩენა, რომ ისი-
ნი ჯარით იმერეთის საზღვრებს მოახლოებოდნენ.

ვერც სოლომონ II-სა და ვერც მის თანამოაზრეებს, ვერც
გაქცეულ ბატონიშვილებს და კავკასიაში რუსეთის ინტერესების
მუდმივ მოწინააღმდეგეებსაც — ირანისა და თურქეთის ხანებსა.
და ფაშებს ვერ შეეფასებინათ ყოველდღიურად მზარდი რუსეთის
ძლიერება, რუსეთის იარაღის ძალა, რომელსაც XIX საუკუნის

10-იანი წლებისათვის კავკასიაში საკმაოდ მაგრად ჰქონდა ფეხი მოკიდებული²⁷. XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის ძლიერებას უკვე ანგარიშს უწევდნენ არა მარტო მეზობელი ქვეყნები, არამედ ევროპის მოწინავე სახელმწიფოებიც. სოლომონ II-ს კი თავისი პრიმიტიულად შეიარაღებული რაზმებით, პოლიტიკურად დაქვეითებული და მერყევი ფაშებისა და ხელისუფლებას მოკლებული გაქცეული ბატონიშვილების დახმარებით უნდოდა ამ ვეებერთელა რუსეთის იმპერიის მისწრაფებათათვის წინააღმდეგობის გაწევა. ცხადი იყო, რომ მიუხედავად სოლომონ II-ის სამართლიანი გულისწყრომისა და პრაქტიკული მოქმედებისა, ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ „მეგობართა“ ძალები ვერას დააკლბდა რუსეთის რეგულარულ ჯარებს და მათი განზრახვა თავიდანვე დასამარცხებლად იყო განწირული.

5 ივლისს იმერთა 50 კაცისაგან შემდგარი ჯგუფი სოფელ გუდუანში თავს დაესხა დონის კაზაკთა პოზდნევის პოლკის 5 კაზაკს, რომელნიც ყვირილის სადარაჯოდან სურამისაკენ მოემართებოდნენ. კაზაკები გაძარცვეს, წაართვეს ოთხი თოფი, ვაზნები, 2 ხმალი, 1 ცხენი და ფული²⁸. ეს გახდა რუსეთის ჯარის წინააღმდეგ სოლომონ II-ის შეიარაღებული გამოსვლების დასაწყისი.

ამის შემდეგ გენერალ-მაიორმა ორბელიანმა გამოაქვეყნა იმერეთის სასულიერო წოდებისა და თავადაზნაურობისადმი ტორმასოვის წერილი, იმ იმედით, რომ აღნიშნული წოდების პირთა დახმარებით და ზურაბ წერეთლის მოწოდებით მიღწეული იქნებოდა სასურველი შედეგი, სახელდობრ, მეფე იძულებული შეიქმნებოდა გაეგზავნა დეპუტატები პეტერბურგში²⁹.

მაგრამ ტორმასოვის მიმართვის გამოქვეყნებამ უარყოფითი შედეგი გამოიღო. კერძოდ, მეფის საბჭოს წევრნი, რომლებსაც გავლენა ჰქონდათ მეფის პოლიტიკაზე, არწმუნებდნენ სოლომონ II-ს, რომ რუსეთის მთავრობა ამ მოწოდებით ფაქტიურად უკვე აღარ სცნობს მას კანონიერ მეფედ: ართმევს მას უფლებებს და ამიტომ მიმართავს პირდაპირ სასულიერო წოდებასა და თავადაზნაურობას იმავე მოთხოვნებით, რასაც ადრე მეფისაგან მოითხოვდა. ასეთ ვითარებაში მეფემ შეკრიბა თავადაზნაურობა და 5000-ზე მეტი კაცი, რომლებიც გამოცხადდნენ იარაღითა და ნუზლით. შეკრე-

²⁷ კ. რ. მ. ე. ლ. ი., დასახ. ნაშრომი, გვ. 117.

²⁸ გ. ჩ. უ. დ. ი. ნ. ე. ლ. ი., დასახ. ნაშრომი, გვ. 381.

²⁹ აქტები, ტ. IV, გვ. 200—201, № 283.

ბილებს დაუყენეს საკითხი: „მსურთ თუ არა, რომ მათ ჰყავდეთ მეფედ სოლომონი“³⁰. ყველამ დასდო ფიცი სოლომონის ერთგულებაზე, რის შემდეგაც სოლომონმა უარი განაცხადა მთავარმართებლის მიმართ დათმობაზე წასულიყო.

ტორმასოვმა გენერალ-მაიორ ორბელიანს ამის შემდეგ წინადადება მისცა თავი დაენებებინა თავაზიანი მოლაპარაკებისათვის ისეთ სუსტ ვასალთან, როგორსაც სოლომონ II წარმოადგენდა და კატეგორიულად მოეთხოვა მეფისაგან საჩქაროდ დეპუტატების გაგზავნა პეტერბურგში. ხოლო თუ მეფე კვლავ შეეცდებოდა სხვადასხვა მიზეზებით დროის გაჭიანურებას, ასეთ შემთხვევაში შეეწყვიტა მასთან ყოველგვარი ურთიერთობა. ამის შემდეგ გენერალი მიიღებდა სხვა ზომებს ურჩი ვასალის წინააღმდეგ. აღნიშნულ მითითებას ტორმასოვმა მეორე დღესვე — 13 ივლისს, დამატებით საიდუმლო მიმართვა მიაყოლა, რომელშიც იგი წინადადებას აძლევდა ორბელიანს, რათა ენახა მეფე და მიეცა მისთვის სამი დღის ვადა დეპუტატების გასაგზავნად³¹. თუ მიცემულ ვადაში მეფე არ შეასრულებდა მითითებას, მაშინ მისი ასეთი მოქმედება ჩათვლილი იქნებოდა, როგორც გადაწყვეტილი უარი დეპუტატების გაგზავნაზე³².

ტორმასოვი, ამასთანავე, არიგებდა ორბელიანს, რომ გადმოეზიარა თავის მხარეზე ის პირნი, რომლებსაც გავლენა ჰქონდათ მოსახლეობაზე: აგრეთვე, თავადაზნაურთა ის ნაწილი, რომელიც მეფის უცმაყოფილო იყო. ტორმასოვი, როგორც ჩანს, რჩევა-დარიგებასა და მითითებას არ აკლებდა გენერალ-მაიორ ორბელიანს, მაგრამ დარწმუნდა რა უკანასკნელის მიერ მეფის დაყოლიების შეუძლებლობაში, 1809 წლის 10 ივლისს აცნობა კანცლერს — გრაფ რუმიანცევს პეტერბურგში, რომ ორბელიანის წინაშე დასახული მისია უშედეგო აღმოჩნდა, რომ ორბელიანს აღნიშნულ საქმეში ჯერ კიდევ არავითარი მიღწევა არ ჰქონდა; მან ვერ შეძლო მეფის ქუთაისში საცხოვრებლად გადაყვანაც კი³³.

სოლომონის უნდობლობა რუსეთისადმი იქამდე მივიდა, რომ მეფესთან პირველი შეხვედრის შემდეგ გენერალ-მაიორ ორბე-

³⁰ აქტები, ტ. IV, გვ. 201, № 284.

³¹ ა. კ ი კ ე ბ ე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), თბ., 1954, გვ. 66.

³² აქტები, ტ. IV, გვ. 206—207, № 288.

³³ აქტები, ტ. IV, გვ. 209—207, № 288.

ლიანს მისი მეორედ ნახვა გაუძნელდა. როდესაც ორბელიანი შეეცადა მეორედ შეხვედროდა მეფეს, რომელიც 1000 კაცით იყო გარშემორტყმული, მას მეფესთან მიახლოების ნებაც კი არ მისცეს. ვინაიდან, როგორც შემდეგში გამოირკვა, მეფე დარწმუნებული იყო, რომ ორბელიანს ტყეში რაზმი ჰყავდა მის შესაპყრობად მომზადებული. ამიტომ, ორბელიანი იძულებული იყო მოლაპარაკება ეწარმოებინა სხვების მეშვეობით. მეფემ მოიწიწა, რომ მისი ჯანმრთელობისათვის მალალ ადგილებში გადასვლა იყო საჭირო და ორბელიანს შემოუთვალა — პასუხს პეტერბურგში დეპუტატების გაგზავნის შესახებ 10 დღის შემდეგ გაცნობებთ³¹.

ამგვარად, ყოველგვარი ცდები მეფის მიერ რუსეთში დეპუტატების გაგზავნისა უშედეგო აღმოჩნდა. ამის შემდეგ შედგენილი იქნა ახალი გეგმა იმერეთის სამეფოს სალიკვიდაციოდ. მეფის წინააღმდეგ უნდა აენხედრებინათ გურიის მთავარი და რაჭის ერისთავები, რომლებიც მზად უნდა ყოფილიყვნენ იმავე დროს შეიარაღებული მოქმედების დასაწყებადაც³². გურიის მთავრის, ზურაბ წერეთლის, წულუკიძეების, რაჭის ერისთავებისა და სხვათა ჩამოშორების შემდეგ მეფეს ბევრი აღარ მიემხრობოდა. ის ერთგულთა მცირერიცხოვანი რაზმით განმარტოებული დარჩებოდა, რის შემდეგ მისი ძალით დამორჩილება ადვილი შეიქმნებოდა³³. ასე ეარაუდობდა ტორმასოვი.

თვით საწხედრო ოპერაციების გეგმა ასეთი იყო: ზურაბ წერეთლის სამფლობელოში უნდა დაებანაკებინათ რუსეთის ჯარის 2—3 ასეული, რომლის დახმარებით ზურაბ წერეთელი აშკარად იმოქმედებდა მეფის წინააღმდეგ და შეეცდებოდა თავის მხარეზე გადმოებირებინა ზოგიერთი უკანაყოფილო თავადი³⁴. რაჭის ერისთავს მხარს დაუჭერდა ლეჩხუმში დაბანაკებული სამხედრო ნაწილები. თვით გენერალ-მაიორი ორბელიანი აფხაზეთისა და სამეგრელოს მთავართა რაზმებითა და ყულევში მყოფი რუსეთის ჯარების ნაწილით დაბანაკდებოდა მეფის სამყოფელის ახლოს.

ტორმასოვის აზრით, სოლმონ II-ის შეპყრობის შემდეგ იმერეთში უნდა შექმნილიყო დროებითი მმართველობა რუსეთის

³¹ აქებო, ტ. IV, გვ. 201, № 234.

³² აქტები, IV, გვ. 200, № 282.

³³ იქვე.

³⁴ იქვე, გვ. 205, № 286.

სამხედრო მოხელის მეთაურობით. ამის სისრულეში მოსაყვანად საჭირო გახდებოდა საქართველოს სხვა ადგილებიდან, ვითომცა რედუტ-კალეს (ყულევის) გასამაგრებლად, იმერეთში დამატებით შეეყვანათ სამხედრო ნაწილები: რუსეთის ჯარი სამხედრო მოქმედებას დაიწყებდა იმ შემთხვევაში, თუ კი იმერეთის მოსახლეობა გაბედავდა იარაღით ხელში გამოსვლას მეფის დასაცავად. ყოველივე ამის განსახორციელებლად ტორმასოვს 1809 წლის პირველი ნახევრის ბოლოს უკვე ჰქონდა გეგმა შემუშავებული. მაგრამ ამ დროს რუსეთს ომი ჰქონდა სპარსეთსა და თურქეთთან. ანიტომ, გენ. ტორმასოვს იმერეთში სამხედრო ნაწილების დიდი რაოდენობით გადაყვანა არ შეეძლო. რუსთა სარდლობა ამჯერად ყოველ ღონეს ხმარობდა, რათა მეფის მოწინააღმდეგე ფეოდალები დაერაზმა თავისი მიზნების განსახორციელებლად. პირველ რიგში მეფის მოლაღატე მთავრებზე ექირათ თვალი.

ორბელიანმა ვერ შესძლო დაკისრებული ვალდებულების მინიმალურად შესრულებაც კი, რის შემდეგ, ტორმასოვის აზრით, ორბელიანის გაჩერება ქუთაისში უკვე სარგებლობას მოკლებული იყო, მით უმეტეს, რომ მისი განზრახვა მეფის ძალით ხელში ჩაგდების შესახებ³⁸ გაიგო არა მარტო მეფემ, არამედ მოსახლეობამაც³⁹. ამიტომ, ტორმასოვმა უბრძანა ორბელიანს დაეტოვებინა ქუთაისი და წასულიყო რედუტ-კალეში (ყულევში), ვითომცდა „თურქეთთან დაკავშირებული საქმის გამო“. მეფის პოლიტიკაზე გავლენის მქონე პირებს კი ტორმასოვმა შეუთვალა განეგრძოთ მათდამი მიცემული დავალების შესრულება. ამ მითითების შესრულებამდე ორბელიანს ყველაფერი საიდუმლოდ უნდა მოემზადებინა. ზურაბ წერეთლის დახმარებით მისი ახლო ნათესავის — გურიელის, რაჭის ზოგი ძლიერი თავადისა და იმერეთის გავლენიანი პირების გადმოხიზვა დამთავრებული უნდა ყოფილიყო, რათა შემდეგ საჭირო შემთხვევაში მათ წინასწარ შემუშავებული გეგმით ერთდროულად ემოქმედათ სოლომონ მეორის წინააღმდეგ. ტორმასოვი აპირებდა გაეგზავნა იმერეთში დამატებით ერთი ბატალიონი არა უადრეს სექტემბრისა. ხსენებული ბატალიონის შესახებ კი უნდა გაეცემლებინათ ხმები, რომ ეს სამხედრო ნაწილი მოდიოდა რედუტ-კალეში (ყულევში) დაბანაკებული ჯარების შესავსებად და იმავე

³⁸ ვ. შ. უ. ბ. ი. ნ. ს. კ. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 283.

³⁹ აქტები, ტ. IV, გვ. 4; შ. ჩხეტიია, რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში, ენის, ისტორიისა და მატ. კულტურის მოამბე, ტ. XIII, გვ. 45.

დროს ოდიშის დასაცავად, ფოთის მხრიდან თურქების მტრული განზრახვების წინააღმდეგ (იმ მომენტში გავრცელებული იყო ხმები თურქების მზადების შესახებ რედუტ-კალესა და ოდიშზე თავდასასხმელად). რედუტ-კალეში წასვლისას ორბელიანს ქუთაისში უნდა დაეტოვებინა ორნახევარი ასეულისაგან შემდგარი რაზმი 2 ქვემეხით, რედუტ-კალეში კი უნდა გადაეყვანა 2 ასეული⁴⁰.

იმერეთის სამეფოში რუსეთის ხსენებული პოლიტიკის ჩქარი ტემპითა და ნაკლები ზარალით გატარებისათვის, აღნიშნულ წლებში გარკვეულ როლს ასრულებდა თავადი ზურაბ წერეთელი, რომელმაც ტორმასოვის წინაშე მაინცდამაინც ვერ დაიმსახურა დიდი ნდობა. ამის მიზეზი იყო ხსენებული პირის უშედეგო საქმიანობა სოლომონ II-ის მიერ პეტერბურგში დეპუტატების გაგზავნის საკითხში. ამიტომ, ზურაბ წერეთელი ტორმასოვს ნდობის მოსაპოვებლად 1809 წლის 30 ივლისს უგზავნის წერილს, რომელშიც გამოხატავდა ხელმწიფე იმპერატორისადმი ერთგულებას. ამ წერილში ის სხვათა შორის წერდა: „...ვჩივებ ერთგული ხელმწიფის, რომლისათვის ყოველ საათს მზად ვარ სიხარულით დავაქციო სისხლი ჩემი და ჩემი შვილებისა“-ო⁴¹.

ზურაბ წერეთელი არწმუნებდა ტორმასოვს, რომ ამ უკანასკნელის წინამორბედები — ციციანოვი და გუდოვიჩი აფასებდნენ მის ერთგულებას და სცნობდნენ მას, როგორც იმერეთში რუსეთის პოლიტიკისათვის აუცილებლად საჭირო და უერთგულეს პირს. ის გამოსთქვამდა რწმენას, რომ ამასვე დაიმსახურებდა ტორმასოვისაგანაც⁴². თავის ერთგულების დასამტკიცებლად ზურაბ წერეთელი წერდა, რომ მას იმერეთის სამეფოში ნაწილობრივ უკვე წაართვეს და რომ მომავალში სულ წაართმევდნენ თანამდებობას და ქონებასაც, როგორც რუსეთის ინტერესებისათვის ერთგულად მებრძოლ პირს⁴³.

იმერეთის მეფის წინააღმდეგ შემუშავებული გეგმის შესრულებისათვის ზურაბ წერეთელი სთხოვდა ტორმასოვს ერთ ბატალიონ ჯარს სიმონოვიჩის ან სხვა სამხედრო მოხელის ხელმძღვანელობით, რომელიც მისი მითითებით იმოქმედებდა. ამასთანავე ის თხოულობდა ფულსაც, რის შემდეგაც შეიძლებოდა მთავარმარ-

⁴⁰ აქტები, ტ. IV, გვ. 205, № 286.

⁴¹ იქვე, გვ. 206, № 287.

⁴² იქვე.

⁴³ „იქვე“.

თებელს, მისი სიტყვით, „საქმე უკვე დამთავრებულად ჩაეთვა-
ლა“⁴⁴.

ორბელიანის მოხსენების საფუძველზე, 1809 წლის 10 სექტემ-
ბერს. ტორმასოვმა საჭიროდ ჩათვალა ეცნობებინა პეტერბურგში
რუსეთის კანცლერ-გრაფ რუმიანცევისათვის სოლომონ II-ის უკა-
ნასკნელი საქმიანობა, რომ მეფე იმერეთ-ახალციხის საზღვარზე
შეხვდა სპარსეთში გადახვეწილ ერეკლე II-ის შვილს ალექსანდრეს.
რომელიც ამას წინათ სპარსეთიდან ახალციხეში ჩასულიყო
ფულით⁴⁵. მისი მიზანი იყო ახალციხის ფაშისა და ოსების ამოქ-
მედება რუსეთის ჯარების წინააღმდეგ. ჰოლაპარაკების შედეგი
ტორმასოვმა ვერ შეიტყო.

რამდენიმე დღის შემდეგ სოლომონ მეფემ ახალციხის ფაშას
გაუგზავნა თავისი სიძე — მალხაზ ანდრონიკაშვილი და თავადი
რ. ნიჟარაძე, რომლებიც, ტორმასოვამდე მისული ცნობებით, ემ-
ზადებოდნენ ირანში (ბაბახანთან) წასასვლელად⁴⁶. თუმცა არ იყო
ცნობილი, რა დავალება ჰქონდათ მათ მიცემული. მაგრამ იყო
ხმები, ვითომც სოლომონი ახალციხის ფაშის დახმარებით თავდასხ-
მას აპირებდა სურამში დაბანაკებულ რუსთა სამხედრო ნაწილებ-
ზე, იმერეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის გზის გადა-
საქრელად⁴⁷.

დასავლეთ საქართველოში დღითიდღე იზრდებოდა რუსეთის
სამხედრო ნაწილების რაოდენობა, რომელთა სურსათ-სანოვაგით
დაკმაყოფილება თანდათან ძნელდებოდა. დასავლეთ საქართვე-
ლოში და, საერთოდ, ამიერკავკასიაში, ჯარების შემოყვანაც და
მათი სურსათ-სანოვაგით მომარაგება ძირითადად ჯერ კიდევ დარი-
ალისა და რედუტ-კალეს გზებით ხდებოდა. ეს გზები კი უვარგისო-
ბითა და მოწყობილობით ვერ უზრუნველყოფდა ჯარების მზარდ
მოთხოვნილებებს⁴⁸: ზემოთ ჩამოთვლილმა მიზეზებმა კი რუსეთის
სარდლობის მორიგ ღონისძიებად ფოთის ნავსადგურის დაკავება და-
აყენა. ფოთის დაკავებას უკარნახებდა რუსეთის მთავრობას ოდიშ-
იმერეთში განმტკიცების ამოცანა.

„იმერეთის სამეფო და სამეგრელოს მხარე ბოლოსდაბოლოს
რუსეთის სრულ ქვეშევრდომობაში შევიდნენ, რაც დამტკიცებუ-

⁴⁴ აქტები ტ. IV, გვ. 206, № 287.

⁴⁵ აქტები, ტ. IV, გვ. 207, № 288.

⁴⁶ ა. კ ი კ ვ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 65.

⁴⁷ ი ქ ვ ე.

⁴⁸ აქტები, ტ. IV, გვ. 374.

ლია მეფე სოლომონისა და სამეგრელოს მფლობელ თავად დადიანის მიერ. ისინი (იმერეთი და სამეგრელო. — მ. გ.) რუსეთისათვის გამოუსადეგარი დარჩებიან, თუ არ იქნება გახსნილი შავი ზღვით უმოკლესი გზა ხსენებულ მხარეებთან. ამისათვის მოხერხებული ადგილია ფოთის ნავსადგური, რომლის დაკავებაც აუცილებელი ხდება რუსეთის ჯარის იმერეთსა და სამეგრელოში შესვლით, რადგან ამ ჯარების სურსათით უზრუნველყოფა დარიალის ხეობით ძნელია“⁴⁹.

ფოთის ნავსადგურს, საქართველოს რუსეთთან შავი ზღვით დაკავშირების გარდა, დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობაც ჰქონდა.

ფოთის დაკავებით ალიკვეთებოდა სამეგრელოზე მოულოდნელი თავდასხმები თურქეთის მხრივ, რითაც შესაძლებელი იქნებოდა დასავლეთ საქართველოდან ზედმეტი შეიარაღებული ძალების გაყვანა⁵⁰.

ფოთის საკითხთან დაკავშირებით, საგარეო საქმეთა მინისტრი სწერდა სტამბულში იტალინსკის: „ფოთი სრულიად უმნიშვნელოა და არავითარი სარგებლობა არ მოაქვს თურქეთის იმპერიისათვის, თუმცა მაინც უარს იტყვიან მის დათმობაზე... ადგილობრივი და რუსეთის საფარქვეშ შესული მხარეების უზრუნველყოფამ გვაიძულა რუსეთის ჯარით ხსენებული სიმაგრის დაკავება გადაგვეწყვიტა. სამეგრელოს საბაბით გაამართლეთ მათთვის ამ ნაკლებად მნიშვნელოვანი ადგილის დაკავება.... რომ იგი არ ეკუთვნის თურქებს კუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატით, რომლითაც დადგენილია, რომ სანაპირო ციხე-სიმაგრეები დარჩნენ იმ მთავართა დამოკიდებულებაში, რომელთაც ისინი ძველთაგანვე ეკუთვნოდნენ, ფოთი კი სამეგრელოს ტერიტორიაზეა“⁵¹.

რუსეთის მთავრობის გადაწყვეტილებით. 1809 წლის მაისში, ფოთის ციხე-ნავსადგურზე შეტევა მოეწყო.

რუსების გვერდით, გ. დადიანისა და მანუჩარ შარვაშიძის მეთაურობით, მეგრელები და აფხაზები მონაწილეობდნენ⁵².

⁴⁹ Архив ВПР. ф. канцелярия МИД, д. 2239, лл. 279—280. რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის საიდუმლო წერილი იტალინსკისთან. ისტ. ინსტ., ბიბლ. დაცული საქმე № 31, გვ. 93.

⁵⁰ აქტები, ტ. III, გვ. 374.

⁵¹ საგარეო საქმეთა მინისტრის მიმართვა იტალინსკისადმი, Архив ВПР, ф. канцелярия МИД, д. 2239, лл. 61—62. ასლი ინახება ისტ. ინსტ. ბიბლიოთეკაში, საქმე № 31, გვ. 90—91.

⁵² გენერალ დიმიტრი ორბელიანის ტორჰასოვისადმი 1809 წლის 28 ივნისის მოხ-

ამ ლაშქრობაში გურულებმაც მიიღეს მონაწილეობა მამია გურიელის ხელმძღვანელობით.

გურიელის ჯარმა თურქებს უკან დასახევი გზები გადაუღო. ამრიგად, ოდიშ-აფხაზეთ-გურიის მოსახლეობამ დიდი დახმარება გაუწია რუსეთის შეიარაღებულ ძალებს ესოდენ კრიტიკულ მომენტში. დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ასეთი დიდი დახმარება რუსეთისადმი ფოთის ალების დროს გამოწვეული იყო როგორც რუსეთის წარმომადგენელთა დაპირებებით, ისე ქართველი ხალხის მისწრაფებით თურქეთის მიერ ბიტაცებული ქართული მიწა-წყლის განთავისუფლებისაკენ.

პირველი შეტევა 1809 წლის 14 მაისს დაიწყო⁵³. ციხე-სიმაგრე ნავარაუდევზე მეტად გამაგრებული აღმოჩნდა, რის გამოც რუსებისა და ქართველთა მოიერიშეები თითქმის ოთხნახევარ თვეს ადგნენ გარშემო ციხეს⁵⁴.

ფოთზე გარშემორტყმული გენერალ დიმიტრი ორბელიანის ჯარს დასახმარებლად მთავარპარტებელმა არტილერია გაგზავნა ქართლიდან, რომელსაც სურამსა და ქუთაისზე გავლით უნდა მიეღწია დანიშნულ ადგილამდე.

ხსენებული არტილერიის იმერეთის ბიმართულებით წინსვლა სოლომონ მეორემ ადრე შეიტყო. მეფე დარწმუნებული იყო, რომ არტილერია მხოლოდ მის წინააღმდეგ იყო გამიზნული და გადაწყვიტა არ შეეშვა იგი შუაგულ იმერეთში.

სექტემბრის ბოლოს იმერთა შეიარაღებული რაზმი ქართლის საზღვრებისაკენ გაემართა. ეს რაზმი 29 სექტემბერს, როსტომ წერეთელის მეთაურობით, გადავიდა ქართლის ტერიტორიაზე და სოფელ ქეებთან თავს დაესხა ხსენებულ საარტილერიო ალაღს, რომელსაც პრაპორშჩიკ თავად სავარსამიძის ხელმძღვანელობით 45 მუშკეტერი იცავდა. თავადი სავარსამიძე იძულებული გახდა ალაღი მეზობელ ეკლესიაში შეეფარებინა, მაგრამ იმერთა რაზმი დაედევნა მას და დაიწყო სროლა, რომელიც ერთ საათს გაგრძელდა, სავარსამიძის ხელქვეითებმა დაჰკარგეს ორი ურემი და 4 კასრი თოფის წამალი. მათ დასახმარებლად მეორე დღეს სურამიდან 50 მუშკეტერი იქნა გამოგზავნილი შტაბს-კაპიტან პონომაროვის

სენებში განსაკუთრებითაა აღნიშნული პოლკოვნიკ ნ. დადიანისა და მ. შერვაშიძის თავდადებული მოქმედება ფოთის ოპერაციებში.

⁵³ ნ. დადიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 37.

⁵⁴ აქტები, ტ. IV, გვ. 390—391, 441.

ხელმძღვანელობით. 11 ოქტომბერს ტორმასოვმა ორი ბატალიონით სურამში გამგზავრებულ პოლკოვნიკ სიმონოვიჩს აცნობა, რომ მის განკარგულებაში მყოფი ჯარით გაემგზავრება გენერალ დიმიტრი ორბელიანის სამხედრო ნაწილები, რომლებიც გარს ერტყნენ ფოთის ციხე-სიმაგრეს. ფოთის ალების შემდეგ კი სიმონოვიჩი თავისი ბატალიონებით იმერეთში უნდა დაბრუნებულიყო მთავარი საკითხის მოსაგვარებლად, ე. ი. იმერეთის მეფის ხელში ჩასაგდებად⁵⁵. ტორმასოვმა რჩევა-დარიგებისათვის პოლკოვნიკ სიმონოვიჩთან გაგზავნა ზურაბ წერეთლის სიძე — თავადი დავით თარხნიშვილი (თარხანოვი), რუსეთის ერთგული მოეხლე და გამოცდილი პირი⁵⁶. ტორმასოვი მიუთითებდა პოლკოვნიკ სიმონოვიჩს, რათა მას ყოველ მხრივ შეთანხმებულად ერთდროულად ემოქმედნა ზურაბ წერეთელთან ერთად, რომელსაც მოქმედების გეგმა უკვე მიცემული ჰქონდა.

როსტომ წერეთელი (გაიგო რა სურამიდან დამხმარე სამხედრო ნაწილების გამოგზავნა) თავისი რაზმით ქვების ტყეში ჩაუსაფრდა რუსებს, რათა მაშველი ძალებისათვის არ მიეცა საშუალება მიეღწია დანიშნულ ადგილამდე. ამ თავდასხმამ გამოიწვია სხვა სამხედრო დანაყოფების გაგზავნა როსტომ წერეთლის რაზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად და ფოთისაკენ მიმავალი საარტილერიო ალაღის დასაცავად⁵⁷.

ტორმასოვის მიერ მიღებულმა ზომებმა უკუაქციეს იმერთა შეიარაღებული რაზმი და უზრუნველჰყვეს ფოთისაკენ მიმავალი საარტილერიო ალაღის უვნებლად წინსვლა.

გარშემორტყმული ფოთის ციხის გარნიზონის დასახმარებლად ტრაპიზონის შერიფ-ფაშა წამოვიდა 9000 მებრძოლით. ფოთის ციხე-სიმაგრის ალების საკითხი თანდათან რთულდებოდა, საჭირო იყო შერიფ-ფაშის ხელმძღვანელობით წამოსული მრავალრიცხოვანი ლაშქრის წინააღმდეგ ზომების მიღება. რუსი სამხედრო ნაწილების ფოთისაკენ წინსვლას აფერხებდა იმერთა თავდასხმები.

28 ოქტომბერს სოფელ ჩალოვანიდან ბერეთისაკენ მიმავალ რუსეთის ჯარს ნინეზავრთან ქაიხოსრო წერეთლის რაზმი ჩაუსაფრ-

⁵⁵ აქტები, ტ. IV, გვ. 207, № 290.

⁵⁶ იქვე.

⁵⁷ დასახმარებლად სულ 45 მებრძოლი იქნა გაგზავნილი, 2 ზარბაზნით პოლკოვნიკ თავად ერისთავის, შტაბს-კაპიტან პონომაროვისა და მაიორ ორბელიანის თანხლებით.

და, რათა სიმონოვიჩის ბატალიონებისათვის გზა მოეპრათ, მაგრამ შეტაკება არ მომხდარა.

იმერთა შეიარაღებული რაზმის დანახვის შემდეგ, სიმონოვიჩმა სოლომონ II-ს გაუგზავნა ტორმასოვის მიერ გამოტანებული წერილი, სადაც მთავარმართებელი თხოვდა მეფის ფოთისაკენ მიმავალ სამხედრო ნაწილების იმერეთის ტერიტორიაზე უვნებლად გატარებას და იმავე დროს მათთვის სურსათითა და ტრანსპორტით დახმარების აღმოჩენას სათანადო საფასურის გადახდის საფუძველზე. გენ. ტორმასოვი სოლომონ II-ს სწერდა:

«... Предположив скорее решить судьбу упорствующей потийской крепости и силою оружия покорить опую под российской державу, я на сей предмет отправил туда еще один полк с артиллериею, под командою храброго полк. Симоновича, и поколику войскам сим до Потн должно будет следовать чрез царство, высочайше управлению вашему еверенное, то и счел долгом предварительно о сем уведомить в. в., прося покорнейше оказать полк. Симоновичу при его с войсками проходе записанные от вас пособия, так как к сему обязывает в. в. данная нам пред богом присяга на вечную верность всемогущественнейшему и великому нашему г. и. ...

Я-же могу удостоверить в. в., что сии проходящая войска по данным от меня приказаниям не нанесут вашим подвластным ни малейшей обиды и за все взятое для войск будет им платима надлежащая цена по желанию обывателей»⁵⁸.

იმავე დროს ტორმასოვი საიდუმლო წერილით ზურაბ წერეთელს ჰპირდებოდა, რომ იმერეთის საქმის მალე და კეთილად დამთავრებისთანავე მას, როგორც ერთგულ მოღვაწეს, იმერეთის დროებით მმართველობაში უპირველეს ადგილს მისცემდნენ⁵⁹. მეფისადმი წერილში, რა თქმა უნდა, ტორმასოვი სდუმდა იმის შესახებ, რომ ზემოხსენებული ჯარების მთავარი ამოცანა მეფის შეპყრობა და რუსეთს გადასახლება იყო⁶⁰.

გენერალი თვალთმაქცურად უმტკიცებდა მეფეს, რომ ფიცის პირობათა შესრულების შემდეგ მას სამეფო უფლებებს, იმპერატორის კეთილი ნების თანახმად, ვერავინ წაართმევდა.

⁵⁸ აქტები, ტ. IV, გვ. 209, № 290; გვ. 211, № 295.

⁵⁹ იქვე, გვ. 210, № 293.

⁶⁰ იქვე, გვ. 210, № 293.

სოლომონ მეფე დათანხმდა გაეტარებინა რუსთა სამხედრო-ნაწილები იმერეთის ტერიტორიაზე და უზრუნველყო ისინი სურ-სათითა და საჭირო ტრანსპორტით⁶¹, რისთვისაც 12 დეკემბერს ტორმასოვმა მადლობაც შეუთვალა მას და კვლავ შეჰპირდა ყვე-ლაფერს, ოღონდ პეტერბურგში დებუტატები. ხოლო თბილისში — მძევლები გამოეგზავნა.

შერიფ-ფაშას წამოსვლა დიდძალი ჯარით რუსეთის სარდლო-ბამ დროზე შეიტყო და გადაწყვიტა მამია გურიელის გამოყენება.. გურიელს შეჰპირდნენ, რომ იმერეთისაგან გამოჰყოფდნენ და ისე-ვე გაუფორმებდნენ სამფარველო ხელშეკრულებას, როგორც და-დიანს გაუფორმეს. ამ დაპირებამ გურიელი მართლაც ამოქმედა რუსეთის მხარეზე და ფოთისათვის ბრძოლაში ჩააბა.

ფოთზე პირველი შეტევიდან ხუთნახევარი თვის შემდეგ, 2 ნო-ემბერს, რუსის სამხედრო ნაწილები და გურიელის ლაშქარი ორი მხრიდან თავს დაესხნენ ფოთის თურქული გარნიზონის საშველად. მოსულ 9000-იან ჯარს და თითქმის სულ ამოწყვეტეს⁶².

15 ნოემბერს ფოთის დაცვის უფროსმა — ქუჩუკ-ბეი შერვა-შიძემ ბრძოლა შეწყვიტა და ციხის გასაღები გენერალ დიმიტრი ორბელიანს გადასცა. ფოთი რუსეთის ხელში გადავიდა.

გენერალ გ. ორბელიანის სამხედრო ნაწილების დასახმარებ-ლად გაგზავნილმა დანაყოფებმა დაიგვიანეს, 1809 წლის 5 ნოემ-ბერს სიმონოვიჩი თავისი ბატალიონებით ქუთაისში იყო. ხუთი დღის შესვენების შემდეგ ჯარმა გზა განაგრძო და 16 ნოემბერს მი-აღწია დანიშნულ ადგილს — ფოთის ციხე-სიმაგრეს. ფოთი მას უკვე აღებული დაუხვდა. 26 ნოემბერს სიმონოვიჩი თავისი ბატა-ლიონებით ქუთაისში დაბრუნდა.

ქუთაისიდან სიმონოვიჩმა ერთი ბატალიონი გორის მაზრაში გაგზავნა, მეორე კი ზურაბ წერეთლის სამფლობელო სოფლებში დააყენა. მათი სურსათ-სანოვაგით, ფურაჟითა და ტრანსპორტით უზრუნველყოფა, 1804 წლის შეთანხმების მიხედვით, სოლომონ II-ს ევალებოდა.

მაგრამ მეფე, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, სასტიკი წინა-აღმდეგი იყო იმერეთში რუსთა მცირე ნაწილის ყოფნისაც კი, მით უმეტეს 1809 წლის ბოლოსათვის იმერეთის ტერიტორიაზე ხსენე-

⁶¹ აქტები, ტ. IV, გვ. 210, № 293.

⁶² იქვე.

ბული ქარის რაოდენობა საგრძნობლად გაიზარდა. ამიტომ, მეფემ კატეგორიული უარი განაცხადა ამ ქარების მომარაგებაზე.

ფოთთან რუსთა ქარების გამარჯვებით შეშინებული მეფე იძულებული გახდა დროებით უკან დაეხია და მორჩილების სახე მიეღო — მან თანხმობა განაცხადა ქარების მომარაგებასა და დეპუტატების გაგზავნაზე.

სოლომონ II-ის დაპირებას ახლა ტორმასოვისათვის არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონია, რადგან სამეფოს ბედი უკვე გადაწყვეტილი იყო.

1809 წლის 12 დეკემბრის მადლობაცა და დაპირებაც მეფისადმი, ტორმასოვის მხრივ, სოლომონ მეორის მორიგი მოტყუების ახალ ცდას წარმოადგენდა. პოლკოვნიკი სიმონოვიჩი ტორმასოვისადმი 12 დეკემბერს მიწერილ წერილში იწონებდა ასეთ ცდას, როგორც ერთადერთ გზას დასახული მიზნის სისხლის დაუღვრელად მიღწევისათვის. თუ ეს არ მოხდებოდა, მაშინ ომი გარდუვალი იქნებოდა⁶³.

გენ. ორბელიანი თბილისში გაიწვიეს, მის მაგივრად კი დას. საქართველოში განლაგებული რუსეთის ქარების უფროსად დანიშნეს პოლკ. სიმონოვიჩი⁶⁴. გენერალ-მაიორ ორბელიანის თბილისში გამოძახებისთანავე ტორმასოვმა, 16 დეკემბერს, უბრძანა სიმონოვიჩს, რომ დაეჩქარებინა მისთვის მიცემული ამოცანის შესრულება.

ზურაბ წერეთელს, რომლის დახმარებაზე ტორმასოვი იმედებს ამყარებდა, იმერეთის მოსახლეობამ მტრული თვალით დაუწყო ყურება. ამიტომ, იგი 30 დეკემბერს ატყობინებდა ტორმასოვს:

„...ჭერჭერობით არ შემოიძლია აშკარად ვიმოქმედო, რადგან არ ვიცი თქვენდამი ერთგულებისათვის როდის მომკლავენო“⁶⁵; იქვე თხოულობდა დამატებით სამხედრო ნაწილის გაგზავნას, რის შემდეგაც... „თქვენდა სასიხარულოდ ამ ზამთარსვე დამთავრდება იმერეთის საქმე“⁶⁶. ზურაბ წერეთელმა აცნობა ტორმასოვს, რომ თავად ორბელიანისაგან მიღებულ 340 ოქროს დაუმატა თავისი საკუთარი, რომელიც დახარჯა მეფის ზოგიერთი მრჩეველის მოსასყიდად და თხოვდა დამატებით მიეცათ მისთვის იმავე საქ-

⁶³ აქტები, ტ. IV, გვ. 212, № 296.

⁶⁴ ნ. დ ა დ ი ა ნ ი, დასახელ. ნაშრ., გვ. 201, აქტები, ტ. IV, გვ. 213, № 297.

⁶⁵ აქტები, ტ. IV, გვ. 213, № 298.

⁶⁶ იქ ვე.

მისათვის საჭირო რაოდენობის ოქრო⁶⁷. რასაკვირველია, ზურაბ წერეთლის საქმიანობით მეფე სოლომონის მდგომარეობა უფრო გაუარესდა.

როგორც ნათქვამი იყო, 1809 წლის 12 დეკემბერს მეფისადმი მიწერილ წერილში ტორმასოვი მადლობას უხდოდა სოლომონს ფოთზე წასული ჯარის უზრუნველყოფისათვის სურსათითა და ტრანსპორტით⁶⁸. თავის პასუხში სოლომონ მეფე 1810 წლის 5 იანვარს გამოხატავდა იმ სიხარულს, რომელიც განიცადა ტორმასოვისაგან მიღებული სამადლობლო წერილით. მეფემ თავის წერილში აღუთქვა ერთგულება იმ შემთხვევაში, თუ მას თავისი სამეფოს არსებობის ურყევი გარანტია ექნებოდა. შეეხო რა ტორმასოვის გაფრთხილებას, რომელიც ფიცის შესრულებაზე მიუთითებდა, მეფე წერდა, რომ ფიცით გათვალისწინებული მუხლები პირველად მათ (ტორმასოვმა და მისმა წინამორბედმა. — მ. გ.) დაარღვიეს, რამაც მექანიკურად გამოიწვია ფიცის შეუსრულებლობა მეორე მხარის მიერ⁶⁹.

სოლომონ II-ის 1810 წლის 5 იანვრის წერილი ნათელს ჰყენს, რომ ცარიზმის წარმომადგენლებმა არ შეასრულეს მეფისადმი მიცემული პირობა. წერილში აღნიშნული იყო:

„მივიღე წერილი უპატივსაცემელესი მაღალ-აღმატებულებისა თქვენისა, რომელსა შინა ცხადჰყოფთ მადლობასა მიცემისათვის ჩვენ მიერ პრავიანტთა და შეწევნისათვის მგზავრობისა მხედრობათა თქვენთასა. მოწყალევე ზელმწიფეო ჩემო! მერწმუნე ვითარცა გვამსა პატიოსანსა და ვითარცა მეფესა ქრისტიანესა, რომელ დიდითა გულსმოდგინებითა მსურს, რათა ყოვლითა შეძლებითა ჩემითა და სამეფოსა ჩემისათა ვმსახურებდე მხედრობასა რუსეთისასა, და უმეტესად უკანასკნელითა ამით წერილითა თქვენითა, რომლითა მომეცა იმედოვნება, რათამცა სრულ-იქმნას ყოველივე კეთილდაწყობილება მტკიცე და უცვალებელი შეკრულება საუკუნო ჩვენს — შორის.

კვალად გებრძანათ წერილსა შინა თქვენსა: პუნქტებისა და პირობის გამოცვლა კანონი არ არის და ჯერ-არს, რათა ერთგვის მიცემული პირობა, წმინდად და უცვალებელად დაიცეხოდესო. ბევრგზის განვაცხადე წერილით თქვენდა მომართ, რომ უწინარეს

⁶⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 214; № 298.

⁶⁸ ი ქ ვ ე, გვ. 211, № 295.

⁶⁹ ი ქ ვ ე, გვ. 214—216, № 299.

თქვენსა მყოფთა დახსნეს ფიცი, პირობა და შეკრულება, და არა დაიციეს წმინდად და უკეთუ დაიციეს წმინდად;

ა. სადა არს სამკდრო სამფლობელო ჩემი ლეჩუმში, რომლითა შემოველ მფარველობასა ქვეშე და რომელსა ზედა საშინელითა ფიცითა აქვს ხელმოწერილობა და პირობა თავადის ციციანოვასა.

ბ. და უკეთუ დაიციეს წმინდად, შემდგომად გვაქენდა ციხე ერთი დეხვირი საშუალო ლეჩუმისა, რომელსა შინა მოგვიკლეს მეციხოვნე მუნ მყოფთა მოსახლეთა; ვთხოვეთ მას ზედა სამართალი და ნაცვლად სამართლისა მოცემისა წაგვართვეს ციხეცა იგი და მისცეს დადიანს.

გ. და უკეთუ დაიციეს წმინდად, ქუთაისს ქალაქსა შინა ჩვენსა დაბეჭდილ იყო ჩვენ მიერ დუქანი ვაჭრისა ჩვენისა; წინა-აღდგომად ჩვენდა სტათის პოლკოვნიკმან მოგლიჯა სამეფო ბეჭედი ჩვენი, გატეხა დუქანი, გამოიღო საქონელი და მისცა ჩვენ მიერ გაწყრომილსა ვაჭარსა ჩვენსა.

დ. და უკეთუ დაიციეს წმინდად, ციციანოვმა გამოგვიცხადა აღწერილი პუნქტებთა შორის, რათა იდგეს სამეფოსა შინა ჩემსა მცირე ნაწილი მხედრობისა, — როტა ერთი ას-ოცი კაცი, სადაცა მე მენებოს, და დავგიყენა მაიორი ერთი ას-ოცითა კაცითა; ხოლო აწ სადაც მე არა მნებავს უკითხავად ჩემდა დგანან სიმრავლე მხედრობისა.

ე. და უკეთუ დაცულ-არს წმინდად, გვაქვს ხელ-მოწერილობა და პირობა უფლის ფერთმარშლის ლუდოვიჩისა, რათა თვინიერ მკვდრის მაგიერის რეკრუტისა იმერეთს არა გარდამოვიდეს საჰურველიანი სალდათი არცა ერთი, ხოლო აწ პოლკები დაზამთრებულ არიან.

ვ. და უკეთუ დაიციეს წმინდად, წაგვართვეს ქალაქიცა ჩვენი ქუთაისი, სადაც არლარა არს მყოფობა ჩვენი ესოდენთა წელიწადთა.

ზ. და უკეთუ დაიციეს წმინდად, ქუთაისს სამეფოსა სასახლესა და თვით საწოლსა შინა ჩემსა დაბალთა მოხელეთა უსხდათ ხასები, წართმეული თავადთა ჩემთა მუხალენი.

თ. და უკეთუ დაიციეს წმინდად, დააქციეს სამეფო სასახლე ჩემი ქუთაისს ვიდრე საფუძვლამდე.

ი. და უკეთუ დაიციეს წმინდად პირველი თავადი იმერეთისა წულუკიძე, თვით სიძე ჩემი დავით, სალდათებმა შეიპყრეს ქუთაისს, ათრიეს, გალახეს, თავი გაუტეხეს და სისხლითა შეღებილი წარმოდგა ჩვენთანა; ვსთხოვეთ მას ზედა სამართალი, რომელსა ზედა

გვიპასუხეს: თავადს წულუკიძეს თუმცა დანაშაული არ ჰქონია, მაგრამ სალდათებს ვერ ეცნათ, თორემ არ გალახავდნო;

ი. და უკეთუ დაიცვეს წმინდად, ესოდენთა წელიწადთა დგანან მხედრობანი რუსეთისანი სამეფოსა შინა ჩემსა ვითარცა სახლსა შინა თვისსა; და იზრდებიან შეშითა, სახლითა ჩვენ მიერ მიცემულითა, პრავიანტითა, ფურაჟითა, ხარითა, ცხენითა, ურმითა, სასმელითა და საზრდელითა და წარვლიან დღეთა ზამთრისა და ზაფხულისათა მშვიდობით, გარნა ნაცვლად მადლობისა გვაგინებენ და შეურაცხ-ჰყოფენ თავადთა და კეთილ-შობილთა ჩვენთა. განვრცელებისათვის წერილისა არღარა დაეწერ რუსეთის უსარგებლოდ მრავალთა სხვათა მწუხარებათა ჩემთა, გარნა ვკითხავ მაღალ აღმატებულებასა თქვენსა, მოწყალევე ხელმწიფეო ჩემო! მიხედვე ზემორე — აღწერილთა და მიბრძანეთ, სადა არს დაცვა წმინდად და უცვალებლად პირობისა და შეკრულებისა უწინარეს თქვენსა მყოფთაგან?

გარნა მე ერთ-მორწმუნეობისათვის და შიშისათვის ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისა ჩემისა, აღვსწერე კვალად იგივე პუნქტი. ციციანოვისაგან აღწერილნი, თვინიერ შეუძლებელისა, ვინათგან დაწერა შეუძლებელისა არს უსაფუძვლო და მსწრაფლად დარღვევადი, და ვინათგან მსურს საუკუნოდ უცვალებელი დგომა შესაძლებელსა შეკრულებასა შინა ჩემსა, აღვსწერე პუნქტი ჩემნი და მოვართვი კეთილ-მსახურსა განხილვასა თქვენსა.

ხოლო დეპუტატათვის მე ვგონებ, რომელ იყოს კანონი ესრე რათამცა დეპუტატი მეფისანი იყვნენ იგინი, რომელთა-ზედა განისვენებეს აზრი მეფისა მათისა, გარნა პატივისთვის თქვენისა იყოს დანიშნულიცა ერთი თქვენ-მიერ და სხვა გამორჩეული ჩვენგან და წარგზავნენ ახალთა ამათ შეკრულებათა ზედა, შემოდგომად დამტკიცებისა უმაღლესითა ღრამოტითა.

ხოლო მშვეალათვის არაოდეს თქმულ-არს ჩემ მიერ არცა წინა-მოადგილეთა თქვენთა მიმართ, არცა აქ მყოფთა მხედართ-მთავართა თანა: ანუ რა საჭირო არს მშვეალი ჩემი დიდისა იმპერატორისადმი? და უკეთუ არს სადმე წერილი ჩემი მოცემისა მშველისა, თვინიერ თქმისა უარისა, მოვართმევ მაღალ-აღმატებულებასა თქვენსა.

დასასრულ გთხოვთ გულის-მოდგინეთ, რათამცა სრულყოფად საუკუნოსა ამის კეთილ-დაწყობილებისა და განცხადებად თქვენდა მომართ კეთილ მისაღებელთა ფიქრთა ჩემთა წარმოგზავნოთ ჩემ-დამო უფალი პავლე მოგილევცი.

ყოველთა ამათ კეთილ-დაწყობილებისა აზრთა და სათხოველ-ჩემთა-ზედა წარმოვგზავნეთ მაღალ-ალმატებულებისა თქვენი-სადმი ყოვლად-უსამღვდელოესი უფალი ნიკოლოზ-წმინდელ-მიტროპოლიტი სოფრონიოსი, თავადი აბაშიძე როსტომ და უფალი პროტოპოპი გაბაონი ნიკოლოზ, და გთხოვთ გულს-მოდგინედ, რა-თა მიიღოთ მამობრივითა კეთილ-მზრუნველობითა და შეიწყნაროთ აზრნი მათდამი რწმუნებულნი ჩვენ-მიერ⁷⁰.

მართლაც და სოლომონის აღნიშნულ წერილში მოყვანილი ყველა ბრალდება, მეფის რუსეთის ადგილობრივ წარმომადგენელ-თა მიერ ჩადენილი საქმიანობის შესახებ, სინამდვილეს წარმოად-გენდა. როგორც დავინახეთ, წერილში აშკარადაა მხილებული ტორმასოვისა და მის წინამორბედ მთავარმართებელთა არაკეთილ-სინდისიერი მოქმედება იმერეთის მიმართ. ხელშეკრულების დარ-ღვევის პირველ მიზეზს რუსი მოხელეების მიერ დადებული პირო-ბის შეუსრულებლობა წარმოადგენდა, რამაც განაპირობა მეფის მხრივ ვალდებულების უარყოფა. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინა-რე, სოლომონ II-მ ამ წერილს რუსეთთან დაკავშირებისათვის ახალი მუხლები დაურთო. ტორმასოვთან გენათელის მაგივრად, რომელსაც ტორმასოვი ელოდებოდა, გამოცხადდა მთავარეპისკოპოსი სოფრო-ნიოსი, სოფრონიოსმა მთავარმართებელს გადასცა ახალი მუხლები, რომლის საფუძველზედაც მეფე რუსეთის იმპერატორისადმი ერთ-გულებას კისრულობდა.

ძველი მუხლების ახლით შეცვლის მიზეზისა და მათ შორის განსხვავებათა დასანახავად საჭიროდ მიგვაჩნია ახლად ჩამოყალი-ბებული მუხლების სრული ტექსტის მოყვანა:

Пункты новой обязанности нашей.

1. Мы, царь всея Имеретин и прочих Соломон II, сын Арчилов, наследственный владетель издревле имеретинского царства из обоего роду Багратионовой фамилии, признаю верховную власть великого императора самодержца Всероссийского, Александра Павловича I.

2. Обязываюсь вновь присягою христианскою в глубо-чайшем усредни к е. и. в.

3. Со дня постановления сего нижеписанного по учине-

⁷⁰ აქტები, ტ. IV, გვ. 214—216, № 299.

нии клятвенного обещания предаю себя и преемников моих в вечное усердие и подданническое покровительство высочайшей всея России власти самодержавнейшего великого императора Александра Павловича и высоких его преемников.

4. По благости е. и. в. иметь мне, сыновьям и преемникам моим царство имеретинское и при всяком вступлении на царский престол чтобы утверждены были ныне же высочайшею грамотою с объявлением, что Гурия есть владение имеретинского царя и нераздельно зависит от Имеретии.

5. Чтобы от щедрот всемплодивейшего государя и повелителя моего не оставлен был некоторою частию доходов, если отысканы или разработаны будут в царстве моем заводы золотые, серебряные или других металлов.

6. Обязываюсь непосредственно в повелениях всемплодивейшего государя и повелителя моего со всею возможностью поступать покорно, как глубочайший и усердный е. и. в.

7. Если в лесах имеретинских найдены будут годные брусья для построяния кораблей флотилии Черного моря, тогда я и преемники мои, как усердные е. и. в., не имеем требовать за брусья ни малейшей платы и не возбраниться морским офицерам клеймить те брусья и никто из имеретинских подданных не смеет срубить оные, а за доставку оных до пристани чтоб от е. и. в. повелено было производить рабочим умеренную плату, дабы чрез то жители не потерпели.

8. С товаров, привозимых российскими купцами из Грузии через Имеретию в пристань и отсель в Грузию я и преемники мои не будем брать пошлин, если пожаловано будет нам от щедрот е. и. в. взаимное вознаграждение за убыток из российских доходов.

9. Чтоб в царстве моем по прежнему пункту стояла там, где я хочу, малая часть войска, — одна рота 120 человек, что сам Цицнанов нам объявив, учредил и поставил одного майора с 120 человеками.

10. Чтоб при мне находился один министр всемплодивейшего государя моего, дабы он мог видеть благое намерение и глубочайшее на деле усердие мое и объявлял о том высочайшему двору российскому.

11. Если войскам нужно будет путешествие против не-

приятелей, то я буду давать пути к благополучию во всем моем царстве и готовить нужные потребности, провиант или фураж за сходную цену и со всею моею возможностью буду стараться помочь путешествию войск.

12. Учрежу, чтоб в торжественные дни в больших церквях упоминали августейшего [М]онарха моего Александра Павловича и высочайшую фамилию.

1. Во взаимность сих обещаний, чтоб я имел свободное царствование и мог по достоинству возводить и унижать подданных моих.

2. Чтоб без сомнения утверждено было царствование мое с инвентурирою, регалиями, и непременно обещанием.

3. Если кто окажется из моего роду или подданных моих изменник или против моего царствования, то к унижению и к приведению в покорность таковых чтобы помогал мне высочайший двор и таковые не были принимаемы оным и всеми войсками российскими.

4. Если настанет нужда внутри моего царства или подступит неприятель воевать, то чтоб главнокомандующий в Грузии имел высочайшее повеление немедленно присылать войска на вспоможение мне с оружием, а по возможности мне назад возвращать оное войско опять в Грузию.

5. Чтобы я имел место отправлять в нужном случае человека и просьбу к высочайшему двору и никто чтоб не мог возвращать или препятствовать и задерживать на дороге и чтоб непосредственно могли дойти письмо и просьба моя до всемплоштивейшего государя моего.

6. Чтоб я имел владение мое и наследство Лечгум, который я взял оружием и с оным вступил под покровительство е. и. в., на что имею с страшною присягою условие и подписку от кн. Цицианова.

7. Чтоб со дня сего постановления и подписки никто не имел волю переселяться из Имеретии в Грузию без воли и ведома царя имеретинского, равно чтоб никто не имел волю переселяться из Грузии в Имеретию без воли и ведома главноуправляющего Грузиею; переселившимся-же по ныне из Грузии в Имеретию и отсель в Грузию оставаться там, где

теперь находятся, как сие принято и во всех просвещенных государствах.

Наконец всего того, я за себя и преемников моих утверждаю подданство сие и подданическое покровительство всемилостивейшего государя моего собственным подписанием на каждом пункте и представляю все сие е. и. в. на высочайшее благоусмотрение, для утверждения»⁷¹.

როგორც ესედავთ, სოლომონ მეორე წინანდელ პირობათაგან განსხვავებულ მოთხოვნებს აყენებდა. ცვლილებები შემდეგი მიზეზებით იყო გამოწვეული.

საქართველოს მთავარსარდლებმა არ შეასრულეს სოლომონ II-ისადმი აღთქმული დაპირება, რის საფუძველზეც ლეჩხუმი იმერეთის სამეფოში უნდა შესულიყო. ლეჩხუმის საკითხი პირველად შედგენილ 17 მუხლში არ შედიოდა, მის შესახებ ციციანოვს მხოლოდ სიტყვიერი თუ წერილობითი პირობა (ფიცით გამაგრებული) მიუტოვა მეფისათვის, რომ ლეჩხუმს იმერეთის სამეფოში შეიყვანდა⁷². მაგრამ მთავარმართებელმა ტორმასოვმა ამაზე საბოლოოდ უარი განაცხადა. ლეჩხუმის ციხე-სიმაგრეები ჯარმა დაიკავა.

შეთანხმების მეოთხე მუხლის თანახმად, იმერეთში 120 რუსი ჯარისკაცი უნდა შეეყვანათ. მაგრამ სინამდვილეში იმერეთი რუსთა ბატალიონებით აივსო⁷³. ცარიზმის ჩინოვნიკები და ოფიცრები შეურაცხყოფდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის ყველა ფენის წარმომადგენლებს. უკავშირდებოდნენ მეფის ურჩ ელენენტებს, თვითნებურად ითვისებდნენ სურსათ-სანოვავებს და სხვ. ამრიგად, სოლომონ მეფემ თვალნათლივ დაადასტურა, რომ იმერეთის საქვეშევრდომო ხელშეკრულება რუსეთის მთავრობამ დაარღვია.

იმერეთში შეყვანილი სამხედრო ნაწილები მთავარსარდლის მითითებით მეფის საწინააღმდეგო საქმიანობას ეწეოდნენ, რაც მიმართული იყო იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის სრული მოსპობისა და სოლომონ II-ის რუსეთში გადასახლებისაკენ. ამიტომ იყო, რომ ახალი თხოვნის მეცხრე მუხლში მეფე იმერეთიდან ჯარების გაყვანას მოითხოვდა. სოლომონ II თანახმა იყო ძველ შე-

⁷¹ აქტები, ტ. IV, გვ. 217, № 299.

⁷² აქტები, ტ. II, გვ. 381, № 759.

⁷³ მუხლნი სათხოვარნი ყოვლად უმონაესად წარსადგინებელი ყოვლად უმაღლესისათვის დამტკიცებისა, ... ძველი აქტებისა, მოსკოვის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი № 23, აღწ. 38, ფ. 3—5.

თანხმებაზე, რომ იმერეთში მდგარიყო სამხედრო ნაწილი 120 კაცის შემადგენლობით. იმერეთში რუსეთის სამხედრო ნაწილების შემადგენლობის რიცხოვნობა ზრდამ 1810 წლისათვის ნათელყო, რომ პრაქტიკულად დაიწყო უკვე იმერეთის სამეფოს „მშვიდობიანი“ ოკუპაცია. სოლომონ II აღნიშნული გარემოებით აღშფოთებული იყო, თუმცა რუსეთის ინტერესების წინააღმდეგ პრაქტიკული ნაბიჯები არ გადაუდგამს.

1810 წლის დასაწყისში, როგორც უკვე ითქვა, მეფემ მოინდომა იმერეთის თითქმის უკვე დაკარგული დამოუკიდებლობის ნაწილობრივად მაინც აღდგენა, აღნიშნულ მუხლებთან ერთად ნიკორწმინდის მთავარეპისკოპოსმა სოფრონიოსმა ტორმასოვს გადასცა იმერეთის თავადაზნაურთა თხოვნაც — კვლავ დაეტოვებინათ მეფედ სოლომონ II.

ახალი მუხლები და თავადების თხოვნა ტორმასოვმა მიიჩნია, როგორც დროის მოგებისაკენ გამიზნული მეფის მორიგი თვალთმაქცობა. ტორმასოვმა უარი განაცხადა მეფის მიერ ახლად ჩამოყალიბებულ მუხლების მიღებაზე იმ მოტივით, რომ ამის უფლება მას არ ჰქონდა, რუსეთის მეფისათვის კი მისი გაგზავნა მიზანშეწონილად არ მიაჩნდა, რადგანაც, მისი სიტყვებით რომ ეთქვათ, ეს იქნებოდა იმპერატორის „შეურაცხყოფა“⁷⁴. აღნიშნული უარის გასამართლებლად ტორმასოვი მიუთითებდა, რომ ძველსა და ახლად წარდგენილ მუხლებს შორის, მისი აზრით, არავითარი განსხვავება არ იყო, გარდა სამი მუხლისა: 1. ლეჩხუმის დაბრუნების, 2. სამეფო ნიშნების ბოძებისა და 3. სამეფო კარზე რუსეთის მინისტრის დანიშვნის შესახებ. ყველაფერს ამას მეფე იმპერატორისაგან ტრაქტატის შეუცვლელადაც მიიღებდა, თუ კი მეფე მძევლებს გააგზავნიდა თბილისში, გადავიდოდა საცხოვრებლად ქუთაისში და საჩქაროდ გააგზავნიდა დეპუტატებს იმპერატორთან, რომელსაც გადასცემდნენ საბუთებს იმის დასამტკიცებლად, რომ ლეჩხუმი იმერეთის სამფლობელოში დარჩენილიყო⁷⁵.

კავკასიის არმიის მთავარსარდალი ტორმასოვი ენერგიულად ცდილობდა იმერეთის საკითხის უომრად გადაწყვეტას. მიმდინარეობდა ომი ირანსა და ოსმალეთთან. მთავარსარდალი კვლავაც მოაგონებდა გენ. სიმონოვიჩს, რომ მეფის წინააღმდეგ დაერაზმა გურიელი, დადიანი, რაჭის ერისთავი და სხვ. კერძოდ, გურიის მთავართან

⁷⁴ აქტები, ტ. IV, გვ. 211, № 295.

⁷⁵ იქვე, გვ. 223, № 306.

ისეთივე სელშეკრულების გაფორმება, როგორიც დადიანს გაუფორმეს, ტორმასოვს დიდ „მსხვერპლად“ ზიანდა ასეთი რაჰის გაკეთება, ამბობდა ტორმასოვი, მხოლოდ იმ შემთხვევაში ვიკისროთ, თუ იგი ჩვენ იმერეთში დამატებით ჯარების გადასხმისაგან გაგვათავისუფლებსო. მაგრამ მთავარსარდლის იმედები არ გამართლდა. მოვლენები ისე განვითარდნენ, რომ მას მოუხდა არა მარტო დანაპირების შესრულება გურიელისათვის, არამედ დამატებითი ჯარის ნაწილების გადასხმაც იმერეთში.

მთავგონებების, მოლაპარაკებებისა და, საერთოდ, უსისხლო ომის პოლიტიკა უშედეგო აღმოჩნდა.

ახლა უკვე ტორმასოვი ავალებდა სიმონოვიჩის, ახალციხის ექსპედიციის საბაბით, შეეერთებინა თავისი ორი პოლკი ბელევისკის პოლკის ორ ბატალიონთან, ამავე პოლკის მესამე ბატალიონი კი დაექოვებინა ფოთსა და ყულევში (რედუტ-კალეში) და შეეერთებული ძალით მოულოდნელად გარშემორტყმოდა სოლომონის ადგილსამყოფელს და შეეკრა ის ადგილებიც, საიდანაც მოსალოდნელი იყო მეფის გაქცევა⁷⁶. ალყაშემორტყმულ მეფისათვის უნდა გადაეცათ რამდენჯერმე უკვე წაყენებული მოთხოვნები, რომლის საბოლოო დაკმაყოფილებისათვის უნდა მიეცათ სამი დღის ვადა, რის შემდეგაც იმერეთში უნდა გამოექვეყნებინათ განცხადება სოლომონ II-ის გადაყენების შესახებ და დაეწყოთ სამხედრო მოქმედება⁷⁷.

გენ. ტორმასოვის ამ მიმართვაში მოხსენებული იყო ზურაბ წერეთელიც, რომელსაც იმედი უნდა ჰქონოდა, რომ მეფობის გაუქმების შემდეგ ის რაჰის მმართველი გახდებოდა⁷⁸. ამგვარად, თუ წინათ მთავარმართებელი ზურაბ წერეთელს ჰპირდებოდა იმერეთის მმართველობაში პირველ ადგილს, ახლა მას მხოლოდ რაჰის გამგებლობას სთავაზობდნენ. ზურაბ წერეთელი მანამდისაც იყო რაჰის მოურავი და მრავალი წლის განმავლობაში რაჰის სამოურავო შემოსავლითაც სარგებლობდა. მართალია, ამ დროს მას ეს მოურავობა ჩამორთმეული ჰქონდა ორპირობისათვის, მაგრამ ზურაბ წერეთელს ასეთი მცირე დაპირება ვერ დააკმაყოფილებდა. მეფის რუსეთის წარმომადგენელთა მხრივ ხსენებული დაპირება არაფერს წარმოადგენდა. ეს ნიშნავდა იმას, რომ იმერეთის სახლთუხუცესი, იმერეთის მმართველობის პირველი პირი, რომელსაც თავისი მდგომა-

⁷⁶ აქტები, ტ. IV, გვ. 218, № 300.

⁷⁷ იქვე.

⁷⁸ იქვე.

რეობით გავლენა ჰქონდა ოდიშისა და გურიის საქმეებზეც და რომელიც ამავე დროს იყო რაჭის მოურავიც, ახლა, სოლომონ II-ის გადაყენების შემთხვევაში, უნდა დაჭერებულიყო რაჭის მაზრის „კაპიტან-ისპრავნიკობას“ (კაპიტან-ისპრავნიკები იყვნენ იმ დროს ქართლ-კახეთში და, საერთოდ, რუსეთში მაზრის უფროსები). საფიქრებელია, რომ ეს იყო ერთი მიზეზი ზურაბ წერეთლის გადახრისა სოლომონ II-ის სასარგებლოდ, მაგრამ უკვე გვიან იყო. რუსეთის სასარგებლოდ ჯაშუშობისა და იმერეთის მეფის ლალატში წერეთელმა იმდენად ღრმად შეტოვა, რომ უკან დახევა მისთვის ძნელი აღმოჩნდა. ამიტომ, ის კვლავ საიდუმლო ურთიერთობაშია რუსეთის სამხედრო ხელისუფლებასთან: თუმცა იმავე დროს ცდილობს როგორმე მოახერხოს სოლომონ II-ის კვლავ მეფედ დატოვება⁷⁹.

ამ დროს ტორმასოვი უკვე გორში ჩავიდა, შემდეგ კი სურამში, რათა ახლოს ყოფილიყო იმერეთის ამბებთან⁸⁰. 1810 წლის 20 იანვარს მან საბრძოლოდ მომზადებული ყველა სამხედრო ნაწილის განლაგებისა და მომავალი ოპერაციების გეგმაც კი გაუგზავნა პოლკოვნიკ სიმონივიჩს. სადაც ვკითხულობთ: „საომრად მომზადებულ შტაბის ოფიცერთან მდგარი ეგერთა ბატალიონი ორი ქვემეხით დაიძვრის გორიდან, გაივლის სოფელ ალზე და, კორტოსისაკენ მიმავალი, ჩავა ზურაბ წერეთლის მამულში: ორი ასეული ერთი ზარბაზნით გაემგზავრება საჩხერისაკენ და ორი ასეულიც ზარბაზნით ჩავა სვირში. შტაბის ოფიცერთან მდგარი ეგერთა მეორე ბატალიონი ქვემეხით გამოვა სურამიდან იმავე დღეს და ჩხერისაკენ მიმავალი გაივლის სოფელ ხეფინისხევეზე. ამ ბატალიონის ორი ასეული თავისი ზარბაზნით იქ გაჩერდება, დანარჩენი ორი ასეული კი მეორე ზარბაზნით წავა ვაჰანისაკენ და, ზედუბანის გავლით, ჩავა ლომსიათხევეში.

ამ ბატალიონებთან გაიგზავნონ (ქართველების რაზმით) გორის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლი (მარშალი) თავადი ამილახვარი, პოდპოლკოვნიკი თავადი ლუარსაბ ორბელიანი, მაიორი თავადი აბესალომ ბებუთოვი და კაპიტანი თავადი აბამელიძეოვი.

პოლკოვნიკ სიმონოვიჩთან მყოფ ბატალიონთან ერთად წავლენ

⁷⁹ აქტები, ტ. IV, გვ. 210, № 293; შეად. ო. ს. ო. ს. ე. ლ. ი. ა., წერეთლიანთა თავადის ისტორიიდან, ანალები, 1, თბ., 1947, გვ. 265.

⁸⁰ აქტები, ტ. IV, გვ. 221, № 301; გვ. 222, № 303.

თავადი ელიზბარ ერისთავი, კაპიტანი თავადი თარხნიშვილი და თავადი ამირეჯიბი⁸¹. ასეთი იყო გენ. ტორმასოვის სამხედრო გეგმა.

1810 წლის 21 იანვარს ტორმასოვმა პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის ხელით სოლომონ მეფეს ერთხელ კიდევ გაუგზავნა წერილი, რომელშიაც აღუთქვამდა, რომ იმპერატორი მას ყველაფერს აპატიებდა, თუ კი შეასრულებდა შემდეგ მითითებებს:

1. წარმოედგინა სიმონოვიჩისათვის არაუგვიანეს სამი დღისა მძევლები და დეპუტატები, მითითებული პირების შემადგენლობით, რომელთაგან პირველნი გაიგზავნებოდნენ თბილისში, მეორენი კი — ს. პეტერბურგში⁸².

2. იმპერატორის ჯარისათვის სრული ნდობა გამოეცხადებინა და საცხოვრებლად ქუთაისში გადასულიყო.

3. ერთგულების ფიცის ქაღალდისა და რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში მიღებისათვის მადლობასთან ერთად წარმომადგენლებისათვის გაეტანებინა თხოვნა თავის ადრინდელი საქციელის პატიების შესახებ და ხელწერილი, რომ არავითარ შემთხვევაში და არასდროს იმპერატორისადმი მიცემული ერთგულების პირობა არ იქნებოდა დარღვეული⁸³.

აღნიშნულ მოთხოვნათა შეუსრულებლობის შემთხვევაში, ტორმასოვი არ უმაღავდა მეფეს, რომ, იმპერატორის მითითების თანახმად, ის გადაყენებული იქნებოდა ტახტიდან⁸⁴.

გეფისადმი აღნიშნული წერილის პარალელურად იმავე დღეს, 1810 წლის 21 იანვარს ტორმასოვმა იმერეთში გამოაქვეყნა პროკლამაცია, რომელშიაც ჩამოთვლილი იყო ყველა „ბრალდება“. რომელსაც რუსეთის მთავრობა იმერეთის მეფეს უყენებდა⁸⁵. ეს დოკუმენტი არსებითად გამოხატავდა მთავარსარდლის უკმაყოფილებას იმის გამო, რომ იმერეთის მეფემ ნებაყოფლობით არ იკისრა რუსეთის იმპერატორის ისეთივე ყურმოჭრილი ქვეშევრდომობა როგორც ეს, ვთქვათ, სამეგრელოს მთავარს დადიანმა გააკეთა. მეფის გენერალს, რა თქმა უნდა, ოდნავადაც არ აწუხებდა დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი მეფის საკუთარი ინტერესები.

ტორმასოვი წერდა, რომ იმერეთის ხალხის „დასამშვიდებლად“ და „საკეთილდღეოდ“ მას დავალებული ჰქონდა — მეფე სოლო-

⁸¹ აქტები, ტ. IV, გვ. 221, № 301, გვ. 222, № 303.

⁸² ა. კ ი კ ვ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

⁸³ აქტები, ტ. IV, გვ. 221, № 302.

⁸⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 219, № 300; გვ. 221, № 302.

⁸⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 219, № 300.

მონი, როგორც „საიმპერატორო უდიდებულესობის წმინდა ნების აშკარა მოწინააღმდეგე“, იმერეთიდან განედევნა⁸⁶.

.....ასრულებ რა ჩვენი ყოვლად უავგუსტოესი თვითმპყრობელის ნებას, — წერდა მთავარსარდალი, — მისი მართლმსაჯულების განხით. მე მოგმართავთ თქვენ, იმერეთის უკეთილშობილეს სასულიერო წოდებას, თავადაზნაურებს და მთელს ხალხს და ყოვლად მოწყალესა და ჩვენი დიდი ხელმწიფე იმპერატორის სახელით მოგიწოდებთ თქვენ, უყოყმანოდ მიიღოთ მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის ქვეშევრდომობის სამარადისო ერთგულების ფიცი, უსაპიჯოდ იცნოთ და დაემორჩილოთ ერთიან და აუცილებელ უმაღლესი ხელისუფლების ყოვლისშემძლე და უძლიერესი რუსეთის ხელმწიფე იმპერატორს და ამიერიდან სამუდამოდ უარყოთ ყოველნაირი დამოკიდებულება თქვენს ყოფილ მეფე სოლომონთან, რომელიც მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის მართლმსაჯულებით მოცილებულია თქვენი მმართველობისაგან, უნდა სამუდამოდ შესწყვიტოთ მასთან ყოველგვარი აშკარა და საიდუმლო კავშირი, ურთიერთობა, მოლაპარაკებაც კი, რის გამომჟღავნებაც გარდაუვალ უბედურებას გამოიწვევს თქვენთვის“⁸⁷.

ტორმასოვი აცხადებდა, რომ მეფის მოცილებისთანავე შექმნილი იქნებოდა იმერეთის დროებითი მმართველობა, რომელიც არჩეული იქნებოდა საპატიო თავადთა წრიდან და იმერეთის საქმეებს წარმართავდა რუსი სამხედრო მოხელის თავმჯდომარეობით, რომელიც დაიწყებდა დიდი ხელმწიფე იმპერატორის „მზრუნველობით“ იმერეთის კეთილმოწყობას.

ტორმასოვი მოუწოდებდა თავადაზნაურებს და გლეხებს დაბრუნებულიყვნენ თავიანთ სახლ-კარში საცხოვრებლად (მოსახლეობის ნაწილმა მიატოვა საცხოვრებელი და მთაში გაიხიზნა), გამხდარიყვნენ რუსეთის იმპერიის ერთგულნი, რაც, მისი დაპირების თანახმად, კარგ შედეგს გამოიღებდა იმერეთისათვის⁸⁸.

დასასრულ, გენ. ტორმასოვი აშკარად აცხადებდა, რომ თუ ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ მოთხოვნას ნებით არ შეასრულებდნენ, მას უკვე საბრძოლო მდგომარეობაში მზად ჰყავდა საჭირო სამხედრო ძალები, რომელთა საშუალებითაც რუსეთის მეფის მთავრობის მიზანი იმერეთში ძალით იქმნებოდა მიღწეული⁸⁹.

⁸⁶ აქტები, ტ. IV, გვ. 219, № 300.

⁸⁷ იქვე.

⁸⁸ იქვე.

⁸⁹ აქტები, ტ. IV, გვ. 220.

ასეთ ვითარებაში მეფე სოლომონთან, მისივე თხოვნით, 1810 წლის 28 იანვარს, დამატებით მოსალაპარაკებლად გაიგზავნა მთავარმართებლის კანცელარიის უფროსი მოგილევსკი. მოგილევსკიმ წაყენებულ მოთხოვნებზე მიღებული უარის შემდეგ განუცხადა მეფეს, რომ „იმერეთის საკეთილდღეოდ“ უკვე გადაწყვეტილიყო მისი მოცილება მმართველობიდან, რომ ჯარი უკვე საბრძოლოდ მომზადებულია და მხოლოდ ბრძანებას ელის, რათა გადალახოს საზღვარი და გადავიდეს იმერეთის ტერიტორიაზე⁹⁰. ამ ჯარს მითითებისთანავე მხარს დაუჭერდნენ გურიისა და სამეგრელოს ჯარებიც. მიუხედავად ასეთი მუქარისა, მეფემ საჩქაროდ შეკრიბა საბჭო, რომლის გადაწყვეტილებითაც უარი განაცხადა ქუთაისში გადასვლაზე. რადგან იქ რუსეთის ჯარი იდგა, ხოლო დეპუტატების გაგზავნაზე თანხმდებოდა.

პოლკოვნიკ სიმონოვიჩს, პოლკოვნიკ სტალს და გურია-სამეგრელოს ჯარების უფროსებს გაეგზავნათ განკარგულება, რათა გამზადებულიყვნენ იმერეთის ტერიტორიაზე სამოქმედოდ. 1810 წლის 20 თებერვალს უკვე საბოლოოდ გამოცხადდა სოლომონის გადაყენება და ქუთაისის ეკლესიებში ხალხიც დააფიცეს რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე.

21 თებერვალს პოლკ. სიმონოვიჩმა აცნობა ტორმასოვს, რომ ყველა გზა შეკრულია და ქართლიდან იმერეთის საზღვრებთან წაწეულია ჯარი⁹¹.

იმ დღეს მოგილევსკიმაც გამოუგზავნა წერილი მთავარმართებელს. ორთავე წერილებში აღნიშნული იყო უშედეგოდ დამთავრებული მათი ცდები.

მოლაპარაკების მსვლელობის ბოლო დღეებში, იმერეთის საზღვრებთან დაიწყო რუსეთის ჯარების მიახლოება⁹².

1810 წლის 15 თებერვალს პოლკოვნიკ სტალის მიერ გორიდან გაგზავნილი მაიორ პრიბილევსკის ათასეული ქართლიდან იმერეთში შესასვლელ პირველ სოფელში იდგა, მეორეში კი მაიორ რეუტის შენაერთი შეჩერდა⁹³.

⁹⁰ აქტები, ტ. IV, გვ. 217, № 299; გვ. 222—223, № 305; გვ. 299, № 309.

⁹¹ იქვე, გვ. 229—230, № 309.

⁹² ვ. ჩუდინოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 292—293; მაიორ პრიბილევსკის ათასეული, 11 თებერვლის ცნობით, დაკომპლექტებული იყო 455 რიგითი მებრძოლით.

⁹³ П. И. К о в а л с в к и й, Покорение Кавказа Россией..., СПб., [Б. Г.], с. 149.

25 თებერვლისათვის. ე. ი. ხუთი დღის ლაშქრობის შემდეგ, მაიორ პრიბილევსკის შენაერთი სოფელ ჩხერს მიუახლოვდა.

ამავე დღეს მან ორი ასეულით ჩხერი დაიკავა⁹¹, მეორე ორი ასეული კი კაპიტან ნაზიმკოს მეთაურობით სოფელ სვირში გააგზავნა. სამხედრო ნაწილები შედარებით ჩქარი ტემპით მიიწვედნენ წინ. თუ გავითვალისწინებთ იმ ცუდ გზებსა და გაუვალ ტყეებს, რომლებზედაც უხდებოდათ გავლა.

21 თებერვალს პრიბილევსკისთან გამოცხადდა ზურაბ წერეთელი შვილით, გელათის არქიმანდრიტი გენათელი და ცნობილი თავადაზნაურები. რომლებმაც მოისმინეს პროკლამაციის შინაარსი და მოიღეს იმპერატორისადმი ერთგულების ფიცი.

23 თებერვალს ფიცი მიღებული ჰქონდათ: საჩხერის, კორბო-ულის, სარეკისა და სხვა ახლო მყოფ სოფლების მცხოვრებლებს, დაახლოებით ცხრაას კაცს. ეს იყო საწერეთლოს სოფლები.

სხვა ადგილებში მოსახლეობა უარს ამბობდა რუსეთის იმპერიის ერთგულებაზე ფიცი მიეღოთ. და თავიანთი მეფის ერთგულნი რჩებოდნენ. თავადებმა ვახუშტი და ქაიხოსრო წერეთლებმა ოჯახებითა და თავიანთი 50 გლეხით უარი განაცხადეს ფიცის მიღებაზე. ვახუშტი წერეთელი გაიქცა სოლომონთან, გლეხებმა კი მოდინახეს ციხე-სიმაგრე დაიკავეს და დაიფიცეს, რომ არ დაეთმოთ იგი რუსებისათვის. თავადმა ამილახვარმა აიძულა ისინი დაეყარათ იარაღი და ფიცი მიეღოთ.

23 თებერვალს კაპიტანი ნაზიმკო უკვე სვირში იყო. მან სვირის მახლობელი სოფლების მოსახლეობას ერთგულების ფიცი მიაღებინა.

მაიორ რეუტის ბატალიონის ორი ასეული, რომლებიც სურამიდან დაიძრა, 17 თებერვალს სოფ. ამაშუკეთში შევიდა; სოფელში მოსახლეობა აღარ იყო. ისინი მახლობელ ტყეში გაიხიზნენ და ფიცის დადებაზე უარი განაცხადეს იმ მოტივით, რომ „ისინი ერთგულებას გამოაცხადებდნენ თავადაზნაურობის მიერ ფიცის მიღების შემდეგ“.

20 თებერვალს აღნიშნული ასეულები უკვე სოფ. ქვებში იყ-

⁹¹ П. И. Ковалевский. Покорение Кавказа Россией... СПб., 1875. г., с. 149.

ნენ, მეორე დღეს კი სოფელ არგვეთში შევიდნენ: გზაში ყველა სოფლის მცხოვრებლებს ძალით ფიცს აღებინებდნენ.

არგვეთში კაპიტანმა გერმანმა შეიტყო, რომ იმერთა 400 შეიარაღებულ მხედარს ქაიხოსრო წერეთლის მეთაურობით ჩხერი-საქენ მომავალი გზა დაეკავებინა, რაც საჩქაროდ ბატალიონის მეთაურს აცნობა. ასეულებთან მყოფ მაიორ თავად ლუარსაბ ორბელიანს ეთხოვა დაერწმუნებინა ქაიხოსრო წერეთელი წინააღმდეგობის გაწევის უაზრობაში, რათა უკანასკნელს მიეცა გზა ჯარის წინ წასასვლელად. ორბელიანმა სამჯერ მიმართა წერილით ქაიხოსრო წერეთელს წინააღმდეგობის შეწყვეტის თხოვნით, მაგრამ უკანასკნელმა უარი განაცხადა და თანაც დასძინა, რომ „აილო რა იარაღი. იგი ასრულებს თავის ერთადერთი კანონიერი მეფის — სოლომონის ნებასურვილს, ეჭვი არ ეპარება წარმატების მიღწევაში და თუ საჭირო იქნება, მოიმხრობს იმერეთის იმ მოსახლეობასაც, რომელმაც უკვე რუსეთისადმი ერთგულების ფიცი მიიღო“⁸⁵.

მაიორმა ორბელიანმა მაინც შესძლო ქაიხოსრო წერეთლის რაზმის ნაწილის გადაბირება. ისინი მივიდნენ კაპიტან გერმანთან და მიიღეს რუსეთისადმი ერთგულების ფიცი.

ამავე დროს კაპიტანი ელოდა მაიორ რეუტის მიახლოებას, რომლის შენაერთიც ამ დროს სოფელ ლომსიათხევში იმყოფებოდა და ნელა მიიწევდა წინ თოვლით დაფარულ ვიწრო და უსწორმასწორო გზებზე.

რეუტმა თავისი კოლონით ფარცხნალი, ლელვანი, სხლეთი და ვანი გააღრა⁸⁵, თებერვალს კი ლომსიათხევში მივიდა. გზადაგზა რეუტმა ჩამოთვლილი სოფლების მოსახლეობას ერთგულების ფიცი მიაღებინა.

თავისი რაზმით რეუტმა ლომსიათხევიდან მდინარე ჩხერიმელა გადალახა და სოფელ ბაზალეთისაკენ, ქაიხოსრო წერეთლის დანარჩენი რაზმის წინააღმდეგ, გაემართა.

ქ. წერეთელმა შეიტყო რუსეთის ჯარის ეს მოძრაობა ლომსიათხევიდან. თავისი რაზმი მან ორ ნაწილად გაჰყო. ერთი ნაწილი კაპიტან გერმანის, მეორე კი მაიორ რეუტის წინააღმდეგ გაგზავნა. რეუტის წინააღმდეგ წასულმა რაზმმა სოფელ ბაზალეთის მახლობლად ყველა მალღობი და ძნელად მისადგომი ადგილები დაიკავა; მალე ბრძოლაც დაიწყო.

მოწინააღმდეგეთა შორის პირველი გასროლისთანავე ხელ-

⁸⁵ ვ. ჩ უ დ ი ნ ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 295.

ჩარაუღლი ბრძოლა გაიმართა. ეგერთა მწყობრის თავგანწირულ იერიშს იმერეთის რაზმმა ვერ გაუძლო, იძულებული გახდა უკან დაეხია და მახლობელ ტყეში გამაგრებულიყო, საიდანაც იმერლებმა მალე სროლაც დაიწყეს.

მაიორმა რეუტმა ერთი ასეული უკანდახეულთა ახალი პოზიციის წინააღმდეგ გაზავნა. ქ. წერეთლის რაზმი დაიშალა. ერთი ნაწილი დაბრუნდა თავიანთ საცხოვრებელ ადგილებში, ნაწილი კი მეთაურთან — ქაიხ. წერეთელთან ერთად მეფე სოლომონთან წავიდა. სოფელ ქროლში მაიორ რეუტისა და კაპიტან გერმანის სამხედრო ნაწილები ერთმანეთს შეუერთდნენ და 26 თებერვალს ჩხერის ციხე-სიმაგრეს მიუახლოვდნენ. ჩხერის ციხეს მაჭავარიანის ხელმძღვანელობით 15 კაციანი გარნიზონი იცავდა. მაჭავარიანმა გასცა ციხე. 15 კაციანმა გარნიზონმა მიიღო რუსეთის ერთგულების ფიცი. ამასათვის მათ დაურიგდათ თითო ჩერვონეცი.

სიმაგრის დაკავების შემდეგ, ორი დღის განმავლობაში (27—28 თებერვალს) ბატალიონმა ფიცი მიაღებინა ჩხერისა და შემოშავლის მოსახლეობას.

ჩხერის ციხის აღებით რეუტის ჯარის ნაწილის მდგომარეობა საგრძნობლად გაუმჯობესდა. რეუტის რაზმში დიდი რაოდენობით იყო ავადმყოფი და დასუსტებული მებრძოლი. ქვემეხებიც შეკეთებას საჭიროებდა. ცხენები კი არტილერიის გადატანისათვის უკვე აღარ ვარგოდნენ და, რაც მთავარია, რაზმს ელეოდა პროდუქტის მარაგიც. ასეთ პირობებში მყოფმა ჯარის ნაწილებმა ჩხერში სამი ქვემეხი, სხვადასხვა იარაღი, თოფის წამალი და საკმარაოდენობის ღვინო და სიმინდი ჩაიგდეს ხელში, რაც აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა უკვე ბრძოლის უნარმოკლებული ჯარისათვის, სიმინდი კი ცხენების საკვებად გამოიყენეს⁹⁶.

რეუტის ბატალიონის მოქმედების პარალელურად პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის შენაერთებმა ფიცი მიაღებინეს ჩრდილო და დასავლეთ იმერეთის მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს.

ოდიშისა და გურიის ჯარების მხარდაჭერით მაიორ შელკაჩოვის შენაერთებმა გაათავისუფლეს იმერლების ჯარისაგან ჭიხაიში და ფიცი მიაღებინეს — ხანის, სამიქაოსა და საჩინოს თემთა მოსახლეობას.

მაიორ უშაკოვის შენაერთებმა მალაქი დაიკავეს, რის შემდეგ ფიცი მიაღებინეს ვაკის, ბაღდადისა და საპაიჭაოს თემთა მოსახლეობას.

⁹⁶ ვ. ჩ უ დ ი ნ ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 297.

ბას. ერთ-ერთმა ასეულმა კი, რომელსაც კაპიტანი ტიტოვი მეთაურობდა. აიძულა არგვეთის, წირქვალისა და კაცხის თემის მოსახლეობის ნაწილი მიეღოთ რუსეთისადმი ერთგულების ფიცი.

ლენხუმიდან იმერეთისაკენ მომავალმა მაიორმა გედრიმოვიჩმა სამი ასეულითა და ოდიშ-ლენხუმის 1500 მილიციელის მხარდაჭერით. საჩხერისა და ლეჩხაძარის გზებზე, იარაღის უხმარებლად, უკან დაახევინა ჩასაფრებულ 2000-მდე იმერთა მეომარს, რომლებსაც თავადები გიორგი წულუკიძე და დავით აგიაშვილი მეთაურობდნენ. სარდალ გიორგი წულუკიძეს შემდეგ რუსული ხელისუფლებამ დიდ დამსახურებად უთვლიდა ამ ამბების დროს რუსეთისადმი თავისი ერთგულების გამოვლინებას. სარდალმა გიორგი წულუკიძემ უღალატა სოლომონ მეფეს. უკან დაახევინა თავის ჯარს და გზა გაუხსნა ოდიშარ-ლენხუმელთა და რუსეთის ჯარს საჩხერის მიმართულებით.

ამის შემდეგ მაიორ გედრიმოვიჩის მეთაურობის ქვეშ მყოფმა ასეულებმა ფიცი მიაღებინეს ორხვას თემისა და კაცხის მონასტრის ახლომდებარე სოფლების მოსახლეობას. მაიორი ასეულებითა და მილიციელებით შევიდა რაჭაში, სადაც მოკლე ხანში ყველა სიმაგრე დაიკავა. მოსახლეობას კი ფიცი მიაღებინა.

ყველა ჩამოთვლილი ოპერაციის შედეგად 1810 წლის მარტის დამდეგს იმერეთს, სამხრეთ იმერეთის მოსახლეობის გარდა, იმპერატორისადმი ერთგულების ფიცი უკვე მიღებული ჰქონდა.

მიუხედავად სამხედრო ნაწილების დიდი მიღწევებისა, სოლომონ II-ის ერთგულებმა მაინც შესძლეს ქუთაისსა და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის დროებით კავშირის გაწყვეტა. სამხედრო ნაწილებს ხშირად ცალ-ცალკე, სამეფოს სხვადასხვა ადგილებში, უხდებოდათ აჯანყებულებთან შებრძოლება.

რუსეთის ჯარის ნაწილებს შორისაც არ იყო მუდმივი კავშირი, რაც ისედაც ცუდი და ხელოვნურად ჩახერგილი გზებით იყო გამოწვეული. რუსეთის რამდენიმე ათასკაციანი სამხედრო შენაერთი აჯანყებულთა გარემოცვაში მოხვდა.

«Небольшая часть русских войск, разбросанные по всему краю от Потн до границ Карталинии, в гористой пересеченной местности, почти лишенной всяких путей сообщения, очутились как мелкие островки, окруженные волнами разбушевавшегося моря. Сообщение с Тифлисом было почти прер-

ვაიო ი პიზვესტიი ო პოლოჟენი დელ ვ იმერეთი ი პოლუჩალოს იიოგდა ვ ტეჩენი 15—20 დიენი»⁹⁷.

ზემოაღნიშნულმა აიძულა მთავარმართებელი ტორმასოვი გზების დასაცავად გორიდან სურამისაკენ ერთი ბატალიონი გაეგზავნა პოლკოვნიკ ჟმენსკის მეთაურობით, ხოლო პოლკოვნიკ ლისანევიჩის უბრძანა 50 შეიარაღებული დრაგუნით სასქაროდ იმერეთში წასულიყო ქუთაისთან კომუნიკაციის აღსადგენად⁹⁸.

პოლკოვნიკი ჟმენსკი აღნიშნული ბატალიონით გორიდან 28 თებერვალს დაიძრა, 2 მარტს კი უკვე სურამში იყო. ხოლო სურამიდან მან ორი ასეული შტაბს-კაპიტან ზდოროვსკის მეთაურობით სოფელ ვაჰანში გაგზავნა. ამ ასეულებმა პოლკოვნიკ სტალის დავალებით ორი კვირის სურსათ-სანოვავე ჩაუტანეს ჩხერში მყოფ მაიორ რეუტის რაზმს⁹⁹.

4 მარტს დანარჩენი ორი ასეული სურამიდან მაიორ კოროპსკის მეთაურობით სოფელ ხეფრისხევში გაიგზავნა. ქართლიდან იმერეთში დამატებით რუსეთის სხვა ნაწილებიც იქნა გაგზავნილი. ამისი მიზანი იყო ქუთაისთან კავშირის აღდგენა და, რაც მთავარია, იმერეთის ტერიტორიაზე მყოფი სამხედრო ნაწილების გაძლიერება მოსალოდნელ წინააღმდეგობათა იოლად გადასალახავად.

მეფის მომხრე თავად-აზნაურთა ბანაკის შერყევის მიზნით კავკასიის მთავარსარდალმა ახალი პროკლამაცია გამოაქვეყნა, რამაც აუწყა ხალხს, რომ იმ თავდაზნაურთა ქონება, რომლებიც არ გამოაცხადებდნენ იმპერატორისადმი ერთგულებას, სახელმწიფო ხაზინას გადაეცემოდა.

ამ გარემოებამ აიძულა გახიზნულთა დიდი ნაწილი მეფეს გასცლოდა და რუსეთის ხელშეწყობისადმი ერთგულებაზე დაეფიცა.

პოლკოვნიკმა სიმონოვიჩმა მეფის ხელში ჩაგდების მიზნით უბრძანა ჩხერში მდგომ მაიორ რეუტს თავისი ასეულით გადაელახა მდ. ყვირილა და მიახლოებოდა ვარციხეს. პოლკოვნიკი ლისანევიჩი ეგერთა რაზმით უნდა გასულიყო ლომსიათხევიდან ზეგანის ხევით ქუთაის-ახალციხის გზაზე, სოფელ ხანში.

მაიორი კალატოზოვი და შტაბს-კაპიტანი საგინაშვილი ორი ასეულით უნდა წასულიყვნენ ქუთაისიდან ყვირილასა და რი-

⁹⁷ З и с с е р м а н А., История 80-го пехотного Кабардинского генерал-фельдмаршала князя Барятинского полка (1726—1880), т. I, гл. XX, СПб, 1881, с. 301.

⁹⁸ ვ. ჩუდინოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 300.

⁹⁹ იქვე.

ონზე გადასასვლელების დასაკვებლად, რათა ხელი შეეშალათ სოლომონისათვის, რომ იგი მუხურის ციხეში არ გამაგრებულიყო და შემდეგ მთაში არ გაქცეულიყო. ასეთი ბრძანებების გაცემის შემდეგ სიმონოვიჩი ქუთაისიდან ჯიხაიშში გავიდა, სადაც მის პოლკს შეუერთდა ბელეცკის მუშკეტერთა პოლკის სამი ასეული და მეგრელთა მილიციელები 3000 კაცის შემადგენლობით, რომლებსაც მთავარი ლევან დადიანი მეთაურობდა. დადიანს უნდა გამოენახა საშუალება აღიდებულ რიონზე გადასასვლელად.

სოლომონს მდინარეზე გადასასვლელი ნაგები მოესპო, ნაწილი კი მარცხენა ნაპირზე გაეყვანა, რათა მოწინააღმდეგეს ისინი არ გამოეყენებინა. მოგილევსკიმ მეფის რაზმიდან ზოგიერთი თავადი მოიხსიდა, რომლებმაც 17 ნავი გადასცეს მოგილევსკის¹⁰⁰.

5 მარტს ღამით დაიწყო მდინარის გადალახვა¹⁰¹. იმ ღამეს კაპიტან ცურიკოვ I-ის მეთაურობით ოთხი ასეული იქნა გადაყვანილი მდინარეზე, რომლებმაც მდინარის მარცხენა ნაპირი გაწმინდეს სოლომონის ერთგულთაგან და დაიკავეს სოფელი ჭყვიში, რომლის მოსახლეობას საჩქაროდ ფიცი მიაღებინეს. მალე დანარჩენი ნაწილებიც გადავიდნენ მეორე ნაპირას, რის შემდეგ პოლკოვნიკი სიმონოვიჩი საჰილაოდან ვარციხისაკენ გაემართა¹⁰².

მიუხედავად შეიარაღებულ ერთგულთა დიდი რაოდენობისა, რომლებსაც საკმაოდ გაემაგრებინათ ვარციხის მისადგომები და ვარციხეც. სოლომონი რუსეთის სამხედრო ნაწილების მოახლოებისთანავე თავისი რაზმის ნაწილით იმ ღამესვე ვარციხიდან ბაღდადში გადავიდა. გაქცეულ მეფეს მაიორი კალატოზოვი ორი ასეულით დაედევნა. სოლომონმა სოფელ ზეკარში მოასწრო დამალვა, სადაც მას 200 შეიარაღებული იმერელი შეუერთდა, რომლებიც მეფესთან მთიდან მისასვლელებს იცავდნენ¹⁰³.

აქ მეფე რამდენიმე დღე უნდა დარჩენილიყო, რათა შემოეკრიბა ძალები და თანაც დალოდებოდა დამხმარე ძალას შერიფ ფაშისაგან. რომელთანაც მეფემ ს. ლიონიძე და მ. ანდრონიკაშვილი გაგზავნა.

ერთობლივი შეტევისათვის სიმონოვიჩი ელოდა ქართლიდან წამოსული ათასეულის მოსვლას და ამასთანავე ლეჩხუმის, სამეგრე-

¹⁰⁰ ვ. ჩ უ დ ი ნ ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 302.

¹⁰¹ ი ქ ვ ე.

¹⁰² ი ქ ვ ე.

¹⁰³ ი ქ ვ ე.

ლოს და გურიის ქარების მოახლოებას, რომლებიც გსაში იმყოფებოდნენ¹⁰⁴.

ასეთ რთულ მომენტში თავადმა ზურაბ წერეთელმა ტორმასოვს მოულოდნელად აცნობა, რომ იგი შეუძლებლად სთვლიდა იმერეთის საკითხის გადაჭრას უკვე დაწყებული გაზაფხულის პირობებში, ვინაიდან მეფის შეპყრობა ძნელი ხდებოდა ბუნებრივი პირობების (გაზაფხულზე აღიდებული მდინარეები, ახლად შეფოთილი ტყე, წვიმების წედებად გაუვალი გზები და სხვა) გამო, რისთვისაც სთავაზობდა პრაქტიკულად უკვე დაწყებული საქმის გადადებას ზამთრამდე. აღნიშნულთან ერთად ის აცნობებდა ტორმასოვს, რომ მეფე გაგზავნიდა მძევლებს თბილისში და დეპუტატებს პეტერბურგში, ქუთაისში კი მისი გადასვლა დროებით გადადებულიყო. თუ აღნიშნულ რჩევას მთავარმართებელი მიიღებდა, იგი (ზურაბ წერეთელი) სთხოვდა ქარების მსვლელობის შეჩერებას¹⁰⁵. ტორმასოვმა ზ. წერეთლის ახალი ტაქტიკა არ მიიღო, ვინაიდან უკვე გვიან იყო სამხედრო ოპერაციების შეჩერება, თითქმის მთელმა იმერეთმა მიიღო ერთგულების ფიცი. სოლომონ II-ც საკმაოდ შევიწროებული ჰყავდა რუსეთის ჯარს.

დამატებითი სამხედრო ნაწილების თავმოყრამ იმერეთის საზღვრებთან დიდი ზეგავლენა მოახდინა მეფეზედაც, რომელმაც 23 თებერვალს გელათის მონასტრის არქიმანდრიტის დავითის მეშვეობით სიმონოვიჩს აცნობა, რომ იგი თანახმა იყო წაყენებული მოთხოვნების შესრულებაზე¹⁰⁶.

პოლკოვნიკმა სიმონოვიჩმა სოლომონს შეუთვალა, რომ „თანხმობა უკვე დაგვიანებულია, ვინაიდან იმპერატორის სახელით უკვე გამოქვეყნდა მისი გადაყენება“. სიმონოვიჩმა ურჩია მეფეს, წასულიყო ტორმასოვთან თბილისში თხოვნით, რათა მას „ჩადენილი საქმის“ პატიების შესახებ ეშუამდგომლა იმპერატორის წინაშე¹⁰⁷.

პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის რჩევა მიმართული იყო მეფის ხელში ჩაგდებისაკენ, ჩავიდოდა თუ არა მეფე თბილისში ტორმასოვთან, მას მაშინვე დაატყვევებდნენ და რუსეთს გაისტუმრებდნენ. მეფემ მღვდელმთავარი გენათელი და თავადი სეხნია წულუკიძე გაუგზავნა სიმონოვიჩს თხოვნით, მიეცა მათთვის საშუალება წასულიყვნენ

¹⁰⁴ აქტები, ტ. IV, გვ. 229—230, № 302.

¹⁰⁵ იქვე, გვ. 231, № 311.

¹⁰⁶ იქვე, გვ. 231, № 300.

¹⁰⁷ იქვე, გვ. 233, № 313.

ტორმასოვთან წერილის გადასაცემად, რომლითაც მეფე ითხოვდა მთავარმართებელთან შეხვედრას ვაჰანში¹⁰⁸. შეხვედრამდე კი შეენიერებინათ ჯარების მოძრაობა და მოსახლეობის დაფიცება იმპერატორის ერთგულებაზე¹⁰⁹.

სიმონოვიჩმა მეფის წარგზავნილებს ჯარების შეჩერებაზე უარო განუცხადა. სხვა სათხოვართა შესასრულებლად კი დაჰპირდა მიეცა ორი კაზაკი და საშვი რუსეთის ჯარების მიერ დაკავებულ ტერიტორიაზე უვნებლად გასაღელად¹¹⁰.

მღვდელმთავარი გენათელი და თავადი ს. წულუკიძე პირადად ვერ შეხვდნენ ტორმასოვს, წერილმა კი მიაღწია დანიშნულ ადგილს. წერილს ტორმასოვი კარგად შეხვდა. ახლა მას უფრო რეალურად მოეჩვენა მეფის შეპყრობა. თავის წერილში სიმონოვიჩისადმი ტორმასოვის მორიგი ფანდები ასე იყო ჩამოყალიბებული:

«Во уважение представительства Вашего и почтеннейших посланных от царя, преосвященного Гепатели и князя Сехини Цулукидзе, о которых Вы свидетельствуете, что они усердны к государю императору, я соглашаюсь и на то, чтобы заверить его высочество торжественным моим обещанием в безопасном его пребывании в Кутаиси и в том, что с. н. в. не отнимет у него царства Имеретинского и удостоит его своих высочайших милостей, если только царь сохранит непоколебимую верность к государю и прекратить все сношения с врагами христианства. Сие обещание теперь же посылаю полковнику Симоновичу с тем, чтобы он отдал оное царю в размен того обязательства, которого я от него требую в непременном исполнении всей силы заключенного с ним высочайше утвержденного трактата и во всегдашнем сохранении с данной им на святом евангелии присяги»¹¹¹.

ამასთანავე, ტორმასოვმა თანხმობა განაცხადა შეხვედროდა მეფეს იქ, სადაც მოისურვებდა, ანდა თვითონ ტორმასოვი ჩავიდოდა შესახვედრად ქუთაისში, მხოლოდ იმ პირობით თუ სოლომონი ჯერ იმპერატორის მოთხოვნებს შეასრულებდა¹¹².

მაგრამ სანამ სოლომონის დესპანები გენ. ტორმასოვთან შეხ-

¹⁰⁸ აქტები, ტ. IV, გვ. 233, № 313.

¹⁰⁹ იქვე.

¹¹⁰ იქვე.

¹¹¹ ს. კ ა კ ბ ა ძ ე, იმერეთის სამეფოს გაუქმება. თბ., 1953, გვ. 472.

¹¹² ვ. ჩ უ ლ ი ნ ო ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 305.

ვედრას ამაოდ ცდილობდნენ, პოლკ. სიმონოვიჩი ზ. წერეთელთან ერთად რუსეთის ჯარით განაგრძობდა კვლავ შეტევას. სოლომონ მეფემ კვლავ სცადა რუსეთის ჯარის მსვლელობა შეეჩერებინა და კიდევ გაუგზავნა ამის შესახებ თავისი რწმუნებულნი პოლკ. სიმონოვიჩის. მაგრამ მან გადაჭრით უარი განაცხადა რაიმე დათმობაზე წასულიყო. ჯარი სულ უფრო და უფრო მეტ სოფლებს აფიცებდა რუსეთის იმპერატორის სახელზე, სოლომონ მეფეს ძალა აშკარად ეცლებოდა ხელიდან. რუსეთის ჯართან მყოფი სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი თავის შვილს გრიგოლ წერეთელს საჩხერეში შემდეგს ატყობინებდა:

„მშვიდობითა ვარ აქ, ჯიხეიშს. მაგრამ შერიგება აღარ მოხდა, აღარაფერი გვეშველა და დღეს (6 მარტს 1810 წ.) რომ კვირე არის, აქიდგან აყრას აპირებენ და გაღმა გასვლას, საჩინოს და შენ რატომ მიაყავი, რომ მანდოური ამბავი აღარაფერი მომწერე... შენ თავს უფროხილდი კარგად. სალდათები დაიყენე და ფრთხილად და მარჯვთ იყავი, ბატონო“¹¹³.

1810 წლის 8 მარტისათვის რუსეთის ჯარებს მეფის ადგილსამყოფელი ვარციხეც და ბალდადიც დაკავებული ჰქონდათ. მეფის ერთგულთა რიცხვი მცირდებოდა. ისინი შიშით ბრუნდებოდნენ თავიანთ სოფლებში. აღნიშნული დროისათვის მეფის მხარეზე მხოლოდ 5 თავადი და 40-მდე აზნაური დარჩა მათი კაცებითურთ. მეფეს ქანცგამოლეული ერთგული რაზმით რუსეთის ჯარი ხანისწყლის ხეობისაკენ მიერეკებოდა¹¹⁴. სოლომონი სასოწარკვეთილ მდგომარეობაში ჩავარდა.

მეფე უკვე გარშემორტყმული იყო, ახალციხისაკენ გასაქცევი გზებიც შეკრული ჰქონდა. აზიტომ, მან გადასწყვიტა მორჩილებით დაეწყო მოლაპარაკება გამარჯვებულ მოწინააღმდეგესთან. სოლომონ II-მ დაყარა იარაღი. 9 მარტს პოლკოვნიკ სიმონოვიჩს მეფის შემდეგი განცხადება გადასცეს: „მეფე სოლომონი გადადგება სამეფოს მართებლობიდან თუ მას წერილობითი გარანტია ექნება იმერეთში ცხოვრებისა, მას არსად არ გადაასახლებენ და იმერეთში მისცემენ საცხოვრებლად მის მიერ დასახელებულ მამულს“¹¹⁵.

პოლკოვნიკმა სიმონოვიჩმა ამის პასუხად განაცხადა, რომ მე-

¹¹³ საქართველოს სახ. მუზეუმის ისტორიული დოკუმენტები და არქივები, II... გვ. 86.

¹¹⁴ აქტები, ტ. I, გვ. 235, № 317; ნ. დ ა დ ი ა ნ ი, დასახელ. ნაშრ., გვ. 201.

¹¹⁵ აქტები, ტ. IV, გვ. 235, № 316.

ფეს ნდობა გამოეცხადებინა ტორმასოვისათვის, თბილისში წასულიყო და იქ მოეცადა იმპერატორის გადაწყვეტილებისათვის.

მეფეს უკვე გზა აღარ დარჩენოდა, ძალაუვნებურად უნდა მიეღო ეს წინადადება და მოისურვა სიმონოვიჩისა და მოგილევსკის პირადად ნახვა¹¹⁶.

სიმონოვიჩმა ჯარების ხელმძღვანელობა პოლკოვნიკ ლისანევიჩის დაავალა, ხოლო თვითონ 12 მარტს, მოგილევსკისთან ერთად, 4 კაზაკით, ხანის ხეობისაკენ გაემართა, სადაც სოლომონს შეხვდა. შეხვედრა მოხდა ბაღდადთან (ახლანდელ მაიაკოვსკისთან), ე. წ. სალზინოს საყდრის უბანში. აქ სიმონოვიჩმა მეფის წინაშე საჯაროდ დაიფიცა, რომ მას არ დაატყვევებდნენ, მეფური პატივისცემით მიიღებდნენ და მთავარსარდალთან ქართლის საზღვარზე შეხვედრის შემდეგ უკან გაისტუმრებდნენ. „ყოველი შემთხვევისათვის, მეფეს ამ შეხვედრის წინ ახალციხეში საიდუმლოდ გაუგზავნია თავისი უახლოესი მოხელეები — ლიონიძე და ანდრონიკაშვილი, სადაც მათი ამოცანა, მეფის დატყვევების შემთხვევაში, გასაგები ჩანდა“¹¹⁷.

ჯერ კიდევ 11 მარტს (1810 წელს) ზურაბ წერეთელი სწერდა თავის შვილს გრიგოლს: „ბატონი (ე. ი. სოლომონ II, მ. გ.) და ესენი რიგდებიან. დღეს რომ პარასკევი არის, ამ თვის 11-ს ბაღდათს იქით ერთი ადგილი არის, დამყვირალს ეძახიან — იქ უნდა შეიყარონ ბატონი (სოლომონ II), სვიმონოვი (პოლკ. სიმონოვიჩი) და მაგილენწი (მოგილევსკი, მ. გ.) ხატზედ უნდა შეფიცონ ამათაც და იმანაც (სოლომონ II-მ, მ. გ.). ამრიგად, რომ ტორმასოვი უნდა ნახოს ბატონმა (მეფემ) და როგორც იმისი ბრძანება იქნება, ისე უნდა იქნეს. ტორმასოვი ზემო ქართლშიდ უნდა მოვიდეს და იქ უნდა შეიყარონ ბატონი (სოლომონ II, მ. გ.) და ისინი“¹¹⁸.

12 მარტს მეფე, მოგილევსკის თანხლებით, სოფელ საზანოში წავიდა (ეს იყო მისი მეუღლის მარიამის სადგდოფლო სოფელი). საზანოში სამი დღის ყოფნის შემდეგ გაუდგნენ გზას ქართლისაკენ. მეფეს 500 შეიარაღებული კაცი მიჰყვებოდა. თბილისისაკენ მიმავალნი, 21 მარტს სოფ. ბეკამში იყვნენ, სადაც შეიტყვეს, რომ ტორმასოვი მეფეს გორში ელოდებოდა. 23 მარტს სოლომონი უკვე სოფ. ღირბს მიუახლოვდა და მოითხოვა, რომ ტორმასოვს პატივი ეცა და ღირბში შეხვედროდა მას. გამარჯვებული მთავარმართებე-

¹¹⁶ ნ. დ ა დ ი ა ნ ი, დასახელ. ნაშრ., გვ. 201.

¹¹⁷ მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 192.

¹¹⁸ საქართველოს სახ. მუზეუმის ისტორიული დოკუმენტები... გვ. 88.

ლი „დათმობაზე“ წავიდა და თანხმობა განაცხადა შეხვედროდა მეფეს სოფელ ვარიანში.

ამის შემდეგ ზურაბ წერეთელი, რომელიც მეფეს ახლდა, 27 მარტს სწერდა თავის შვილს გრიგოლს — „ბატონის საქმე ჯერ არ გარდაწყვეტილა. მაგრამ სიტყვა მაინც ასე დასდვა (ტორმასოვმა, მ. გ.), რომ უხელმწიფოთ არლარაფერი გეეწყო ხემწიფებელ შეაგდო უპირატესმა მმართველმა და იქ კაცის მოვლანდი აქ, გორშიდ ანუ ქალაქსს (თბილისს, მ. გ.) დგომას ეუენება. დღეს, რომ ამ თვის ოცდაშვიდი არის, ვარიანს შეყრას აპირობენ და მერმედ რა მოხდება, ის ღმერთმა იცის“¹¹⁹.

სოლომონმა უკვე იგრძნო, რომ მის შეპყრობას ამზადებდნენ და ღირბიდან ოსეთისაკენ გაპარვა განიზრახა, მაგრამ რუსეთის ჯარი ყოველი მხრიდან თვალს ადევნებდა. განზრახვის სისრულეში მოყვანა ძნელი აღმოჩნდა. გაპარვის სურვილი მოგილევსკიმ შეიტყო და მეფეს გამოუცხადა, რომ რუსთა რაზმებს თავს ვერ დააღწევდა და უნდა წასულიყო სოფ. ვარიანში¹²⁰.

უშედეგოდ დამთავრდა ლამის გასათევი ადგილიდან ორი ცდაც. სიმონოვიჩმა თბილისისაკენ მიმავალ გზაზე მდგარი ყველა სამხედრო ნაწილის მეთაური გააფრთხილა — ფხიზლად ყოფილიყვნენ, რათა მეფე არსად გაქცეოდათ. ჯერ კიდევ 26 მარტს სოფ. ვარიანში, სადაც სოლომონი ტორმასოვს უნდა შეხვედროდა, პოლკოვნიკმა სტალმა გორიდან ერთი ასეული გაგზავნა, ხოლო მაიორ კოროპსკის უბრძანა ერთი ასეულით ხეფინისხევიდან ბორჯომის ხეობაში გადასულიყო, საითაც მიდიოდა გზა გორიდან ახალციხისაკენ. ბორჯომის ხეობიდან ერთი ასეული სოფ. კორტოხტში იქნა გადაყვანილი. ორი ასეულით გააძლიერეს სოფ. ვარიანში მყოფი ჯარი. ღირბისაკენ კი დრაგუნთა ერთი ესკადრონი იქნა გაგზავნილი¹²¹.

1810 წლის 28 მარტს, ფაქტიურად უკვე დატყვევებული მეფე სოლომონი ვარიანში შეხვდა ტორმასოვს, რომელმაც გამოუცხადა, რომ ის იმპერატორის გადაწყვეტილებას თბილისში უნდა დალოდებოდა. გორში სოლომონის თანმხლებ იმერთა ამაღლას ერთგულების ფიცი მიაღებინეს და 400 კაცი დააბრუნეს თავიანთ სოფლებში. იმერთა დანარჩენი ასი კაცის თანხლებით სოლომონი, როგორც უკვე „საპატიო ტყვე“, გორიდან თბილისში გამოისტუმრეს.

«После некоторого времени, настоячивые благоразумные:

¹¹⁹ საქართველოს სახ. მუზეუმის ისტ. დოკუმენტები... გვ. 88.

¹²⁰ გ. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ახალიმოთხრობა, თბ., 1941, გვ. 105.

¹²¹ ე. ჩ უ დ ი ნ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 305.

მერს კომანდირი კავკაზსკოგო გრენადერსკოგო პოლკი პოდპოლკოვნიკი სიმონოვიჩი უბედინი ცარე სოლომონი ვ ბეზპლოდნოსტი ბორბი ს რუსსკოი ვლასტიუ ი იმ პერედალ სები ვ რუკი იაში, პრედოსთავლია რეშენიე სვოეი უჩასტი იმპერატორუ ალესანდრუ¹²².

თბილისში ჩასული სოლომონი ავლაბრის ხიდის მახლობლად, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე თავ. სუმბათაშვილის სახლში მოათავეს. ამ სახლში რეა ოთახი იყო, რომელთაგან სოლომონს ოთხი ოთახი მიუჩინეს. შიგნით ყარაული არ იდგა, მაგრამ გარედან სახლი კარგად იყო დაცული ჯარისკაცებით. ამ დროს მდ. თერგი აღიდებული იყო, ხიდებიც აღებული, რის გამო სოლომონის გაგზავნა რუსეთში ძალაუვნებურად გადაიდო. სოლომონის თანმხლები იმერელი თავადები ფიქრობდნენ უკვე მის გაპარვაზე თბილისიდან. სახლი, რომელშიაც სოლომონი იყო დაცუვეებული განმარტებით იდგა და გარშემორტყმული იყო მაღალი გალავნით; გაპარვა ადვილ საქმეს არ წარმოადგენდა, მით უმეტეს რომ „საპატიო ტყვეს“ გაძლიერებული ყარაული დაუყენეს¹²³.

სოლომონის ამალაში იყვნენ მისი უაღრესად ერთგული თავადები: ქაიხოსრო, სიმონ და გიორგი წერეთლები, როსტომ ნიყარაძე, დავით და გიორგი ერისთავები, დავით აბაშიძე და ბერი ლორთქიფანიძე, რომლებიც თბილისში მისვლამდე გზაში ავრცელებდნენ ხმებს სოლომონის მალე უკან დაბრუნებასა და კვლავ მეფედ დატოვების შესახებ.

იმერეთის ზოგიერთ სიმაგრეს, რომლებიც ჯერ კიდევ არ იყო აღებული, მეფის ერთგულები კიდევ თავგამოდებით იცავდნენ, თუმცა ვერ უძლებდნენ რეგულარული ჯარების შემოტევებს და მალე ნებდებოდნენ მოწინააღმდეგეს.

სხვებთან შედარებით უფრო თავგამოდებით იბრძოდა მუხურის ციხე-სიმაგრის მცველი იმერთა რაზმი, მაგრამ აპრილის დასაწყისში პოლკოვნიკ ლისანევიჩის რაზმმა შტაბს-კაპიტან შვეცოვის ხელმძღვანელობით მუხურელებიც დაანარცხა¹²⁴.

¹²² ა. ზ ი ს ე რ მ ა ნ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 301.

¹²³ ტორმასოვის მიერ იმერეთის მეფის თბილისში დაპატიჟება და რუსეთში გადასახლებადად სამზადისი, სოლომონ II-ის გაქცევა და საერთოდ იმერეთში 1810 წელს მომხდარი ამბები აღწერილია თურქი ისტორიკოსის ახმედ ჯედედთ ფაშას თორმეტტომეული „ისტორიის“ მეცხრე ტომში, გვ. 267—268.

¹²⁴ უშუალოდ იმერეთის ტერიტორიაზე რუსთა შეტევა 1810 წლის 10 თებერვალს დაიწყო და აპრილის დასაწყისში თითქმის მთელი იმერეთი დაიკავეს. 40 დღი-

იმერეთში რუსეთის ჯარების გამარჯვებით თავბრუდახვეულმა ტორმასოვმა პეტერბურგში გრაფ რუმინანცევს ნადრევად მიმართვა გაუგზავნა, სადაც ატყობინებდა, რომ უკანასკნელს ხელმწიფე იმპერატორისათვის მოეხსენებინა იმერეთის შემოერთების შესახებ. „მოსახლეობას მიაღებინეს იმპერატორისადმი ერთგულების ფიცი, თვით მეფე კი თბილისშია და ელოდება მისი უდიდებულესობის გადაწყვეტილებას“¹²⁵.

თუ რას ფიქრობდა ამ დროს მთავარმართებელი გენ. ტორმასოვი, ეს ცხადად ჩანს ერთი საიდუმლო წერილიდან, რომელიც რუსეთის სამსახურში მყოფ ქართველ თავადს — დავით თარხნიშვილს, ზურაბ წერეთლის სიძეს, მიუწერია თბილისიდან იმერეთში თავისი სიმამრისათვის. ზურაბ წერეთელი უკვე ხედავდა, რომ მთავარმართებელმა ისიც მოატყუა და იმერეთის მმართველობა მას არ ჩააბარა. ამიტომ, ის ახლა ცდილობს როგორმე რუსული მართებლობა მოარიგოს სოლომონ მეორესთან, მაგრამ უკვე გვიან იყო. რუსმა გენერლებმა ზურაბ წერეთელი უკვე საკმაოდ გამოიყენეს თავიანთი ინტერესებისათვის; მისი დახმარებით იმერეთის ძალები დაქსაქსეს და სოლომონ II ხელთ იგდეს. ამიტომ, ტორმასოვი, რომელიც ერთი თვის წინ თითქოს თანხმდებოდა სოლომონის მეფედ დატოვებაზე, ახლა ყველაფერზე ცივ უარს ამბობდა. ზურაბ წერეთელმა შეუჩინა გენ. ტორმასოვს თავისი სიძე დავით თარხნი-

ნი იერიშით რეგულარულმა ნაწილებმა აიღეს სიმაგრეები: ქვარი, ჭიდროტი, მინდა, ხიდისკარი, ჭყვიში, მუხური, საპაიკო, ვარციხე, ონი, პატარა ონი, ნაქარები, ხოტევი, მოჩანციხე, სადმელა, ზვანქარა, ტოლა, მოდინახე, სეირი, ტყაჩირი, ჭიხაიში, ხონი, ზეგანი, ხანი, ბაღდადი. აღნიშნულ ციხე-სიმაგრეებში რუსეთის ჯარმა ხელთ იგდო ნადავლი: ცხრა სპილენძისა და 14 თუხის ზარბაზანი, 3 მორტი, 15 მცირე ყალიბიანი ზარბაზანი, 64 თოფი, 212 ბომბი, 626 ყუმბარა, 600 თუხის ქურვი, 10 ფუთი ნაღვი, 5 ფუთამდე ტყვია, 132 გირვანქა გვარჯილა და გოგორდი, დიდი რაოდენობით პურის მარცვალი, სიმინდი და ფქვილი, საეკლესიო ნივთები და წიგნები. ნადავლიდან ვარგისი საბრძოლო იარაღები და მარაგი, ტორმასოვის მითითებით, ქუთაისისა და ფოთის სამხედრო ნაწილებს გადაეცა, საეკლესიო ნივთები და წიგნები დაუბრუნდა სამღვდლეობას, სხვა დანარჩენი კი გამოყენებულ იქნა სამხედრო ნაწილებისათვის.

ბრძოლებში რუსეთის მხრიდან თავადი ზაალ ამირაჯიბი და 5 რიგითი მებრძოლი დაიღუპა, დაიჭრა კაპიტანი ბრონსკი და 15 რიგითი მებრძოლი. სამეგრელო-ლეჩხუმის მხრიდან მოკლულთა და დაჭრილთა რიცხვი 24 იყო, იმერეთში კი მოკლულთა და დაჭრილთა სახით 100 კაცი დაჰყარა (პ. ჩ უ დ ი ნ ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 308).

¹²⁵ ი. ქეკელიძე.

შვილი, რომელიც ახლა უკვე სოლომონ II-ის სასარგებლოდ მოქმედებდა, მაგრამ ყოველი ცდა ამაო აღმოჩნდა. ტორმასოვი არავითარ დათმობაზე არ მიდიოდა. ამის შესახებ დავით თარხნიშვილი ზურაბ წერეთელს დაშიფრული წერილით (რათა ამ წერილის ხელში ჩაგდების შემთხვევაში მისი შინაარსი ვერ გაეგოთ) შემდეგს ატყობინებდა: „ის, რომელიც მოგეწერათ, ყოველივე მოვახსენე და ასე ბრძანა (იგულისხმება, გენ. ტორმასოვმა) — ახლა ძალით შევასრულებინებ და დიად დიდად გაჯავრებული არის და (სოლომონ II-ს) ავ საქმესაც უპირებენ (ე. ი. იმერეთიდან მოცილებას და რუსეთში გადასახლებას). მგონია, ელიზბარი (ქსნის ერისთავისძე, რომელიც დავით II-ის სიძე და მისი პირველი მრჩეველი იყო, ახლა კი ქართლში ცხოვრობდა) გამოგზავნონ (ეს კიდევ ახალი ლახვარი იქნებოდა ზურაბ წერეთელისათვის). ამას (გენ. ტორმასოვს) რომ ვხედავ, ამის თავში მსუბუქად არის შესული და არც მე უთხარ ამ გზით (ე. ი. მთიან და ტყიან იმერეთში გზების სიძნელეების შესახებ), ამ უმეფობისა (ე. ი. რომ უმეფოდ იმერეთის მართვა ძნელი იქნებაო), ყოველივე არააბათ შერაცხა და ძალას მიენდო. თქვენ ასეთი საქმე ინებეთ, რომ გარსევანივით არ დაგვემართოს. აქეთაც და მანდეთაც ცარიელი არ დავრჩეთ (ე. ი. გარსევან ჭავჭავაძესათვის არ დაგვემართოს, რომელიც თავისი მეფისაგანაც ცარიელი დარჩა, რადგან ქართლ-კახეთში მეფობა მოისპო და რუსეთისაგანაც ვერაფერი მიიღო) ირწმუნეთ, ბატონო რომ მაგისი (ე.ი. სოლომონ II-ის) დაყენება მანდ (ე. ი. იმერეთში) აღარ იქნება. თქვენ ამისი აზრი და რჩევა მოაგვარეთ, რომ საითაც დარჩეთ, ბედნიერებით ბრძანდებოდეთ და მაინც მაგგზობით, რომ გარეთ იყოთ, ისი სჯობს (ე. ი. სოლომონ II-ისათვის თავს ნუ შეიწუხებთ). რადგან ეგენი არ მოგენდვნენ, ნება ღვთისა იყოს, ნულარც შეწუხდებით. თვითონ ახდენენ თავისთავსა (იგულისხმება სოლომონ II და მისი მრჩეველნი) და რა გაეწყობა. ეს ჩქარა მიბრძანეთ, როგორ ექნათ, ან თქვენ მანდ იქნებით ანუ რას ინებებთ. მანდ (ე. ი. იმერეთში) ხომ ფიქრი არ გექნებათ ჩვენს (ე. ი. რუსეთს) მაგათში რომ მოხდეს რამე. მაგრამ მანდ დასწრება თქვენი არ ვარგა...“¹²⁶

მთავარმართებელმა ტორმასოვმა არც პოლკოვნიკი სიმონოვიჩი დაივიწყა, რომელსაც მიუღოცა იმერეთის „საქმის დამთავრება“ და სთხოვა მადლობა გადაეცა პოლკოვნიკ ლისანევიჩისათვის და

¹²⁶ აკად. კორ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული საბუთი, ფ. Sd, № 1532.

იმერეთის სამხედრო ოპერაციებში მონაწილე შტაბს და ობერ-ოფიცრებისათვის, მთელი რიგითი შემადგენლობისათვის ბრძანებით გამოცხადებინა, რომ მხოლოდ რუსეთის ჯარებს შესწევდათ ესოდენი ძალა, გადაელახათ ისეთი წინააღმდეგობანი, როგორსაც ისინი იმერეთში აწყდებოდნენ¹²⁷.

რაც შეეხება პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის, როგორც იმერეთის ოპერაციების უშუალო ხელმძღვანელის დამსახურებას, ტორმა-სოვმა 1810 წლის 5 მაისს რუსეთის სამხედრო მინისტრს გენერალ ბარკლაი-დეტოლს მისწერა შეზღუდვი: „Милостивый государь мой, Михаил Богданович! Имел я счастье представить в милосердное воззрение его императорского величества подвиги полковника Симоновича и от монарших щедрот испрашивать ему... всемилостивейшего пожалования в чин генерал-майора по армии, с назначением и бригадным начальником войск, в Имеретии и Мингрелии расположенных, с тем, чтобы его же высочайше утвердить и управляющим по делам Имеретии, Мингрелии, Гурии и Абхазии, с определением ему, по примеру правителя Грузии, столовых денег по 150 руб. серебром в месяц из имеретинских доходов, так как без сей милосердой помощи его императорского величества не может начальствующий в том крае обойтись, по крайней во всем дороговизне и недостатку во многом. Ваше же высокопревосходительство покорнейше прошу сие мое представление не оставить сильным подкреплением вашим перед всемилостивейшим государем императором и исходатайствовать сему достойнейшему чиновнику просимую мною награду, должную его заслугам. Притом, если его императорскому величеству благоугодно будет высочайше утвердить сие мое представление, то так как полковнику Симоновичу при управлении четырьмя обширными провинциями, требующими больших занятий, было бы затруднительно входить во внутренность командуемого им ныне Кавказского гренадерского полка и заниматься оным, то я всеподданнейше представил его императорскому величеству о всемилостивейшем на место его утверждении щемом Кавказского гренадерского полка 17-го Егерского

¹²⁷ ვ. ჩუღოიძე, დსახ. ნაშრ., გვ. 309.

полка полковника и полкового командира Котляревского, известного мне по усердию своему к службе»¹²⁸.

1810 წლის მაისში მთავარმართებელმა მოაგონა სიმონოვიჩს, რათა შეემუშავებინა პროექტი იმერეთში დროებითი მმართველობის შესაქმნელად. იმერეთის ახალი მმართველობის შექმნასთან პარალელურად იმერეთში ზოგიერთი ციხე-სიმაგრე უნდა დაენგრიათ, ყოველგვარი მოულოდნელობისაგან თავის დაზღვევის მიზნით.

იმერეთის მოსახლეობის მიერ იმპერატორისადმი ერთგულების აღიარებამ მთავარმართებელი დაარწმუნა, რომ იმერეთში საქმე მართლაც „კეთილად“ დამთავრდა, რომ იმერეთში „უსიამოვნო“ ამბებს აღგილი აღარ ექნებოდა და საჭირო იყო მმართველობის შექმნაზე ეზრუნათ. პოლკოვნიკი სიმონოვიჩი იმერეთის საქმეებთან უფრო ახლო იდგა და მან უშუალოდ იცოდა ხელმწიფე იმპერატორისადმი ერთგულების ნაბალადევი ფიცის ფასიც. მოსახლეობის ერთი ნაწილი ფიცს იღებდა საცხოვრებლის გადაწვის შიშით. ამიტომ იყო, რომ სიმონოვიჩი თავს იკავებდა იმერეთში ისეთი დროებითი მმართველობის შექმნისაგან, რომელიც ძირფესვიანად განსხვავებული იქნებოდა იმერეთში არსებული მმართველობისაგან. სიმონოვიჩი წერდა, რომ საჭირო იყო:

«Оставить пока имеретинский народ при своих обычаях, которые обыкновенно имеют в народах больше всех законов влнящих, и управлять имеретинским народом попрежнему онаго обыкновенно, исключая князей, противных кроткому российскому правлению, и, по удовлетворении некоторых князей и дворян за их усердие, оказанное в сей экспедиции, возвращенном отнятых у них имений, оставить всю Имеретию на том положении и при тех границах, как она была при царе Соломоне»¹²⁹.

სიმონოვიჩის ამგვარი შეხედულება ტორმასოვმაც მიიღო, რის შემდეგაც მიუთითა სიმონოვიჩს დაენგრია იმერეთის ციხე-სიმაგრეები.

დანგრეულ იქნა ციხე-სიმაგრეები: ონი, ხოტევი, სადმელა, ხვანჭკარა და სვირი, დანარჩენი ციხეები კი რუსეთის ჯარმა დაიკავა.

¹²⁸ ე. ჩ უ დ ი ნ ო ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 310.

¹²⁹ იქვე.

წინასწარ შემუშავებული გეგმის თანახმად, იმერეთში დატოვებული იქნა: ბელევესკის მუშკეტერთა პოლკის ერთი ასეული, კავკასიის გრენადერთა პოლკის ორი ბატალიონი და ასი კაზაკი, დანარჩენი სამხედრო ნაწილები გადაყვანილ იქნენ ქართლში.

იმერეთის ტერიტორიაზე დარჩენილი სამხედრო ნაწილები შემდეგ ადგილებში იყვნენ განლაგებულნი: ქუთაისში — კავკასიის გრენადერთა პოლკის საშეფო ბატალიონის სამი ასეული, ორი ზარბაზნით, დონის კაზაკთა ექვთ I-ს პოლკის კაზაკთა რაზმი (ერთი ოფიცერთა და 24 რიგითი ჯარისკაცით); რაჭაში — კავკასიის გრენადერთა პოლკის ასეული ერთი ქვემეხით და ბელევესკის მუშკეტერთა ერთი ასეული; ბაღდადში — კავკასიის გრენადერთა პოლკის მუშკეტერთა ბატალიონი ორი ქვემეხით, რომელთაგან ცალკე რაზმები საგუშაგო სამსახურისათვის იგზავნებოდა ვარციხისა და ხანის ხეობაში; საჩხერეში — ბელევესკის მუშკეტერთა პოლკის ასეული, კაზაკებს საგუშაგოები ეკავათ შემდეგ ადგილებში:

1. ბაღდადში — 1 ოფიცერი და 23 რიგითი ჯარისკაცი, 2. ვარციხეში — 6 რიგითი ჯარისკაცი, 3. ხანის ხეობაში — 6 რიგითი ჯარისკაცი, 4. ყვირილის საგუშაგოზე — 9 რიგითი ჯარისკაცი, 5. მარანში — 6 რიგითი ჯარისკაცი, 6. ჩხერში — 1 ოფიცერი და 13 რიგითი ჯარისკაცი¹³⁰.

როგორც ჩანს, იმერეთში მეფის რუსეთის იარაღის გამარჯვებამ და სოლომონ II-ის მოცილებაზე ვერ უზრუნველყო სამხედრო მოხელეთა დამშვიდება, რომლებიც იძულებულნი გახდნენ იმერეთში საკმაოდ დიდი რაოდენობით ჯარი და შეიარაღება დაეტოვებინათ. ამავე დროს ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ რუსეთ-ოსმალეთის ომი გრძელდებოდა და საზღვრის პირზე მდებარე იმერეთში ოსმალეთიდან მოსალოდნელი შემოტევის გამო, რუსთა სარდლობა მზად უნდა ყოფილიყო. ასეთ რთულ საგარეო ვითარებაში იმერეთში მოსახლეობის უკმაყოფილება ღვივდებოდა.

იმერეთის მეფის რუსეთში გადასახლება, როგორც უკვე ითქვა, ფერხდებოდა, ვინაიდან ამ დროს მდინარე თერგი აღიდებული იყო და ხიდებზე გადასვლა არ შეიძლებოდა¹³¹.

¹³⁰ ვ. ჩუბინოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 311.

¹³¹ გენ. ტორმასოვი ასე ასაბუთებდა მეფის დაყოვნებას თბილისში:

«При первом доставлении царя Соломона в Тифлис пленным я никак не мог и не осмелился тогда же препроводить его в Россию на всегдашнее пребывание, по той причине, что часть горских народов — чеченцы и вся кабарда, через которую должно было его провозить, находилась в возмущении,

სუმბათაშვილის სახლში მეფესთან ერთად იმყოფებოდა მისი მსახური დალაქი ნ. სალარიძე, რომელიც ხშირად თუნგით წყალს ეზიდებოდა მტკრიდან, სადაც მას საშუალება ჰქონდა შეხვედროდა მეფის ერთგულ თანმხლებ თავადებს, რომლებიც ქალაქში ცხოვრობდნენ და მეფის გაქცევის გეგმებს აწუბობდნენ.

1810 წლის 10-11 მაისს, ღამით, მეფე წინასწარ შემოშავებული გეგმით, მსახურის ტანსაცმელში გადაცმული, თუნგით ხელში, გამოვიდა სახლიდან და გაიპარა. საქართველოს მმართველის გენერალ-ლეიტენანტის ახვერდოვის მიერ მიღებული ზომები — გაქცეული მეფის გზაში შეპყრობისათვის უშედეგოდ დამთავრდა. მეფის ერთგული გულშემატკივრები — ქ. წერეთელი, ს. წერეთელი, გრ. და დ. ერისთავები და სხვები — დატყვევლადგილას დახვდნენ სოლომონს ცხენებით და სწრაფად, ჯავახეთის მიმართულებით, ახალციხეს მიაშურეს, ახალციხის ფაშასთან შეაფარეს თავი¹³².

სოლომონის გაქცევა იმდენად სერიოზულ მოვლენად იქნა მიჩნეული, რომ ტორმასოვის დროებით შემცვლელი გენერალ-ლეიტენანტი როზენი სამსახურიდან დათხოვნის საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა¹³³. მრავალი თანამდებობის პირი კი, იმპერატორ ალექსანდრეს 1810 წლის 2 აგვისტოს მითითებით, სასტიკად იქნა დასჯილი¹³⁴.

а генерал от инфантерии Булгаков с самою большею частью войск, на линии расположенных, был за Кубанью для наказания и укрощения восставших кубанских народов. Всё же горцы производили в то время по дороге большие набеги, за невозможностью обнять те места, через кои горцы могли прорываться, по столь малому числу оставшихся там войск, что даже команды здешней дивизии, посланные на линию для приема на полки амуниционных вещей были там употреблены для содержания кордонов. При таковых обстоятельствах отправление царя в Россию через места окруженные со всех сторон бунтующим народом, было совершенно невозможно.», В. Чудинов, Имеретинская неурядица. «Кавказск. сб.», т. XV, Тиф., 1894, с. 315—316.

¹³² აქტები, ტ. IV, გვ. 264, 265, 273, 293, № 337, 338, 339; ბ. ბ ა ტ ნ ი შ ვ ი ლ ი, ახალიმოთხრობა. თბ., 1941 წ., გვ. 105; Н. К. Имеретинский, Багратиды в России, часть II, Имеретия, с. 53.

¹³³ ბ. გ ო ნ ი კ ი შ ვ ი ლ ი, შენიშვნები იმერეთის სამეფოს გაუქმების შესახებ. მას. საქ. და კავკ. ისტ.-ს, ნაკვ. 34, თბ., 1962, გვ. 133.

¹³⁴ თბილისის კომენდანტი მაიორი კომენო ხუთი თვის პატიმრობის შემდეგ განთავისუფლებულ იქნა სამსახურიდან. ყარაულის უფროსი პოდპორუჩიკი პოსკოჩინი დაქვეითებულ იქნა რიგით ჯარისკაცად. პოლიციისტიერ თავად დავით ბაჩათოვს ჩამოერთვა თავადობა და დაქვეითებულ იქნა რიგით ჯარისკაცად. სახელმწიფო ექსპედიციის მრჩეველი თავადი ნონია სუმბათოვი დაპატიმრეს და შემდეგ სამ-

იმ პირთა ოჯახის წევრები, რომლებიც მეფესთან ერთად გაიქცნენ, ფოთის ციხე-სიმაგრეში მოათავსეს, მათი ქონება კი ხაზინას გადაეცა.

ფოთის ციხე-სიმაგრეში მიიყვანეს იმერეთის დედოფალიც — მარიამ კაცია დადიანის ასული (გრიგოლ დადიანის და), მისი და — თავად მიქელაძის მეუღლე და სოლომონის და — მალხაზ ანდრონიკაშვილის მეუღლე, რათა მათ გაქცეულებთან წერილობითი კავშირი არ ჰქონოდათ¹³⁵.

„ხოლო წელსა ამას 1811, მოიყვანეს ჰეროზილად რუსთა იმერთა დედოფალი, მეფის სოლომონის ცოლი, — დადიანის კაციას ასული, — მარიამ, და დაჲ მეფე სოლომონისა მარიამ მეუღლე თავადის ენდრონიკაშვილის მეღქისადეკისა, და დაასადგურეს ვორონიჟისა ქალაქსა ჰეროზილად“¹³⁶.

ვორონეჟიდან დედოფალი პეტერბურგში გადაიყვანეს საცხოვრებლად, სადაც გარდაიცვალა 1841 წელს¹³⁷.

გაქცევიდან ერთი კვირის შემდეგ — 1810 წლის 17 მაისს — სოლომონ II-მ ახალციხიდან წერილი მისწერა იმერეთის კათალიკოსს დოსითეოს ქუთათელს, საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ იგი თავის უფლებების აღდგენისათვის ემზადებოდა.

წერილში მეფე მოუწოდებდა მოსახლეობას იმერეთში კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ აჯანყებისათვის, რათა ერთიანი ძალით განედევნათ ცარიზმის დამქაშები და აღედგინათ იმერეთის ადრინდელი დამოუკიდებლობა. მოგვყავს სოლომონის ეს წერილი:

„მეფე სრულიად იმერთა სოლომონ უსამღთოესს მარჯვენეს სასოებით ამბორის-ყოფას მოგახსენებთ. მერმეთ, როდესაც გარდაწყვეტით გული დავაჯერე, რომ რუსეთს მისტუმრებდენ, თქვენის მოშორებისა და იმერეთის საუკუნოდ დატევების ცეცხლი

სახრიდან გადააყენეს. პოლიციის ასისტავებს ფალავანდოვს, ავთანდილოვს და პენტელოვს, ათისთავ ბეჟან გურასოვს მიესაჯათ დახვერტა, სოლომონის მოსაქსახურეებს — თაბუკაშვილს და სალარიძეს მიესაჯათ გადასახლება. ЦГВИА, Ф. ВУА, д. 6176 на 22 листах. (პირი დაცულია ისტ. ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში, პ. 9, გვ. 22—321; Дело арх. окруж., т. III, 1810 г., №№ 2, 3, 59, 207; В. Ч у д и и о в, დასახ. ნაშრ., გვ. 317; აქტები, ტ. IV, გვ. 322—343.

¹³⁵ გ. გონიკიშვილი, იმერეთის სამეფოს გაუქმების საკითხისათვის, „მაცნე“, I, 1964, გვ. 133.

¹³⁶ ბ. ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა..., თბ., 1941, გვ. 112.

¹³⁷ Н. К. Имеретинский, Багратионы в России, часть II, Имперетия, СПб., 1885, с. 54.

ჩემს გულს მოეგზნა: ცას ქვეშეთს დიდებას თქვენთან ყოფნა, თქვენთან სიხარული, თქვენთან სიცოცხლე და სიკვდილი ვირჩიე, ჩემი თავი გარდავსდე და ათს ამ თვეს, ღამის ორ საათს გასულს, ღვთის მოწყალებით ქალაქიდან გამოველ. ოთხნი წერეთლები, ორნივე ძმები ერისთავები და ღაბუაშვილი მათის კაცებით ოცდასამი ცხენიანნი აქ ახალციხეს მშვიდობით მოვედით. თქმად შეუძლებელია დიდთა და მცირეთაგან ერთობით ჩემის მოსვლისათვის ამათი სიხარული. აწ თქვენგან და მთლად იმერეთისაგან ჩემი საწადელი ეს არის, — მე თუ სხვა სამსახური რამ დამიკლია იმერეთისათვის, ეს კი ყველამ იცით, რომ თქვენის პატივისცემისა და სიყვარულისაგან არაოდეს ჩემი გული არ გამაძლარა; აწ კიდევ სიკვდილისა და განსაცდელისათვის თავი გარდავსდე თქვენთან სიცოცხლისათვის. ამაზედაც ფიცით გარწმუნებთ, თუ იმერეთს ჩემის დაკარგვით ბედნიერობა და თავისუფლება მიეცემოდეს, როგორც თქვენის მოუშორებლობისათვის თავი გამოვიმეტე, ისე თქვენთვის დაკარგვას სასიხარულოდ მივიღებდი“. ასეთი შესავლის შემდეგ სოლომონ მეორე, გაღიზიანებული სამეფო ტახტის დაკარგვის მოლოდინით, წერილში კვლავ აღნიშნავს მეფის რუსეთის ზოგიერთი უღირსი წარმომადგენლის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოში ჩადენილ ცუდ საქციელს, რითაც თავის დროზე მოსახლეობა შეწუხებული და განაწყენებული იყო.

სოლომონ მეორე იმერეთის თავად-აზნაურობასა და ხალხს მოაგონებდა რა ზემოხსენებულ ფაქტებს, მოუწოდებდა სიუხიზლისავე, რათა ცარისტული რუსეთის ზოგიერთ წარმომადგენელს იმერეთშიც ისეთივე საქმიანობა არ დაეწყო და მოსახლეობა არ შეეწუხებინა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში მოხდა. სოლომონ მეფე ვერ ურიგდებოდა ტახტის დაკარგვას და ყოველნაირად ცდილობდა იმერეთის მოსახლეობის დარაზმვას ცარიზმის პოლიტიკის წინააღმდეგ.

იგი იგონებს შინაფეოდალური არეულობისა და ხშირად სისხლისღვრის დროს იმერეთის თავად-აზნაურობისა და მთელი მოსახლეობის თავდადებასა და მეფისადმი უაღრესად დიდ ერთგულებას და დასძენს, რომ თავიანთი მეფისადმი ძველებური ერთგულება და ვაჟკაცობა გამოეჩინათ ახლაც, ერთად შეკავშირებულიყვნენ და მხარი დაეჭირათ მიწათვის ცარისტული რუსეთის წარმომადგენელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ბოლოს, მეფე ეკითხებოდა მოსახლეობას: თუ თქვენ ჩემს ერთგულებას გამოაცხადებთ

„მე თითონ შემოვალ თქვენთან და უცხოს ჯარებს აღარ დავეძებ, რომ ღვთისა და თქვენი შესაწუხებელი საქმე არა მოხდეს—რა, და როგორც თქვენგან პასუხი მომივა, ამაზედ გული დააჯერეთ. თქვენთან და იმერეთში ცხოვრებისათვის ჩემი სიცოცხლე უნდა დავასრულო, იცოდეთ.—ცოტა ღვინო და ოტკა მომაშველეთ მალე ბატონო“¹³⁸.

(სოლომონ) მეფის ბეჭედი აზის.

რუსეთის წარმომადგენლები ყველაფერს აკეთებდნენ, რომ იმერეთში აჯანყება არ მომხდარიყო. იმერეთის მოსახლეობა ღელავდა, ვერ ეჩვეოდა ახალ ვითარებას. ძალით ჩამოგდებული მეფის წერილმა და პროკლემაციებმა მოსახლეობის შეიარაღება და ახლად შემოღებული ცარისტული რეჟიმის წინააღმდეგ გამოსვლა გამოიწვია.

20 ივნისს სოლომონი ახალციხიდან, ექვსასიოდე თუ ცოტა მეტი ლეკის თანხლებით, ბაღდადის მხარეს ჩავიდა, სადაც მის გარშემო იწყეს შეკრება იმერლებმა. ბაღდადიდან ის ტყაჩიოში გადავიდა, სადაც აგიაშვილის სასახლეში შეჩერდა. ჯერ კიდევ სოლომონის ჩასვლამდე იყო იმერეთში საყოველთაო მობილიზაცია დაწყებული. მობილიზაცია განსაკუთრებით წარმატებით მიმდინარეობდა ზემო-იმერეთში, სადაც აჯანყების მეთაური საქარელი ქაქუჩელა აბაშიძე იყო. „ცნეს რა იმერთა მეფისა აღსვლა ახალციხესა, შეიქნა მათ შორის აღრეულობაი, და ადგილ ადგილ აბოხი უმეტეს ზემო მხარესა შინა, რომლისა აბოხისა თავი იქმნა ქაქუჩელა აბაშიძე საქარელი“¹³⁹.

იმერეთის მოსახლეობის აჯანყების დაწყებისას იმერეთის ტერიტორიაზე აჯანყებულთა დასასჯელად რუსეთის რეგულარული სამხედრო ნაწილების საკმაო რაოდენობა იყო დაბანაკებული. თითქმის ყველა ქალაქში, მსხვილ დასახლებულ სოფლებსა და ციხე-სიმაგრეებში სამხედრო ნაწილების საკმაო რაოდენობა იყო

¹³⁸ აქტები, ტ. IV, გვ. 268, № 344.

¹³⁹ ლენინგრადის აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცული ბ. ბატონიშვილის ხელნაწერიდან— 1841 წლის იოსებ ნაზაროვის მიერ გადაწერილი „ახალი, მოთხრობა“, § 57.

დაბანაკებული. მთელ იმერეთსა და ახლომახლო ადგილებშიც რამდენიმე ათასი მებრძოლი იდგა, თავიანთი შეიარაღებით. მარტო ქუთაისსა და ბაღდადში სხვადასხვა იარაღითა და ოთხი ქვემეხით შეიარაღებული ორი ბატალიონი იდგა. იქიდან მეთვალყურეობას უწევდნენ ვარციხეს და საჭირო შემთხვევაში აგზავნიდნენ ქვედანაყოფებს. აღნიშნულ ორ ათასეულში 1191 შეიარაღებული მებრძოლი ირიცხებოდა¹⁴⁰.

იმერეთში სამხედრო ნაწილების სიმრავლესა და მათ განლაგებაზე ნათლად მეტყველებს პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის 1810 წლის 10 ივნისის მოხსენებითი ბარათი ტორმასოვისადმი¹⁴¹. მთავარმართებელმა დამატებითი სამხედრო ნაწილი გააგზავნა ქართლიდან იმერეთში. გარდა ამისა, გამოიწვია სამეგრელოს და გურიის ჯარიც. ტორმასოვის მითითებით ქართლსა და იმერეთს შორის საზღვრების დასაცავად შექმნილ იქნა სათადარიგო ჯარის ნაწილი პრიბილევისკის ხელმძღვანელობით. ეს სათადარიგო ნაწილი შედგებოდა: ეგერთა მცირე პოლკის ბატალიონის, ხერსონის გრენადერთა პოლკის ასეულის, ნიჟეგოროდსკის ესკადრონისა და დონის კაზაკთა პოზდნევის პოლკისაგან. ეს სათადარიგო ნაწილი, გარდა შინაგანი საზღვრების დაცვისა და ჯარების გადაყვანის ხელშეწყობისა, საჭირო შემთხვევაში გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ამა თუ იმ მიმართულებით მაშველ ძალად. ერთი სიტყვით მთავარმართებელი ტორმასოვისა და პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის შეთანხმებული მოქმედებით სოლომონის გაქცევიდან ერთი თვის განმავლობაში, ე. ი. 1810 წლის 10 ივნისისათვის, იმერეთში და მისი საზღვრების მახლობლად რუსეთის ჯარების საკმაო ნაწილები იქნა გადაყვანილი. ყველა გზა, დასახლებული და სტრატეგიული ადგილები დაკავებული იყო მათ მიერ.

იმერეთის გარნიზონის გაძლიერება მიზანშეწონილი და დროული აღმოჩნდა. 20 ივნისს სოფელ საქარის მახლობლად ტყეში 2000-მდე აჯანყებული იმერელი შეიკრიბა, რომლებსაც სოლომონის ერთგული ქაიხოსრო აბაშიძე ხელმძღვანელობდა. სიმონოვიჩმა აჯანყებულთა გამოჩენისთანავე მაიორი კალატოზოვი (კალატოზი-შვილი) გაგზავნა ორი ასეულით და ქვემეხით, რათა საჩქაროდ, და-

¹⁴⁰ მათ შორის: 4 შტაბის ოფიცერი, 30 ოზერ-ოფიცერი, 67 უნტეროფიცერი, 39 მუსიკოსი, 971 რიგითი ჯარისკაცი და 80 მწყობრგარეშე მებრძოლი.

¹⁴¹ Рапорт полк. Симоновича ген. Тормасову от 7 июня 1810 г. Акты, т. IV, с. 278—279

საწყისშივე ჩაეხშოთ აჯანყება, რომ სხვა ადგილებშიც არ ეჩინა თავი ამგვარ გამოსვლებს.

22 ივნისს კალატოზოვის რაზმს სოფელ საქარასთან ტყვიებით შეხვდნენ აჯანყებულები. ამ ტყვიების პირველი მსხვერპლი თვით კალატოზოვი იყო. აჯანყებულებმა თითქმის დაამარცხეს რუსთა შეიარაღებული რაზმი¹⁴².

„მაშინ სიმონოვიჩმა იანარალმან, ვინაიდან იგი მართავდა იმერეთსა შემდგომად შეპყრობისა იმერთა მეფისა, წარმოგზავნა მას ზედა მაიორი კალატოზიშვილი ორასისა მხედრობითა. მოვიდა იგი საქარას. მუნ წარმოიშვა შორის მასთა ბრძოლაი; იძლივნენ რუსნი და მოკლეს მაიორი იგი“¹⁴³. სასიკვდილოდ დაჭრილი მაიორი კალატოზოვი კაპიტანმა ტიტოვმა შეცვალა, რომელმაც რაზმი აჯანყებულთა წინააღმდეგ ხიშტებით ხელჩართულ შეტევაზე გადაიყვანა. ხელჩართულ ბრძოლაში რუსულ ხიშტს მარტივად შეიარაღებულმა უმწყობრო იმერელმა მეომრებმა ვერ გაუძლეს და უკან დახევა იწყეს.

კაპიტანმა ტიტოვმა მოწინავე საბრძოლო პოზიციები წაართვა აჯანყებულებს, საიდანაც კარგად ჩანდა აჯანყებულთა მორიგი განლაგება. ტიტოვი უკვე საქარაში მყოფ 400 კაცისაგან შემდგარ აჯანყებულთა რაზმს უმიზნებდა.

პირველ შეტაკებაში აჯანყებულებმა მოწინააღმდეგის 50 კაცი გამოიყვანეს მწყობრიდან (აქედან 18 მოკლულთა სახით — მაიორი კალატოზოვი და 17 რიგითი მებრძოლი, 32 — დაჭრილი, რომელთა რიცხვში იყო 3 ობერ-ოფიცერი). აჯანყებულებმა მოკლულთა სახით 90 კაცი (მათ შორის 30-მდე თავდაზნაური — ქაიხოსრო აბაშიძის შვილები და სხვ.) დაჰკარგეს¹⁴⁴.

ლომსიათხევის ირგვლივ აჯანყებულთა რაზმები შეიკრიბა, სადაც მთელი თემის მოსახლეობა მეფის მომხრეთა მხარეზე დადგა. აჯანყებულთა ერთსულოვანი შეკრება განაპირობა იქ გავრცელებულმა ხმებმა, რომ ლომსიათხევეში ლეკთა რაზმების თანხლებით მეფე უნდა გამოჩენილიყო. იმერეთის მთელმა მოსახლეობამ უარი განაცხადა ურმებით მომსახურებოდნენ რუსის ჯარს, რამაც განარისხა პოლკოვნიკი სიმონოვიჩი, რომელმაც ბრძანება გაუგზავნა

¹⁴² ა. კ ი კ ე ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

¹⁴³ ლენინგრადის „აზიის ხალხთა ინსტიტუტის“ ხელნაწერთა განყოფილება-ში დაცული ბ. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ს ხსენებული ხელნაწერი, § 57.

¹⁴⁴ გ. ჩ უ დ ი ნ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 323.

მაიორ კნიაჟევიჩის და კაპიტან ტურიკოვს, რათა თავიანთი ასეულებით წასულიყვნენ ლომსიათხევში და შეტევაზე გადასულიყვნენ შეგროვილ აჯანყებულთა წინააღმდეგ¹⁴⁵. სიმონოვიჩმა გააფრთხილა ორივე ოფიცერი — თუ ლომსიათხევში მეფე სოლომონი გამოჩნდებოდა, საჩქაროდ დაკავშირებოდნენ: სვირში — კავკასიის გრენადერთა პოლკის ერთი ასეულით დაბანაკებულ კაპიტან სუხანოვს; სოფელ საქარას მიდამოებში დაბანაკებული რაზმის უფროსს — კაპიტან ტიტოვს და ბალდადში სამი ასეულით დაბანაკებულ მაიორ უშაკოვს, რათა ერთობლივი მოქმედებით თავიდან აეცილებინათ სოლომონის ვარციხეში შეჭრა, ან ახალციხეში გაქცევა.

სიმონოვიჩი არაფერს არ ერიდებოდა აჯანყებულთა სასტიკად დასჯისათვის. მან ნება დართო სამხედრო ნაწილთა მეთაურებს უფასოდ წაერთმიათ მოსახლეობისათვის სურსათ-სანოვაგე, ფურაჟი. მაიორი კნიაჟევიჩი, ბრძანების თანახმად, თავისი ასეულებით ზედუბანსა და ხრამის ხეობაზე გავლით ლომსიათხევისაკენ წავიდა. გზაზე, აჯანყებულთა თავდასხმის შემდეგ, შეიერთა კაპიტან ტიტოვის ასეული; გაემართა მდინარე ჭიშურას ვიწრო ხეობით გადასასვლელისაკენ. მდინარეზე გადასვლის დროს მახლობელ ტყეში ჩასაფრებულმა აჯანყებულთა რაზმმა მათ სროლა აუტეხა; იმერლებმა ვერ შესძლეს სამხედრო ნაწილების შეჩერება, თუმცა მათ დიდი ზარალი კი მიაყენეს¹⁴⁶.

26 ივნისს მაიორ კნიაჟევიჩის ასეულები ქუთაისში შევიდნენ. სოფელ სვირთან აჯანყებულთა მატებამ და მათ მხრივ წინააღმდეგობის გაძლიერებამ აძულა კაპიტანი სუხანოვი 24 ივნისს თავისი რაზმით ბალდადში გადასულიყო¹⁴⁷.

აჯანყება ყოველდღე ძლიერდებოდა და უფრო სერიოზული ხდებოდა. ლომსიათხევის აჯანყებულებს მხარი დაუჭირეს ვაკისა და სხვა მახლობელი სოფლების მცხოვრებლებმა, ამიტომ, აჯანყებულთა წინააღმდეგ იმერეთის ტერიტორიაზე მყოფი ჯარი საკმარისი არ აღმოჩნდა და საჭირო შეიქმნა ოდიშის ჯარის დახმარება.

დადიანი ყოყმანობდა, შესულიყო თუ არა იმერეთის ტერიტორიაზე თავისი ჯარით.

¹⁴⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 321.

¹⁴⁶ ასეულებმა დაჰკარგეს მოკლულთა სახით 10 რიგითი ჯარისკაცი, დაჭრილი იქნა ობერ-ოფიცერი, ოთხი უნტეროფიცერი, 6 არტილერისტი, 38 რიგითი ჯარისკაცი.

¹⁴⁷ სვირიდან ბალდადში მისვლამდე დაჰკარგა 9 კაცი (1 მოკლული და 8 დაჭრილი).

ოდიშის ჯარის იმერეთში შესასვლელად საჭირო იყო აჯანყებულთა რაზმების გაფანტვა გზებიდან.

ამ მიზნით სიმონოვიჩმა სოფელ ვაკეში მაიორი უშაკოვი გაგზავნა ასეულით და ორი ქვემეხით. უშაკოვი ხსენებული ასეულებით 29 ივნისს გამოვიდა ბაღდადიდან და იმ დღესვე ციხე-სიმაგრე ტყაიჩის მიაღწია. გზაში ჩასაფრებული აჯანყებულები მათ თავს დაესხნენ.

ბაღდადიდან კაპიტანი სუხანოვი ერთი ასეულით ქუთაისში წავიდა. გზაში, მდინარე ყვირილაზე გადასვლისას აჯანყებულებმა მას სროლა აუტეხეს და მწყობრიდან 4 მეზრძოლი გამოიყვანეს.

ივლისის დასაწყისისათვის აჯანყება თითქმის მთელ იმერეთს მოედო. აჯანყებაში მოსახლეობის დიდი ნაწილი უშუალოდ ლეზბულობდა მონაწილეობას, დანარჩენი კი თანაუგრძნობდა აჯანყებულ თანამემამულეებს და შეძლებისდაგვარად დახმარებას უწევდა — ტყვიაწამლით, სურსათ-სანოვაგითა და ტრანსპორტით.

მეფის რუსეთის ჯარის თარეშმა იმერეთში მოსახლეობა დიდად შეავიწროვა. ხალხმა იწვინა ყველაფერი ის, რამაც სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო ქართლ-კახეთის მოსახლეობა; მეფის სამხედრო მოხელეების მშრომელთა სურსათ-სანოვაგის მითვისება და სხვა ძალადობა, საბეგრო ურბის და ცხენების, მათ გამყოლთა უფასოდ გამოყვანა, ოჯახების შეურაცხყოფა და სხვა გლეხობის უკმაყოფილებას იწვევდა. გლეხობის ნაწილი უკვე იმერეთის მეფეს უქერდა ნხარს.

ჯერ კიდევ აჯანყების დაწყებამდე, 1808 წლის 29 აპრილს, სოლომონ II სწერდა მთავარმართებელს გრაფ გუდოვიჩს თავის უკმაყოფილებაზე, რაც გამოწვეული იყო მეფის რუსეთის ზოგიერთი წარმომადგენლის უკანონო მოქმედებით. მეფე თავის წერილში აფრთხილებდა მთავარმართებელ გრაფ გუდოვიჩს, რომ თუ მისი ზოგიერთი ოფიცერი არ შესწყვეტდა მოსახლეობის უკანონოდ დასჯასა და შეურაცხყოფას, იმერლები ისეთი ხალხია, რომ არ დამშვიდდებიან და კვლავ გაგრძელებდა უთანხმოება და შფოთი¹⁴⁸.

იმერეთში შექმნილ ვითარებას პროფ. მ. დუმბაძე შემდეგნაირად ახასიათებს: „იმერეთის მოსახლეობის უკმაყოფილება თანდათან მატულობდა, აქაც იჩინა თავი რუსი სამხედრო მოხელეების ძა-

¹⁴⁸ საქ. ცსა, ფონდი. 2 (1), აღწ. 154, ფ. 206.

ლადობამ. იმერეთშიც ისინი იძულების წესით მოითხოვდნენ გლეხებისაგან ჯარებისათვის საჭირო სურსათს, ურმებს, ცხენებს, სამსახურს. გლეხობის ძველ ბატონყმურ უღელს ახლა კოლონიური ჩაგვრაც ემატებოდა. ბორგავდნენ მეფის მომხრე თავად-აზნაურებიც, რომლებმაც ძველი პრივილეგიები დაჰკარგეს.

ამრიგად, იმერეთში საყოველთაო უკმაყოფილება შეიქმნა. გაბატონებული და დამონებული კლასები, მიუხედავად მათ შორის არსებული კლასობრივი შუღლისა, დროებით, მაგრამ მაინც ერთად გამოდიოდნენ უცხოური რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში¹⁴⁹. ივლისის პირველ დღეებში მოწინააღმდეგეთა უკვე საკმაო შეჯახების შემდეგ იმერეთიდან ორი მღვდელი და რამდენიმე თავადი ახალციხეში ჩავიდნენ, სადაც სოლომონი იმყოფებოდა¹⁵⁰. მას დეტალურად გააცნეს იმერეთში დაწყებული აჯანყების მსვლელობა და მოსახლეობის გადაწყვეტილება, რომ მზად იყვნენ შეესრულებინათ სოლომონის ყოველგვარი მითითება¹⁵¹.

აღნიშნული ცნობისთანავე თავადები ქაიხოსრო და სიმონ წერეთლები, რომლებიც თან ახლდნენ სოლომონს ახალციხეში, საჩქაროდ იმერეთში შემოვიდნენ, რათა პრაქტიკული ხელმძღვანელობა გაეწიათ აჯანყებულთათვის.

იმერეთში გავრცელდა ხმები, რომ სოლომონი დიდი რაოდენობის ლეკთა და თურქების ჯარით შემოვიდაო. ამ ხმებმა გამოიწვია მოსახლეობის ცარიზმის წინააღმდეგ ამხედრება. მეფის რუსეთის ერთგულმა თავადებმაც კი უარყვეს წინანდელი ნაძალადევი ფიცი და თანაგრძნობა გამოუცხადეს სოლომონსა და მის მომხრეებს.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, სოლომონი ახალციხიდან ექვსასი-ოდე ან ცოტა მეტი ლეკის თანხლებით ბაღდადის მხარეს ჩავიდა, სადაც მის გარშემო იწყეს შეკრება იმერლებმა.

„მას ჟამსა შინა მეფემანცა სოლომონ მოიკრიბნა რაოდენიმე, ახალციხესა მყოფნი ლეკნი, შთავიდა იმერეთს ავალიშვილებში მუნ მიერთვნენ სრულად იმერნი, და განძლიერდა შფოთი“¹⁵². როდესაც

¹⁴⁹ მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, იმერეთის სამეფოს გაუქმება და გურია-აფხაზეთის სამთავროთა შეერთება რუსეთთან. საქ. ისტორია I, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ. 1958, გვ. 407.

¹⁵⁰ სოლომონ II 1810 წლის ივნისამდე ახალციხეში იყო, საიდანაც მხოლოდ წერილებისა და პროკლამაციების საშუალებით მოუწოდებდა ხალხს აჯანყებისაკენ.

¹⁵¹ ვ. ჩ უ დ ი ნ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., ტ. XVI. გვ. 235,

¹⁵² ლეონტიძის აზიის ხალხთა ინსტიტუტში დატული ბ. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ს ხელნაწერი § 57.

სოლომონი ლექთა და თურქთა ჯარის თანხლებით იმერთში შემოვიდა, რუსეთისადმი ერთგულება თითქმის მთელმა თავადაზნაურობამ უარჰყო¹⁵³, თვით ზურაბ წერეთელიც, რომელზედაც დიდ იმედებს ამყარებდა მთავარმართებელი ტორმასოვი და მისი წინამორბედებიც, მერყეობდა, ნეიტრალური მაყურებლის როლში გამოვიდა.

ამგვარად, აჯანყების მთავარ მიზეზს მეფის რუსეთის კოლონიური რეჟიმი, რუს მოხელეთა თვითნებობა, მეფის ძალით მოცილება იმერეთიდან და მოსახლეობის საერთო უკმაყოფილება წარმოადგენდა. თუმცა, სიმონოვიჩის აზრით, მხოლოდ სოლომონის მიზეზით იყო გამოწვეული ესოდენ მძაფრი და საყოველთაო აჯანყება. სიმონოვიჩი, 1810 წლის 29 ივნისს, სწერდა ტორმასოვს, რომ იმერლები თავს ვალდებულად სთვლიან თავიანთ მეფეს გაჭირვებაში დაეხმარონ: «Взяв от них один раз царя, лучше бы мы (русские) сделали, если бы умергвили его или бы отправили в Сибирь и они бы оставались навсегда спокойными, но теперь, когда прежний повелитель, без согласия их от них удаленной, опять пришел и требует их помощи, они священный себе вменяют долгом оказать ему все опыты своего усердия и не престанут до тех пор бунтовать и проливать кровь, пока не будет Соломон по-прежнему восстановлен на царстве, и что другого царя они никак иметь не согласны»¹⁵⁴.

ტორმასოვმა სიმონოვიჩს მიუთითა გამოეძახებინა დასახმარებლად ოდიშისა და გურიის ჯარები. „ლიანარალ სიმონოვიჩი შიშვნეული იმერთაგან დამაგრდა ქუთაისს, და იხმო შემწედ თვისად დადიანი ლენ მით რამეთუ დადიანსა და მეფესა შორის იყო ფრიალ მტრობაი“¹⁵⁵.

გამოძახებულ ჯარს რომ ენერგიულად და მონდომებით ემოქმედა აჯანყებულთა წინააღმდეგ, მთავარმართებელმა სიმონოვიჩს უბრძანა — ნებართვა მიეცა სამეგრელოსა და გურიის ჯარისათვის, რათა უკანასკნელთ ემოქმედათ იმერეთში, როგორც მტრის ტერიტორიაზე — ეძარცვათ აჯანყებულთა სახლ-კარი, წაეღოთ ყველაფერი, რის წაღებასაც კი შესძლებდნენ¹⁵⁶. ამასთანავე აჯანყებულ

¹⁵³ ე. ჩ უ დ ი ნ ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 236.

¹⁵⁴ აქტები, ტ. IV, გვ. 278, საბუთი № 358.

¹⁵⁵ ბ. ბ ა ტ ი ნ ი შ ი ლ ი ს ხსენებული ხელნაწერი, § 57.

¹⁵⁶ П. К о в а л е в с к и й, Покорение Грузии Россией, ... [Б, Г], с. 151.

თავადაზნაურთა გლეხები სახელმწიფო გლეხებად გამოეცხადებინათ, რათა აჯანყებულ მემამულეთა ხელქვეითნი აღარ ყოფილიყვნენ. აჯანყებულთა ქონება გადაეცათ შედარებით მშვიდობიანი მოსახლეობისათვის. აჯანყებულთა ხელშეშვანელები კი შეეპყროთ და მთელი სისასტიკით დაესაჯათ სახალხოდ, ყველას დასანახავად.

1810 წლის ივლისში აჯანყებულთა ძალების განლაგება იმერეთში შემდეგნაირი იყო: იმერლების მთავარი ჯარი იდგა ქუთაისის ახლოს. თვით ქალაქ ქუთაისში ჩაკეტილი და ალყაშემორტყმული იყო რუსთა რეგულარული ჯარის მთელი გარნიზონი, რომელსაც გარს ერტყა 5000-მდე იმერელი, სარდალ აგიაშვილის წინამძღოლობით. სოფელ მალლაკთან დბანაკებული იყო ორი ათასამდე იმერელი. რათა გურია-სამეგრელოს ჯარი ქუთაისისაკენ არ გაეშვათ. 3000 ზემო იმერელი იდგა ხარაგოულის ციხის მიდამოებში, ქართლიდან რუსეთის ჯარის იმერეთში შესვლის დასაბრკოლებლად. გარდა აღნიშნულისა, ქართლის მიმართულებითვე კორტოხტის გზაზე დაყენებული იყო 1500-მდე მხედარი მალხაზ ანდრონიკაშვილისა და როსტომ წერეთლის მეთაურობით, რომლებიც იცავდნენ გზებს, რათა ტორმასოვის მიერ გაგზავნილი მამველი სამხედრო ნაწილები არ შეეშვათ იმერეთში. 1000-მდე იმერელი იდგა ვარციხე-ბაღდადის მხარეშიც.

ამგვარად, სოლომონ II-ის ხელქვეით ამ ბრძოლებში 12500-მდე კაცი იყო. მართალია, იმერეთს მაშინდელი ანგარიშით შეეძლო 15000-ზე ნეტი მეომრის განოყვანა, მაგრამ რაქის ბევრ სოფელში იქაური ერისთავებისა და ზოგი წულუკიძის გამო ჯარის გამოყვანა არ მოხერხდა. ან ეს ჯარი წაყვანილ იქნა რუსეთის სამხედრო ნაწილების გასაძლიერებლად. ასევე საწერეთლოდანაც (სადაც 1000-მდე კომლი ირიცხებოდა) ჯარი არ გამოსულა, რადგანაც ზურაბ წერეთელი და მისი შვილები გრიგოლი და აგრეთვე დავით მიტროპოლიტი რუსეთის მიერ იყვნენ მოსყიდულნი. ამიტომ, შეიძლება ითქვას, რომ რაქა-საწერეთლოს გარდა, მობილიზაცია იმერეთში კარგად ჩატარდა და სოლომონმა მეფის რუსეთის ძალებს დაუპირისპირა მაქსიმუმი იმისა, რაც მას მაშინდელ პირობებში შეეძლო.

ოდიშში სოლომონის მხარეზე იყვნენ მანუჩარ და ტარიელ დადიანის ძეგბი. ტარიელი თავიდანვე თავისი რაზმით გამოცხადდა სოლომონთან და ამის შემდეგ მასთან იმყოფებოდა. ლეჩხუმში თავადი ბერი გელოვანი სოლომონის სასარგებლოდ მოქმედებდა. ამრიგად, 12500-მდე კაცით სოლომონმა მთავარმართებლისათვის

მოულოდნელი წინააღმდეგობა გაუწია რეგულარულ სამხედრო ნაწილებს.

ივნისის ბოლოს სიმონოვისის სარდლობაში მყოფი გარნიზონის დასახმარებლად ტორმასოვმა გადაწყვიტა გენერალ-მაიორი ორბელიანი გაეგზავნა ორი ბატალიონით¹⁵⁷. აღნიშნული ბატალიონებით ორბელიანი, 1810 წლის 29 ივნისს, დაიძრა სოღანლულიდან და სამ ივლისს უკვე სურამში იყო. სურამში მან ერთი დღე დაჰყო, რათა საბრძოლო წესრიგში მოეყვანა ბატალიონები და მიეღო საჭირო სურსათ-სანოვაგე.

ორბელიანის ბატალიონების მსვლელობა იმერეთისაკენ გაგებული ჰქონდათ აჯანყებულებს, რომლებმაც ლეკებისა და აწყურის თათართა 1000-კაციანი რაზმის მხარდაჭერით გადაწყვიტეს ჩასაფრებოდნენ ამ ჯარს გზის მახლობლად და არ გაეშვათ იმერეთისაკენ.

8 ივლისს ორბელიანის შენაერთებმა უკვე ელაზნაურის მიჯნას მიიღწიეს, სადაც მათ კაპიტან ცურიკოვისა და მაიორ პრიბილეცკის ოთხი ასეული დახვდა. აჯანყებულთა დიდმა რაოდენობამ თავი მოიყარა სოფელ მარელისში. ისინი რუსთა სამხედრო ნაწილებზე თავდასასხმელად ემზადებოდნენ. ორბელიანმა გადაწყვიტა მარელისში თავმოყრილ აჯანყებულებზე იერიშის მიტანა, მაგრამ ამ დროს მან შეიტყო, რომ სოფელ კორტოხტთან აჯანყებულთა ძალებს შეევიწროებიათ ტიხოცკის შენაერთი და ამიტომ მან გადაწყვიტა უკანასკნელის დასახმარებლად წასულიყო“. „Преследуемый сильным огнем имеретинских и осетинских войск, — წერდა თავის მოხსენებაში ორბელიანი, — с большим усилением пробился сквозь толпы бунтовщиков до урочища Кортыхты, где и остановился, не имея более сил бороться с мятежниками, окружившими и атаковавшими отряд»¹⁵⁸.

ორბელიანის განკარგულებით ტიხოცკის შენაერთების დასახმარებლად ქართლიდან სასწრაფოდ ალის ხეობაზე გავლით იმერეთისაკენ გაემართა ყაზარდოს მუშკეტერთა პოლკის სამი ასეული და ეგერთა ორი ასეული ერთი ქვემეხით. ამის შემდეგ მაიორ ტიხოცკის შენაერთიც ხსენებული ასეულების დახმარებით შიდა იმერე-

¹⁵⁷ ლენინგრადის აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილებაში, დაცული ხსენებული ბ. ბ ა ტ რ ი შ ვ ი ლ ი ს ხელნაწერი, გვ. 57.

¹⁵⁸ П. И. Ковалевский, Покорение Кавказа Россией..., СПб. [Б. Г.], с. 152; Ч уд и н о в В., Имеретинская неурядица в 1809—1811 годах, «Кавказск. сб.», т. XVI, Тиф., 1895 г., с. 249.

თისავენ გაემართა. გზაში 2000-მდე აჯანყებულმა ტიხოცკის შენაერთის ბრძოლა გაუმართა, თუმცა მარცხენა და მარჯვენა ფლანგებზე მყოფმა დამხმარე ძალებმა აჯანყებულები უკუაგდეს. ერთი საათის განმავლობაში ტიხოცკის შენაერთებმა, დამხმარე მუშაკების მხარდაჭერით, რომლებიც აჯანყებულთა ტყვიებს ხიშტით უპასუხებდნენ, მახლობელი სიმაღლე და ახლომდებარე ბალები დაიკავეს.

ტიხოცკის შენაერთი, რომელსაც კიდევ 50 მეგრძოლი შეუერთდა. 3 ვერსის მანძილზე განუწყვეტელ თავდასხმას განიცდიდა იმერლებისა და ოსთა რაზმებისაგან. ტიხოცკი ნელი ტემპით, მაგრამ მაინც მიიწევდა წინ. მათ წინსვლას აფერხებდა არა მარტო აჯანყებულთა ცეცხლი, არამედ უკანასკნელთა მიერ ხელოვნურად ჩახერგილი გზის წმენდა, რაც აუცილებელი იყო არტილერიის გასატარებლად.

იმერთა რაზმებმა დიდი ზიანი მიაყენეს სამხედრო ნაწილებს; მრავალი მეგრძოლი გამოიყვანეს მწყობრიდან, მაშინ როდესაც აჯანყებულთა რიგები განუწყვეტლივ იზრდებოდა ახალშემოერთებული რაზმებით.

მოწინააღმდეგეთა რიცხოვნობა ზრდამ სამხედრო ნაწილების წინააღმდეგ კონტრშეტევის გაძლიერება გამოიწვია. ამან აიძულა მაიორი ტიხოცკი ღრობით დაბანაკებულიყო დამპალას მიჯნასთან, პატარა მოედანზე, რომელსაც ორი მხრიდან საკმაოდ ღრმა ხრამები ეკრა. რაც მოწინააღმდეგისათვის ამ ადგილს საკმაოდ მიუვალს ხდიდა.

აჯანყებულებმა დამპალასთან ჯარების დაბანაკება რომ შენიშნეს, იწყეს თავმოყრა, რათა ერთდროული თავდასხმა მოეწყოთ მოწინააღმდეგეზე.

აღნიშნულ ადგილზე დაბანაკებულ სამხედრო შენაერთებს ოთხი დღე-ღამის განმავლობაში შეუწუხებელი ბრძოლა მოუხდათ აჯანყებულებთან. 8 ივლისიდან 11 ივლისამდე, დილიდან საღამომდე უწყვეტი ბრძოლა მიმდინარეობდა მოწინააღმდეგეთა შორის, რაც ხშირად ხელჩართულ ბრძოლამდე მიდიოდა. რიცხოვნობად მეტ აჯანყებულთა ბრძოლის უნარიანობასა და ცეცხლს დაემატა რუსების სამხედრო ნაწილების დაქანცულობა, წყურვილი და შიმშილი. ოთხი დღე-ღამის განმავლობაში ჯარს წყალი არ ჰქონდა, ვინაიდან ის მოწინააღმდეგეთა გარემოცვაში იმყოფებოდა. არტილერიის ცხენებიც ფურაჟის უქონლობის გამო შიმშილობდა, რაც

არტილერიის გადაადგილებას საგრძნობლად აფერხებდა. ცხენებს მხოლოდ ხის ფოთლებით კეებავენენ.

ნეხუთე დღეს ჯარის ნაწილებმა იმერელი ბაქრაძის დახმარებით ღდინარის ფლატეში წყალი აღმოაჩინეს, რის დასაკავებლადაც გამოყოფილი იქნა 80 გებრძოლი: გებრძოლებმა გაწმინდეს აჯანყებულებისაგან ფლატისპირა ადგილები, თუმცა ეს ოპერაცია რამდენიმე ჯარისკაცის სიცოცხლის ფასად დაჯდა. მაიორმა ტიხოცკიმ გენერალ-მაიორ ორბელიანს და ქართლის სარეზერვო ნაწილს უფროსს — მაიორ ბუხვოსტოვს აცნობა თავის სარდლობაში მყოფ სამხედრო შენაერთთა უმწეო მდგომარეობა. ამ შენაერთმა მოკლულთა და დაჭრილთა სახით 100-მდე კაცი დაჰკარგა. ამიტომ, ტიხოცკი ითხოვდა დამატებით მაშველ ძალებს. ბუხვოსტოვმა ბორჯომიდან დასახმარებლად გაგზავნა ხერსონის გრენადერთა პოლკის ერთი ასეული სამი ქვენებით და ქარელის ხეობიდან ეგერთა მეცხრე პოლკის ერთი ასეული. აღნიშნულმა რაზმებმა, რომლებსაც გზაში 50 კანაკი შეუერთდა, 1 ივლისს დამპალას მიჯნას მიაღწია, სადაც მაიორი ტიხოცკი მოწინააღმდეგეთა გაუთავებელი კონტრშეტევებისაგან ღონემიხდილი სასოწარკვეთილებით ელოდა მაშველ ძალებს.

ამავე დროს, 11 ივლისს, მაიორმა თავადმა ამირეჯიბმა თავისი ინიციატივით შეკრიბა იმერლების ცხენოსანი რაზმი განსაცდელში ჩავარდნილ ტიხოცკის დასახმარებლად, მაგრამ ამ შეკრებილთა უმეტესობამ აჯანყებულთა დანახვისთანავე მიატოვეს თავიანთი მეთაური და მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი დარჩა ტიხოცკის შენაერთების დამხმარეთა შორის.

ელაზნაურიდან 9 ივლისს გამოსული გენერალ-მაიორი ორბელიანი 11 ივლისს დამპალაში იყო. აქ მან ოთხდღიანი ბრძოლების შენდეგ დაღლილი ნაწილები ახალგამოცხადებული ჯარებით შეცვალა.

შეტევითი ოპერაციების გასაძლიერებლად და შემდგომი წინსვლისათვის ორბელიანმა დამპალაში თავმოყრილი ჯარები 3 ნაწილად დაყო:

1. მაიორი ტიხოცკი 300 რიგითი მუშკეტერით აჯანყებულთა წინააღმდეგ პირდაპირ უნდა წასულიყო შეტევაზე.

2. მაიორ პრიბილეცკის 170 ეგერით აჯანყებულებისათვის მარცხენა ფრთიდან უნდა შემოეევლო და დაერტყა ზურგიდან.

3. კაპიტან ჟორჟს 100 მუშკეტერით იმერლებისათვის მარჯვენა ფლანგიდან უნდა შეეტია.

მეორე დღეს, 12 ივლისს, დილით დაიწყო შემუშავებული გეგმის განხორციელება — შეტევა. გენერალ-მაიორ ორბელიანს დაწარჩენი ნაწილები მიჰყავდა შეტევაზე გადასული რაზმების პოზიციების გასამაგრებლად.

შემტევი ნაწილები ძნელად, მაგრამ შეუჩერებლად. მიიწვედნენ წინ და ბრძოლით რვა ვერსის გავლის შემდეგ მიადგნენ მდინარე ძირულას.

აჯანყებულთა მიერ გადაღობილმა გზებმა აიძულეს გენერალი ორბელიანი დაბრუნებულიყო უკან და ვაჰანის ხეობაზე გავლით შესულიყო იმერეთში.

6 ივლისიდან 12 ივლისამდე ბრძოლებში მაიორ ტიხოცკის შენაერთებმა და მათ დასახმარებლად მოსულმა ნაწილებმა მოკლულთა და დაჭრილთა სახით 117 მეზრდოლი დაჰკარგეს. მწყობრიდან გამოვიდა 14 საარტილერიო და პოლკის ცხენი. ამ ბრძოლებში აჯანყებულთა ზარალზე ზუსტი ცნობები არ არსებობს. მაიორ ტიხოცკის სიტყვით, მოწინააღმდეგემ 250 კაცი დაჰკარგა მოკლულთა სახით. უკანდახევის დროს კი, 12 ივლისს, ბრძოლის ველზე აჯანყებულთა 60 გვამი დარჩა. რომელთა შორის იყო მთავარი მემამოხეთაგანი გოდაბრელიძე. აჯანყებულ იმერთა ზარალი, რა თქმა უნდა, მეტი იქნებოდა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მოწინააღმდეგეთა შორის ბრძოლა მთელი ზუთი დღის განმავლობაში წარმოებდა ახლო მანძილზე, რაც ხშირად ხელჩართული შეტაკებებით მთავრდებოდა.

6-დან 12 ივლისამდე მეფის რუსეთის ჯარებსა და იმერეთის აჯანყებულ მოსახლეობას შორის ეს პირველი აშკარა ბრძოლა იყო. ამ ბრძოლაში ორივე მოწინააღმდეგემ დიდი ზარალი განიცადა. ბრძოლამ დაარწმუნა ადგილობრივი მოსახლეობა ცარიზმის შეიარაღებული ძალების უძლეველობაში.

აღნიშნული ოპერაციების შემდეგ, 1810 წლის 15 ივლისს, ორბელიანმა მოახსენა მთავარმართებელს ტიხოცკისა და მის შენაერთებში შემავალ მეზრდოლთა თავდადებული ბრძოლების შესახებ. ორბელიანი შუამდგომლობდა ტორმასოვის წინაშე, რათა დაეჯილდოებინა აღნიშნულ ბრძოლებში თავდადებული რიგითი მეზრდოლები და უფროსებიც.

აჯანყებულთა თავგანწირულ ბრძოლებსა და მათ მიერ რეგულარულ ჯარებისადმი მიყენებულ ზარალზე ნათლად მეტყველებს იმერეთის მეფის სოლომონის სიძის — მალხაზ ანდრონიკაშვილისა და როსტომ წერეთლის ერთ-ერთი წერილი, 1810 წლის 13 ივ-

ლისს მიწერილი სოლომონ მეორისადმი, სადაც ვკითხულობთ: წინათაც მოგახსენებდით წერილობით და სიტყვიერადაც გრიგოლის მეშვეობით მოწინააღმდეგის დამარცხების შესახებ, გადარჩენილი ძალიან შევიწროებული და აშლილი იყვნენ, მაგრამ ამ კვირასნათ დასახმარებლად მოუსწრო ზარბაზანმა არტილერიისტებით. ჩვენ მათაც გავუხსენით ცეცხლი და დაეძმარცხეთ. ორშაბათს თვით გენერალი დიმიტრი ყაფლანიშვილი (ორბელიანი) მოვიდა 500 კაცით: ჩვენ ეს არ ვიცოდით, მაგრამ შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ის მოვიდა ჩვენს ნიერ შევიწროებულ რაზმის დასახმარებლად და გადარჩენილთა წასაყვანად. ჩვენ აქ მცირეოდნავ დავიხიეთ და მივეცით რა გასაქანი დაძრულიყვნენ. გადავუღობეთ გზა ფიცრულ ხიდამდე. წინ კი ჩაეთსაფრდით. სამშაბათს, გათენებისას, გენერალმა ჩვენს წინააღმდეგ დაძრა 260 კაცი. თვით კი აიყარა და ზარბაზნებიანად ქართლის მინარტყლებით გაბრუნდა. გილოცავთ გამარჯვებას და ბედნიერებას ჩვენო ხელმწიფე!¹⁵⁹.

მაიორ ტიხოცკის 500 მეგრძოლისაგან შემდგარი შენაერთის წინსვლა მალე კორტოხტან შეჩერებულ იქნა აჯანყებულთა ქარბი ძალების მიერ. შექმნილი ვითარების გამოსასწორებლად მთავარნარტყელმა ტორმასოვმა კორტოხტისაკენ მაიორ რეუტის მეთაურობით კაზაკთა ერთი ასეული გაგზავნა.

ტორმასოვი იმდენად დააფიქრა კორტოხტის ოპერაციამ, რომ მაიორ რეუტის გაგზავნასთან ერთად გენერალ-მაორ ახვერდოვს დაავალა 1000-ზედ თუში და ფშავ-ხევსური მილიციელის შეკრება ორბელიანის ნაწილებთან გასაგზავნად, რათა იქ აჯანყებულთა სოფლების ძარცვა დაეწყოთ.

ტორმასოვმა გენერალ-მაიორ ორბელიანს მიუთითა შეეპყრო აჯანყებულთა ხელმძღვანელები და ციმბირში გადასასახლებლად თბილისში გაეგზავნათ.

რუსთა ჯარის ნაწილებს ძნელ პირობებში უხდებოდა წინსვლა.

¹⁵⁹ აქტები, ტ. IV, გვ. 303, საბუთი № 398.

იმერთა ჭარბი შეიარაღებული ძალები არაორგანიზებულად, მაგრამ შეუწყვეტილ უშენდნენ ცეცხლს.

დიდი სიძნელების გადალახვის შემდეგ ორბელიანის ავანგარდმა სოფელი ნებოძირი აიღო.

მაიორ ტიხოცკის ბატალიონმაც დამხმარე ძალებით შესძლო გაერღვია აჯანყებულთა დაცვა და სოფელ ნებოძირში შეუერთდა ლამის გასათევად დაბანაკებულ ორბელიანის ჯარების ავანგარდს.

ყოველ დასახლებულ პუნქტთან ბრძოლებში ადგილობრივი მოსახლეობა აჯანყებულებს უჭერდა მხარს.

აღნიშნულ ბრძოლებში აჯანყებულებს თავადები ლევან და დიმიტრი აბაშიძეები და კიკნაძე ხელმძღვანელობდნენ. სოფელ ნებოძირში შეერთებულ სამხედრო ძალებს დასჭირდათ მთელი ღამისა და მეორე დღის გატარება, რათა საომრად გამზადებულიყვნენ.

მთავარმართებელ ტორმასოვის მითითების თანახმად, სოფელ ზედუბანში ჯარისათვის საჭირო რაოდენობის სურსათ-სანოვავე უნდა მიეზიდათ, რაც ყოვნდებოდა იმით, რომ მოსახლეობა უარს ამბობდა ურმების გამოყვანასზე. გენერალ-მაიორმა ორბელიანმა განმეორებით თხოვა ტორმასოვს სოფელ ზედუბანში სურსათ-სანოვავის მიზიდვის დაჩქარება, რის გარეშეც შეუძლებელი იყო ჯარების იმერეთის შუაგულისაკენ წაწევა. ამჯერად ორბელიანმა დამატებით ტყვია-წამალიც მოითხოვა.

ტორმასოვის ბრძანებით, 18 ივლისს, ზემო აღნიშნული თხოვნა დამაყოფილებელ იქნა. მეფის რუსეთის ჯარებს შემდგომი წინსვლის საშუალება მიეცათ. ამის შემდეგ ჯარმა თითქმის შეუფერხებელი წინსვლით მდინარე მოლითს მიაღწია. მდინარეზე ხიდი დანგრეული იყო და მეორე ნაპირზე აჯანყებულთა საკმაოდ დიდი რაზმი იყო გამაგრებული.

გაფთვებული ბრძოლების შედეგად გადალახულ იქნა მდინარე, აჯანყებულები იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ. ამავე დღეს აჯანყებულებისაგან განთავისუფლებულ იქნა სოფლები — ქვები და ბაბი, სალამოს კი მთელი შენაერთი სოფელ ზედუბანში იყო.

ტორმასოვმა ორბელიანის მიერ წარმოებული სამხედრო ოპერაციების შესახებ უკმაყოფილება გამოთქვა. ტორმასოვს არ მოეწონა ჯარის ნაწილების დაქსაქსვა ორბელიანის მიერ. დაუწუნა აგრეთვე ჯარის ვაჰანის ხეობის მიმართულებით მოძრაობა. არასწორად მიიჩნია ერთ-ერთი ნაწილის უფროსად მაიორ ტიხოცკის დანიშვნაც.

აღნიშნული სამხედრო ოპერაციებით უკმაყოფილო მთავარ-

მართებელმა გენერალ-მაიორი ორბელიანი გაათავისუფლა აჯანყებულ იმერთა წინააღმდეგ გაგზავნილ ჯარების ხელმძღვანელობიდან¹⁰⁰.

გადაყენებული ორბელიანის მაგიერ ჯარების უფროსად გენერალ-ლეიტენანტი როზენი დაინიშნა.

როზენს იმერეთში ჩასვლა არ შეეძლო შეიარაღებულ მცველთა რაზმის გარეშე. რისთვისაც იგი სურამში შეჩერდა და ელოდებოდა 50 კაზაკს. რომლებიც გადაყენებულ ორბელიანს უნდა გაეგზავნა. მაგრამ ორბელიანს არ შეეძლო 50 კაზაკი გაეგზავნა როზენისათვის და გადაწყვიტა თავისი ნაწილებით შეერთებოდა პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის ჯარს. სიმონოვიჩმა წინა დღით სთხოვა ორბელიანს, რათა მას გენ. როზენთან ერთად ემოქმედნა.

ორბელიანმა ზედუბანში დატოვა ბელეცკის მუშეკეტრთა პოლკის ერთი ასეული და 19 ივლისს დანარჩენი ძალებით გადავიდა ნაჩქალისში. მეორე დღეს კი ლელვანში შევიდა. ლელვანში ორბელიანმა შეიტყო, რომ ჩხერში დატოვებული სამხედრო რაზმი გამოუვალ მდგომარეობაში იყო¹⁰¹.

22 ივლისს ორბელიანის რაზმი ჩხერის სიმაგრისაკენ გაემართა ბლოკადაში მყოფ ქვედანაყოფის გამოსახსნელად. მიმავალ რაზმს გზაში თავადების ლევან და დიმიტრი აბაშიძეების, დავით ლაბუაშვილისა და აზნაურ კიკნაძის ხელმძღვანელობით აჯანყებულთა საკმაოდ დიდი დაჯგუფება დახვდა. რომელიც მახლობელ სიმაღლეს — ცხოლარისას და ჩხერის სიმაგრისაკენ მიმავალ გზას იკავდა. ორბელიანმა მოწინააღმდეგის ძალებისა და განლაგების დასაზვერავად გამოჰყო თბილისის მუშეკეტრთა ოფიცერი სენკევიჩი და პორუჩიკი კონოპლინი 80 გრენადერით. დაზვერვის შემდეგ შემუშავებულ იქნა აჯანყებულთა წინააღმდეგ იერიშზე გადასვლის გეგმა. მაიორ პრიბილეცკის განკარგულებაში გადავიდა გრენადერთა და ეგერთა ოთხი ასეული და საჭირო რაოდენობის კაზაკები, ერთი ზარბაზნით და ქართველ თავადაზნაურთა თანხლებით, რომელსაც დაევალა ქვეებითა და ხეებით ხელოვნურად გადაკეტილი გზის შემოვლა და მალღობის მარცხენა მხარის დაკავება.

¹⁰⁰ ა. კიკვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 76.

¹⁰¹ ჩხერის სიმაგრეში უკვე ერთი თვე გავიდა, რაც ბელეცკის მუშეკეტრთა პოლკის მცირერიცხოვანი ქვედანაყოფი — 28 კაცის შემადგენლობით აჯანყებულთა გარემოცვაში იყო. მათ არ ჰქონდათ სურსათი და წყალი, რამაც აიძულა ისინი დასახმარებლად მომართათ ორბელიანისათვის.

მაიორ ტიტოვს, სკურაგევსკის და პორუჩიკ სემიონოვს დაე-
ვალათ ორი ასეულით მოწინააღმდეგის სიმაგრეებზე შეტევა
ფრონტით. მაიორ ტიხოცკის მუშეკეტერთა ორი ასეულით და ერთი
ქვემეხით შემტევი ნაწილების ზურგი უნდა დაეცვა მოწინააღმ-
დეგის მოულოდნელი თავდასხმებისაგან¹⁶². მაიორ სპიჟარნის კი
პრიბილევსკის ასეულების მიერ ხსენებული მალლობის მარცხენა
მხარის დაკავებისთანავე უნდა გაეხსნა არტილერიის ცეცხლი.
მუშეკეტერთა ორ ასეულს შემტევთა ტრანსპორტი უნდა დაეცვა აჯან-
ყებულთა თავდასხმებისაგან¹⁶³.

დაიწყო შეტევა შედგენილი გეგმის მიხედვით. ერთსაათიანმა
ბრძოლამ აიძულა აჯანყებულები გადასულიყვნენ ცხოლიარის მალ-
ლობიდან მახლობელ ტყეში, სადაც შეუერთდებოდნენ აჯანყებულ-
თა სხვა ჯგუფს. რომელიც იცავდა გზას სამხედრო ნაწილების შემ-
დგომი წინსვლის შესაფერხებლად.

აჯანყებულებმა ვერც ახალ ადგილზე მოიკიდეს ფეხი, იქიდანაც
ისინი მალე განდევნეს მაიორ ტიხოცკის მუშეკეტერთა ასეულებმა.
აჯანყებულებმა ზედიზედ ორი დამარცხების შემდეგ გადაწყვიტეს
თავი შეეყარათ და გამაგრებულიყვნენ ჩხერში, საითაც მორიგი ამო-
ცანის შესასრულებლად მიისწრაფოდა ორბელიანის ნაწილი.

მაიორ პრიბილევსკის ასეულებს ებრძანათ ჩამოსულიყვნენ და-
კავებული მალლობიდან და წასულიყვნენ პირდაპირ ჩხერისაკენ.
როტმისტრ ზოლოტაროვს თავისი კაზაკებით უნდა გაეთანტა ჩხე-
რის მარცხენა მხარეს გამაგრებული იმერთა ჯგუფი. ორბელიანი კი
დანარჩენი მეზობლებით წავიდა ჩხერის ტყეებზე გავლით სიმაგრი-
საკენ, სადაც იმერლებს გარშემორტყმული ჰყავდათ 28 მეზობო-
ლისაგან შემდგარი ქვედანაყოფი.

იმერთა ეს მეზობლება ცარიზმის რეგულარული ჯარის ნაწი-
ლებთან უშედეგოდ დამთავრდა. ორსაათიანი ბრძოლის შემდეგ
აჯანყებულები უკუიქცნენ. რუსთა სამხედრო ნაწილების მიერ გან-
თავისუფლებულ იქნა ჩხერის სიმაგრე, საიდანაც გამოხსნილ იქნა
ლონგემიხდილი გარნიზონი.

ადგილობრივი მოსახლეობის მხრივ აჯანყებულებისადმი დახ-
მარებით და მხარდაჭერით სასტიკად აღშფოთდა ცარიზმის სამხედ-
რო ხელმძღვანელობა, რომლის მითითებითაც სოფელ ჩხერის თით-
ქმის ნახევარი გადაწვეს²². ივლისის აღნიშნულ ოპერაციებში გენე-
რალ-მაიორ ორბელიანის შენაერთებმა მოკლულთა და დაჭრილთა

¹⁶² ვ. ჩ უ დ ი ნ ო ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 256.

¹⁶³ ი ქ ე ე, გვ. 257.

სახით 31 ჯარისკაცი დაჰკარგეს, აჯანყებულთაგან იქ 30 კაცი მოჰკლეს.

ორბელიანის შენაერთებმა 16 ივლისიდან 22 ივლისამდე ბრძოლებში დაჰკარგეს მოკლულთა სახით 9 რიგითი მებრძოლი, დაიჭრა 2 ობერ-ოფიცერი, 3 უნტერ-ოფიცერი, 12 რიგითი ჯარისკაცი და 5 კაზაკი¹⁶⁴.

22 ივლისს გენერალ-ლეიტენანტი როზენი, რომელიც დაინიშნა ორბელიანის მაგიერ იმერეთის, გურიისა და სამეგრელოს ჯარების უფროსად, უკანასკნელს შეხვდა ჩხერის მახლობლად. 23 ივლისს, სალამოს უკვე სამსახურიდან განთავისუფლებულმა გენერალ-მაიორმა ორბელიანმა როზენს ავადმყოფობის შესახებ მოხსენება გადასცა. ხელმძღვანელობა როზენის ხელში გადავიდა, რომელმაც იმერეთის მოსახლეობას დამშვიდებისაკენ მოუწოდა და თანაც სასტიკად დაემუქრა:

„...იფიქრეთ თვით თქვენ, აიხ-ლეთ დაბრმავებულნი თვალნი თქვენნი და დაინახავთ უფსკრულსა მზასა დანთქმად თქვენად უკუმოქცეველად.

მე ვარ წარმოგზავნილი აქ ძლევამოსილის რუსეთის მხედრობითურთ ამისათვის, რომ შემოვიტანო ხრმალი და ალი ცეცხლისა უღირსთა მებუნთეთა შორის და აღუთქვა მოწყალეებითი შეწყალება მათ, რომელნიცა წმიდის გულითა შეინანებენ შეცოდებათათვისთა. და ეს ესრედ რადგანაც მიწვევს მე ვალი ჭეშმარიტის ქრისტიანობისა და კაცობრიობისა, ამისათვის ვლადებ თქვენდა, იმერეთის მცხოვრებელნი, გონზე მოდით, მოიქეციეთ ჭეშმარიტების გზაზედ და თანამდებობაზედ ერთგულის მონისა მისის იმპერატორებითის დიდებულისა: განშორდით მეფედყოფილსა სოლომონსა, რომელმანცა თქვენ დაგამონავათ და ზიდავს აწ თავის ზედა მართლიადსა რისხვასა ღეთისასა და ხელმწიფისასა¹⁶⁵...“

ჯარების ახალმა უფროსმა ხსენებული მოწოდებისთანავე სამხედრო ნაწილებით აიღო გეზი. დანიშნულებისამებრ მდინარე ჩხერიმელაზე გადასვლისთანავე ორი ვერსის გავლისას როზენის შენაერთის ავანგარდმა შენიშნა 5000-მდე იმერთა მხედარი, რომლებიც ტყის ვიწრო გადასვლელებს იცავდნენ. სამსაათიანი ბრძოლის შემდეგად როზენის მოიერიშეებმა ჯერ ყუმბარის ცეცხლით, შემდეგ კი ხიშტებით გაფანტეს აჯანყებულები.

¹⁶⁴ ვ. ჩ უ დ ი ნო ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 258.

¹⁶⁵ საქ. სახელმწიფო მუზეუმის ისტ. დოკუმენტები და არქივები, II, გვ. 106.

აჯანყებულები შეუჩერებელი იხევდნენ უკან, 8 ვერსის მანძილზე, სოფ. ღრადომდე, ხოლო როზენის ნაწილები მდინარე ჩხერიმელასთან — ბაზალეთის ქალაში შეჩერდნენ.

ამ ბრძოლაში აჯანყებულებმა 70-მდე კაცი დაჰკარგეს მოკლულთა სახით, რომელთა შორის იყო აჯანყებულთა ერთი ხელმძღვანელთაგანი დიმიტრი აბაშიძე.

26 ივლისს როზენის ჯარები წინსვლას განაგრძობდნენ. სოფელ ცხრაწყაროს ეკლესიასთან მოხდა შეტაკება სამხედრო ნაწილებსა და აჯანყებულებს შორის. აჯანყებულებმა დაიკავეს ეკლესია. მაგრამ მალე მორიგი შეტევა რუსების სამხედრო რაზმის სასარგებლოდ დამთავრდა. ეკლესია მათ ხელში გადავიდა, ეკლესიის მცველი აჯანყებულები შეიპყრეს და ყველანი დახოცეს. მოკლეს ქაიხოსრო აბაშიძეც.

27 ივლისს რუსების სამხედრო რაზმმა მდინარე ყვირილა გადალახა და სოფელ სიმონეთში შევიდა. ქუთაისამდე სულ რაღაც 8 ვერსი იყო დარჩენილი. სამხედრო ნაწილები გაუვალი და ჩახერგილი გზებით ქუთაისისაკენ დაიძრნენ. ქაიხოსრო წერეთლის და სხვა თავადების ხელმძღვანელობით 7000-მდე კაცისაგან შემდგარი მეფის მომხრეთა ჯარი გზის მარჯვენა და მარცხენა სიმაღლეებზე იყო გამაგრებული. მდინარე ჭიშურასთან გზები ჩახეხრგათ და ცდილობდნენ სამხედრო ნაწილების წინსვლის შეჩერებას. ქაიხოსრო წერეთლის ლაშქარი ოთხ საათს იცავდა თავის პოზიციებს, რათა სამხედრო ნაწილები არ გაეშვათ ქუთაისისაკენ, მაგრამ შემდეგ იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ და გაფანტულიყვნენ ტყეში. ამ ლაშქრის მცირე ნაწილი მაღლაკში შეჩერებულ სოლომონთან წავიდა.

ამ ბრძოლებში მოკლულთა და დაჭრილთა სახით აჯანყებულებმა 200-მდე კაცი დაჰკარგეს. დაიჭრა ახალციხიდან მოსული მანველი რაზმის მეთაური სულიემან-ბეი, რომელიც ჭრილობისაგან მალე გარდაიცვალა.

29 ივლისს გენერალი როზენი ქუთაისში შევიდა. საქმე სოლომონის შეპყრობაზე მიდგა. როზენმა სიმონოვიჩი ერთი რაზმით რიონის ნარჯვენა ნაპირისაკენ გაგზავნა, პრიბილეცკი 5 ასეულითა და 50 კაზაკით გელათის მონასტრისაკენ დაიძრა. სიმონოვიჩის წინსვლამ სოლომონი აიძულა მაღლაკიდან წასულიყო. სიმონოვიჩმა ვაკის თემის ირგვლივ მყოფი სოფლები დაიმორჩილა, მოსახლეობას ფიცის მიაღებინა, მძევლები წამოიყვანა და 8 აგვისტოს ქუთაისში დაბრუნდა. სიმონოვიჩს მხოლოდ თავად აგიაშვილების სიმაგ-

რე, ტყაჩირი დარჩა აუღებელი, რომელსაც იმერლები თავგანწირულად იცავდნენ.

მაიორმა პრიბილევსკიმ გელათის მონასტრის ირგვლივ სოფლები დაიმორჩილა: 4 აგვისტოს სოფელ რიონს მიუახლოვდა, სადაც მეორე დღეს აჯანყებულთა რაზმს ეკვეთა. იმერლები აქაც თავგანწირულად იბრძოდნენ, მათი განსაკუთრებული გმირული ბრძოლა სოლომონის იქ ყოფნით იყო გამოწვეული. პრიბილევსკის დანაყოფს გაუჭირდა აჯანყებულების დამარცხება, ვინაიდან ტყიან ადგილას არტილერიას არ შეეძლო მოქმედება და ძირითადად ხიშტებით იბრძოდნენ.

ლამე აჯანყებულები გამაგრდნენ მახლობელ გორაკზე, სადაც გადადიოდა გზა გელათიდან სოფელ რიონისაკენ. გენერალმა როზენმა დროზე შეიტყო პრიბილევსკის გაჭირვება და მას ყაბარდოს მუშეკეტრთა ორი ასეული მიაშველა კაპიტან კულიკოვის ხელმძღვანელობით.

პრიბილევსკი ახალმოსული კულიკოვის დამხმარე ასეულებით, გათენებისას, სიბნელეში, მოულოდნელად თავს დაესხა აჯანყებულებს, რომლებიც დაიბნენ და უკან დაიხიეს.

განაგრძო რა წინსვლა, პრიბილევსკის შენაერთმა დილას ეწერის მიჯნას მიაღწია. უკანდახეულ აჯანყებულთა ნაწილი სოლომონის რაზმს შეუერთდა სოფ. აგარეზში. ორ ღლიან ბრძოლაში პრიბილევსკის შენაერთმა დაჰკარგა 15 კაცი მოკლულთა და 45 კაცი დაჭრილთა სახით. აჯანყებულთა ზარალი 200 კაცს შეადგენდა¹⁶⁶. როზენმა სიმონოვიჩის და პრიბილევსკის უბრძანა დაეწყათ შეტევა თვით სოლომონის წინააღმდეგ, სოფელ ნაგორევის მიმართულებით: თუ იგი იქ არ აღმოჩნდებოდა, მაშინ ნაბრძანები იყო ორთავე რაქისა და ოკრიბის თემებისაკენ წასულიყვნენ, რათა დაემორჩილებინათ იქ მცხოვრებნი და დაესაჯათ. 9 აგვისტოს სიმონოვიჩი სოფელ ნაგორევს მიაღდა, სადაც აჯანყებულთა რაზმი და დაქირავებულ ლეკთა მხედრები იყვნენ გამაგრებულნი თვით მეფე სოლომონის მეთაურობით¹⁶⁷. სოფელი საკმაოდ გაემაგრებინათ და ზიუვალი გაეხადათ მოწინააღმდეგისათვის. სიმონოვიჩმა თავისი შენაერთი ორ ნაწილად გაჰყო. ერთ ნაწილს მაიორი ტიტოვი ხელმძღვანელობდა, რომელსაც უნდა გაერეკა თავად აგიაშვილის მეთაურობით გელათის მონასტრის მახლობლად, გორაკზე გამაგ-

¹⁶⁶ აქტები, ტ. IV, გვ. 326, № 196.

¹⁶⁷ ვ. ჩუდინოვი, დასახ. ნაშრომი, ტ. XVI, გვ. 265.

რებული აჯანყებულები. თვითონ კი ჯარის დანარჩენი ნაწილი წაიყვანა უშუალოდ სოლომონის რაზმის წინააღმდეგ.

აჯანყებულებმა ვერ შესძლეს მოიერიშეების გამკლავება. არტილერიის ძლიერმა ცეცხლმა აიძულა ისინი უკან დაეხიათ, შემდეგ კი იწყეს გაქცევა.

გაქცეული მეფე ჯერ სოფელ ცუცხვათში, შემდეგ კი სოფელ გოქსში გადავიდა.

სოფელ გოქსიდან მეფემ მიტროპოლიტი დავითი გაგზავნა სიმონოვიჩთან წერილით, რითაც ამცნო, რომ იგი თავისი სურვილით გადადგებოდა ტახტიდან, თუ ხელმწიფე იმპერატორი მას ყველაფერს აპატიებდა და საცხოვრებლად იმერეთში დატოვებდა. ამასთანავე სოლომონი გარანტიას აძლევდა სიმონოვიჩს, რომ არასდროს და არავითარ შემთხვევაში არ დაუშვებდა იმპერატორის ნება-სურვილის წინააღმდეგ მოქმედებას. სოლომონი ამჯერადაც დროის მოგებაზე და გარეშე ძალებით თავისი პოზიციების გამაგრებაზე ფიქრობდა. უკვე დამარცხებული მეფის თხოვნას სიმონოვიჩმა ყურადღება არ მიაქცია.

10 აგვისტოს სიმონოვიჩმა მაიორ პრიბილევსკის უბრძანა ოკრიბის თემის მოსახლეობის დამშვიდება და იქ მცხოვრებ თავად აგიაშვილის სახლკარის განადგურება. ამავე დროს ჯარებმა სოფელი სიმონეთი დაიკავეს. ამ სოფლის მოსახლეობა ტყეში იყო გახიზნული, საიდანაც მხოლოდ 4 დღის შემდეგ დაბრუნდნენ თავიანთ ბინებში და უკვე მეორედ მიიღეს რუსეთის იმპერატორისადმი ერთგულების ფიცი. 17 აგვისტოსათვის სიმონოვიჩის შენაერთებმა შეუჩერებელი წინსვლით გოგის ხეობას მიაღწია, სადაც სოლომონ II თავისი 3000-კაციანი ჯარით იყო გამაგრებული. რამდენიმე საათიანი ბრძოლის შემდეგ აჯანყებულები ამ ფრონტზედაც იხევდნენ უკან და თავახას ხეობაში მოიყარეს თავი.

მუხურის სიმაგრეც განთავისუფლდა ალყისაგან; სოლომონის მხედრობის დამარცხებამ გოგის ხეობაში განაპირობა მუხურის სიმაგრეზე ალყის მოხსნა და აჯანყებულთა უკან დახევა ამ უბანზეც. ისინი მალე თავაზის ხეობაში მყოფ მეფის რაზმს შეუერთდნენ. უკანდახეული აჯანყებულები იარაღს არ ჰყრიდნენ, თავგამოდებით იბრძოდნენ და მთელ რიგ ადგილებში კონტრშეტევებსაც აწყობდნენ, თუმცა ამ ეტაპზე არც ერთი კონტრშეტევა მათ სასარგებლოდ არ დამთავრებულა.

მუხურის ციხე-სიმაგრეიდან განთავისუფლებული 15 რუსი მებრძოლისაგან შემდგარი ჯგუფი, გაძლიერებული დამხმარე ძალითა და სურსათ-სანოვავის დიდი მარაგით, იმავე სიმაგრის დასაცავად იქნა დატოვებული.

სოლომონ II მალე თავაზას ხეობიდან სოფ. საზანოში გადავიდა, საიდანაც რუსთა შემტევი ნაწილების მიახლოვების გამო საქარის თემში გადაინაცვლა.

მალე პრიბილეესკის რაზმი საზანოს თემში შევიდა და მოსახლეობას ერთგულების ფიცი მიაღებინა.

სოლომონ II თავისი რაზმით უკან დაბრუნდა და 25 აგვისტოს რამდენიმე თავდასხმა მოაწყო პრიბილეესკის დანაყოფზე, თუმცა ნოწინალმდევის გააუთრებულ შეტევას ვერ გაუძლო და იძულებული შეიქმნა თავად ქაიხოსრო აბაშიძის სამფლობელოში — ზემო საქარაში გადასულიყო.

ზემო საქარაში 3000-მდე იმერელმა შეიყარა თავი. იმერლების ამ თავმოყრამ აიძულა სიმონოვიჩი თავის ნაწილებთან მაიორ პრიბილეესკის რაზმი შეეერთებინა და ერთიანი ძალით შეეცა ზემო საქარაში თავმოყრილ აჯანყებულთათვის. 26 აგვისტოს რუსების შეერთებულმა ძალებმა სამი მხრიდან შეუტყეს იმერთა 3000-იან რაზმს¹⁶⁸. იმერთა რიცხოზობივმა უპირატესობამ ამჯერადც შედეგი ვერ გამოიღო. სიმონოვიჩის შენაერთი ტყეიისა და ყუმბარის შეუნელებელი ცეცხლით უტევდა: შეტევა რამდენჯერმე გადაიზარდა ხიშტით ხელჩართულ ბრძოლაში. ხელჩართულ ბრძოლას გამანადგურებელი შედეგი მოსდევდა იმერელთათვის. ხუთსაათიანი ბრძოლის შედეგად აჯანყებულებმა უკან დახევა იწყეს. უკან დახევა იმდენად სწრაფად და არაორგანიზებულად მოხდა, რომ მათ შეპყრობილი რუსი ტყვეების თან წაყვანაც კი ვერ მოასწრეს და ადგილზე დატოვეს¹⁶⁹.

ამ უკანასკნელ ბრძოლაში, 26 აგვისტოს, დაიღუპა თავგამოდებული მებრძოლი — თავად ქაიხოსრო აბაშიძის უფროსი შვილი — ხახულა აბაშიძე, თავადი გიორგი წულუკიძე (არა სარდალი, არამედ მისი მეგვარე), 12 აზნაური და 200-მდე გლეხი¹⁷⁰.

¹⁶⁸ აქტები, ტ. IV, გვ. 229.

¹⁶⁹ წინა დღის ბრძოლებში იმერლებმა ტყვედ შეიპყრეს 1 უნტერ ოფიცერი, 6 რიგითი ჯარისკაცი და 11 კაზაკი.

¹⁷⁰ აქტები, ტ. IV, გვ. 329, საბ. № 439.

ამის შემდეგ სოლომონი 500-კაციანი ცხენოსანი რაზმით სოფელ კვალითში გადავიდა.

სვირის, საზანოს, არგვეთისა და საქარის მოსახლეობას რუსებმა ერთგულება გამოაცხადებინეს. სოლომონი კვალითიდან სოფელ ხარეთში გადაიხვეწა, სადაც ახალციხელთა და ლეკის რაზმებს ელოდებოდა.

სიმონოვიჩი თავისი შენაერთით მეფეს უკან დაედევნა, ბაღდადიდან ერთი რაზმი სოფ. ნერგათში გადაიყვანა, პრიბილევსკის კი უბრძანა კიკნაველეთის დაკავება, რათა აჯანყებულებს საბოლოოდ მოსპობოდათ საშუალება შუა იმერეთში შესასვლელად. სიმონოვიჩი ვარძიასთან შეჩერდა ლომსიათხევის თემის მოსახლეობის დასამშვიდებლად. მასთან ერთად მოქმედებდა მაიორი კნიაჟევიჩი. კნიაჟევიჩმა თავისი რაზმით ზოგიერთი თავადის დახმარებით, როკითის და მახლობელი სოფლების მცხოვრებთა რუსეთის ერთგულებაზე დაფიცება შესძლო და მათგან მძევლებიც აიყვანა¹⁷¹.

როკითიდან კნიაჟევიჩი ბაღდადისაკენ წავიდა. ბაღდადიც და ხანის ხეობაც იმერთა მხედრებითა და ახალციხიდან მოსულ დამხმარე ოსმალო მეგრძოლთა მიერ იყო დაკავებული. მალე, კნიაჟევიჩის ქვედანაყოფის რამდენიმე საათიანი შეტევა ბაღდადის აღებით დამთავრდა. მეფის ერთგულმა მეომრებმა რამდენიმე თავდასხმა მოაწყვეს ბაღდადში ახლად შესულ კნიაჟევიჩის რაზმზე. უკანასკნელი თავდასხმები იმდენად ძლიერი იყო, რომ ბაღდადში დაბანაკებულ ნაწილს სამი ასეული მიაშველეს მაიორ შელკაჩევის მეთაურობით. შელკაჩევის ასეულებს ამ მომენტში 600 იმერელი მიემატა¹⁷². სამხედრო ნაწილების დასახმარებლად გამოცხადებულ იმერელთა 600 კაციანი რაზმი სახელდახელოდ შეკრიბეს მეფის მოღალატე თავადებმა¹⁷³. მათ ევალეობოდათ აჯანყებულთა გაფანტვა მოლაპარაკების საშუალებით.

23 აგვისტოს მაიორმა შელკაჩევმა იმერლების აღნიშნულ ჯგუფს უბრძანა გვერდიდან შემოევიდნენ აჯანყებულებისათვის. თვითონ კი გადაწყვიტა პირდაპირი ხაზით გადასულიყო შეტევაზე. მალე ბრძოლა დაიწყო. ქვემეხების ხშირმა ცეცხლმა აჯანყებულთა რიგებში არეულობა შეიტანა, რასაც შელკაჩევის დანაყოფების მხრივ ხიშტებით ზელჩართულ შეტაკებაზე გადასვლა მოჰყვა.

¹⁷¹ აქტები, ტ. IV, გვ. 330.

¹⁷² იქვე, გვ. 315.

¹⁷³ აჯანყებულთა წინააღმდეგ გამოსული იმერელი გლეხები ეკუთვნოდნენ თავადებს: ვახუშტი ჩოგვაძეს, დავით ერისთავს, ქაიხოსრო ჩხეიძესა და იესე იშვილს.

მალე აჯანყებულებმა უკანდახევა იწყეს.

ამ უკანდახევის დროს იმერეთის მეფის მოლაღატე თავადები თავიანთი ხელქვეითებით გაქცეულებს გვერდიდან დაეცნენ, რამაც აიძულა უკანდახეულ იმერთა რაზმი გაქცევით დაეღწია თავი საფრთხისაგან.

ოსმალებმა ბრძოლის ველი მიატოვეს და ახალციხეს მიაშურეს. აჯანყებულებს ამ შეტაკებაში დიდი ზარალი მოუვიდათ. გარდა რიგითი მხედრებისა, მათ დაჰკარგეს 6 მთავარი ხელმძღვანელი (სამი მოკვდა და სამი დაიჭრა).

დიდი ზარალი მოუვიდა ახალციხელთა რაზმს, რომელმაც 400-მდე კაცი დაჰკარგა¹⁷⁴.

ამ უკანასკნელმა ბრძოლებმა თითქმის გადაწყვიტეს აჯანყების ბედი, გენერალ-ლეიტენანტ როზენის საერთო ხელმძღვანელობაში მყოფი ჯარის ნაწილები უკვე აღვილად მიიწევდნენ წინ თითქმის ყველა მიმართულებით.

8 სექტემბერს გენერალმა სიმონოვიჩმა ერთგულების ფიცი მიაღებინა და მძევლები გამოართვა ჩხერისა და ხრამის თემთა მოსახლეობას¹⁷⁵.

მაიორმა შელკაჩევმა თითქოს სიმშვიდე აღადგინა ბალდაღის თემში, თავისი დანაყოფებიდან რაზმები კი რაჭაში გაგზავნა, სადაც ხელმეორედ დაიპყრეს შემდეგი ციხე-სიმაგრეები: ტოლა, პატარა ონი და ლაჩკაში¹⁷⁶. როდესაც უკვე ცხადი გახდა, რომ სოლომონი საბოლოოდ მარცხდებოდა, მას ერთგულთა დიდმა ნაწილმაც ზურგი შეაქცია. სოლომონი ერთგულთა ერთი ნაწილით ხანის ხეობაში გადავიდა.

გენერალ როზენის ძირითად ამოცანას ამ ეტაპზე შეადგენდა სოლომონის შეპყრობა ან მოკვლა, უკიდურეს შემთხვევაში კი მისი იმერეთიდან გაძევება, აგრეთვე აჯანყების მთავარ ხელმძღვანელთა შეპყრობა, რათა გაქცეულ მეფეს მომავალში აღარ ეფიქრა იმერეთში შემოსვლაზე და მომხდარი ამბის განმეორებაზე თავის ყოფილ ერთგულებზე დაყრდნობით.

სექტემბრის დასაწყისში გენერალი როზენი გამოწვეულ იქნა თბილისში, მის ნაცვლად კი კვლავ გენერალი დიმიტრი ორბელიანი იქნა დანიშნული, რომელიც ავადმყოფობის გამო მალე უკანვე

¹⁷⁴ აქტები, ტ. IV, გვ. 330.

¹⁷⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 330.

¹⁷⁶ ი ქ ვ ე.

თბილისში დაბრუნდა. ამიტომ, რუსეთის ჯარების უფროსად იმერეთ-ოდიშში ტორმასოვის მიერ 1810 წლის 9 სექტემბერს გენერალ-მაიორი სიმონოვიჩი იქნა დანიშნული.

ხანის წყლის ხეობაში გამაგრებული სოლომონი უცდიდა თუ რა შედეგს გამოიღებდა მიჰლანარე ომი, ერთი მხრივ, რუსეთსა და ირან-ოსმალეთს შორის, მეორე მხრივ, სოლომონი ერევნის ხანის ჰუსეინ-ყულის ლაშქრობის შედეგს მოელოდა. ჰუსეინ-ყული ხანი 2000 კაცით შემოსულიყო ჯავახეთში და ახალქალაქის ციხესთან დაბანაკებულიყო. ის უცდიდა ოსმალთა ჯართან შეერთებას. ახალციხის შერიფ ფაშას კი მზად ჰყავდა 2000 ცხენოსანი და, გარდა ამისა, მასთან იკრიბებოდა ლეკთა რამდენიმე ათასიანი ლაშქარი, დაქირავებული, ყოველი მოლაშქრე დღეში თითო ყურუშს ლებულობდა. სანამ ოსმალთა ჯარი სპარსელებს შეუერთდებოდა, ახალი მთავარმართებელი გენ. პაულუჩი რუსეთის ჯარით ჯავახეთში ღამით 5—8 სექტემბერს სრულიად მოულოდნელად თავს დაესხა სპარსელების მძინარე ბანაკს. სპარსელებმა დაჰკარგეს 700 კაცი მოკლულთა სახით, ათასამდე ცხენი და ჯორი, ათასამდე კარავი და ყველაფერი რაც გააჩნდათ. სპარსელების მეტი ნაწილი ხელცარიელი გაიქცა. ხანის მდიდრული კარავიც რუსებს დარჩათ. ამ დამარცხებით ჩაიშალა ქართლის მიმართულებით სპარსელებისა და ოსმალთა კომბინირებული ლაშქრობა. სოლომონს უკვე ეს უკანასკნელი იმედიც გაუცრუვდა.

ამის შემდეგ სიმონოვიჩმაც გადაწყვიტა მეფის უკანასკნელ თავშესაფარში — ხანის ხეობაში შექრა. სადაც სოლომონი 1500 ლივანის მაჰმადიანი ქართველებისა და ახალციხელ ოსმალთა 1500 კაცისაგან შემდგარი ჯარისა და 500 იმერელი მხედრით თავს აფარებდა¹⁷⁷.

ხანის ხეობა თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით ძნელად მისადგომი იყო, გარდა ამისა რუსეთის ჯარი შეუჩვეველი იყო გაუვალ ტყეებსა და ღრმა ხევებში სიარულს.

23 სექტემბერს გენ. სიმონოვიჩმა თავისი ჯარი სამ ნაწილად დაჰყო. ორ მათგანს ხეობისათვის მარცხენა და მარჯვენა მხარეებიდან უნდა შემოეველო, მესამე კი ფრონტით შეტევაზე უნდა გადასულიყო.

25 სექტემბერს (ძვ. სტილით) სოლომონისათვის ნათელი გახდა მოახლოებული უბედურება. იგი ბრძოლის ველს გაეცალა და თავისი მხლებლებით ახალციხეს მიაშურა.

¹⁷⁷ აქტები, ტ. IV, გვ. 322, საბ. № 436.

სიმონოვიჩმა მეფის გაქცევა მალე შეიტყო, თუმცა მისი დადევნება, გაუვალი გზებისა და ტყეების გამო, შეუძლებელი აღმოჩნდა. ახალციხეში სოლომონს თან წაჰყვა 17 თავადი, 8 აზნაური ოჯახებით, მღვდელი ნიკოლოზ დევდარიანი და 150 გლეხი¹⁷⁸. თავადთაგან იყვნენ: წერეთელი, ერისთავი, აბაშიძე, წულუკიძე და სხვები. სოლომონის გარდაცვალების შემდეგ თანმხლებთა მეტი ნაწილი იმერეთში დაბრუნდა საცხოვრებლად, ნაწილი კი დარჩა ტრაპიზონში*. აქ დარჩენილებმა გვარები ბერძნულ ყაიდაზე — „ივერპულოდ“¹⁷⁹ გადაიკეთეს¹⁸⁰ და ამ გვარით იყვნენ ცნობილი XX საუკუნის ოციან წლებამდე¹⁸¹.

სოლომონ II-ის გაქცევა ახალციხეში არ ესიამოვნა ტორმასოვს. რომელმაც 1810 წლის 3 სექტემბერს სიმონოვიჩს ნება მისცა 2000 ჩერვონეცი გაეღო სოლომონ II-ის დასატყვევებლად ან მოსაკლავად¹⁸². მოსყიდულ თავადაზნაურთა დახმარებით რუსეთის მთავრობამ აჯანყების მეთაურთა მეტი ნაწილი შეიპყრო, რაც შეეხება იმერეთის დედოფალს — მარიამ კაციას ასულს, იგი სოლომონის დასთან — მარიამ არჩილის ასულსა (სოლომონის და მარიამ არჩილის ასული გათხოვილი იყო მალხაზ ანდრონიკაშვილზე, რომელიც გაქცეულ მეფეს ახლდა) და მის ვაჟიშვილთან ერთად, ფოთის ციხე-სიმაგრეში იმყოფებოდა. ტორმასოვი 1810 წლის 2 დეკემბერს სამხედრო მინისტრს სწერდა, რომ მან გადაწყვიტა ზემოაღნიშნული პირების ფოთის ციხე-სიმაგრეიდან რუსეთში

¹⁷⁸ ვ. ჩ უ დ ი ნ ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 273.

* იმერეთის აჯანყების დამარცხების შემდეგ, სოლომონ II იძულებული შეიქმნა თურქეთში ეძია თავშესაფარი. ახალციხე, არზრუმი, ბაიბურთი, ტრაპიზონი ასეთი იყო თურქეთში მისი ყოფნის მარშრუტი. გარდაიცვალა ტრაპიზონში 1815 წელს. იგი სათანადო პატივით იქნა დაკრძალული ტრაპიზონში წმ. გრიგოლის ბერძნულ კათედრალური ტაძრის ეზოში (დაწვრილებით იხ. მ. გონიკიშვილის წერილი — იმერეთის უკანასკნელი მეფის სოლომონ II-ის ეკვდარი ტრაპიზონში, „ძეგლის მეგობარი“, 1974, № 36).

¹⁷⁹ „ივერპულო“ — ივერიისშვილი, ქართველშვილი. გვართა გადაკეთების ანალოგიურ ფაქტებს ვხვდებით თურქეთში — „გიურჯიოლი“, სპარსეთში „გიურჯიზადე“, რუსეთში — „გრუზინსკი“ და სხვა.

¹⁸⁰ П. Ш у б и н с к и й, Гробница имперетинского царя Соломона в Трапезунде, «Исторический вестник», СХХХII, 1913, (апрель), с. 278.

¹⁸¹ იქვე.

¹⁸² აქტები, ტ. IV, გვ. 316—317, საბ. № 426.

წმ. გრიგოლის კათედრალური ტაძარი ტრაპიზონში

გაგზავნა¹⁸³. მართლაც იმავე წელს სამთავენი ვორონეჟში გადასახლეს. ვორონეჟიდან მარიამ არჩილის ასული ვაჟით, თავისი სურვილით, საქართველოში დააბრუნეს, დედოფალი კი ვორონეჟიდან მოსკოვში გადასახლეს, საიდანაც 1817 წელს პეტერბურგში გადაიყვანეს. აქ ის ცხოვრობდა სიკვდილამდე. იგი გარდაიცვალა 1841 წელს. რაც შეეხება აჯანყების მონაწილე მეთაურებს, ისინი ციმბირში გადასახლეს. ნაკლებად საიმედო პირებიც მოცილებულ იქნენ იმერეთიდან.

სამხედრო ოპერაციების შედეგად იმერეთმა დიდი ზარალი განიცადა. სოფლები აოხრდა და გაჩანაგდა. „ოდითართა მოსწვევს სრულიად ვაკეა და მოსტყუშნეს, და სახლიცა აგიაშვილისა, ყოველთა იმერთა შორის წარჩინებული, დასწუეს“¹⁸⁴.

რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მსხვერპლი გახდა იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობა და მრავალი ადამიანის სიცოცხლე. იმერეთში აჯანყებულთა წინააღმდეგ, არასრული ცნობებით,

¹⁸³ ი ქ ვ ე, გვ. 338, საბუთი № 439, და 454.

¹⁸⁴ დ. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 36—37.

მოქმედებდა 9 ბატალიონი, რომელთა რიგებში 3740 მებრძოლი და მეთაური ირიცხებოდა. მათ მხარეზე იყო 3000 კაცამდე სამეგრელოსა და გურიის ლაშქარი და 1500 მილიციელი თუშებისა და ფშავ-ხევსურებისაგან. აღნიშნულ ბრძოლებში მეფის რუსეთის ჯარმა მოკლულთა და დაჭრილთა სახით ასეული კაცი დაჰკარგა¹⁸⁵.

ეკედერი სოლომონ II-ის საფლავზე ტრაპიზონში

¹⁸⁵ აქტები, ტ. IV, გვ. 331; ვ. ჩ უ დ ი ნ ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 374.

აჯანყებულ იმერთა ზარალი ბევრად უფრო მეტი იყო.

აჯანყების შემდეგ იმერეთში საშინელი შიმშილი დაიწყო. შიმშილს შავი ქირი (ჟამი) მოჰყვა, რომელიც მთელ დასავლეთ საქართველოს მოედო. კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლამ, შიმშილმა და შავმა ქირმა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მესამედზე მეტი იმსხვერპლა.

იმერეთში მრავალი სოფელი გაუკაცრიელდა. ბ. ბატონიშვილი აღნიშნავდა, რომ „...მოისრნენ ურიცხვნი სულნი, ვითარცა ქართულთანი. აგრეთვე უნრავლესნი რუსთა მხედრობანი და განგზძელ-და ქირი იგი საქართველოსა შინა ვიდრე ოთხ წლამდისინა: გარნა იმერეთსა შინა ყოველგან აჰსწყდა უმრავლესი სული, რომლისა რიცხვი შეუძლებელ არს აღწერად, რომლისა გამო აღიფხუვრნენ მრავალნი სოფელნი იმერეთსა შინა ძირითურთ ჟანსა ამას“¹⁸⁶. „ხოლო მშვიერ ხალხთა რაიცა ეპოებოდეს საზრდოთ აძლევდის რომელიცა იყო ფრიადი სიყმილი ქირისა გამო იმერთა შინა და სწყდებოდნენ მრავალნი ხალხნი გახიზნულნი იმერთა შინა სიყმილითა დაეყარნათ გუჟანი მათი დაუფლულელ ყოველგან და არვინ იყო ნწყნათა და ცოდვათა ჩუენთათვისათის“...¹⁸⁷

ახალციხეში თავშეფარებული მეფე კიდევ ფიქრობდა დაკარგული უფლებების აღდგენას, მაგრამ ვერ მოახერხა დახმარების მიღება ვერც ერევნის ხანისაგან და ვერც სპარსეთიდან. თურქეთმაც დუნაის ფრონტზე საკმაო დამარცხება იგემა რუსეთის ჯარებისაგან, რის გამოც არამც თუ სოლომონის დახმარება, არამედ რუსეთისადმი წინააღმდეგობის გაწევაც აღარ შეეძლო¹⁸⁸. სოლომონი სიკვდილამდე (იგი გარდაიცვალა 1815 წელს ტრაპიზონში) არ შერიგებია დამარცხებას, მაგრამ მისი ყოველი ცდა იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად ამაო აღმოჩნდა¹⁸⁹.

¹⁸⁶ А. Гизеттин, Сборник сведений о потерях кавказских войск во время войны 1791—1885 гг. Тиф. 1901, с. 10.

¹⁸⁷ ბ. ბატონიშვილი, ხსენებული ხელნაწერი, § 57.

¹⁸⁸ აქტები, ტ. IV, გვ. 348, საბუთი № 463, გვ. 354, № 471 და სხვ.

¹⁸⁹ სოლომონ II დასაფლავებულია ტრაპიზონში, მართლმადიდებელ ბერძენთა ყოფილი ეკლესიის გალავანში, რომლის ქვის ძეგლზე ეწერა: „განმეძარცვა მე პირველი-ქმნილი სიყეთე და მშვენიერება და მდებარე ვარ შიშველ და კდებული საფლავსა ამას შინა, ტოპისაგან დაეთისა, შთაოსრული ბაგრატიონი მე არჩილისა, სრულიად იმერთა მეფე სოლომონ, რომლისთვისცა ვითხოვ შენდობასა. თებერვლის 8. ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ ჩყიე“. მეორე გვერდზე აწერია: „საფლავსა ამას შინა მდებარე იმერთა მეფე სოლომონ. წელი ჩყიე“.

ამგვარად, ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ მეფის მთავრობა მთელი თავისი მონღომებითა და დიპლომატიური ხერხებით მიისწრაფოდა დასავლეთ საქართველოს შეერთებისაკენ, რასაც 1810 წელს მიაღწია კიდეც, მაგრამ იმერეთის სამეფოს გაუქმება მეფის რუსეთს გაუძნელდა¹⁹⁰.

იმერეთის სამეფოს შედარებით ძნელად შემოერთებას ცარისტული რუსეთის წარმომადგენლები სოლომონ მეორის ურჩობითა და მეზობელ მხარეთა ზეგავლენით ხსნიდნენ. „История присоединения к России Имеретии, ввиду прожектов турок, неискренности имеретинского царя Соломона II и его приближенных, полна грустными событиями. Окончательное присоединение состоялось в 1810 году»¹⁹¹.

სწამდებოდა იმერეთის შემოერთება იმიტომ გაართულდა, რომ ამიერკავკასიის ხალხთა მეტი ნაწილი უმეყოფილო იყო მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკით, რასაც შედეგად მკვიდრთა სახელმწიფოების გაუქმება, მათი ექსპლოატაციის გამწვავება და უცხო რეჟიმით გამოწვეული ეროვნული ჩაგვრა მოსდევდა. იმერეთის მოსახლეობას ქართლ-კახეთში დამყარებული თვითმპყრობელური რეჟიმის მაგალითი თვალწინ ედგა.

«Война с Персией, война с Турцией, борьба с лезгинцами и другими горскими народами, волнения внутренние, общее восстание Имеретии, все вместе, со всех сторон, как бы нарочно соединилось чтобы вынудить нас разобрать свои небольшие силы и быть подавленными в неровной борьбе», — წერდა ზისერმანი¹⁹².

უნდა აღინიშნოს, რომ იმერეთის დამოუკიდებლობისათვის ნებრძოლთა შედარებით იოლად დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზთაგანი იყო ზურაბ წერეთლის დახმარებით რუს მოხელეთა მიერ გავლენიან თავადაზნაურთა ფულით გადაბირება. სიმდიდრისა და ჩინების მიღების მისწრაფებით მეფეს მრავალი გავლენიანი პირი

¹⁹⁰ წლის ახლოს თურქებმა დაანგრეს ხსენებული ეკლესია და სასაფლაოც გაუქმეს.

¹⁹⁰ В. Н. И в а н с е н к о, Гражданское управление Закавказьем, Тиф., 1901 г. с. 65.

¹⁹¹ В. С. К р ы в е н к о Очерки Кавказа, СПб., 1893, с. 226.

¹⁹² А. З и с с е р м а н, დასახ. ნაშრ. გვ. 309.

გადაუდგა, რაც ასუსტებდა აჯანყებულთა რიგებს და რუსეთის ცარიზმის გამარჯვებას უწყობდა ხელს. სამშობლოსა და მეფის ღალატის შესახებ იმერეთის არქიმანდრიტმა ზაქარია 1821 წლის 11 სექტემბერს იმერეთის დედოფალს ანნას მისწერა წერილი, სადაც სხვათა შორის აღნიშნულია: „შენმა მზემ, რაც შფოთი ბუნტი აღრეულობა მოხდა, სულ ამისთვის იქნა — ეგების იარაღლობის ჩინი ვიშოვნოთო; ამისათვის არც სულს, არც ხელმწიფეს და არც ქვეყანას არ მოერიდნენ, ბატონო“¹⁹³. მართლაც ცარიზმის წარმომადგენლებმა ბევრს დაურიგა ჩინ-მეღლები და ოქრო-ვერცხლი, რამაც, რა თქმა უნდა, შედეგი გამოიღო.

1810 წლის ოქტომბრის ბოლოსათვის იმერეთის თითქმის მთელი მოსახლეობას ნაღებინეს ერთგულების ფიცი. მიუხედავად მთელი მოსახლეობის მიერ ერთგულების ფიცის მიღებისა და შედარებითი სიმშვიდისა, რუსთა ჯარების სარდლობას მოსვენებას უკარგავდა აჩრდილი იმერთა მეფისა, რომელიც მიმდინარე ომით გამოსავალს მოელოდა. მეორე მხრივ, რუსეთის წარმატებები ირანთან და ოსმალეთთან ომში კავკასიის ფრონტზე სოლომონს სულ უფრო და უფრო მეტად არწმუნებდა, რომ იმერეთის სამეფო, ქართლ-კახეთის სამეფოს მსგავსად, გაუქმდა.

იმერეთის სამეფოს გაუქმებისა და იმპერიის საზღვრებში მოქცევისთანავე იქ რუსული მმართველობა უნდა შეექმნათ. იმერეთში რუსული მმართველობის შექმნაზე ადრევე წარმოებდა სამზადისი და მიწერ-მოწერა, თუმცა მისი პრაქტიკული განხორციელება 1810 წლის მაისამდე — სოლომონ II-ის დაპატიმრებამდე დღის წესრიგში მორიგ საკითხად არ დამდგარა. სოლომონ II-ის დაპატიმრების შემდეგ, როდესაც რუსეთის ჯარმა იმერეთის ციხე-სიმაგრეები აიღო, ტორმასოვმა სიმონოვიჩის უბრძანა იმერეთის სამეფოს ოფიციალურად გაუქმებულად გამოცხადება და იქ რუსული მმართველობის დამყარება. იმერეთის სათავეში იქნებოდა „დროებითი მმართველობა“ ანუ როგორც მაშინ ქართულად ეწოდებოდა „უამიერი მართებლობა“. ტორმასოვმა იმერეთის ტერიტორიის ადმინისტრაციული დაყოფისა და მმართველობის დეტალური პროექტის

¹⁹³ ზ ა ქ ა რ ი ა ა რ ქ ი მ ა ნ დ რ ი ტ ი ს ა და ი ა ს ე გ ა ბ ა შ ე ლ ი ს წერილები იმერეთის ყოფილ დედოფალ ანნას მიმართ, ს. კაკაბაძის პუბლიკაცია, 1926—1953. ხელნაწერის უფლებით, გვ. 10—11.

შემუშავება სიმონოვიჩის დაავალა. იმერეთის ოლქებად დაყოფა და მმართველობაც სიმონოვიჩის, ტორმასოვის მიერ მიცემული დირექტივის თანახმად, ისევე უნდა მოეწყო, როგორც ეს აღმოსავლეთ საქართველოში იყო. ტორმასოვმა არ იცოდა იმერეთის მოსახლეობის განწყობილება რუსული მმართველობის მიმართ, ვინაიდან მას არ ჰქონდა უშუალოდ კავშირი იმერეთის ამბებთან. იმერეთში მომხდარ საქმეებს იგი ნხოლოდ სიმონოვიჩის მოხსენებებით იცნობდა. სიმონოვიჩი კი, რომლის უშუალო მონაწილეობითა და ზედმძღვანელობით იქნა შენობებზელი იმერეთის სამეფო, სამეფოს ყოველგვარ საქმიანობაში, და მოსახლეობის განწყობილებაშიც კარგად ერკვეოდა. ამიტომაც, უკანასკნელი წინააღმდეგი იყო იმერეთში ისეთივე მმართველობის შექმნისა, როგორიც აღმოსავლეთ საქართველოში იყო.

ახალი რეჟიმისადმი მოსახლეობის განწყობილებიდან გამომდინარე, სიმონოვიჩის მოსაზრებით, უმჯობესი იყო ჯერჯერობით იმერეთის ხალხისათვის ხელი არ ეხლოთ — „დავტოვოთ მთელი იმერეთი იმავე მდგომარეობასა და საზღვრებში, როგორც იყო სოლომონის დროს“¹⁹⁴. მთავარმართებელი ტორმასოვი სიმონოვიჩის მოსაზრებას ანგარიშს უწევდა და ამ საქმის მოგვარება მასვე მიანდო.

ჯერ კიდევ 1810 წ. აპრილში სიმონოვიჩმა ზურაბ წერეთელს დაავალა შეესწავლა და წარმოედგინა ხსენებული მმართველობის ზუსტი სურათი. ზურაბ წერეთელმა დავალება საჩქაროდ შეასრულა. სიმონოვიჩმა ტორმასოვს მოხსენებითი ბარათი გაუგზავნა, სადაც ატყობინებდა, რომ მან (სიმონოვიჩმა) ზურაბ წერეთელს წარმოადგენინა მოხსენება სოლომონ II-ის დროს არსებული მმართველობის სტრუქტურის შესახებ.

1810 წლის მაისს, სოლომონ II-ის დატყვევების შემდეგ, ტორმასოვი დაეთანხმა სიმონოვიჩს, რომ ზურაბ წერეთელი დარჩენილიყო იმერეთის შემოსავლის აკრების ხელმძღვანელად, როგორც ეს სოლომონ II-ის დროს იყო. ეს წინადადება შესთავაზეს კიდევ ზურაბ წერეთელს¹⁹⁵, მაგრამ სოლომონ II-ის ტყვეობიდან გაქცევისთანავე იმერეთში საყოველთაო აჯანყება დაიწყო. ამიტომ, ზურაბ წერეთელზე დაკისრებული მოვალეობის შესრულება დროებით შეუძლებელი გახდა. აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ სიმონოვიჩმა

¹⁹⁴ ვ. ჩ. უ. დ. ი. ნ. ვ. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 309—310.

¹⁹⁵ აქტები, ტ. IV, გვ. 370 № 494.

ჩამდენჯერმე მოაგონა ზ. წერეთელს დაკისრებული მოვალეობის შესრულება, მაგრამ უკანასკნელი ღუმილით პასუხობდა. ღუმილი ზურაბ წერეთლის უკმაყოფილების გამომხატველი იყო, რაც იმით აიხსნება, რომ ყოფილი სახლთუხუცესი, თანახმად აღნიშნული დაპირებისა, უფრო დიდ თანამდებობას მოელოდა.

მთავარმართებელ ტორმასოვის მითითებით იმერეთის დროებითი მმართველობა საპატიო თავადთაგან უნდა შემდგარიყო, რომლის თავმჯდომარედ რომელიმე რუსი მოხელე დაინიშნებოდა. დროებითი მმართველობა იმპერატორის მითითებით და რუსი სამხედრო მოხელის — თავმჯდომარის უშუალო ხელმძღვანელობით დაიწყებდა იმერეთის მართვას.

მთელი იმერეთის მხარე 1810 წლის 30 აპრილის გადაწყვეტილებით, ოთხ — ქუთაისის, რაჭის, ჩხერისა და ბაღდადის — ოლქად უნდა დაყოფილიყო¹⁹⁶.

იმერეთის მხარის დროებითი მმართველობის სათავეში რუსი სამხედრო მოხელე უნდა ყოფილიყო.

მმართველობაში უნდა შესულიყვნენ: სახლთუხუცესი, იმავე დროს დივანის უფროსი — 1, პროკურორი — 1, მდივან-ბეგი — 4, მდივანი — 4. ბოქაულ-უხუცესი — 1. მეღვინეთ-უხუცესი — 1, ხაბაზთუხუცესი — 1, ხევისთავი — 2. რუსი მდივანი — 1. რუსი ხაზინადარი — 1, თარჯიმანი — 3 (ერთი მათგანი ქართულისა და რუსული საქმეების თარჯიმნად, მეორე — ქართულის და მესამე — თათრულის, რომელსაც ამავე დროს ქართული და არაბული წერაკითხვაც უნდა სცოდნოდა) და რუსული კანცელარიის მწერალი — 2.

ოლქების უფროსებად, როგორც წესი, რუსი სამხედრო მოხელეები უნდა ყოფილიყვნენ, რომელთაც ორ-ორი თანამემწე ეყოლებოდათ ადგილობრივ თავადაზნაურთაგან. გარდა ამისა, ოლქის სამმართველო აპარატში გათვალისწინებული იყო: თარჯიმანი — 1, კანცელარიის მწერალი — 2 (ერთი — ქართულის მცოდნე, მეორე კი — რუსულისა).

სახელმწიფო ციხე-სიმაგრეებისა და სახელმწიფო სოფლების მართვა ძველებურად მოუწევთა ხელში რჩებოდა¹⁹⁷.

ოლქის უფროსებს იმერეთის დროებითი მართებლობის ხელ-

¹⁹⁶ აქტები, ტ. IV, გვ. 256, № 335. «О членах полагаемых при ныне учреждаемом временном правлении и соображения, по коим должны они управлять имеретинской областью».

¹⁹⁷ აქტები, ტ. IV, გვ. 257, № 335.

მძღვანელობით უშუალოდ უნდა განეგოთ მათდამი სახელმძღვანელო ჯაბაზებული ადმინისტრაციული ერთეულების საქმიანობა. მათვე უნდა ეწარმოებინათ სასამართლო საქმეების გარჩევა და განაჩენის გამოტანა. თუმცა დიდმნიშვნელოვან სასამართლო საქმეებს (150 მარჩილამდე ღირებულებისა) ისინი მართებლობას წარუდგენდნენ.

პროექტით ქუთაისის ოლქის უფროსს უფრო მეტი უფლებები და მოვალეობა ჰქონდა დანარჩენი ოლქის უფროსებთან შედარებით (წინათაც, მეფის დროს, ქუთაისის მოურავს ყველა მოურავზე მეტი უფლებები ჰქონდა). ქუთაისის ოლქის უფროსს უნდა შეეცვალა იმერეთის მმართველობის თავმჯდომარე — რუსი სამხედრო მოხელე, როდესაც უკანასკნელი არ იქნებოდა ქუთაისში.

შემუშავებული პროექტით იმერეთის მთავრობის ყველა რუს მოხელეს, ასევე იმერელ მოხელეებსაც, რომლებიც სამსახურებრივი მოვალეობის გამო ყოველთვის ქუთაისში უნდა ყოფილიყვნენ, ჯამაგირები უნდა დანიშნოდათ არა ასიგნაციებით, არამედ ვერცხლის ანგარიშზე. მთავრობის და ოლქების დანარჩენი მოხელეები, აგრეთვე მოურავებიც უნდა დარჩენილიყვნენ ძველი უფლებებით და ძველივე გასამრჩელოთი¹⁹⁸.

მთავრობისა და ოლქის მოხელეთა ძირითადი მოვალეობა უნდა ყოფილიყო იმერეთის მართვა, რაც ძირითადად გამოიხატებოდა შემოსავლის აკრეფასა და აღძრული სასამართლო საქმეების წარმოება-გადაწყვეტაში.

სასამართლო საქმიანობაში „თვითმპყრობელის (ე. ი. იმპერატორის) ღმობიერი მოსაზრებით“, სიკვდილით დასჯა დაუშვებელი უნდა ყოფილიყო; სიკვდილით დასასჯელი დამნაშავენი სამხედრო სასამართლოს უნდა გაესამართლებინა.

თავადაზნაურობას ეკრძალებოდა თავიანთ გლეხთა ოჯახის წევრთა გაყიდვა ცალ-ცალკე. ეკრძალებოდათ აგრეთვე, საერთოდ, ადამიანების გაყიდვა სხვა ქვეყნებში. ნება ეძლეოდათ თავიანთი გლეხები გაეყიდათ მთელი ოჯახის შემადგენლობით მხოლოდ იმერეთში. ყოველივე ამას ქართული ფეოდალური სამართალიც მოითხოვდა, მაგრამ ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტის პირობებში ეს პრინციპები ირღვეოდა. ამიერიდან ძლიერი ხელისუფლება კისრულობდა საბატონყმო ნორმების მოწესრიგებას. სასამართლო წესდების პროექტის ბოლოს აღნიშნული იყო მოსახლეობისათვის სა-

¹⁹⁸ აქტები, ტ. IV, გვ. 257, № 335.

ჭირო სახნავ-სათესი მიწების უქმარობაც, რისთვისაც მიზანშეწონილად იყო მიჩნეული სოლომონ II-ის დროს ნაქრძალებად აღიარებული ტყეების ნაწილი ყოფილიყო გამოყენებული.

ეს პროექტი შემუშავებულ იქნა სიმონოვიჩის მიერ, რომელმაც 1810 წლის 30 აპრილს წარუდგინა ის მთავარმართებელს გენერალ ტორმასოვს¹⁹⁹.

სიმონოვიჩის მიერ შედგენილმა პროექტებმა რამდენჯერმე განიცადეს ცვლილება. ჯერ იყო და განზრახული ოთხი ოლქის ნაცვლად იმერეთის ექვს ოლქად დაყოფას ფიქრობდნენ²⁰⁰. გაუთავებლად მსჯელობდნენ მმართველობის მოხელეთა უფლება-მოვალეობისა და შედგენილობის შესახებ, სასამართლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ურთიერთდამოკიდებულებისა და სხვა საკითხებზე. საბოლოო ანგარიშში კი სოლომონ II-ის დროინდელი მმართველობა არსებითად არ გაუქმებულა. ძველისაგან ახლა იგი უმთავრესად იმით განსხვავდებოდა, რომ მის სათავეში რუსი სამხედრო მოხელეები იყვნენ და იქ განლაგებულ სამხედრო ნაწილებს ეყრდნობოდნენ.

ტორმასოვს ეშინოდა იმერეთში 1810 წლის „უსიამოვნების“ განმეორებისა. ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ იმერეთში სოლომონ II-ის დროინდელი მმართველობა მთლიანად არ მისცემია დავიწყებას, არამედ ბევრი რამ შერჩა რუსული მმართველობის პირველ პერიოდში — 1840 წლამდე.

მიუხედავად იმისა, რომ იმერეთის დროებითი მმართველობის პროექტი დამტკიცებულ იქნა იმპერატორის მიერ და მთავარმართებელი ტორმასოვიც დიდი მონდომებით ცდილობდა მის განხორციელებას, იგი სინამდვილეში არ განხორციელებულა. არ იყო მომზადებული ნიადაგი დროებითი მმართველობის შესაქმნელად. იმავე დროს რუსეთის მთავრობა ერიდებოდა იმერეთის მმართველობის შესანახად ხარჯების გაღებას. არც ტორმასოვის მომდევნო მთავარმართებლებს პაუღუჩისა და რტიშჩევის არ გაუტარებიათ ცხოვრებაში აღნიშნული ღებულება²⁰¹.

იმერეთის საქმეებს 1811 წლიდან იმერეთის მმართველი განაგებდა ერთპიროვნულად. 1810—1812 წლებში მომხდარიმა უბედურებებმა (აჭანყება, მოუსავლიანობა და, განსაკუთრებით, შავი ჭი-

¹⁹⁹ აქტები, ტ. IV, გვ. 355, № 335.

²⁰⁰ იქვე.

²⁰¹ აქტები, ტ. IV, გვ. 92, № 111; გვ. 470—471, № 559.

რი) იმერეთის მოსახლეობა თითქმის გაანახევრა, სოფლები გაუკაცრიელდა.

შავი ჭირი იმერეთიდან სწრაფად მოედო მთელს დასავლეთ საქართველოს, სვანეთისა და აფხაზეთის ჩათვლით, და ყველგან მუსრი გაავლო მოსახლეობას.

1812 წლის მარტისათვის იმერეთში უამისაგან დაიბოცა და ზოგი წავიდა სხვა მხარეში (ციფრები აშკარად შემცირებულია და სინამდვილეს არ ასახავენ);

ქალაქისა და ოლქის დასახელება	დაიბოცა შიმშილით და ავადმყოფობით	წაედნენ ახლო ქვეყნებში
ქ. ქუთაისი	280	140
ქუთაისის ოლქი	9690	2500
ვაკის ოლქი	11100	2000
ბაღდადის ოლქი	1780	200
რაჭის ოლქი	3000	1520
საჩხერის ოლქი	1800	400
ჩხერის ოლქი	5100	690
სულ	32750	7450

გარდა ამისა, მეზობელ მხარეებში გაიყიდა ან გაიქცა 2000-მდე სული. 1812 წლის მარტისათვის, ოფიციალური ცნობით, იმერეთის მოსახლეობა 42200 სულით შემცირდა²⁰².

იმერეთის მოსახლეობის ასეთი დანაკლისის გამო სიმონოვიჩმა 1812 წლის თებერვალში გადაწყვიტა იმერეთის ოთხ ოლქად დაყოფა, ნაცვლად ექვსისა: ქუთაისის, ვაკის, შორაპნისა და რაჭის ოლქებად²⁰³.

სიმონოვიჩმა მოითხოვა ოლქების უფროსებად მეტად სანდო ოფიცრები შეერჩიათ და თითოეულისათვის წლიურად 500 მანეთი დაენიშნათ (ვერცხლით). საქმის უკეთ წარმართვისათვის ოთხი მდივანბეგისა და ოლქის უფროსთა რვა თანაშემწისათვის ჯამაგირები დაენიშნათ, პირველთათვის — სამას-სამასი მანეთი და მეორე-

²⁰² აქტები, ტ. V, გვ. 97, № 124, სიმონოვიჩის მოხსენება პაულუჩისადმი, 504, 1. III—1812.

²⁰³ აქტები, ტ. V, გვ. 475, № 563, სიმონოვიჩის მოხსენება რტიშჩევისადმი № 422, 1814 წლის 25 თებერვალი.

თათვის — ორას-ორასი მანეთი. იმერეთის მმართველობის სამოქალაქო ნაწილში სიმონოვიჩი თხოულობდა ერთ ასესორს რუსეთის სანხედრო მოხელეთაგან²⁰¹.

სიმონოვიჩის ახალი პროექტი იმერეთის ოთხ ოლქად დაყოფის შესახებ დამტკიცებულ იქნა 1814 წლის 25 თებერვალს²⁰⁵.

ოლქის ხელმძღვანელთა ადგილსამყოფელად დადგენილ იქნა: 1. ქუთაისი, 2. მარანი, 3. შორაპანი და 4. სხვაეი²⁰⁶.

ოლქის უფროსთა და თანაშემწეთა მოვალეობას შეადგენდა: პოლიციის გამგებლობა, სასამართლო საქმეების გარჩევა-გადაწყვეტა და გადასახადების აკრეფა.

გადასახადების აკრეფაში და სხვა საქმიანობაში წესრიგის დასაცავად თითო ოლქში ერთი ასეული და 20 ცხენოსანი კაზაკი უნდა მდგარიყო²⁰⁷.

1811 წლის პროექტით გათვალისწინებული ქუთაისის კომენდანტის შტატი უარყოფილ იქნა იმ მოტივით, რომ წესრიგის დასაცავად ქუთაისში ჯარი უნდა მდგარიყო.

ქუთაისში წესრიგის დაცვა ოლქის უფროსს ევალებოდა, ისევე როგორც სხვა ოლქის უფროსებს თავიანთ ოლქებში. ქუთაისის ოლქის უფროსს შტატში დამატებით ნაცვალი და ერთი მოხელე უნდა ჰყოლოდა.

ოლქის უფროსები იმერეთის მთავრობის უშუალო მორჩილებაში უნდა ყოფილიყვნენ. იმერეთის მთავრობა ქუთაისში უნდა ყოფილიყო.

იმერეთის მმართველობა შედგებოდა: მმართველისაგან, სამი რუსი სამხედრო მრჩეველისაგან, რომლებსაც ორ-ორი თანაშემწე ჰყავდათ იმერეთის თავადაზნაურთაგან²⁰⁸.

²⁰¹ აქტები, ტ. V, გვ. 475, № 563, სიმონოვიჩის მოხსენება რტიშჩევისადმი № 422, 1814 წლის 25 თებერვალი.

²⁰⁵ აქტები, ტ. V, გვ. 457, № 463.

²⁰⁶ იქვე, გვ. 476, № 563.

²⁰⁷ «Вся Имеретия разделяется на 4 округа: Кутаисский, Ваишский, Рачинский и Шорапанский. Округи свои управляют военно-окружными начальниками, коих главнейшая обязанность состоит в сборе податей, внутреннем устройстве округов и решении дел не превышающих 50 рублей, дела же превосходящей их власти поступают в имеретинский временный диван, составленный из трех советников из российских гражданских чиновников и четырех диван-беков из Имеретии». ენსგოლის დასახ. ხელნაწერი, ფურც. 6. აქტები, ტ. V, გვ. 476, № 563.

²⁰⁸ Э с а д з е С., Историческая записка об управлении Кавказом, Тиф., 1907, с. 62.

მმართველობის უმაღლეს ორგანოს „საერთო კრება“ წარმოადგენდა. საერთო კრება შედგებოდა: მმართველისა და სამი მრჩეველისაგან, საჭიროების შემთხვევაში მმართველს შეეძლო მიეწვია საერთო კრებაზე იქერეთის თავადაზნაურთა წარმომადგენლებიც²⁰⁹.

„კრება“ მხოლოდ ფორმალური დაწესებულება იყო. იმერეთის საქმეებს ერთპიროვნულად განაგებდა მმართველი — რუსი გენერალი, რომელიც იმერეთში მყოფი ჯარების უფროსადაც ითვლებოდა. სასამართლოს საქმეებს მართავდა ე. წ. „დივანი“, რომელიც 4 ქართველი მდივანბეგისაგან შედგებოდა²¹⁰. იგი იმერეთის მმართველს ექვემდებარებოდა და მის სრულ მორჩილებაში იყო. მდივანბეგთა მიერ გამოტანილი განაჩენით უკმაყოფილო პირებს ნება ეძლეოდათ საქმე მმართველთან გაესაჩივრებინათ.

²⁰⁹ Э с а д з е С., Историческая записка об управлении Кавказом. Тиф., 1907, с. 62.

²¹⁰ И в а н е н к о В., Гражданское управление Закавказьем. Тиф., 1901, с. 94; შ. ჩ ხ ე ტ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

ამრიგად, 1810 წელს მეფის რუსეთის იმპერიამ იმერეთის სამეფო საბოლოოდ გააუქმა და იქ თავისი სამხედრო-ბიუროკრატიული მმართველობა დაამყარა. იმერეთის მოსახლეობა აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ბედს ვერ ასცდა. ამიერიდან იმპერიის ბატონობა საქართველოში კიდევ უფრო განმტკიცდა. რომანოველმა სახელმწიფომ საქართველო თავის ფარგლებში გააერთიანა.

რუსული მმართველობის სისტემის შესახებ კ. მარქსი წერდა: „რუსეთის სამთავრობო სისტემა, — ყველგან, სადაც კი იგი დაკავშირებული არაა ფეოდალურ დაწესებულებებთან, განა იგივე არ არის. რაც სამხედრო ოკუპაცია, რომელშიაც სამოქალაქო ხელისუფლება და იურიდიული იერარქია მოწყობილია სამხედრო საწყისებზე და რომლის მთელი სიმძიმე ხალხს ეკისრება“¹.

თვითმპყრობელობის სამხედრო-კოლონიური რეჟიმის დამყარებით ქართველი ხალხის სოციალურ ჩაგვრას ეროვნული ჩაგვრა დაემატა.

მიუხედავად ცარიტული რუსეთის სამხედრო ძალადობისა და მის მიერ აქ დამყარებული ეროვნული ჩაგვრისა, საქართველოსა და მის ფარგლებში იმერეთის რუსეთთან შეერთებას დიდი პროგრესული მნიშვნელობა ჰქონდა. იმ კონკრეტულ-ისტორიულ ვითარებაში იმერეთის წინაშეც იდგა არჩევანი — ან საბოლოოდ უნდა ჩაეყლაპა იგი ოსმალეთს, ან იქ რუსეთის იმპერიის ბატონობა უნდა დამყარებულიყო. მებრძოლ სახელმწიფოებს შორის ოსმალეთი უადრესად ჩამორჩენილი და ტყვე-ადამიანების მომხმარებელი ქვეყანა იყო.

რუსეთი კი ოსმალეთთან შედარებით გაცილებით უფრო დაწინაურებული ქვეყანა იყო. იგი ფეოდალიზმის რღვევის გზაზე იდგა და ცენტრალიზებულ, მაღალი კულტურის მქონე სახელმწიფოს

¹ კ. მარქსი, დაფრ. ენგელსი, თხზ., ტ. IX, გვ. 397.

წარმოადგენდა. რუსეთი თავისი სარწმუნოებითა და სოციალურ-ეკონომიკური წყობილებით საქართველოს ენათესავებოდა და საქართველოს სამეფო-სამთავროებიც ისტორიულად რუსეთთან კავშირისაკენ მიისწრაფოდნენ.

რუსეთთან შეერთება ერთადერთი რეალური გზა იყო ქართველი ხალხის ფიზიკურად გადარჩენისათვის.

ირან-ოსმალეთის მიერ დაპყრობა კი არა მარტო დამოუკიდებლობას მოსპობდა, არამედ მოსპობდა საუკუნეების მანძილზე შექმნილ ქართულ კულტურას, ხელოვნებას, ყველაფერ კარგსა და მოწინავეს, რაც ქართველ ხალხს გააჩნდა. ქართველმა ხალხმა განიცადა ეროვნული და კოლონიური ჩაგვრა ცარისტული რუსეთის მხრივ, მაგრამ დიდი და მნიშვნელოვანი იყო რუსი ხალხის კულტურულ-ეკონომიკური ცხოვრების გავლენაც.

სწორედ XIX საუკუნის პირველ ათეულ წლებში ჩაეყარა საფუძველი პრაქტიკულად ქართველებისა და დიდი რუსი ხალხის დაახლოებასა და გაერთიანებას, როგორც საერთო-საგარეო მტრების — ირან-ოსმალეთის, ისე საერთო საშინაო მტრების — ცარიზმისა და ბატონყმობის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

რუსეთთან შეერთების შედეგად საქართველო, რომელიც ცალკეულ ფეოდალურ-პოლიტიკურ ერთეულებად იყო დაქუცმაცებული ტერიტორიულად, გაერთიანდა რუსეთის იმპერიის მფლობელობაში. ქართველმა ხალხმა მშვიდობიანი ცხოვრების პირობები მოიპოვა. იგი თანდათანობით იკრებდა ძალებს, რათა მომავალში, დიდ რუს ხალხთან ერთობლივი ბრძოლის შედეგად, თავისუფლება და დამოუკიდებლობა მოეპოვა.

ИМЕРЕТИ НА РУБЕЖЕ XVIII—XIX ВЕКОВ

(Резюме)

В труде на основе марксистско-ленинской методологии освещено социально-экономическое и политическое положение имеретинского царства на рубеже XVIII—XIX веков. Показано стремление широких масс его населения к сближению с Россией, вскрыты причины, обусловившие необходимость присоединения Имерети к Русскому государству, показано, что этот акт представлял собой, в тех исторических условиях, единственную возможность отстоять физическое существование грузинского народа и объединить Восточную и Западную Грузию (в рамках Российской Империи).

Присоединение к России избавило Имерети от пагубного влияния Султанской Турции, культивировавшей здесь варварскую работорговлю и поддерживавшей уродливые формы феодальных отношений, политическую раздробленность, разорительные междоусобицы и т. п.

Несмотря на жестокий колониальный гнет, установленный русским царизмом в Имерети, как и во всей Грузии, местное население в силу сложившихся объективно прогрессивных условий получает определенные возможности для поступательного социально-экономического и культурного развития. Наиболее важным для грузинского народа итогом присоединения Грузии к России явилось его сближение с братским русским народом, перед которым открывались величайшие революционные перспективы всемирно-исторического значения.

В докладе кандидата в члены Политбюро ЦК КПСС, Первого секретаря ЦК КП Грузии товарища Э. А. Шевард-

падзе — «Осуществление ленинской национальной политики и актуальные вопросы интернационального воспитания в свете решений XXV съезда КПСС» на Всесоюзной научно-практической конференции, 20 октября 1976 года в городе Тбилиси, о присоединении Грузии к России справедливо отмечал: «В нашей прогрессивной историографии присоединение Грузии к России всегда интерпретировалось вообще как прогрессивное событие, но при освещении решения известной альтернативы рассматривалось, как «меньшее зло». Те ученые и деятели, которые пустили в научный оборот термин «меньшее зло», видимо нашли не лучший термин, не лучшие слова для выражения всех аспектов исторического смысла присоединения Грузии к России...

Когда мы говорим о прогрессивном значении присоединения Грузии к России, имеем в виду отнюдь не воссоединение царских династий. Главное — воссоединение демократических слоев русского и грузинского народов, их совместный выход на арену истории, совместный выход на поприще будущих классовых битв русских и грузинских могильщиков эксплуататорских классов. В этом — подлинный смысл истории нашего Отечества.

После присоединения Грузии к России ускорилось формирование сначала грузинской буржуазной нации, а затем — Социалистической грузинской нации. А в эпоху зрелого Социализма грузинская нация стала неотъемлемой частью новой исторической общности людей — Советского народа»¹.

Исследуемый в труде вопрос, несмотря на его несомненную научную актуальность, не получил еще достаточного освещения в исторической литературе, и, поэтому, мы поставили своей задачей хотя бы частично восполнить указанный пробел.

Работа написана преимущественно на основе исторических документов, содержащихся как в государственных архивах Москвы, Ленинграда и Тбилиси (Архив МИД, ЦГВИАМ, ЦГАДА, ЦГИАЛ, ЦГИА ГССР. Архив Института рукописей им. К. Кекелидзе АН ГССР и др.), так и в оуб-

¹ Газ. „Заря Востока“, 1976, 4 дек.

ликованных изданиях (АКАК, Сборники документов, изданных С. Какабадзе, О. Соселия, Ш. Бурджанадзе и др.).

Кроме того, привлечены письменные свидетельства современников (И. Гюльденштедт, М. Тук, И. Райнгер, К. Роммель и др.). В вводной части труда дается критический разбор использованных источников.

Отдельные вопросы, относящиеся к теме труда, получили определенное освещение в трудах дореволюционных авторов (И. Бутков, П. Дубровин, В. Потто, Р. Фадеев, В. Иваненко, С. Эсадзе, А. Зиссерман и др.) содержащих порой ценный фактический материал. Однако, этот материал требует к себе весьма осторожного подхода, ввиду порочных методологических установок названных авторов. В Советской научной литературе вопрос об истории Имерети на рубеже XVIII—XIX веков, как отмечалось, не был предметом монографического исследования. Однако, некоторые стороны его были освещены в трудах ряда историков: С. Н. Какабадзе, М. К. Думбадзе, А. Г. Пирцхалаишвили, Г. В. Хачапуридзе, А. Я. Киквидзе, Н. Б. Махарадзе.

Имеретинское Царство представляло собой в основном горную страну, площадью в 7890 кв. верст. Население Имерети (по переписи 1728 г) состояло из 19.010 дымов. Учитывая, что здесь в каждом дыму насчитывалось 7 человек, то общее число обитателей края должно было составлять около 133 тысяч д. о. н.

Систематические междоусобицы, происходившие в Имерети после смерти Соломона I (1784 г.) и вплоть до окончательного присоединения ее к России в 1810 г., а также практиковавшееся «иленопродавство» (только в 1789 — 1795 гг. турецкие и дагестанские работоторговцы похитили и вывезли из Имерети в Турцию 17 тысяч человек) резко тормозили естественный прирост населения страны, которое в 1808 году составляло лишь около 175 тысяч человек. Немало людей погибло в Имерети во время восстания 1810 года и в результате эпидемии чумы, разразившейся в Закавказье в 1810—1811 гг. В итоге общее число жителей страны к 1817 году составило лишь 12.730 дымов, или около 90 тысяч человек. При наличии такого малочисленного населения, ра-

зумеется, Имеретинское Царство не могло рассчитывать на успех в борьбе с Султанской Турцией и сохранение политической независимости.

Неблагоприятная политическая обстановка резко отрицательно сказывалась на экономическом положении страны. Правда, природные плодородные почвы обеспечивали порой некоторый избыток сельскохозяйственных продуктов, который шел на внешний рынок, но, в целом, хозяйственная жизнь отличалась застойным характером.

Основой экономики Имерети являлось земледелие (хотя значительное место занимало и скотоводство). В крае разводили такие сельскохозяйственные культуры, как пшеница, ячмень, кукуруза, рис, просо, садово-огородные культуры и др. Определенное распространение получили шелководство и хлопководство.

К сожалению, скудность источников не позволяет получить конкретное представление об уровне и масштабах сельскохозяйственного (равно как и ремесленного) производства. В частности, не удается определить и объем товарной части производимой продукции.

Господская запашка в крае была незначительной и сельскохозяйственное хозяйство базировалось главным образом на индивидуальном производстве феодально-зависимых крестьян, наделенных помещичьей землей. Превалировала рента продуктами.

Известное представление об имеретинском феодальном хозяйстве дает знакомство с хозяйством самого крупного помещика страны — последнего царя Имерети Соломона II.

Основным источником денежных доходов царя были торговые пошлины и подати. Он сдавал на откуп доходы с базаров, краслен, духанов и пр. Это давало ему ежегодно 97 кис, т. е. 11640 рублей серебром, из которых определенная часть поступала царю в виде натуральных приношений.

В пользу царя взымались также подати «Саури» и «Сауднеро». Саури было подымной податью в размере 2 марчили на каждый дым, а сауднеро — натуральная подать, составлявшая 15 батманов проса или 6 батманов хлеба и 120 тунг вина.

Большая часть крестьян Имеретинского Царства (в частности, крестьян крупных феодалов-тавадов и церкви) были освобождены от этих податей.

В конце XVIII века доход имеретинского царя составлял (в русском денежном исчислении) 20 896 рублей серебром. Из этой суммы денежные поступления составляли всего 1660 рублей или 8% общего размера доходов. (В 1810 году весь доход царя натурой и деньгами исчислялся приблизительно в 30—40 тысяч рублей серебром).

Хозяйство царя носило в основном натурально-потребительский характер. В этом отношении не отличалось от него и хозяйство других феодалов страны.

Следует отметить, что в Имерети было немало местных рынков (в Кутанси, Хоши, Оши и др.), на которые непосредственные производители (крестьяне и ремесленники) выносили продукты своего труда. Господствовал на этих рынках натуральный продуктообмен. Хотя, некоторая часть товаров продавалась за деньги. Имели хождение монеты различного происхождения — грузинские, русские и турецкие. Купеческой деятельностью были заняты в основном представители армянской и еврейской национальности.

Внешняя торговля Имерети осуществлялась в основном через соседние турецкие города. Из Европы ввозили, в частности, шерсть и ткань, на которые здесь был большой спрос. Вывозили из Имерети шелк, пушнину, воск и пр.

Многочисленные таможенные рогатки между владениями мтаваров и крупных тавадов, распространение откупной системы, необеспеченность личности и собственности купцов, большинство которых были крепостными людьми, неудовлетворительное состояние дорог и транспортных средств, — все это очень тормозило рост рынков и товарооборота.

Основу феодальных отношений в Имерети, как и повсюду при феодализме, составляла собственность помещиков на землю и неполная собственность на работников производства. Здесь, как и в Восточной Грузии, господствующий класс составляли царь, тавады, высшее духовенство и азнаури. В номинальной зависимости от царя находились тавады — правители западно-грузинских княжеств. Духовенство

не составляло отдельного сословия; его высшая прослойка входила в состав класса феодалов, а низшее духовенство по своему социальному положению примыкало к трудовому населению.

Собственно Имеретинское Царство было разделено на отдельные сатавадо — сеньории. Всего здесь числилось пятнадцать тавадских родов: Эристави Рачинский, Цулукидзе, Нижарадзе, Церетели, Иашвили, Кипиани, Лордкипанидзе, Микеладзе, Абашидзе, Чхендзе, Мхендзе, Агнашвили, Чиджавадзе, Габуашвили, Пинешишвили (последние два рода являлись ответвлением рода Абашидзе).

Отдельные представители перечисленных феодальных домов являлись членами Царского Совета (Дарбази) и занимали важные государственные должности.

В то же время главы родов обладали сеньориальной властью на территории своих сатавадо — Сацулукидзео, Саццетло, Самикелао, Саабашидзео, Санашвило и др.

В рассматриваемый период наиболее крупным и экономически состоятельным было Саццетло. Во владениях Церетели числилось: более тысячи крестьянских дымов, большая площадь пахотных земель, сенокосных и пастбищных угодий. Второе место среди сатавадо занимало Сацулукидзео, за которым следовали другие сеньории.

Как было отмечено, к господствующему тавадскому сословию примыкало высшее духовенство (епархии, крупные монастыри). В Имерети было четыре епархии — Кутанская, Гелатская, Хопская, Рачинская.

Следующее сословие господствующего класса составляли азнаури. Их общее число в Имерети составляло 2000 семейств — 8% всего населения Царства. Азнаури пребывали в непосредственной зависимости от крупных феодалов и по своей вассальной принадлежности подразделялись на три категории — царских, тавадских, и церковных азнауров. Изредка встречались азнаури, зависящие от азнауров же.

К концу XVIII века экономическое положение основной массы азнауров значительно ухудшилось. В относительно лучшем положении были царские («престольные») азнаури. Значительно менее состоятельными были церковные азнау-

ри, среди которых почти не встречались крупные земле- и душевладельцы, а некоторые и вовсе не имели крепостных. Менее всего были обеспечены тавадские азнаури.

Основной производительный класс Имеретинского Царства составляли феодально-зависимые крестьяне. По своему социально-правовому положению они подразделялись на три основные категории: «азаты», «мсахуры», «мебегре». Особую категорию представляли дворовые холопы — «моджалабе».

Азаты составляли привилегированную верхушку крестьянства, которая полностью или частично была освобождена от феодальных повинностей. Хотя и оставалась в личной зависимости от помещиков. Обычно, привилегированность положения азата достигалась путем выкупа, либо же за особые заслуги перед господином. Число азатов было незначительным.

Относительно привилегированное положение занимали также мсахури. Они сравнительно мало бывали обложены отработочной рентой, исполняли «почетные» обязанности при дворе феодала. Главной повинностью мсахура была военная, но были обложены обычно незначительными натуральными повинностями.

В количественном отношении мсахуров было в несколько раз больше, чем азатов.

Основную часть крестьянства представляли мебегре, составлявшие более двух третей всего населения страны. Мебегре — это типичные крепостные крестьяне, максимально обложенные всеми феодальными повинностями. Именно на их плечи ложилась главная тяжесть содержания господствующего класса.

Более всего мебегре были обложены натуральной повинностью (в среднем в год каждый дым должен был поставлять на господский двор одну свинью и овцу, от 2 до 10 кур, от 1 до 10 батманов хлеба, 5—10 чапи вина, различные подношения). Значительной была и трудовая повинность, заключающаяся в обработке помещичьей земли, выделении членов семьи в качестве домашней прислуги и пр. Нан-

меньший удельный вес имела денежная рента (от 1 до 3 рублей).

В наихудшем положении находились моджалабы. Это были по сути дела бесправные рабы. Они не имели никакой собственности, и закон разрешал продавать членов семьи моджалаба порознь. Однако, число их было незначительным.

Помимо социально-правовой дифференциации, крестьяне подразделялись также на отдельные категории по принципу личной принадлежности. В этом отношении были: царские крестьяне, тавадские, азнаурские, церковные и так называемые крестьянские крестьяне (последних было немного).

Материальное положение крестьян, принадлежавших царю, богатым тавадам и азнаурам, было относительно лучшим чем положение крестьян, находившихся во владении бедных тавадов и основной массы азнауров. В несколько лучшем положении находились и церковные крестьяне.

Помимо систематически растущей феодальной эксплуатации, социально-экономическое положение имеретинских крестьян прогрессивно ухудшалось в результате растущего малоземелья, феодальных междоусобиц, внешних вторжений, «пленопродавства» и т. п.

Отмеченные обстоятельства вызывали постоянное нарастание классовой борьбы крестьянства, проявлявшееся как в пассивных, так и в активных формах: самовольный переход от одного феодала к другому, бегство за пределы страны (в частности, в Восточную Грузию), убийство отдельных феодалов, классовый бандитизм и даже массовые восстания (например в 1785 г.). Однако, в тех условиях классовая борьба крепостных крестьян не могла увенчаться успехом.

Политический строй Имеретинского Царства был основан на нормах грузинского феодального государственного права, хотя формально власть царя считалась неограниченной, на деле он правил с помощью «Совета», члены которого занимали также крупные придворные должности, приносявшие им большие доходы. Состав Совета был обычно постоянным. В последний период существования Имеретинского Царства, в него входило до 30 тавадов, четыре

епископа и несколько особенно влиятельных царских азнауров. Крестьян, разумеется, в Совете не было.

Главным государственным чиновником был «сахлтухуцеси» — министр двора (в годы правления Соломона II эту должность занимал Зураб Церетели).

Как правило, должность сахлтухуцеси составляла привилегию одной фамилии и переходила обычно к старшему в роду.

Сахлтухуцеси занимался всеми важными государственными делами, по главным образом, раскладкой и сбором налогов. 10% собранных налогов и 2—3 кесы из доходов г. Кутаиси поступала в распоряжение самого сахлтухуцеси, что в денежном выражении составляло 4 тыс. рублей в год.

В подчинении у сахлтухуцеси имелся целый штат чиновников: хабазтухуцеси (старшина хлебопеков), мегвинетухуцеси (старшина виноделов), моларетухуцеси (старшина кассиров), мордаль (хранитель печати) и др.

Каждое лицо, занимавшее ту или иную из перечисленных должностей, также стремилось максимально использовать ее в целях личного обогащения.

Территориально-административное деление Имеретинского царства имело следующий вид: страна состояла из шести крупных областей — Ваке, Окриба, Сачхендзео, Аргвети, Рача, Лечхуми. Однако, вся полнота местного управления находилась в руках моуравов, число которых доходило до 24. Важнейшими моуравствами считались Кутаисское (оно занимало особое место в царстве, как столичное моуравство), Хонское, Чхарское, Рионское, Гегутское, Гебское, Саджавахское и др. Во главе моуравств стояли формально назначаемые царем чиновники, тавады или азнаури. Моуравы имели своих помощников, при посредстве которых и осуществляли местную гражданскую и судебную власть. В распоряжении моуравов обычно находились военные крепости царства. Они же возглавляли во время войны местные воинские ополчения. Как правило, должность моуравов также принадлежала представителям одного рода.

Гражданское и уголовное судопроизводство в Имерети было основано на Сборнике законов Вахтанга VI. Высшее

судилище состояло из двух диванбегов, но при рассмотрении дел присутствовало несколько представителей дворянства.

Перед судебным разбирательством тяжущиеся стороны вносили определенную плату, величина которой варьировала в зависимости от характера разбираемого дела (от 1 до 50 марчили). Кроме того, стороны в гражданском процессе должны были выставить соприсягателей, число которых также зависело от характера дела. При отсутствии достаточного количества соприсягателей, жалоба неца не рассматривалась, и дело считалось проигранным. В некоторых случаях приговоры выносились на основе Ордалий (пугем нецыхатания огнем, горячей водой и т. п.).

Розыском и доставкой преступников в судилище ведали хевистави — командиры розыскных отрядов. Приведение в исполнение судебных решений по гражданским и уголовным делам осуществляли специальные чиновники — бокаулы, которых в общегосударственном масштабе возглавлял бокаултухуцеси.

Как уже отмечалось, политическая структура Имерети в конечном итоге определялась системой сатавадо-сеньорий. Во главе каждого сатавадо стоял старший в роде — тавад, власть которого была несколько ограничена Советом глав боковых ветвей тавадского рода. Тавады имели свой чиновнический аппарат, который составляли сахлтухуцеси, звиндартухуцеси, моурави, цихистави, мдивани, мамасахлцеси и др. Тавады же в большинстве случаев занимали должность царских моуравов на территории своих сатавадо. Таким образом, на местах имело место сосредоточение в одних руках как феодальной собственности, так и административной власти.

В военном отношении небольшое Имеретинское царство было маломощным. Постоянного войска оно не имело, и в случае войны прибегало к созову местных воинских ополчений во главе с крупными феодалами.

Оборонная мощь Имерети опиралась на системы военных крепостей, построенных в различных пунктах страны. Наиболее важные имеретинские крепости — Кутанская, Шоропанская, Багдадская и Цуцхватская с 1770 г. были разрушены по приказу Соломона I, который опасался, чтобы ими не

завладели турки, ранее размещавшие здесь свои гарнизоны. В непосредственном же ведении царя оставались следующие семь крепостей: Варцixe, Минда, Мухури, Кварцixe, Чидро-ти, Чквиши и Чхери. Почти две трети крепостей в Опи, Са-пайчао, Хванчкара, Свири и др. находились в руках крупных тавадов, которые были обязаны содержать их в приличном состоянии.

Высшие военачальники в Имеретинском царстве имено-вались «сардали». При Соломоне II в Имерети были три сар-дали — из рода Церетели, Цулукидзе и Агнашвили. Подве-домственные им военные округа (сасардло) представляли, соответственно, Рача и Шорапанский край, Нижняя Имере-ти (Ваке) и Окриба. Старшим сардали, который во время войны возглавлял все имеретинское воиство, считался Кай-хосро Церетели. Отряды из отдельных моуравств выступали во главе с моуравами.

По окончании войны феодальное ополчение расходилось по домам. Постоянную военную службу несли лишь крепост-ные гарнизоны и личный конвой царя — «кешики», возглав-ляемые кенниктухуцесами из рода Агнашвили. Кроме того, при царе всегда находились конные «гвардейцы» в количестве около ста человек из князей и дворян, составивших его во-оруженную свиту.

Имеретинское царство в качестве самостоятельной поли-тической единицы возникло во второй половине XV века. В вассальной зависимости от него в начале находились Мер-гельское владетельное княжество во главе с Даднани и Гу-рийское княжество во главе с Гурнели. С начала XVII в. не-посредственным вассалом Имеретинского царя становится и Абхазское княжество (во главе с Шарвашидзе), которое до этого находилось в подчинении у Даднани.

Со второй половины XVI века Имерети и зависимые от нее княжества подпадают под политическое влияние султан-ской Турции и вынуждены платить ей дань не только деньга-ми и натурой (льняные полотна и др.), но и «живым това-ром» — людьми.

В течение XVI — первой половины XVII вв. Имерети яв-

лялась ареной постоянных междоусобных войн и объектом внешних вторжений (турки, «лезгинны» и др.).

В результате, население страны разорялось, экономика пребывала в состоянии хронического упадка, памятники культуры подвергались разрушению...

Лишь в 1770 г. царю Соломону I (1752—1784) удалось с помощью русских войск полностью изгнать турецкие гарнизоны из страны (причем, Цуцхватская и Шорананская крепости были освобождены от турок еще до прихода русских), а затем в значительной мере обуздать строптивых феодалов и работорговцев.

После смерти Соломона I правящие круги царства воцарили в Имерети его двоюродного брата Давида Георгиевича, который вскоре отправил в Россию посольство (в составе каталикоса Максима Абашидзе, сахлтухцеси З. Церетели и Б. Габашвили) с целью заключить такой же «покровительственный договор», какой был заключен в 1783 г. между Россией и Восточно-Грузинским царством. Однако, посольство не добилося никакого результата, поскольку по условиям Кучук-Кайнарджийского мирного договора Россия, как известно, официально признала Западную Грузию владением Турции и в тот период не могла пойти на нарушение этого договора.

В 1789 г. имеретинские тавады свергли Давида Георгиевича и воцарили вместо него племянника Соломона I Давида Арчиловича, принявшего при восшествии на престол имя Соломона II. Однако, свергнутый Давид не примирился с этим и вплоть до своей смерти (1795) вел борьбу при помощи турок и западногрузинских мтаваров против нового царя и его сторонников, хотя и безрезультатно. В этой борьбе значительную помощь Соломону II оказал его дед с материнской стороны, Картло-Кахетинский царь Ираклий II.

Еще в середине XVII века царская Россия предпринимает практические шаги с целью добиться включения Имерети в орбиту своего политического влияния.

В 1651 г. в Имерети прибыли русские послы Иевлеев и Толочанов, которые имели задание добиться от находившегося там кахетинского царя Теймураза отправления в Москву

одного из его внуков, чтобы закрепить связи Теймураза с Москвой, а кроме того, превратить в вассала России имеретинского царя Александра III, взяв с него т. н. «крестоцеловательную запись».

Послам удалось добиться от Александра присяги на верность русскому царю, но это соглашение должно было храниться втайне, поскольку официально Имерети считалось вассалом Турции. Однако, в тех условиях данный акт не мог привести к положительным для Имерети последствиям.

С начала 80-х гг. XVIII в. предпринимаются серьезные практические шаги в направлении русско-грузинского сближения, которые в 1783 г. завершаются заключением известного «покровительственного договора» между Россией и Восточно-Грузинским царством. Попытка Имерети заключить с Россией аналогичный договор, как было отмечено, успехом не увенчалась.

Учитывая новую обстановку и исходя из исторических традиций грузинско-русских взаимоотношений, имеретинский царь Соломон II поручает своему послу Бесариону Габашвили снова начать с российским императором переговоры с целью заключения «покровительственного договора». Однако эти переговоры не состоялись (возможно, вследствие смерти Б. Габашвили в 1791 г.). В 1794 г. Соломон II вновь обращался к России за помощью.

В сентябре 1795г. находящемуся на Кавказской линии ген. Гудовичу русское правительство предложило добиться от Соломона II военной помощи Ираклию II в его борьбе против иранского шаха Ага-Мохаммед-Хана. При этом Гудовичу предписывалось сделать это так, чтобы не вызвать недовольства Турции.

В результате, двухтысячный отряд из Имерети принял участие в обороне Тбилиси от иранских захватчиков. Хотя эта помощь оказалась недостаточной, однако, русское правительство было удовлетворено акцией Соломона II.

В 1798 г. Соломон II опять просит правящие круги России взять Имерети под свою покровительство. С такой же просьбой он обращается и в январе 1801 г. Однако, русское правительство, ссылаясь на соответствующую статью

Кучук-Кайнарджийского договора, предусматривающую верховенство Турции над Западной Грузией, не решилось удовлетворить просьбы Соломона II.

В 1801 г. Восточно-Грузинское царство было упразднено и включено в состав Российской империи. Этим было положено начало присоединения к России всей Грузии. Вопрос о дальнейшей судьбе Имеретинского царства был предопределен в том же направлении.

Отныне, укрепившись в Восточной Грузии, царские власти перестают считаться с «правами» Турции на Имерети и княжества, предпринимают активные меры, направленные на ускорение присоединения Западной Грузии.

В качестве повода для вмешательства во внутренние дела Имеретинского царства, царское правительство решило использовать жалобу царицы Анны (вдова Давида Георгиевича) по поводу задержания Соломоном II ее сына Константина в качестве заложника в Мухурской крепости. Император Александр I направил Соломону специального посла с письмом, в котором предлагал освободить Константина, но Соломон, опасаясь, что русские власти не используют царевича против него, отказался выполнить требование императора.

В ответ на это русские власти обвинили Соломона в том, что он совместно с Восточно-Грузинскими царевичами (Юлон, Парнаоз и др.) готовят заговор с целью изгнать русских из Восточной Грузии и восстановить здесь власть династии Багратиони. Соломон не решался окончательно испортить вазимоотношения с русскими (которых, к тому же, он надеялся использовать в интересах своего государства) и освободил царевича Константина. Вместе с тем, в знак своей лояльности передал русским властям письмо Иранского шаха Баба-Хана, в котором тот предлагал ему заключить военно-политический союз против царской России.

За эти акции, и, кроме того, в связи с поступившим от ген. П. Цицианова сообщением, что Соломон II уговаривает царевичей Юлона и Парнаоза отправиться в Петербург, император Александр I в августе 1803 г. наградил Соломо-

на II орденом Александра Невского и направил ему специальную грамоту.

В то же время царь Соломон II и его приближенные хорошо сознавали, что после утверждения в Восточной Грузии, русские власти готовят присоединение к России и западно-грузинских политических образований. К этому времени ген. Цицанов уже получил из центра соответствующие указания.

В такой обстановке Соломон II решил укрепить свои позиции в Зап. Грузии. Еще в 1802 г. он организовал поход против изменившего ему мегрельского мтавара Гр. Даднани и почти полностью подчинил себе его княжество. Тогда Гр. Даднани обратился к Цицанову с просьбой принять Мегрельское мтаварство под покровительство России, заявил вместе с тем, что в случае отказа он будет вынужден вступить в подданство Турецкой империи. П. Цицанов не замедлил отправить в Мегрелию своего представителя, и 4 декабря 1803 г. в сел. Сачилао мегрельский владетель подписал акт о своем вступлении вместе с княжеством в подданство русского государства.

Император утвердил за Гр. Даднани и его наследниками владетельские права над Мегрелией, возвел его в чин генерал-майора русской армии и наградил орденом св. Анны. Кроме того, Даднани получил заверение, что ему будет возвращена область Лечхуми, на которую он претендовал и которая в то время находилась под властью Имеретинского царя.

Вступление Мегрельского княжества под покровительство Российской Империи представляло собой акт, направленный против Имеретинского царства и значительно ослабляло его позиции. Узнав о переговорах Гр. Даднани с П. Цицановым, имеретинское «дарбазн» решило опередить мтавара и вступить в переговоры с представителями царского правительства по вопросу о вхождении Имерети в состав России на условиях Трактата 1783 г.

В августе 1803 г. Имеретинский царь отправил в Петербург своего посла Соломона Лионидзе, который вез с собой

проект Покровительственного Трактата следующего содержания:

1. Если Россия примет Имерети под свое покровительство, то она должна оповестить об этом все государства.

2. Посланцы имеретинского царя должны иметь непосредственный доступ к императору.

3. Император должен дать имеретинскому царю грамоту о том, что в случае надобности главноначальствующий на Кавказе обязан предоставить в распоряжение царя воинский отряд из 1000 человек.

4. Соломон II должен получить право назначить себе преемника на царский престол по собственному усмотрению.

В свою очередь Соломон II брал на себя следующие обязательства:

1. Дать клятву в вечной верности России.

2. Выделить России лес на постройку кораблей, разрешить русским заниматься рыболовством на побережье, а их судам — доступ в Имерети по Риони.

3. В случае войны с Турцией помогать русским войскам всеми своими вооруженными силами.

4. С целью укрепления позиции России на Черном море подчинить себе Абхазское владительство.

Если бы Россия приняла изложенные выше условия, то ей пришлось бы фактически подчинить западно-грузинские княжества имеретинскому царю, превратив тем самым Западную Грузию в единое политическое объединение.

Однако, в Петербурге уже знали о желании Гр. Дадияни вступить в покровительство России, осуществление чего поставило бы Имеретинское царство в положении двойного (как с востока, так и с запада) соседства с русскими владениями, а этим можно было принудить его пойти на любые уступки.

Поэтому С. Лioniдзе был холодно принят при русском дворе, тем более, что от ген. Цицанова было получено сообщение, что, якобы, по приказу Соломона II был убит посланец к нему от Гр. Дадияни и что Соломон ведет тайные переговоры с Турцией. Последнее обстоятельство вряд ли соответствовало действительности, ибо миссия С. Лioniдзе еще

не была завершена и имеретинские власти с надеждой ожидали ее исхода. Но после донесения ген. П. Цицианова, С. Лионидзе без какого-либо определенного ответа выпроводили из Петербурга. Решение же имеретинского вопроса было поручено главнокомандующему ген. П. Цицианову, которому предлагалось «хорошо запугать по-азиатски» Соломона и вместе с тем сообщалось следующее: «Здесь не только колеблются в принятом намерении занять войсками российскими Имеретию, но напротив, этого ожидают... Возможно будет, ваше сиятельство, без дальнего отлагательства, приступить к занятию Имеретии». В отношении С. Лионидзе было указано задержать его в Тбилиси вплоть до осуществления принятого в отношении Имеретии решения.

Немедленному осуществлению этого намерения препятствовало опасение вызвать недовольство Турции, которая продолжала считать себя верховным владельцем Зап. Грузии. Однако, русский посол сообщил из Стамбула, что правящие круги Турции не выразили никакого протеста по поводу присоединения к России Мегрелии.

Отныне ген. П. Цицианов получил полную свободу действий. После занятия Мегрелии и Лечхуми на повестку дня встал вопрос об упразднении Имеретинского царства. Между тем, русское правительство, которое обычно снабжало войска и чиновничий аппарат в Грузии по труднопроходимой Дарьяльской дороге, приняло решение организовать это снабжение морским путем из Крыма.

Но важные приморские пункты Поты и Анаклия находились в руках турок. Русскому послу в Стамбуле Италинскому удалось добиться от турецкого правительства разрешения на временное пользование потийским портом, хотя такое положение не устраивало русские власти, которые стремились окончательно и навсегда овладеть этим важным стратегическим пунктом.

С этой целью, русские войска стали постепенно сосредотачиваться в Зап. Грузии, что не могло не обратить на себя внимание турецких властей. Ахалцихский правитель Селим-паша, в подчинении у которого находилась Потийская крепость, отказал русским в ранее данном разрешении пользо-

ваться портом. Все это заставило царское правительство временно воздержаться от решительных акций в отношении Имеретинского царства, и вопрос остался пока открытым.

Когда С. Лионидзе приехал из Петербурга в Тбилиси, ген. П. Цицианов предложил внести в текст проекта Русско-имеретинского покровительственного Трактата некоторые изменения, на что посол не мог согласиться без ведома царя. Возникла необходимость непосредственной встречи Соломона II с ген. П. Цициановым, каковая встреча и произошла на Элазнаурской поляне, близ с. Вахани. Обе стороны явились на встречу в сопровождении значительного военного эскорта. Во время переговоров ген. П. Цицианов заявил Соломону II, что речь может идти не о покровительственном трактате, а о вступлении в подданство России. Вместе с тем, он предложил царю отправить Александру I прошение содержащее условия, на которых Имерети должна принять русское подданство: имеретинский царь лишался не только права непосредственного сношения с иностранными государствами, но даже возможности осуществлять в своей стране уголовное правосудие.

Хотя такие условия, разумеется, не устраивали Соломона II, но он готов был пойти на соглашение при условии, если бы ему возвратили Лечхуми. Однако, в этом ему было отказано, ввиду того, что Лечхуми была уже передана во владение владельцу Мегрелии. Соглашение не состоялось, и ген. П. Цицианов приказал русским войскам вступить в Имерети. Войска стали приводить к присяге на верность императору местное население, а это уже означало полное отрицание царских прав Соломона II.

Такие акции принудили Соломона подписать прошение о подданстве (а не покровительстве, как того хотели Соломон и его советники). Текст прошения представлял собой не проект двустороннего договора со взаимными обязательствами, а «нижайшую» просьбу к императору принять Имерети и ее население в подданство. Прошение состояло из 17 пунктов, в которых главным образом излагались обязательства Соломона II перед царской Россией. Подписывая «просительные пункты», Соломон и крупные феодалы

Имерети дали публичную клятву в непоколебимой верности императору.

Таким образом, 25 апреля 1804 года на Элазнаурской поляне было оформлено вступление Имерети в подданство России. В благодарность за это ген. Циципанов признал Гурнио владением имеретинского царя (это, разумеется, было сделано для того, чтобы и данную провинцию объявить владением царской России). Что касается Лечхуми, то ее вопрос должен был решить сам император после того, как направленная в Петербург депутация из Имерети представила бы соответствующие документы о праве Соломона II на эту область. Передачу Лечхуми в подчинение царю предполагалось оформить как награду за принятие русского подданства.

Итак, попытки правящих кругов Имерети заключить с Россией договор типа русско-грузинского Трактата 1783 года потерпели полную неудачу. Имерети присоединялась к России на условиях предоставления ей куцей автономии. Царю представлялось лишь право на некоторое внутреннее самоуправление, а уголовное правосудие в стране должен был вершить русский военно-уголовный суд (хотя до 1810 года это не было осуществлено) в соответствии с «просительными пунктами» в Имерети должен был постоянно находиться русский военный отряд из 120 чел.

Спустя приблизительно месяц после заключения этих условий (27 мая) представителем царской России в Имерети был назначен чиновник Литвинов, который явился к Соломону в сопровождении штабного офицера, двух унтер-офицеров и 50 солдат кавказского гренадерского полка.

Официальной целью миссии Литвинова было примирить царя Соломона II с мегрельским владетелем. На деле же ему поручалось подготовить условия для ввода в Имерети значительного количества русских войск, а также изучить страну, настроение народа и влиятельных лиц, чтобы окончательно осуществить упразднение царской власти и превратить Западную Грузию в обычную русскую провинцию.

В сентябре 1804 г. на основании императорского указа в Крыму стали готовить для отправки в Мегрелию полк муш-

кетеров с артиллерией, который высадился в Кулеви в октябре того же года. По решению ген. П. Цицнанова части этого полка должны были быть дислоцированы следующим образом: один батальон в Кутанси, второй — в Хорга и Чаладиди и две роты в Лечхуми. Снабжение воинских частей провиантом должны были обеспечить местные западно-грузинские власти.

Вступление русских войск в Имерети имело большое историческое значение. Тем самым Россия получила реальную возможность для осуществления задачи окончательного присоединения страны и изгнания из Западной Грузии турецких захватчиков.

Прибывший сюда русский полк под командованием ген. Рикгофа совершил поход в сторону Абхазии и захватил Анаклию. Ему оказывал содействие мегрельско-лечхумский отряд. Однако, турецкие власти объявили решительный протест, и вскоре после начала войны с Персией русские были вынуждены оставить Анаклию и вернуть ее абхазскому владельцу Келеш-беку Шарвашидзе, который считался вассалом Турции.

Тем временем в Кутанси был размещен русский отряд из 412 солдат под командованием полковника Тарасова. Недовольный этим актом, Соломон II покинул город и переехал на жительство в Варцixe. Однако, вскоре он вернулся в Кутанси, где 19 сентября 1805 года ген. Рикгоф в торжественной обстановке вручил ему грамоту Александра I, в которой подтверждалось принятие Имеретинского царства в подданство России.

Таким образом, присоединение Имеретинского царства к России получило официальное юридическое оформление. Однако, ни одна из сторон не была удовлетворена создавшейся обстановкой. Договор 25 апреля 1804 года, насильственно навязанный Соломону II, не мог привести к примирению сторон. К сему прибавился отказ ген. П. Цицнанова передать Соломону II Лечхуми. Это, как и другие нарушения «просительных пунктов», окончательно настроили царя и его приближенных против царского правительства.

Решительные действия русских властей по подавлению

антирежимных выступлений в Восточной Грузии (ликвидация дворянского заговора 1802, подавление восстания в Мтиулетн в 1804 г. и др.) еще более настораживали правящие круги Имерети, и они отказывались направить специальную депутацию в Петербург, как это было им предложено.

В декабре 1806 г. османская Турция, инспирированная Францией, объявила войну России. Отныне территория Западной Грузии становится театром военных действий, и Турция стремится восстановить здесь свое политическое господство.

В 1807 г. в Имерети вступили новые войска русских, которые отбили попытки турок захватить Редут-кале.

Во время этих боевых операций Соломон II не оказал русским никакой помощи, чем вызвал неудовольствие ген. Рикгофа, а также ген. Гудовича, который был назначен главнокомандующим вместо ген. П. Цицпанова, убитого у стен Бакинской крепости (1806 г.).

В 1808 г. Гудович получил из Петербурга указание выселить Соломона II из Имерети и ввести в нее так называемое «временное правление».

Новому командующему русскими войсками в Западной Грузии ген. Д. Орбеллиани, назначенному взамен скоропостижно умершего ген. Рикгофа, ген. Гудович дал следующие указания: изгнать царя Соломона II из Имерети, принять заблаговременно меры для предотвращения возможного кровопролития и установить в Имерети временное правление во главе с русским чиновником.

Скоро ген. Гудович был заменен в должности главноначальствующего генералом А. Тормасовым, который в апреле 1809 г. известил Соломона II о том, что император выражает удивление по поводу отказа царя Соломона прислать в Петербург депутацию во главе с князем З. Церетели. В этом же письме ген. Тормасов требовал отправить в Тбилиси заложников, в том числе и царевича Константина. В случае исполнения этого требования Тормасов обещал вывести войска из Кутаиси, за исключением небольшого отряда.

Вместе с тем, он отправил второе письмо имеретинскому

дворянству и духовенству, в котором просил воздействовать на Соломона II, дабы тот изменил свое «враждебное» отношение к России. Однако, дворяне и духовенство приняли сторону Соломона II и заявили, что подобным актом царское правительство окончательно дискредитирует царя, и это, разумеется, еще больше обострило обстановку.

В ответ на требование ген. Тормасова Соломон II собрал представителей имеретинского дворянства и обратился к ним с вопросом, желают ли они иметь царем его, Соломона? Присутствующие ответили утвердительно и единодушно выразили преданность царю, в результате чего он категорически отказался выполнить требование главнокомандующего.

После этого русские власти составили практический план ликвидации Имеретинского царства. Предполагалось использовать прогнев Соломона владетелей Мегрелии и Гурии, а также рачинского эристава, которые, в случае необходимости, должны были выступить против царя со своими отрядами. Большая роль в этом плане предназначалась князю Зурабу Церетели, в имени которого предполагалось разместить две-три роты русских солдат, что должно было значительно облегчить ему мобилизацию тавадов, недовольных Соломоном.

Однако, учитывая обстоятельства, ген. Тормасов стремился урегулировать вопрос «мирным путем». Он приказал ген. Орбеллиани покинуть Кутаиси и направиться во главе двух рот в Редут-Кале якобы «по делу, связанному с Турцией». В Кутаиси же должны были остаться две роты и еще 50 солдат при двух пушках.

11 октября 1809 г. ген. Тормасов приказал полк. Симоновичу выступить из Сурами во главе двух батальонов, для оказания поддержки русским войскам, осаждавшим Потю.

15 ноября 1809 года, за день до прибытия из Сурами отряда Симоновича, Потийская крепость была взята русскими. Симонович со своим отрядом двинулся в Кутаиси, здесь он разместил один батальон солдат, а второй батальон отправил в Горийский уезд. Хотя увеличение контингента русских войск в Кутаиси вызвало новое недовольство Соломона II, но он опять вынужден был согласиться снабжать

прибывший батальон провиантом и подготовить депутацию для отправки в Россию.

Но для ген. Тормасова это теперь уже не имело значения, так как судьба Имеретинского царства была решена.

12 декабря 1809 года главнокомандующий ген. Тормасов поблагодарил Соломона II за помощь, а 16 декабря приказал полковнику Симоновичу, который заменил ген. Орбелиани на посту командующего русскими войсками в Зап. Грузии, начать открытый поход против Соломона II.

В такой обстановке энергичную деятельность развернул и Зураб Церетели. На полученные от русских властей деньги он подкупил влиятельных имеретинских феодалов, инспирируя их на непослушание царю. Открытая измена З. Церетели еще более ухудшила положение Соломона II.

5 января 1810 года Соломон II отправил ген. Тормасову письмо, в котором обещал полную преданность России, если ему дадут твердую гарантию в том что Имеретинское царство не будет упразднено. В ответ на обвинение в нарушении условий «просительных пунктов» Соломон II заявил, что первыми эти условия нарушали сам Тормасов и его предшественник, указав на конкретные факты (отказ вернуть Лечхуми, вступление в Зап. Грузию большого количества войск, вместо 120 солдат, о действиях их против Соломона II и пр.). Это письмо, в котором содержались требования соблюдать принятые условия, а также некоторые новые требования, Соломон II отправил ген. Тормасову через никорцминдского архиепископа. Через него же Тормасову были передано также коллективное письмо имеретинского дворянства с просьбой не лишать Соломона II престола.

Получив эти послания, ген. Тормасов решил, что Соломон II хочет выиграть время и приказал Симоновичу незамедлительно начать осаду царской резиденции. Было решено предъявить царю ультиматум, содержащий уже не раз выдвигавшиеся требования, на исполнение чего давалось три дня. В случае отказа со стороны Соломона II намечалось официально объявить о его смещении, после чего полковник Симонович должен был начать военные действия.

В этот момент стал проявлять колебания Зураб Цере-

тели, который был обижен тем, что вместо ранее обещанной ему главной должности в Имерети, теперь стали предлагать должность капитан-исправника Рачинской области. Сахлтухуцеса Имеретинского царства, разумеется, такая перспектива не устраивала, и он стал добиваться оставления Соломона II на престоле, продолжая в то же время вести с русскими тайные переговоры.

Тем временем, ген. Тормасов разработал тщательный план военных операций против Имеретинского царства. По этому плану полковнику Симоновичу предписывалось как можно быстрее занять все стратегически важные пункты страны.

Вместе с тем 21 января 1810 года он послал Соломону II новое письмо, в котором заявил, что император простит ему все, если он выполнит следующие требования: 1. направить депутацию в Петербург и заложников в Тбилиси; 2. выказать доверие императорским войскам и вновь поселиться в Кутаиси; 3. послать императору через депутатов просьбу о «прощении» и дать клятву в вечной преданности России. В случае невыполнения этих требований, ген. Тормасов угрожал сместить царя с престола. Вместе с тем, он в тот же день обнародовал в Имерети «прокламацию», в которой заявил, что в интересах местного населения ему приказано изгнать из Имеретии Соломона II — открытого противника «святых предначертаний» российского императора.

Соломон II созвал экстренное заседание дарбазы, на котором было принято решение согласиться с отправкой депутации в Петербург, но требование, явиться Соломону II в Кутаиси, было отклонено.

Однако, ответ царя не имел уже никакого значения для русских властей. 20 февраля уже окончательно было объявлено о смещении Соломона II, и в Кутаисских церквях местных жителей стали приводить к присяге на верность русскому императору. Затем стали приводить к присяге и население близлежащих сел, а также крестьян, проживавших во владениях З. Церетели. Однако, в других местах население отказывалось присягнуть русскому императору и сохраняло верность Соломону II. Тем не менее, к марту 1810 года

русским властям удалось привести к присяге значительную часть населения Имерети (за исключением жителей Нижней Имерети). Но приверженцы царя продолжали вооруженную борьбу против русских войск. Несколько русских отрядов попало в окружение. Ген. Тормасов выпустил новую прокламацию, в которой грозил, что имения тех феодалов, которые не примут присягу и будут поддерживать Соломона II, подвергнутся конфискации в пользу казны. Это привело к тому, что многие князья и дворяне вместе со своими крестьянами присягнули императору.

В такой обстановке Соломон II передал через архимандрита Гелатского монастыря письмо Симоновичу, что он согласен принять все условия русского командования.

Симонович счел такое согласие запоздалым и ответил, чтобы Соломон II отправился в Тбилиси к Тормасову и добивался через его посредничество прощения у императора за совершенные деяния.

Между тем, русские войска заняли почти всю Имерети и 8 марта вступили в царские резиденции Варцixe и Багдади.

К этому моменту на стороне царя осталось всего пять тавадов и около 40 азнауров с их людьми.

9 марта Симоновича известили, что царь готов отказаться от престола, если ему разрешат остаться на жительство в Имерети. Тот посоветовал Соломону отправиться в Тбилиси и там ожидать решения своей судьбы. В ответ на это Соломон потребовал свидания с Тормасовым и 28 марта их встреча состоялась в селе Варпани. По требованию Тормасова царь Соломон II в сопровождении вооруженной свиты, состоявший из 500 человек, отправился в Тбилиси после того, как вся свита была приведена к присяге императору. Таким образом, Соломон II прибыл в Тбилиси в сопровождении 100 человек.

Дом, в котором поселился Соломон II в Тбилиси, тщательно охранялся, но, несмотря на это, 11 мая 1810 года ему удалось бежать оттуда и отправиться в Ахалцихе, от-

куда 17 мая отправил письмо имеретинскому катанкосу Досифею Кутатели с извещением, что он задумал вернуться в Имерети и предлагал подготовить население для борьбы против русских войск. 20 июня Соломон II в сопровождении «лезгинского» отряда из 600 человек прибыл в район села Багдади. Здесь он приступил к мобилизации своих сторонников. В ответ на это в Имерети прибыли из Картли еще несколько батальонов и рот.

22 июня повстанцы разбили русский отряд под командованием майора Калатозова, который был убит в сражении. Это была первая крупная победа повстанцев. На первых порах они одержали еще несколько побед и, в результате, население многих сел, которые раньше присягнули на верность императору, также восстало и присоединилось к отрядам Соломона II. В результате, русское войско в Имерети оказалось в весьма затруднительном положении.

К началу июля восстание охватило почти всю Имерети, число повстанцев систематически росло, борьба принимала все более упорный характер.

Главную причину восстания надо видеть в колониальном режиме, установленном здесь царско-русскими властями, в произволе местных чиновников и в насильственном упразднении внутренней государственной самостоятельности Имерети. Эти обстоятельства обеспечили поддержку Соломону II со стороны некоторых слоев населения, и в результате лагерь повстанцев превратился в весьма внушительную силу.

В общей сложности, под знамена царя Соломона II собралось около 12,5 тыс. человек. Некоторые феодалы, например, рачинские не откликнулись на зов царя, а кое-кто даже выступил на стороне русских. В восстании не приняло участие также и население Сацретло, поскольку З. Церетели и его сыновья были подкуплены русскими властями. В Мегрелии на стороне царя выступили тавады, Манучар и Тарнел Даднани, в Лечхуми — тавад Бери Геловани.

На помощь русским властям в Имерети ген. Торماسов направил из Вост. Грузии два батальона солдат под командованием Д. Орбелиани. Им был передан также отряд мтиулов из 1000 воинов, состоящих из тушин, пшавов и хевсу-

ров. В конце июля Д. Орбелани был смещен и командующим русскими войсками в Зап. Грузии был назначен ген. Розен, которому в Симонетском лесу, близ Кутаиси, удалось разбить крупные силы повстанцев, состоящие из 7 тыс. человек, и войти в Кутаиси.

С одной стороны, мегрельское ополчение под командованием Л. Даднани, в сопровождении русского отряда из 300—400 бойцов, подошло к Маглаки и через посредство З. Церетели вступило в переговоры с военачальником повстанцев тавадом Г. Цулукидзе; последний уступил настояниям Л. Даднани и З. Церетели и вывел свой отряд из Маглаки, открыв мегрельскому ополчению дорогу на Кутаиси. За эту измену Соломону II русские власти возвели Г. Цулукидзе в чин полковника с соответствующим жалованьем. После этого инициатива полностью перешла в руки правительственных войск. Прimitивно вооруженные и недисциплинированные повстанцы не могли устоять против регулярных частей царизма поддерживаемых артиллерией. Восстание потерпело поражение, Соломон II с группой приближенных лиц из 180 чел. перебрался в Ахалцихе, а оттуда в Трапезунт, где скончался 1815 году. Таким образом, Имеретинское царство было окончательно упразднено, потеряло независимость и было включено в состав Российской империи.

Таким образом, в 1810 году население Имерети разделило судьбу жителей всей Грузии. К местному социальному гнету, которому подвергались трудящиеся массы, прибавился национальный гнет, нашедший свое выражение в военно-колоннальном режиме царского самодержавия.

Однако, в рассмотренной исторической ситуации, перед населением Имерети стояла дилемма: либо быть окончательно покоренным султанской Турцией, либо войти в состав Российской империи.

Поглощение Грузии Ираном и Турцией означало бы не только потерю независимости, но также истребление многовековой грузинской культуры и всего передового, что было создано грузинским народом. Присоединение же к России, несмотря на колониальное угнетение со стороны царизма, не-

сло с собой огромное значение объективно-прогрессивного последствия. Страна объединилась в рамках Российской империи, и в ней сложились нормальные условия для восходящего социально-экономического и культурного развития.

Уже в первые десятилетия XIX века стало практически осуществляться сближение великого русского народа с грузинским народом. Дружба между ними систематически крепла в общей борьбе как против внешних противников, так и против внутренних врагов в лице царя, помещиков и буржуазии. В конечном итоге, в результате Великой Октябрьской социалистической революции эта борьба привела к полной победе трудящихся и окончательному завоеванию социальной и национальной свободы.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с — Сочинения, т. IX.

ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი — თხზულებანი, ტ. 20, 21.

საარქივო მასალები

1. გ ა მ ო უ ქ ე ე ყ ნ ე ბ ე ლ ი

საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (საქ. ცსსა), ფონდი № 548, აღწ. 3, საქმე 74, ნაწილი I და II.

(Энгельс, Краткое обозрение Имеретии, Гурии, Мингретии и Абхазии, 1817),

ფონდი № 2, აღწ. 1, 154, 255.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი

ფონდი Sd, № 1209

ფონდი Hd, № 5694

ფონდი H, № 2782

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში დაცული გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი: Н. К. Имеретинский, «Батраки в России». СПб., 1885.

Архив Министерства иностранных дел СССР (Москва). «Сношение России с Грузией»

фонд № 4, Ед. хр. 287 (1689—1904)

фонд № 15, Ед. хр. 1030 (1835—1873)

фонд Канцелярии Министерства иностранных дел, дело № 455, 2230, 2239 (Копии хранятся в библиотеке Института истории, археологии и этнографии им. акад. Ив. Джавахишвили АН Груз. ССР, папка № 31. фонд № 103, ед. хр. 20 (Азиатские дела— 1666—1772) о Грузии фонд № 172, ед. хр. 19 (опись-докладные записки Екатерине II, Канцлеров... о Кавказе).

Ленинградская Государственная публичная библиотека имени Салтыкова-Щедрина, Отдел рукописей.

фонд Собрание царевича Иоанна Грузинского, № 88.

Архив Елпидова, фонд. 88, том 7.

Ленинградское отделение Института народов Азии АН СССР, Отдел рукописей; Документы относятся к истории Имеретин, Е-48, Вг-144—1В, Not-VI.

Собрание документов по истории сношении Грузии с Россией, кн. I, Н-44. 2. Центральный Государственный архив древних актов (ЦГАДА), Москва.

фонд № 15, ед. хр. 210;

фонд № 23, ед. хр. 38.

Центральный Государственный Военно-исторический архив (Москва)

фонд № 482, дело 22;

фонд ВУА, дело 6176;

фонд ВУА, дело 133.

Центральный Государственный исторический архив Ленинграда (ЦГИАЛ).

фонд № 1147, опись I, дело 482 (1807).

фонд 1149, ед. хр. 25;

фонд № 1261, опись 9, дело 73 (1813).

фонд Собств., Е. И. В. Канцелярия:

фонд № 1409, опись I, ед. хр. 1467, 4297 (1824),

фонд 1263, опись Ж. З. 1809, 10. XI.

2. გამოქვეყნებული

ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი დ ა ე ი თ — ახალი ისტორია, ბატონიშვილი ზაგარტ, ახალი მოთხრობა, გამოსცა თამარ ლომოურმა. თბ., 1941.

ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდშის სამთავროებისა (1466—1770 წწ.), წიგნი I, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და საძიებლები დაურთო შ. ბურჯანაძემ თბ., 1958.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიული დოკუმენტები და არქივები, II; ისტორიული დოკუმენტები, წიგნი I, იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური საბუთები (1784—1810) ტექსტი შენიშვნებითა და საძიებლებითურთ გამოსაცემად მოამზადა შ. ბურჯანაძემ. თბ., 1953.

დ ა დ ი ა ნ ი ნ. — დასტურლამალი, ი. მეუნარგას რედაქციით, თბ., 1897.

დ ა დ ი ა ნ ი ნ. — ქართველთ ცხოვრება, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარი, საძიებელი და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1962.

ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI — სპარტლის წიგნი, გამოსცა თინა ენუქიძემ, თბ., 1955.

ვ ა ხ უ შ ტ ი — აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1941.

თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი შ. — ისტორია კათალიკოზისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902.

ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი ა ე თ. — იესე ბარათაშვილის ცხოვრება. თბ., 1950. მასალები საქ. და კავკ. ისტ., ნაკვ. 28.

კ ა კ ა ბ ა ძ ე ს. — დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წიგნი II.

კ ა კ ა ბ ა ძ ე ს. — თავგადასავალი იესე ოსესაშვილისა, თბ., 1913.

კ ა კ ა ბ ა ძ ე ს. — მასალები დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური ისტორიისათვის. „საისტორიო კრებული“, წიგნი I, თბ., 1924.

- კ ა ბ ა ძ ე ს. — იმერეთის სამეფოს გაუქმება (დოკუმენტები) „საისტორიო მო-
ამბე“ ტომი IX, თბ., 1956.
- ს ო ლ ო მ ო ნ ლ ი ო ნ ი ძ ე — სიტყვა, თქმული ერეკლე მეორის დაქრძალვაზე,
წინასიტყვაობითა და საძიებლოთ, გამოსცა ნ. კანდელაკმა, თბ., 1957.
- ს ო ბ ე ლ ი ა ო. მასალები აგრარული ურთიერთობის ისტორიისათვის გვიანფეო-
დალურ დასავლეთ საქართველოში. მასალები საქართველოსა და კავკასიის
ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, 1954.
- ს ო ბ ე ლ ი ა ო. — მასალები დასავლეთ საქართველოს სათავადოების მმართველო-
ბის ისტორიისათვის. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის.
ნაკვ. 31, 1954.
- ს ო ს ე ლ ი ა ო. — მასალები კლასობრივი ბრძოლის ისტორიისათვის ფეოდალ-
რი ხანის დასავლეთ საქართველოში, XVIII საუკუნის მიწურულიდან XIX
საუკუნის 10-იან წლებამდე. თბ., 1960.
- Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Издании Архива
Главного управления наместника Кавказского, под редакцией А. П.
Берже, т. I—XII. Тифлис, 1866—1904.
- Б у т к о в П. Г. — Материалы для Новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг.
ч.ч. I, II, III, СПб., 1869.
- Б р о с с е М. — Переписка на иностранных языках грузинских царей с рос-
сийскими государями (1659—1770), СПб., 1861.
- Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к
Грузии, под ред. А. А. Цагарели, т. I, с. 1768 по 1774 гг., СПб., 1891.
- Грамоты... том. II, вып. I, с. 1774—1801 гг., СПб., 1898.
- Грамоты... том II, вып. II, с. 1774—1801 гг., СПб., 1902.
- П о л и е в к о в М. Материалы по истории грузино-русских взаимоотно-
шений 1615—1640 гг., Тифлис, 1937.
- Полное собрание законов российской империи, том 26, СПб., 1830.
- Т у р ц е л а д з е Д. — Грузинские крестьянские грамоты, крепостные и
судебные акты, грамоты и письма грузинских и персидских царствен-
ных особ. Тифлис, 1882.
- Т у р ц е л а д з е Д. — Грузинские церковные гуджары (грамоты), Тифлис
1881.
- Жорник статистических сведений о Кавказе, том. I, Тифлис, 1869.
- О з е ф о в и ч Т. — Договоры России с Востоком, СПб., 1868.

ლიტერატურული მასალები, წერილები, მოგზაურობანი და სხვ.

- კ ი უ ლ დ ე ნ შ ტ ე დ ტ ი ს მოგზაურობა საქართველოში, ტომი I, გერმანული
ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკლევა დაურთო გ. გე-
ლაშვილმა, თბ., 1962.
- კ ი უ ლ დ ე ნ შ ტ ე დ ტ ი ს მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II, გერმანული ტე-
ქსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკლევა დაურთო გ. გელა-
შვილმა, თბ., 1964.

- გ ნ ი ლ ო ს ა რ ო ვ ი ჰ. — მეფე სოლომონ მეორეზე და მის დროის განმგებლობასა ზედა, თარგმანი მ. ყიფიანისა, ქურონ. ცესკარი, 1859, № 12; 1860, № 1.
- ე დ ი ლ ი ზ. (ე დ ი ლ ა შ ე ი ლ ი ზ ა ქ ა რ ი ა) — უკანასკნელი დღენი იმერეთის სამეფოსი. გაზეთი დროება, 1910 წელი, №№ 66, 67, 96, 97.
- ქ ა კ ა ბ ა ძ ე ს. — „ქალმასობა“ დასავლეთ საქართველოს შესახებ. „საისტორიო კრებული“, ტ. IV, თბ., 1929.
- ქ ა კ ა ბ ა ძ ე ს. — საფრანგეთის სავაქრო კაპიტალი საქართველოს მიმართ XVIII საუკუნეში. ქუთაისის პედაგოგიკური შრომები, ტ. I, ქუთაისი, 1940.
- Алфавитный указатель населенным местам Закавказского края (Свод статистических данных о населении Закавказского края), Тифлис, 1893.
- Б а к р а д з е Д. — Археологическое путешествие по Гурнии и Аджаре. СПб., 1878.
- Б о р о з д и н К. — Закавказские воспоминания, Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 г., СПб., 1885.
- Б о р о з д и н К. — Имеретинская царица... журн. «Нива», 1893, № 9.
- В л а д ы к и н М. — Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу (в двух частях), часть I, М., 1885.
- Г и з е т т и, А. Л. — Сборник сведений о потерях кавказских войск во время войн Кавказского-Горской, персидских, турецких и в Закаспийском крае, 1791—1885, гг., Тифлис, 1901.
- Г н и л о с а р о в П. — О царе Соломоне II и бывшем при нем управлении, «Кавказский календарь» за 1858 г., Тифлис, 1859.
- Г ю л ь д е н ш т е д т И. — Географическое и статистическое описание Грузии и Кавказа, СПб., 1869.
- Дневные записки поездки в Константинополь Александра Краснокутского в 1808 году, самим им писанные. М., 1815.
- З у б о в П. — Шесть писем о Грузии и Кавказе. М., 1834.
- З я б л о в с к и й Е. — Землеописание российской империи... СПб., 1822.
- Историко-географические записки о странах, лежащих между морями — Черным и Каспийским (перевод с французского), СПб., 1810.
- Картинки Кавказа, Путевые воспоминания и заметки о кавказской природе Павла Залесова. М., 1883.
- М о с к в и ч Г. Р. — Иллюстрированный практический путеводитель по Кавказу, Одесса, 1909.
- Новейшие известия о турецкой империи (перевод с немецкого), М., 1789.
- Политическое положение Имеретии, Мингрелии, Гурнии и Абхазии, и перемена от прихода российских войск последовавшие, «Чтение»... М., 1862, кн. II.
- Посольство Дьяка Елчина и свящ. П. Захарьева в дадиановскую землю, «Чтение»... М., 1887, № 11.
- Рассуждение о пользах и невыгодах приобретения Грузии, Имеретии... «Чтение»... М., 1862, кн. II.
- Сборник газеты Кавказ... второе полугодие 1847 года, издаваемой О. И. Константиновым, Тифлис, 1848.

- Селезнов М. — Руководство к познанию Кавказа, кн. II. СПб., 1847.
- Соколов А. — Путешествие мое в Имеретию с линии Кавказской, мое там у царя пребывание, с ним сношение и обратное оттуда путешествие в Грузию, М., 1874.
- Список населенным местам Кутаисской губернии. Кутаиси, 1906.
- Таблица мер и весов Закавказского края... «Кавказский календарь» за 1851 г., Тифлис, 1852.
- Август фон Гакстгаузен — Закавказский край, часть I и II, СПб., 1857.
- Чудинов В. — Имеретинская неурядица в 1809—1810 годах. Кавказский сборник. т.т. XV, XVI, Тифлис, 1894, 1895.
- Шарден Жан, Путешествие по Закавказью в 1672—1673 гг. Тифлис, 1904.
- Шубинский П. — Грбница имеретинского царя Соломона в Трапезунде. «Исторический вестник», 1913, т. CXXXII (Апрель).

ბარკვევები

- ბერძენიშვილი ნ. — რეცენზია ა. კიკვიძის წიგნზე „საქართველოს ისტორია XIX ს.“ ივ. ჭავჭავაძის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბ., 1955.
- ბერძენიშვილი ნ. — რეცენზია ნ. მახარაძის „შრომაზე — Восстание в имеретии 1819—1920 г. „ენიქის“ მოამბე, XIII, თბ., 1943.
- ბერძენიშვილი ნ. — საქართველოს რუსეთთან შეერთების ისტორიული მნიშვნელობისათვის. წერილი პირველი, მნათობი, 1954, № 6.
- ბერძენიშვილი ნ., დონდუა ვ., დუმბაძე მ., მელიქიშვილი გ., მესხია შ., რატიანი პ. — საქართველოს ისტორია, ტ. I, დანხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958.
- ბერძენიშვილი ნ., ჭავჭავაძიშვილი ი., ჭანაშია ს. — საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე. თბ., 1946.
- ბერძენიშვილი ნ., ჭავჭავაძიშვილი ი., ჭანაშია ს. — საქართველოს ისტორია, ნაწ. I. უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე. თბ., 1950.
- ბურჯანაძე შ. — თავადი ზურაბ წერეთელი. აკად. ს. ჭანაშაის სახელობის საქ. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XX, თბ., 1959.
- ბურჯანაძე შ. — სოლომონ პირველის ურთიერთობა რუსეთთან. აკად. ს. ჭანაშაის სახელობის საქ. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XV, თბ., 1948.
- გაბაშვილი ე. — დარბაზის რიგის მოხელენი დასტურდამალის მიხედვით. „ენიქის“ მოამბე, XIII, თბ., 1943.
- გაბაშვილი ე. — სახელმწიფოებრივი წყობილების საკითხისათვის გვიანფეოდალურ საქართველოში. მიმოხილველი II, თბ., 1951.
- გაბაშვილი ე. — ქართული ღვთააღმოსავლური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში, თბ., 1958.

- გონიკიშვილი მ. — იმერეთის სამეფოს გაუქმების საკითხისათვის. მაცნე I, 1964.
- გონიკიშვილი მ. — შენიშვნები იმერეთის სამეფოს გაუქმების შესახებ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 34, თბ., 1962.
- ღუშბაძე მ. — დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 1957.
- ღუშბაძე მ. — იმერეთის სამეფოს გაუქმება და გურია-აფხაზეთის სამთავროთა შეერთება რუსეთთან. საქ. ისტორია, I, დამხმარე სახელმძღვანელო. თბ., 1958.
- ღუშბაძე მ. — სოც. ეკონომიური ვითარება გურიის სამთავროში XIX საუკუნის პირველ მესამედში. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1950.
- ფეშაპელი გ. — საქართველო და რუსეთი. თბ., 1918.
- იოსელიანი პლ. — ცხოვრება გიორგი მეცაქეთისა. ა. გაწერელის გამოცემა, თბ., 1936.
- ქაჯაბაძე ს. — იმერეთი. ე. „ჩვენი თაობა“, 1922, № 11.
- ქაჯაბაძე ს. — იმერეთის სახელმწიფო სტრუქტურის შესახებ XVII საუკუნეში. საისტორიო მოამბე, წიგნი I, თბ., 1925.
- ქაჯაბაძე ს. — საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნის ეპოქა, თბ., 1922.
- ქარიკაშვილი დ. — საქართველოს მოკლე ისტორია, ნაწილი I, ტფ., 1908.
- ქაჭარავა ი. — იმერეთის რუსეთთან შეერთების საკითხი ცარიზმის საგარეო პოლიტიკაში. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაცული საკანდიდატო დისერტაცია, 1941.
- ქაჭარავა ი. — ქართული ისტორიოგრაფიის საკითხები. თბ., 1962.
- ქიქვიძე ა. — საქართველოს ისტორია (XIX ს.), თბ., 1954.
- მარგია ნი გ. — XIX—XX საუკუნეთა საქართველოს ისტორიისა და ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის კლასიფიკაციის ზოგიერთი ცდის შესახებ უცხოეთში. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგ. მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, 1962 წ. № 1, № 2.
- მეგრელიძე შ. — სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან. თბ., 1963—მესხია შ., მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. I (26), თბ., 1946.
- მეუნარგია ი. — სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი. სოლომონ ცანიშვილის გამოცემა, თბ., 1939.
- მუსხელიშვილი ლ. — დასავლეთ საქართველოს გლეხობის სოციალურ-ეკონომიური კატეგორიები XVI—XVII სს., ენიქის მოამბე № 5—6. თბ., 1940.
- ნათაძე გ. საქართველოს ისტორიის მოკლე სოცოლოგიური მიმოხილვა, ნაწილი II, XVIII—XIX საუკუნეები, ქუთაისი, 1925.
- ნოსელია ო. — აზატ გლეხთა კატეგორია დასავლეთ საქართველოში XIX საუკუნის 20-იან წლებამდე, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 33. თბ., 1960.
- ნოსელია ო. — სამეგრელოს სამთავროს წარმოშობის თარიღისათვის. მიმოხილვა II, თბ., 1951.

- სო ს ე ლ ი ა ო. — წერეთლიანთ სათავადოს ისტორიიდან, ანალები, 1, თბ., 1947.
- ქ ი ქ ო ძ ე გ. — ერეკლე მეორე. თბ., 1942.
- ქ ო რ თ უ ა ნ. — საქართველო 1806—1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში. თბ., 1964.
- შ ა ი შ მ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი ი. — კრწანისის ბრძოლა (სამხედრო ისტორიული ნარკვევი), თბ., 1944.
- შ ე ნ გ ე ლ ი ა ნ. — დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილება XVII — XIX საუკუნეებში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაცული საკანდიდატო დისერტაცია, 1937.
- შ ე ნ გ ე ლ ი ა ნ., ჯ ი ქ ი ა ს. — ოსმალეთთან სოლომონ მეორის ურთიერთობის ერთი ეპიზოდი. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზ. მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, № 3, 1963.
- ჩ ხ ე ტ ი ა შ. — რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში ... „ენიმ-ჯის“ მოამბე, VIII. თბ., 1940.
- ც ი ნ ც ა ძ ე ი. — 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. თბ., 1960.
- ც ი ნ ც ა ძ ე ი. — აღა-მაჰმად ხანის თავდასხმა საქართველოზე 1795 წ. თბ., 1963.
- ც ი ნ ც ა ძ ე ი. — რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის არქივიდან (XVII ს.), მძიმეხილველი, II, თბ., 1951.
- ქ ე ი შ ვ ი ლ ი ნ. — რუსეთის პოლიტიკა და იმერეთის მეფე სოლომონ II, ქუთაისი, 1919.
- ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ალ. — იმერეთის მეფე სოლომონ II, თბ., 1911.
- ხ ა ქ ა პ უ რ ი ძ ე გ. — დასავლეთ საქართველოს შეერთება რუსეთთან. შრომები, ტომი II, თბ., 1958.
- ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ა. — საქართველოს გეოგრაფია. ტომი I, თბ., 1926.
- ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ი. — დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919.
- А в а л о в З. — Присоединение Грузии к России, СПб., 1901.
- Б е р д з е н и ш в и л и Н. — Очерк из истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII—XVI вв.), Тб., 1938.
- Б р е г а д з е А. — О прогрессивном значении присоединения Грузии к России. Автореферат канд. диссертации, Тб., 1955.
- Д а в и д ц а р е в и ч გ რ უ ჯ ი ნ ს კ ი ი — Краткая история Грузии. Тиф., 1893.
- Д ж а в а х и ш в и ლ ი И. — Политическое и социальное движение в Грузии в XIX в., СПб., 1906.
- Д р у ж и н и ნ ა Е. — Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г., М., 1955.
- Д у б р о в и ნ Н. — Георгий XII, последний царь Грузии и присоединение ее к России. СПб., 1897.
- Д у б р о в и ნ Н. — Закавказье от 1803 до 1806 г., СПб., 1866.
- Д у б р о в и ნ Н. — История войны и владычество русских на Кавказе, т. I, Очерки Кавказа и народа, его населяющих, кн. II. Закавказье, СПб., 1871.
- Д у б р о в и ნ Н. — История войны и владычество русских на Кавказе, т. I, кн. III, СПб., 1886.

- Д у б р о в и н Н. — История войны и владычество русских на Кавказе, т. II, СПб., 1886.
- Д у б р о в и н Н. — История войны и владычество русских на Кавказе, т. III, СПб., 1887.
- Д у б р о в и н Н. — История войны и владычество русских на Кавказе, т. IV, СПб., 1887.
- Д у м'б а д'з е М. — Западная Грузия в первой половине XIX в., (Автореферат докторской диссертации), Тб., 1957.
- З и с с е р м а н А. — История 80-го пехотного кабардинского генерал-фельдмаршала князя Барятинского полка (1726—1880), том I, СПб., 1881.
- И в а н е н к о В. — Гражданское управление Закавказье от присоединения Грузии до наместничества великого князя Михаила Николаевича, Тиф., 1901.
- К и р и о н (е п и с к о п) — Краткий очерк истории грузинской церкви, Тиф., 1901.
- К и ш м и ш е в С. — Последние годы грузинского царства, Тиф., 1898.
- К о в а л е в с к и й П. — Завоевание Кавказа Россией..., СПб., [Б. Г.].
- К о'в а л е в с к и й П. — Кавказ, том I, Народы Кавказа, СПб., 1914.
- К о р т у а Н. — Западная Грузия в конце XVIII в. в борьбе с турецкими захватчиками и ее присоединение к России (Автореферат кандидатской диссертации), Ленинградский университет им. А. А. Жданова, Л., 1953.
- К р ы в е н к о В. — Очерки Кавказа, I, СПб., 1893.
- М а х а р а д з е Н. — Восстание в Имеретии 1819—1820 гг. Материалы по истории Грузии и Кавказа, вып. III, Тб., 1942.
- М е с х и я Ш. — Города и городской строй феодальной Грузии, Тб., 1959.
- М у р а в'ь е в К. — Грузия и Армения, ч. III, СПб., 1848.
- П и р ц х а л а й ш в и л и А. — Имеретия и Гурия в период 1804—1840 гг., Материалы по истории Грузии и Кавказа, вып. I, Тб., 1942.
- П е т р о в А. — Война России с Турцией 1806—1812 гг., т. I. 1806—1807 гг. СПб., 1885.
- П е т р о в А. — Война России с Турцией 1806—1812 гг., т. II. 1808—1809 гг., СПб., 1887.
- П о л н е в к т о в М. — Европейские путешественники XIII—XVIII вв. по Кавказу, Тиф., 1935.
- П о л н е в к т о в М. — Европейские путешественники по Кавказу. 1800—1830 гг., Тб., 1946.
- П о л н е в к т о в М. — Экономические и политические разведки Московского государства XVII в. на Кавказе, Тиф., 1932.
- П о н о м а р е в Б. — Задачи исторической науки и подготовка научно-педагогических кадров в области истории. Всесоюзное совещание историков, М., 1964.

- Потто В. — История 44-го Драгунского Нижегородского полка т. II, СПб., 1902.
- Потто В. — Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях. СПб., 1887.
- Потто В. — Описание картин и биографические очерки к портретам воен-но-исторического музея, Тиф., [Б. Г.].
- Потто В. — Утверждение русского владычества на Кавказе..., т. I, Тиф., 1901.
- Романовский В. — Очерки из истории Грузии, Тиф., 1902
- Тарле Е. — Талейран. М. 1957.
- Ульяницкий В. — Дарданелы, Босфор и Черное море в XXIII в., М., 1883.
- Фадеев Р. — Собрание сочинений, т. I, часть II, Записки о кавказских делах, СПб., 1889.
- Фадеев Р. — Шестьдесят лет Кавказской войне, Тиф., 1860.
- Хелтуплишвили М. — Вступление Грузии в состав Российской им-перии, Кутаиси, 1901.
- Эсадзе С. — Историческая записка об управлении Кавказом, т. I. Тиф., 1907.
- De Grell y de Foi — Description de la Géorgie en 1770—1771.
- Frederic Dubois de Montpereux—Voyage autour du Cau-case. tome I, Paris, 1839.
- Rein eggs J aco b—Allegemeine historisch-topographische beschreibung des Kaukasus. Zweiter Teils. S.-Pb. 1797.
- Tooke M. — Histoire de l'Empire de Russie, sous le regne de Caterine II, et le fin du dixhuitième siècle, т. VI, Paris, 1801.
- Rom mel K. — Völker des Kaukasus. Weimar, 1808.
- Rott iers, le colonel—Itinéraire de Tiflis à Constantinople Bruxelles, 1829.

საძიებლები

ა. პირთა

- აბამელიძე 148
 აბაშიძე დ. 109, 163, 185—186, 189
 აბაშიძე ლ. 185—186
 აბაშიძე მ. 222
 აბაშიძე რ. 142
 აბაშიძე ქაიხოსრო 53, 171, 189
 აბაშიძე ქაქუჩილა 171
 აბაშიძე ხ. [მოურავი] 53
 აბულაძე ქ. [მოურავი] 53
 აგიაშვილი დ. [ცხისთავი] 53, 72, 173
 აგიაშვილი ი. [სარდალ-ქეშიყთ-უხუცესი — ცხისთავი] 49, 53
 აგიაშვილი ს. [ქეშიყთ-უხუცესი-ციხისთავი] 53
 ავალიშვილი ბეჟან [მორდალი] 53
 ავალიშვილი ბერი [მორდალი] 53
 ავთანდილოვი 170
 ალექსანდრე ბატონიშვილი 81, 126
 ალექსანდრე 111 [იმერეთის მეფე] 82, 222
 ალექსანდრე I [იმპერატორი] 85, 92, 96, 97, 108, 113—114, 142—143, 223, 228
 ამილახვარი 109
 ამილახვარი გ. [გორის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი] 148
 ამირეჯიბი 119
 ანა [ყაფლანიშვილი მამუკას ასული, იმერეთის გარდაცვლილი მეფის დავით II-ის ქერივი] 34, 85, 201, 224
 ანდრონიკაშვილი მალხაზ 132, 157, 167, 179, 196.
 ანტონი [მთავარეპისკოპოსი] 42, 52
 აღა-მაჰმად-პანი 223
 ახერდოვი 169, 184
 აჰმედ-რეჯებ ეფენდი 113
 აჰმედ-ჩეუთეთ-ფაშა 7, 163
 ბაბა-ხანი [ფათალი-ხანი] 86, 223
 ბაგრატ მესამე 76
 ბარათაშვილი [სამძებრო რაზმის უფროსი] 63
 ბარათოვი [ბარათაშვილი] დ. 169
 ბარათაშვილი ი. 80
 ბარკლაი დე-ტოლი 165
 ბატონიშვილი ბ. 85, 93, 110, 118, 162
 ბატონიშვილი დ. 85—86, 89
 ბატონიშვილი იოანე 28
 ბატონიშვილი ი. 86—87, 223—224
 ბატონიშვილი ფ. 87, 224
 ბაქრაძე 182
 ბეგუთოვი ა. 148
 ბერეჟე ა. 6
 ბერძენიშვილი ნ. 9—11, 50, 76, 82
 ბოროზდინი კ. 46
 ბოკორიშვილი ბ. 50
 ბრონეცსკი 87
 ბროსე მ. 82
 ბურანაშვილი ს. 83
 აღა-მაჰმად-ხანი 223
 ბურჯანაძე შ. 9—10, 47, 88, 118, 213
 ბუტკოვი პ. 8, 80—81, 84, 89, 213
 ბუზგოსტოვი 182
 გაბაშვილი ბ. [ბესიკი] 84, 222
 გაბაშვილი იასე 201
 გედარიშვილი 155
 გელაშვილი გ. 6, 17, 33
 გელოვანი ბ. 72, 179

გენათელი [მიტროპოლიტი] 22, 142, 152, 159

გერმანი 152—154

გიზეტია ა. 199

გიორგაძე ბ. 78

გიულდენშტედტი 6, 18—19, 26—27, 29, 33, 42—43, 62, 213

გიურჯიოღლი 196

გიურჯიზადე 196

გნილოსაროვი პ. 36, 38, 54—55, 58, 62, 69, 71, 73, 78

გოდაბრელიძე 183

გონიკიშვილი მ. 169, 196

გრიგოლავეი ი. 109

გრუზინსკი 170

გუდოვიჩი ი. 84, 118, 121—122, 176, 231

გუარასოვი ბ. 170

გურიელი მ. 134, 136

დადიანი გრ. [სამეგრელოს მთავარი] 81, 89, 92, 105, 125—126

დადიანი ლ. 157, 237

დადიანი მ. 236

დადიანი ნ. 67, 88, 138, 160—161

დადიანი ტ. 236

დავით არჩილის ძე, იბ. სოლომონ მეორე

დავით გიორგის ძე [დავით მეორე] 80—81

დეგრელი დე-ფუა 78

დევდარიანი ნ. 196

დიუბუა დე-მონპერე 13, 77

დონდუა ვ. 10

დოსითეოსი [წერეთელი, ქუთაისის მიტროპოლიტი] 42, 52, 170

დუბროვინი ნ. 8, 119, 123, 213

დუმბაძე მ. 9—10, 21, 24—26, 41, 44—49, 51, 70, 87, 112, 177, 213

ვახტანგ VI 47, 49, 62

ვახუშტი [ბატონიშვილი] 65, 68

ვოროცოვი 87, 93

ეკატერინე მეორე 7, 84

ეკატერინე ნიკოლოზის ასული ხაჩიძე-გონიკიშვილი 3

ენსგოლმი 12, 16, 18, 207

ერეკლე მეორე 7, 38, 80—81, 83—84, 90, 122

ერისთავი გ. 163, 169

ერისთავი დ. 109, 163, 169

ერისთავი ე. 80

ესაძე ს. 207—208, 213

ეკვთიმე [გენათელი მიტროპოლიტი] 42, 52

ჯაქარია [იმერეთის არქიმანდრიტი] 201

ზდოროვსკი 156

ზისერმანი ა. 156, 163, 200, 213

ზოლოტარიოვი 187

ზუბოვი პ. 12, 84

თაბუკაშვილი 170

თამარაშვილი მ. 84

თარხანოვი [თარხნიშვილი] დ. 135, 149
თეიმურაზი [მეფე] 82, 222

იაკოვლევი კ. 93

იაშვილი ნ. 53

იეველევი 82—83, 222

ივანენკო ვ. 200, 208, 213

ივერპულო 196

იმერეტინსკი ნ. 34, 38, 81

იოსელიანი ა. 80

იოსელიანი 66

იტალინსკი 95, 133, 227

იაკობაძე ს. 9, 13—14, 28—29, 33—34, 45—48, 53, 80, 88, 159

კალატოზოვი [კალატოზიშვილი] 156, 171

კანდელაკი ნ. 90

კეკელიძე კ. 5, 33, 43—45, 53, 88

კვინიხიძე გ. 30

კვინიხიძე 92

კიკელიძე ა. 9, 10, 87, 128, 174, 186, 213

კიკნაძე 185—186

კნიავევიჩი 175, 199

კნორინგი კ. 85

კოვალევსკი პ. 89, 121, 151

კომენო 169

კონოპლინი 186

კონსტანტინე დავითის ძე 37, 81, 85—
87, 97, 106, 124, 223
კოროპსკი 156, 162
კრივენკო ვ. 200
კულოვოი 19

ლაზარევი 86
ლაშქარიოვი [ლაშქარაშვილი] 111
ლენგი დ. 78
ლიონიძე ს. 44, 87, 90—92, 96, 109,
157, 161, 226, 228
ლისანევიჩი 156, 161, 163, 165
ლიტვინოვი პ. 13—15, 18, 28, 110,
111, 113, 124, 229
ლომოური თ. 65, 85
ლორთქიფანიძე ბ. 163
ლორთქიფანიძე ნ. 53
ლორთქიფანიძე ო. 53

მაინოვი 89
მარი ნ. 11
მარიამ არჩილის ასული [სოლომონ მეო-
რეს და. მალხაზ ანდრონიკაშვილის
მეუღლე] 170, 196
მარიამ კაციაშვილი ასული [სოლომონ მეო-
რეს მეუღლე] 36, 170, 196
მარკსი კ. 209
მამტოცი მესროფ 92
მაჩაბელი ზ. 53, 109
მახარაძე ნ. 9, 11, 82, 213
მგელაძე გ. 50
მგელაძე კ. 50
მელიქიშვილი გ. 10
მესხია შ. 10, 29, 49
მეუნარგია ი. 67
მიქელაძე ვ. 53
მოვილევსკი პ. 142, 151, 157
მოიზა 123
მხეიძე 22

ნაზიმკო 152
ნაპოლეონი 119
ნიკოლეიშვილი მ. 36
ნიკოლოზ დავითის ძე [იმერეთის ტახ-
ტიდან ჩამოგდებული მეფის დავით
გიორგისძის შვილი] 82

ნიჟარაძე 22, 42
ნიჟარაძე რ. 126, 163
ნოსოვიჩი პ. 18

ორბელიანი, დ. გენერალი 122—123
127, 129, 132—135, 137, 180—182,
186, 188, 231, 237
ორბელიანი ლ. 148, 153
ოსესშვილი იესე 80

პაულუჩი 195
პენტელევი 170
პოლივექტოვი მ. 82—83
პონომარიოვი 134
პოსკოჩინი 169
პოტიომკინი 7, 83
პოტო 3, 213
პრიბილეფსკი 151, 152, 180, 186, 199

რაინქსი ი. 7, 13, 17, 43, 53, 83, 213
რატანი პ. 10
რეის-ფენდი 95
რეუტი 151—152, 153—154, 156, 184
რიკოფი 112—113, 119, 122, 231
როზენი 169, 186, 188, 194
რომელი კ. 7, 15, 18—19, 27, 76, 122,
127, 213
რტიშჩევი 65—66, 207
რუმინცევი 132, 164

საგინაშვილი 156
საქარასამიძე 134
სალარიძე ნ. 169—170
სალტიკოვ-შჩედრინი 5
სელიმ-ფაშა 96, 121
სემიონოვი 187
სენკევიჩი 186
სიმონოვიჩი 41, 135, 136—137, 147—
148, 151, 156, 161, 165, 177, 186,
193, 201, 202, 205—233

სკუტრაგევი 186
სოკოლოვი ა. 15, 85, 87
სოლომონ მეორე 3, 10, 16, 21, 26, 30,
36—38, 52, 55—64, 68, 72, 80, 84,
85—88, 89—96, 221, 222, 223—
230, 232—237

სოლომონ პირველი 7, 30, 50, 71,
77—78

სოსელია ო. 4, 9, 43, 49, 50, 70, 97,
148

სოფრონიოსი [ნიკორწმინდელი მიტრო-
პოლიტი] 42, 52, 142

სპიგარნი 187

სტალი 151, 156, 162

სულეიშან-ბეი 189

სუმბათაშვილი 163, 169

სუმბათოვი [სუმბათაშვილი]. ნონია 169

სუხანოვი 175

ტარასევი 121

ტიტოვი 155, 174, 187

ტიხოცი 180, 182, 187

ტოლოჩანოვი 32, 82, 83, 222

ტორმასოვი ა. 6, 122, 127, 129, 132,
134—135, 147, 155—159, 162—163,
165, 177, 195, 202, 204—205, 231—
233.

ტოტლებენი 71, 76—78

ტრუბეცკოი ნ. 116

ტუი მ. 7, 13, 32, 40, 71, 213

ტურიკოვი 175

ტყეაძე 68, 71

უსუფ-ფაშა [თურქეთის ჩარის მთავარ-
სარდალი] 119

უშაკოვი 175

ფადეევი რ. 13, 213

ფალავანდოვი [ფალავანდიშვილი] 17

ფინეზიშვილი 42

ფირცხალაიშვილი ა. 9, 10, 88, 118,
213

ფურცელაძე დ. 30

ჭელიშ-აჰმედ ბეი [შარვაშიძე] 113
230

ქორთუა ნ. 11

ქორქაშვილი ნ. 30

ქუჩუა-ბეი [შარვაშიძე] 119, 137

ლაბუაშვილი დ. 42, 171, 186

ლოლობერიძე 22

ყაფლანიშვილი [ორბელიანი] დ. 184
უიფიანი მ. 36

შარდენი ჟან 18, 32—33, 76

შევარდნაძე ე. 4, 209

შელაჩევი 154, 199

შენგელია ნოდარ 8

შენგელია ნ. 6, 55

შერიფ [ტრაპიზონის] ფაშა 135, 136,
195

შეეცოვი 163

შუბინსკი პ. 80, 85—86, 118, 130, 196

ჩარტორისკი ა. 144

ჩიჭავაძე ე. [მღივანბეგი] 53, 58

ჩუდინოვი ვ. 12, 121—123, 127, 151,
153, 156—157, 159, 162, 166—167
177, 180, 196

ჩხეიძე 22

ჩხეტია შ. 130, 208

ცაგარელი ალ. 32

ციციანოვი პ. 86—88, 93—99, 109—
113, 144, 223, 226, 228, 231

ცურიკოვი 180

ცურიკოვ I 157

წერეთელი გ. [მოლარეთ-უხუცესი] 53,
109, 116, 160, 163.

წერეთელი ე. 152

წერეთელი ზ. [სახლთ-უხუცესი] 43—
45, 52, 55—66, 109, 114, 122, 125—
150, 156, 161, 200, 202, 222, 231,
233

წერეთელი ნ. 116

წერეთელი რ. 134—135, 179

წერეთელი ს. [სახლთ-უხუცესის ძე, მე-
ღვინეთუხუცესი] 53, 109, 163, 169
174

წერეთელი ქ. [შორაპნის მხარისა და რა-
ჭის ჩარებზის სარდალი, იმერეთის
უფროსი სარდალი] 43, 52, 72,
109, 126, 135, 152—153, 163, 169,
177

წიფწივაძე ი. 50

წიგწივაძე ს. 50
 წულუკიძე ა. 55
 წულუკიძე ასლან 34
 წულუკიძე ბ. [მდივანბეგი] 53, 58, 80
 წულუკიძე გ. 53, 155, 237
 წულუკიძე გ. 192
 წულუკიძე დ. 52, 140
 წულუკიძე ო. 53, 93
 წულუკიძე ს. [ქუთაისის სარდალ-მოურავი] 52, 72, 125, 158, 159
 წულუკიძე სეხნია 53, 93

ჭავეჭავეძე გარსევან 165

ხაჭაპურიძე გ. 213
 ხოჯანთ იოანე 33

ჩავეხიშვილი ივ. 34, 50, 76, 80, 83, 94
 ჩანაშია ს. 50, 76
 ჩიქია ს. 8

ჭუსეინ-ყული ხანი 195
 ჰაქსპაუზენ ავგუსტ ფონ 28, 49

ბ. გეოგრაფიული

აგარები 190
 ავლაბარი 163
 ა/კავკასია 86, 117
 ალი 148, 184
 ამაშუკეთი 152
 ანაკლია 95, 112—113, 227, 230
 არგვეთი 153, 155, 199
 არგვეთის მხარე 14
 არგვეთის ოლქი 55, 219
 არზრუმი 29, 196
 აფხაზეთი 12, 76, 90, 166, 206, 230
 აფხალური 126
 აღმოსავლეთ საქართველო 41, 50, 85, 95, 209, 122—124
 ახალქალაქის ციხე-სიმაგრე 195
 ახალციხე 25, 28, 94, 161, 169—171, 236—237
 ახალციხის საფაშო 12
 აქამეთი 40

ბაბი 185
 ბათუმი 95
 ბაიბურთი 196
 ბაზალეთი 153
 ბაზალეთის ქალა 189
 ბასიანი 26
 ბაღდადი 14, 157, 160, 161, 168, 171, 175—176, 179
 ბაღდადის თემი 154
 ბაღდადის ოლქი 202, 206

ბაღდადის ციხე-სიმაგრე 71, 77—78, 164, 220
 ბეკამი 161
 ბერეთი 135
 ბისლათხევი 184
 ბორჯომი 182
 ბორჯომის ხეობა 162

ბელატი 190
 გელათის საეპისკოპოსო 216
 გეგუთის მხარე 14, 17
 გეგუთის სამოურავო 56, 219
 გეგუთის ციხე-დარბაზი 77
 გეორგიევსკი 83
 გოლოლა 22
 გოლოლას სამოურავო 57
 გორი 148, 156, 161, 162
 გორის მაზრა 137, 148, 232
 გოქსი 190
 გუდუანი 127
 გურია 12, 70, 76, 79, 95, 166, 177, 231

დამპალა 181—182
 დარიალის ხეობა 89, 94
 დასავლეთ საქართველო 50, 70, 76, 85, 88, 94, 111, 200, 206, 209, 223—225, 233
 დეხვირის ციხე 114
 დირბი 161—162

ვაკე 175
 ვაკის ოლქი 24, 55, 206, 219
 ვანი 153
 ვარიანი 162
 ვარციხე 40, 124, 156—157, 160, 179
 ვარციხის სიმაგრე 71, 164, 221
 ვარძია 199
 ვაჰანი 96, 148, 156, 159, 183, 185
 ვაჰანის მთა 12
 ვორონეჟი 170, 197

ვერობა 3
 ვლახნაური 96, 108, 180, 182, 229

ზეგანის ციხე-სიმაგრე 164
 ზეგანის ხევი 156
 ზედუბანი 148, 175, 185
 ზეკარი 157
 ზემო ქვიტირი 46

თავზას ხეობა 191
 თბილისი 7, 26, 27, 87, 89, 96, 118, 155, 158, 162, 194, 228
 თურქეთი 8, 16, 29, 83, 85, 89, 196, 199, 209, 223, 227, 231, 237
 თურქეთის იმპერია 8, 225

იმერეთი 3, 12, 28—29, 32, 50, 69—70, 76, 79, 100—101, 104, 106, 212—213
 ინგლისი 7, 28
 ირანი 82—83, 237

კავკასია 8
 კაცხი 22
 კაცხის თემი 155
 კაცხის სამოურავო 57
 კაცხურა [მდინარე] 22
 კახეთი 27
 კვალითი 193
 კვახვირის სამოურავო 56
 კორბოული 152
 კონსტანტინოპოლი 29
 კორტოტი 148, 162, 179, 180, 184

ლაჩაშის ციხე-სიმაგრე 194
 ლენინგრადი 5
 ლეჩხუმი 12, 89—90, 94, 97, 155
 ლეჩხუმის ოლქი 55, 112, 117—118, 124—125, 129, 140, 145, 219
 ლელვანი 153, 186
 ლეხილარი 155
 ლივანი 195
 ლომსიათხევი 22, 25, 40, 148, 153, 174, 199
 ლომსიათხევის მხარე 14
 ლომსიათხევის სამოურავო 56

მათხოჯი 81
 მარანი 168
 მარელისი 180, 186
 მალაკი 154, 179, 189, 237
 მინდას სამოურავო 57
 მინდას ციხე-სიმაგრე 71, 164, 221
 მოღინახე [ციხე-სიმაგრე] 72, 152, 164
 მოლითი [მდინარე] 185
 მოსკოვი 5, 82, 197
 მოჩანციხე 72, 164
 მუხურის მხარე 14
 მუხურის სამოურავო 56
 მუხურის ციხე-სიმაგრე 71, 85—86, 87, 157, 163—164, 190—191, 221

ნაგორევი [ციხე-სიმაგრე] 72
 ნაქარები [ციხე-სიმაგრე] 164
 ნებოძირი 185
 ნერგათი 199
 ნინეზავრი 135

ოდიში 17, 76, 89—90, 105, 118
 ოკრიზის მხარე 14
 ოკრიზის ოლქი 219
 ონი 26—27, 29
 ონის ციხე-სიმაგრე 72, 164, 221
 ორხვას თემი 155
 ოსეთი 162
 ოსმალეთი 3, 27, 80, 82—83, 92, 94, 113, 119
 ოსმალეთის იმპერია 76

პარიზი 7

პატარა ციხე-სიმაგრე 72
პატარა ონის ციხე-სიმაგრე 164, 194
პეტერბურგი 85, 87, 90, 92—93, 118,
121—122, 170, 197, 224—226, 228
პოლონეთი 29

რაქა 22, 155, 168, 194
რაკის ოლქი 55, 202, 206, 219
რაქის საეპისკოპოსო 216
რედუტ-ჟალე [უღლეთი] 113, 130—231
რიონი [მდ.] 12, 33—34, 111, 157, 226
როკითი 50, 199
რუსეთი 3, 80, 82
რუსეთის იმპერია 3, 85, 100—101,
209, 225

საავალიშვილო 14
საბერძნეთი 29
სადემეტრაოს მხარე 14
სადმელა [ციხე-სიმაგრე] 164
საზანო 191
საზანოს სამოურავო 56
საიაშვილო 13
სალიანი 27
სალორთქიფანიძე 14
სალხინო 161
სამეგრელო 12, 70, 79, 86, 94—95,
177, 225

სამიქელო 14, 54
სამურზაყანო 89
სანავარდოს მხარე 14
სანიჟარაძე 14
საპაიკაო 22, 174
საპაიკაოს სამოურავო 56
საპაიკაოს ციხე-სიმაგრე 72, 164, 221
სარევი 152
საფრანგეთი 28, 94, 113
საქარა 22, 174
საქართველო 99, 106
საქარის სამოურავო 57
საქსონია 7
სალორის ტყე 40
საყიფიანო 13—14
საჩინოს მხარე 14, 154

საჩხერე 44., 148, 152, 155, 168
საჩხერის ოლქი 219, 206
საწერეთლო 14
საწულუქიძე 14
საქილაო 22, 157, 225
საქილაოს მხარე 14
საქილაოს სამოურავო 56
საჯავახო 22, 25
საჯავახოს მხარე 14
საჯავახოს სამოურავო 219
სევასტოპოლი 111
სვანეთი 89, 206
სვირი 25, 148, 152
სვირის მხარე 14
სვირის ციხე-სიმაგრე 72, 164, 221
სიმონეთი 148
სიმონეთის სამოურავო 56
სკანდა 40
სომხეთი 29
სოლანლული 180
სპარსეთი 83, 86, 113
სტამბოლი 29, 93, 95
სურამი 119, 121, 127, 134, 148, 152,
156, 180, 186, 232.

ტოლა [ციხე-სიმაგრე] 72, 164, 194
ტრაპიზონი 196, 199, 237
ტუაჩირი 171, 190
ტუაჩირი [ციხე-სიმაგრე] 72, 164

უშგული 22
უწერა 22

ფარცხანალი 153
ფარცხანაყანევი 22
ფარცხანაყანევის სამოურავო 56
ფერსათი 12
ფერსათის მხარე 14
ფოთი 17, 27, 105, 112, 227
ფოთის ნავსადგური 94, 96, 133
ფოთის ციხე-სიმაგრე 119, 135—137,
196, 227, 231

ქარელი 182
ქართლ-კახეთი 3, 83, 88, 90, 200

ქვარის სამოურავო 57
 ქვარის ციხე-სიმაგრე 164, 221
 ქვაციხე 71
 ქვები 134, 152, 180
 ქვემო ქვეტირი 45
 ქვეტირი 22
 ქვეტირის სამოურავო 56
 ქუთაისი 14, 23, 27—29, 32—34, 51, 54, 77, 112—113, 118, 122., 175, 189, 206, 230—236.
 ქუთაისის საეპისკოპოსო 216
 ქუთაისის სამოურავო 56, 58, 219
 ქუთაისის ოლქი 24—25, 202, 204, 206
 ქუთაისის ციხე-სიმაგრე 71, 77—78, 220
 ქუჩუკ-კაინარჯი 94—96, 222
 ღები 22
 ღების სამოურავო 57, 219
 ყაბარდო-ბალყარეთი 12
 ყვირილა [მდ.] 12, 127, 156—157, 189
 ყირიმი 27, 91, 94, 119, 229
 ყუშლუვი [რედუტ-კალე] 112—113, 129, 147
 შემომავალი 154
 შორაპნის ოლქი 24, 40, 206
 შორაპნის ციხე-სიმაგრე 71, 77—78, 220, 222.
 შუამთა 40
 ჩალოვანი 135
 ჩრდ. კავკასია 89
 ჩხერი 148, 152—153, 156, 168
 ჩხერიშელა [მდ.] 153, 187, 189, 193
 ჩხერის ოლქი 202, 206
 ჩხერის სამოურავო 56, 219
 ჩხერის ციხე-სიმაგრე 71, 154, 221
 ცუცხვათი 190
 ცუცხვათის ციხე-სიმაგრე 71, 77, 78, 220, 222

ცხენისწყალი 12
 ცხოლიარი 186
 ცხრაწყარო 189
 წედისი 27
 წირქვალი 25, 155
 კალადილი 89, 112, 230
 კიდროტის სამოურავო 57
 კიდროტის ციხე-სიმაგრე 71, 164, 221
 კიორა 22
 კიორის სამოურავო 57
 კიაშურა 175, 189
 კევიში 157
 კევიშის სამოურავო 57
 კევიშის ციხე-სიმაგრე 71, 164, 221
 ხანი 156
 ხანის თემი 154
 ხანის ციხე-სიმაგრე 164
 ხანის ხეობა 168, 199
 ხარაგოული 179
 ხეფინისხევი 148, 156
 ხეანქარა [ციხე-სიმაგრე] 72, 164, 221
 ხიდისკარის სამოურავო 57
 ხიდისკარის ციხე-სიმაგრე 164
 .ხოზი [მდ.] 111
 ხონი 26—27, 29, 33
 ხონის საეპისკოპოსო 216
 ხონის სამოურავო 56, 219
 ხონის ციხე-სიმაგრე 164
 ხორგა 111—112, 230
 ხოტევი [ციხე-სიმაგრე] 72, 164
 ხრამის მხარე 14, 194
 ხრამის ხეობა 175
 ხრეთის მხარე 14
 ჯავახეთი 169, 195
 ჯიხაში 154, 157, 160
 ჯიხაშის ციხე-სიმაგრე 164

შესავალი	3
თავი I — იმერეთის სამეფოს სამეურნეო-ეკონომიური მდგომარეობის ზოგადი მიმოხილვა	12
თავი II — იმერეთის სამეფოს საზოგადოებრივი კლასები და მათი ურთიერთობა XIX საუკუნის დამდეგს	32
თავი III — იმერეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი წყობილება	52
თავი IV — პოლიტიკური ვითარება XVIII საუკუნის მიწურულსა და XIX საუკუნის დამდეგს. სოლომონ II-ის ურთიერთობა რუსეთთან	76
თავი V — იმერეთის სამეფოს გაუქმება	117
დასკვნა	209
Имерети на рубеже XVIII—XIX веков (резюме)	211
გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა	239
საძიებლები	248

Гоникишвили Михаил Георгиевич

ИМЕРЕТИ НА РУБЕЖЕ XVIII—XIX ВЕКОВ

(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

ИБ 864

რედაქტორი გ. თოგოშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ბერძენიშვილი
ტექნორედაქტორი ც. ქამუშაძე
მხატვარი ვ. ხმალაძე
კორექტორი ლ. ჭიჭია

გადაეცა წარმოებას 30.5.1979; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.12.1979;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 16.3;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 13.6;
უე 01256; ტირაჟი 10000; შეკვეთა № 2240;
ფასი 1 მან. 80 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19